8 ут
Мокр

ЮРІЙ МОКРІЄВ

ЗОРІ НАД КОПРАМИ

ЮРІЙ МОКРІЄВ

ЗОРІ НАД КОПРАМИ

ГРИГОРІЙ КОТОВСЬКИЙ

СКРИПКА ГУЦУЛА

ЗОРІ НАД КОПРАМИ

ТВОРЕЦЬ ПІСНІ

РІДНА МАТИ МОЯ

КОРОЛЕВА ТЮЛЬПАНІВ

ЧУЖА

ЧИЄ Ж ТО ВЕСІЛЛЯ?

Наукова бібліотека
ім. М. Максимовича
КНУ
ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
912449
Ц1.31

«МИСТЕЦТВО»
КИЇВ — 1976

У2
М74

Видання вибраних п'єс драматурга Юрія Олексійовича Мокрієва — підсумок його багаторічної праці на літературній ниві. Серед тем, що хвилюють митця, теми й про історичне минуле, і про сучасність. Це і п'єса про легендарного комбрига Григорія Котовського, і хвилююча розповідь про возз'єднання західних земель в єдиній Українській Радянській державі, і п'єси про людей праці — шахтарів та гірників, драми і комедії, що оспівують духовну красу радянської людини, а також висміюють залишки чужого нашому суспільству світогляду. Письменник завжди намагається йти в ногу з життям. Саме це зумовило успіх його п'єс як на сцені професіональних театрів, так і театрів народних.

912449

Київський університет бібліотека

М 80108—007 / М207(04)—76 610—76

© ВИДАВНИЦТВО «МИСТЕЦТВО», 1976

ГРИГОРІЙ КОТОВСЬКИЙ

Драма на 4 дії,
11 картин

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Котовський Григорій Іванович, комбриг, 38 років. Кремезний, зібраний. Коли схвильований, трохи заїкається.
Лука Петраш, командир партизанського загону, 33—35 років.
Ян Гамар, член Реввійськради, комісар дивізії.
Козачук Андрій, телеграфіст.
Мар'яна, дівчина з Бессарабії.
Оксана, дружина Петраша.
Забуга Купріян, куркуль з Осичого.
Забуга Тиміш, його син, петлюрівський сотник, з одним оком.
Базій Кіндрат, куркуль з Вишняків.
Лихолат Корній, незаможник з цього ж села.
Василина, селянка з Вишняків.
Плевиха, юродива.
Зозуля, котовець.
Алі, марокканець (з французьких окупаційних військ).
Князь Олег Урусов, корнет з армії Денікіна.
Притика, ординарець Котовського.
Петлюра Симон.
Полковник Чепіга.
Червоноармійці, селяни.

Дія відбувається на Україні в часи громадянської війни.
Осінь 1919 року.

ДІЯ ПЕРША

На просценіумі перед завісою Андрій Козачук біля рації і польових телефонів.
Чути глухий гуркіт канонади, що наближається.

Козачук *(у телефон)*. А ти без паніки... Нема набоїв — відбивайтесь шаблями, списами... Души їх, надлюк, руками... Сам знаєш — підмоги не буде... Ми в оточенні... Жмеринка, Шепетівка, Козятин — все в руках Петлюри... А з Донбасу сунуть біляки. Ну, отож! *(Підходить до іншого телефону)*. Другий батальйон? Відбили? Молодці! Наші? А хто зна, де наші... День і ніч сиджу на апараті — і нічого! Як у воду впали... *(Іде до рації, працює ключем Морзе)*. Штаб?.. Штабарм... Нема!.. *(Люто)*. Де ви, чортові душі? Чому мовчите? Штаб... Штабарм... Штабарм... Вже тиждень гукаю вас. Спите, чи що? *(Працює ключем)*. Синьов! Петька Синьов! Озовись, чортяка! Іван Сизоненко... Це я, Андрій Козачук...

З протилежного боку авансцени входять Притика й Зозуля.

Притика. Чого скиглиш? Хіба ще таке буде? Он комісар приїхав з дивізії... У похід підемо... Проминаж на тисячу верст... Ну й що ж, значить, треба... Здохни, а революцію рятуй... Ось як!

Зозуля. А я б на місці комбрига подав команду: «По конях! За Дністро! Алюр три хрести на Бессарабію! Гуляй, душа! Пали румунських бояр, ріж сигуранцу».

Притика. Диви який! Буде так, як скажуть комісари...

Зозуля. І ми скажемо.

Ідуть далі.

Картина перша

Завіса розсувається.
У центрі, на пагорку,— Котовський і Гамар.

Котовський *(радісно)*. Гамар? Здрастуй, Ян! *(Обнімає Гамара, потім оглядає його)*. Що з тобою — ти весь у сажі?

Гамар. Їхав на паровозі. Нас обстріляли. Кочегара убили. Довелося допомагати машиністові. (*Обтрушується*). Та це дрібниці... Що в тебе?

Котовський. Синьожупанники не дають покою ні вдень ні вночі. Патрони кінчаються. Як штабарм?

Гамар. Мовчить. Вже тиждень мовчить.

Котовський. Моя рація теж не може його знайти. Доведеться діяти самим, без наказів штабарму.

Гамар. Для цього я і приїхав до тебе. Наше становище дуже складне. Кільце стає все вужчим і вужчим.

Котовський (*розгортає польову карту, нервує*). І ніяких наказів, ніяких розпоряджень із штабу армії. Про нас забули? Це ж не якась рота! Весь Південний фронт!

Гамар. Нам треба пробиватися на північ. Треба вивести всі частини з оточення. Вони потрібні справі революції. Ми стягли до Балти всі відрізані частини. Створено Реввійськраду всієї групи військ Півдня, створено єдиний штаб. Ми хочемо знати твою думку, Григорію Івановичу.

Чути гамір.

Котовський. Що там?

Входить група червоноармійців на чолі з Зозулею.

Голоси. Де комісар?
— Дай нам комісара!
— Хай поговорить з нами!

Зозуля. Дайош комісара!

Гамар. Я комісар.

У натовпі замішання.

1-й голос. Говори ти, Зозуля.

Зозуля. А чому я?

Голоси. Ти підняв цей шухер, ти й кінчай.
— А-а, злякався комісара? Слабо?

Зозуля. Хто злякався? *(До Гамара)*. Товаришу комісар! Що це діється? Яка така північ? Чого нам туди йти?

Голоси. Дайте наказ розсипатись по лісах!

— Партизанити будемо!

Котовський. На піч? У нори? До скорого побачення, тьотя революція? *(Нервово)*. Чи для цього ми будували Ч-червону Армію, збирали в регулярні частини розрізнені партизанські загони, щоб знову по домівках?

Зозуля *(до Котовського)*. Товаришу комбриг! Як іти? Голодні, обідрані... ось глянь! *(Задирає ногу і показує розірваний чобіт)*. Чоботи зуби повишкіряли, каші просять.

Котовський. А хто з вас чув, щоб на барикади йшли в лакірках?

1-й голос. Та ясно: ситому вона ні до чого...

Гамар. Товариші, знаю... Важко. Та що поробиш! Ми відрізані від своїх. З'єднаємося — дістанемо і одяг, і харчі, і зброю.

2-й голос. Казала Настя — як удасться...

Гамар. Згадаймо війну з німцями, окопи... Може, вам краще було там?

Котовський *(запалюючись)*. Може, хочете знову служити царю Миколі? Хочете поміщиків? Тоді давайте кинемо зброю, хай нам посадять на шию буржуїв! *(До Зозулі)*. Скажи, Зозуля: ти за царя? За поміщиків?

Зозуля. Це я? За царя? Товаришу комбриг...

Котовський *(ще до когось)*. А ти? За буржуїв?

2-й голос. Та я їх у три господа бога...

Котовський *(до всіх)*. То давайте послужимо до кінця революції. Якщо ж серед вас є боягузи, воронячий корм — мені такі не потрібні! На північ підуть лише ті, хто вірить у правоту нашого діла. Піде той, хто вірить мені, вірить Леніну... *(До котовців)*. Хто зі мною, орли?

Голоси. Ми з тобою, Григорію Івановичу!

— Веди нас, комбриг!

Котовський. Тоді слухати мій наказ! На місця! У свої частини! *(До Гамара)*. Товаришу комісар! Бригада Котовського до походу готова.

Червоноармійці поволі розходяться.

Гамар. Спасибі, Григорію Івановичу! Я знав, що буде так...

Притика *(Котовському, тихо)*. Це все Зозуля підбурює... Анархіст!

Котовський. Він дограється, поки я накажу розстріляти його на очах всього батальйону.

Гамар *(строго)*. У нас є ревтрибунал, Григорію Івановичу.

Котовський. Ревтрибунал далеко... Та мої орли не дуже його й люблять. Я сам... Я тут їм і батько, і суддя... *(До Гамара)*. Кого призначено командиром групи?

Гамар. Начдива сорок п'ятої, Кир'яна.

Котовський. Кир'ян — хороший командир. Заявляю про свою готовність виконувати його накази.

Гамар. Руку, Григорію Івановичу!

Котовський. ...якщо у цих наказах він буде дотримуватися мого девізу: вперед!

Гамар. Це не тільки твій девіз; це девіз революції.

Котовський. Стан частин поганий. Я робив огляд одного з батальйонів своєї бригади. Повний розгардіяш! Все розбите, розхристане. Бійці сушать на багнетах онучі і трико своїх дружин. Якже! Кожний командир тримає при собі бабу.

Гамар. Реввійськрада видала суворий наказ: перебування жінок в армії заборонити. Всім без винятку.

Козачук *(біля рації)*. Га?

Котовський *(до Козачука)*. Що в тебе? Штабарм?

Козачук. Ні... То я... так...

Гамар *(продовжуючи)*. ...Поранених і хворих залишити у надійних людей. В цей рейд на північ підуть лише здорові, дужі, здатні витримати складні умови важкого походу.

Котовський. Ми не знаємо точного напряму, куди йти.

Гамар. Нашим компасом буде Москва! І ми не помилимось. І ще одне. Я знаю твоє гаряче серце, Григорію Івановичу, твій запальний характер.

Котовський. Це не характер; це закон стратегії: «Нападай, коли ворог не готовий; виступай, коли він не чекає».

Гамар. Це так, але...

Котовський. Чекай, чекай... Де це я читав... Ага! Ілля Муромець! Спинившись на перехресті доріг і читаючи написи, він обрав дорогу, про яку було написано «бути убитому». На війні інших доріг нема. І я йду по цій дорозі.

Гамар. Стратегія вчить і іншому: коли ворог сильніший — уникай його. Нам не варто кидатись на небезпечні операції. Адже ми відповідаємо перед головним командуванням, перед партією за життя бійців. Що нам скаже

товариш Ленін, коли з дев'яти тисяч бійців, які ми зараз маємо, з оточення... вийдуть дві-три сотні?

Котовський *(з посмішкою)*. Повчай, повчай... На те ти й комісар.

Гамар *(продовжує)*. Пробиватись при найменших втратах, зберегти живу силу частини — ось наше завдання...

Притика. Правильно! Але... Нема патронів... Коли б патрони...

Котовський. Ми візьмемо їх у ворога!

Притика. Коні дохнуть без вівса.

Гамар. Обози доведеться кинути. Підемо пішки.

Котовський. А що не зможемо взяти з собою — спалимо.

За вікном чути шум.

Що там?

Притика виходить і знову повертається.

Притика. Товаришу комбриг! До штабу суне якась юрба.

Котовський *(іде до вікна)*. Справді, запруджена вся вулиця.

Котовський виймає пагап. Те ж робить і Гамар. Входять Петраш і два партизани.

Петраш. Де Котовський?

Котовський. Що вам потрібно? Я — Котовський.

Петраш *(радісно)*. Григорію Івановичу! Командир березанських партизанів Лука Петраш. А зі мною — мій загін. Двісті тридцять бійців на конях, сто сорок гвинтівок, три «максими». Набоїв, правда, ні жмені... Підвід десять харчів. Пробилися крізь Денікіна. Прошу прийняти нас, як є, до Червоної Армії.

1-й партизан. Ми хочемо з вами, з більшовиками, на смерть і на життя.

Котовський. Спасибі, друзі!

Котовський тисне руку Петрашу.

Гамар. Хто з вас комуніст?

Петраш. Комуністів поки що нема. Ми всі безпартійні...

1-й партизан. Ми серцем відчули...

Петраш. Нам іншої дороги нема... Тільки з революцією.

Котовський. Дай гляну у твої очі, Луко Петраш... *(Взяв Петраша за плечі, довго дивиться на нього).*

Петраш. Разом бити контру: гада Петлюру і біляка.

Котовський. Хороші очі... Ясні. Вірю тобі, Луко Петраш! Приймаю твоїх партизанів до складу бригади! *(Став на пагорку).* Товариші партизани! Вітаю вас від імені командування!

Чути голосні вигуки «ура-а!».

Вас прийнято до лав Червоної Армії.

Знову голосне «ура!».

Віднині ваш партизанський загін буде іменуватися третім батальйоном. Ось ваш командир батальйону!

Котовський бере за руку Петраша. Крики «ура!» міцніють. Чути вигуки: «Хай живе Червона Армія! Ура Котовському! Хай живе наш Лука! Ми з тобою в огонь і в воду».
Поруч з Котовським і Петрашем на пагорку став Гамар.

Гамар. Хай живе перемога революції!

Котовський. Хай живе вождь революції — Ленін!

Знову голосне «ура!».

Петраш *(до своїх бійців).* Товариші... Я приймаю це високе звання — командира Червоної Армії. Я виправдаю його... А зараз... на привал! Почистити зброю! Щоб були готові! Чуєте — гримить! Розпакувати візки і перекусити... Просушить онучі! Сполняй команду!

Котовський (*до Петраша*). Віднині ти мій друг і побратим. На все життя...

Гамар. Поздоровляю, Петраш! Придбати такого друга, як Котовський, не всім щастить! Я мушу повертатися в штаб групи. Твоє бойове завдання, Григорію Івановичу: тримати у своїх руках, скільки вистачить сил, лінію Бірзула — Піщане. Щоб основні частини Південної групи змогли відійти від Балти на північ хоч би на сто кілометрів.

Котовський. Я виконаю це завдання.

Знову чути шум, вигуки.

Притика *(вбігав).* Товаришу комбриг! Привели парламентера!

Котовський. Давай його сюди. *(Іде до вікна)*. Денікінський офіцер? *(Гукає)*. Не чіпати! Це парламентер!

Входить корнет, князь Урусов. Це майже юнак, з випещеним блідим аристократичним обличчям. Одягнений в англійську форму. Тримається гордо. Його супроводить Алі. Осторонь стоять з гвинтівками напоготові червоноармійці.

Урусов. Я одержав наказ генерала Денікіна пройти до вас у штаб, говорити з Котовським.

Котовський. Що вам потрібно? Я — Котовський.

Урусов *(клацнув шпорами, взяв двома пальцями під козирок)*. Князь Урусов, корнет доблесної «Добровольчої російської армії».

Котовський. Судячи по мундиру, я б цього не сказав.

Урусов. Справа не в мундирі... Це прояв дружби до Росії наших союзників.

Котовський. Якою ціною купили, князь, цю дружбу?

Урусов. Я прибув сюди не на мітинг. Командування «Добрармії» знає ваше тяжке становище. Командування пропонує не чипити опору, він даремний. Я маю честь викласти умови капітуляції.

Петраш. Дивись-но!

Котовський. Спокійно! Давайте вислухаємо парламентера.

Урусов. Ми гарантуємо життя рядовому складу. Бажаючим стати до лав «Добровольчої армії» залишимо зброю. Долю комуністів, комісарів, а так само й офіцерів, які зрадили Росію, вирішить наше командування...

Гамар. Здорово!

Петраш *(глузливо)*. А як же з нами? З безпартійними комуністами?

Урусов. Котовському командування зобов'язується видати нагороду п'ятсот тисяч карбованців.

Петраш. Ах ти падлюка!

Голоси. Бий його, контру!

— Стягай з нього агліцького мундира!

— Роздягай догола!

— Побачимо, яка у них, у білих, шкіра!

Котовський *(до бійців)*. Орли! Тихо! *(До Урусова)*. Скажіть, князю, ви один син у своєї матері-княгині?

Урусов. Ні, нас було четверо. Трьох розстріляла ваша Чека.

Котовський. Ви не боїтесь, що четвертого розстріляю я?

Урусов. Коли я сюди йшов — мене попереджали. Адже для вас недоторканність парламентера не існує...

Гамар. Помиляєтесь. Цей благородний закон війни ми визнаємо для рівноправних воюючих сторін, а не для зрадників. Ми можемо розстріляти вас без суду і слідства... Ось тут, перед народом.

Урусов. Це не врятує вас від загибелі...

Гамар. Хто зна, кому з нас історія готує загибель.

Котовський. Зблід? Злякався? А втім, заспокойтесь, корнет; я не поставлю вас до стінки. Ви повернетесь до своїх і передасте Денікіну мою відповідь: ніяких капітуляцій! Бій на життя і смерть.

Урусов. Ви божевільні! Зрозумійте, проти кого ви боретесь? З нами вся Європа! Чотирнадцять держав Антанти! Сполучені Штати! Японія. Проти вас — весь світ!

Котовський. Помиляєтесь. Весь світ з нами. Душею й серцем з нами.

Урусов. Вас розчавлять наші танки! Вам нічим битися. У вас немає снарядів, не вистачає патронів! У вас немає транспорту, немає зв'язку з своїми! Нічого немає!

Котовський. У нас є те, чого ніколи не буде у вас: віра у справу, за яку ми боремось. А це сильніше за всі ваші патрони і наймані танки. Корнет Урусов! Слухать мою команду! Кругом! Марш!

Урусов слухняно виконує команду.

Товариші червоноармійці! Пропустіть його сіятельство.

Урусов *(повертається до Котовського)*. Ви робите помилку. Ви прирікаєте на смерть п'ять тисяч ваших солдатів!

Котовський. Командування «Добрармії» погано поінформоване; атаку ваших танків зустріне сто тисяч червоних бійців Південної групи Червоних військ.

Урусов. Тим гірше для них. *(До Алі)*. Араб! За мною...

Алі *(раптом зриває з себе французькі погони)*. Моя не йде. Моя зостається тут... Моя тікав Франція, шукав товариша Леніна. *(До Урусова, лото)*. У вас нема Ленін.

Козачук. Ленін з нами, чорномазий!

Алі. Я не піду генерал Денікін. Я — тут. *(Раптом стає*

на коліна). Прийміть араб Алі ваш армія. Більшовик армія...

У р у с о в. Ти, чорний собако! Я пристрелю тебе!..

К о т о в с ь к и й. Тихше, князь. Це не входить у функції парламентера. Зробив своє — геть!

К о з а ч у к. Котись, білячок, поки цілий.

Урусов виходить під свист червоноармійців у супроводі Притики.

А л і *(стоїть на колінах).* Алі просить червоного генерала...

К о т о в с ь к и й. Встань, Алі...

Г а м а р *(іде до Алі, чіпляє йому на кашкет червону зірку).* Віднині ти солдат революції, Алі... Солдат великої армії Леніна.

А л і. Ленін — Алла... Революція — Алла... *(Цілує зірку).* Алі дає присягу... *(Щось заспівав гортанним голосом).* Умерти за Леніна...

Г а м а р *(до Котовського).* Я візьму його з собою. В наш інтернаціональний полк. Там уже є кілька марокканців і зуавів, що перейшли до нас з французьких окупаційних військ.

Чути кулеметні постріли. Вбігає П р и т и к а.

П р и т и к а. Товаришу комбриг! У містечку ворожі танки. Наші відступили до вокзалу!

К о т о в с ь к и й *(люто).* Хто відступив? Я не давав наказу відступати! *(До Петраша).* Луко! Піднімай свій батальйон!

П е т р а ш. Мої готові...

К о т о в с ь к и й *(до Притики і Козачука).* Штаб на підводи!

П р и т и к а. Єсть, штаб на підводи!

Г а м а р. Прощай, Григорію Івановичу.

К о т о в с ь к и й. Прощай, комісар. Скажи там усім: Котовський прийме удар на себе. Ворог не так скоро пройде нашу лінію. Луко! Пішли!

Котовський і Петраш виходять. За ганком чути команду Котовського: «Батальйон! За мною!» Туди йде Гамар, за ним — Алі.

З а в і с а

На просценіум виходять К о з а ч у к з рацією та П р и т и к а. Козачук лаштує рацію.

К о з а ч у к *(працює ключем)*. Штаб... Штабарм... Говорить «Богатир»... Говорить «Богатир»... Штаб бригади Котовського. *(Прислухається)*. Мовчить. Тихо... А ми зараз зробимо бурю! *(Знову працює ключем)*. «Богатир». Рація штабу військ Південної групи... Наказ комдиву тридцять четвертої, комдиву дев'яносто третьої. Зайняти вихідні позиції. Почати операцію о шостій нуль-нуль. *(Працює ключем)*. Відтиснути Денікіна за Вознесенськ і гнати його до Одеси. Даю вам на підмогу три тисячі кіннотників Котовського. Командарм Кир'ян.

П р и т и к а. Ти що робиш? Передавати наказ без шифру! Це ж військова таємниця! Денікін підслуха! Петлюра підслуха!..

К о з а ч у к. Не заважай!.. Штаб триста другої і сорок дев'ятої! Негайно зайняти Жмеринку.

П р и т и к а. Якої триста другої? У нас же нема ні триста другої, ні тридцять четвертої, ні дев'яносто третьої!

К о з а ч у к. Помовч, Притика. *(Продовжує)*. Кинути всі полки, не менше десяти тисяч бійців, на прорив лівого флангу Петлюри. Звільнити плацдарм на Дністрі і з'єднатись з Угорською червоною армією. Вам допоможе Котовський. Використайте його сім тисяч шабель.

П р и т и к а. Тю, навіжений! У комбрига всього-навсього сімсот шабель... Що ти верзеш?

К о з а ч у к *(суворо)*. А хто сказав, що в Котовського сімсот шабель? Ось це, справді, військова таємниця! Хай вони думають, що їх у нього... п'ятнадцять тисяч! Що нас тут не менш як... двадцять дивізій... Хай бояться, собаки, і тремтять!

П р и т и к а. А-а... зрозумів! Ти їх дуриш?

К о з а ч у к. Змикитив. Це моя *(з посмішкою)*, Козачукова, радіостратегія...

П р и т и к а. А хапа б тебе взяла! Молодець...

К о з а ч у к. Сам вигадав... Ну, годі... *(Припиняє передачу)*.

Входить М а р ' я п а — красива чорнява дівчина у бессарабському одязі.

Мар'яна?! Здрастуй... Як добре, що ти прийшла!

М а р ' я п а. Ти справді радий?

К о з а ч у к. Я?.. *(До Притики)*. Слухай, Притика, виткнись куди на хвилину.

Притика виходить.

Поки нікого нема... *(Обняв Мар'яну, цілує)*. Ой, як же я скучив за тобою, Мар'яночко!

Мар'яна. Щось дуже ти ніжний... І очі червоні. Що з тобою?

Козачук. То... від безсоння... День і ніч біля рації. *(Витирає сльозу)*. Тут, Мар'янко, такі діла. *(Таємниче)*. Прийшов наказ. Вирушаємо у великий похід. Але йдемо не всі. Хворі і жінки залишаються тут. Чуєш? Жінки залишаються тут... Нам доведеться розпрощатися.

Мар'яна. Чому? Хіба я хвора?

Козачук. Гірше: ти жінка... баба, значить...

Мар'яна. Це ти вигадуєш, Андрійку... Хочеш кинути мене? Набридла?

Козачук. Що ти, Мар'янко! Розумієш — наказ... І хто його порушить — трибунал. Бо ми ж не якийсь партизанський загін! Армія! Тут дисципліна. Повертайся додому, Мар'яно! Закінчимо революцію — приїду до тебе...

Мар'яна. Мій дім — за Дністром, Андрію... Нікуди повертатись. *(Гнівно)*. Та чи для того я з нашими повстанцями із-під Хотина йшла, уночі крижаний Дністро під кулями сигуранци перепливала, щоб назад іти? У тюрму до них проситися? Чи у петлю?

Козачук. Це так. Назад, за Дністро, не можна Там — смерть. По цей бік, у наших селах, переховайся. Наймися до когось на роботу.

Мар'яна. На куркулів робити? Не діждуть! Та й викажуть вони мене, Андрію...

Козачук. Що ж робити? Подумай, яке діло предстоїть! Ідемо пішки... Самі не знаємо куди... Може, тисячу верст... Тиснуть нас з усіх боків. Може, до самої Москви доведеться йти... Від утоми звалишся.

Мар'яна. Не звалюся!..

Козачук *(рішуче)*. Ні, наказ є наказ. І я за тебе в ревтриб не піду...

Мар'яна. Ось як? Та щоб я через оцю спідницю зоставалася у депікінців? А не діждуть! Ревтрибу злякався? Дуже любиш мене! Бувай здоров, телеграфісте... *(Вибігає)*.

Козачук. Ну, от... *(Вслід)*. Мар'янко!

Входить Притика.

Притика. Наворкувалися? А я на баб і не дивлюся.

Вони мені, їдять їх мухи, як трава. Та ще отака приблуда...

Козачук. Ну-ну, ти! Ребра пощитаю!

Притика *(злякано відступає)*. Тихо, тихо... Он комбриг повертається. Відбив атаку...

Козачук. Вони його шаблі бояться, як смерті.

Притика. Що говорити — герой... Тож тільки подумать! Денікін йому п'ятсот тисяч — а він і бровою не моргне! Наче й справді такий багач! Одне галіфе, та й те незавидне... На такі гроші... Знаєш, що можна купити на такі гроші? Паровий млин і сто десятин!

Козачук. Млина, може, й купиш, а людину — ні.

Чути, грають сурми до походу.

Притика. Ну, складай свою рацію... *(Виходить)*.

Козачук, наспівуючи якусь пісню, складає рацію. Побачив червоноармійця, що проходить, гукає на нього.

Козачук. Ану, підсоби, браток...

Червоноармієць допомагає Козачуку нести ящик.

Червоноармієць *(лукаво посміхаючись)*. Не забудь гармонію, Андрійку...

Козачук. Га? *(Здивовано дивиться на червоноармійця)*. Ти знаєш, як мене звуть? Слухай, хто ти? *(Пізнав)*. Мар'яна!

Червоноармієць. Була Мар'яна — нема Мар'яни. Червоноармієць Петро Флоря чекає твоїх наказів.

Козачук. Ну й мара... і косу одрізала?

Мар'яна. Угу...

Козачук. Ти диви...*(Важно)*. Боєць Петро Флоря, наказую: підійди до мене...

Мар'яна підходить. Козачук хапає її в обійми, цілує.

Мар'яна *(вирвавшись)*. Е, ні! За такі накази... Ось тобі, телеграфісте! *(Б'є Козачука)*.

Козачук. Га? Мар'янко! Ну, тепер я вірю, що ти Дністро перепливла.

Похідні сурми грають сильніше. Козачук і Мар'яна виходять.

Завіса

Картина друга

Піщане. Помешкання лазні. Чути стрілянину. Десь зовсім близько розриваються бризантні снаряди. Таке враження, що бій відбувається за півкілометра.

У передбаннику на вішалці висить нове обмундирування Котовського — галіфе з червоного вельвету, козацький мундир-козакин. Біля вішалки Притика з маузером напоготові. Він також у новому червоному галіфе. За дверима, у лазні, чути, хтось хлюпочеться, наспівує пісню: «Зовет меня взглядом и криком своим...»

Притика. Віничком, віничком, Григорію Івановичу. *(Подає у лазню сухий березовий віник).* Береза, їдять її мухи, кров по тілу розгонить краще спирту.

Входить Зозуля, голова перев'язана.

Зозуля *(схвильовано).* Де комбриг?

Знову співа: «И вымолвить хочет: «Давай улетим».

Притика. А навіщо він тобі? Товариш комбриг нове обмундирування одягає. Он бач — галіфе з реквізованого вельвету... Штанці, їдять їх мухи, на красоту! Штанці — што нада! *(Суворо).* Віничком париться... Чисте галіфе на чисте тіло одягти хоче. З чим прийшов, орел?

Зозуля. Насідають — нема спасіння... Невидержка. Петраш просить підмоги.

Хлюпання і пісня продовжуються.

Мы вольные птицы, пора, брат, пора.
Туда, где за тучей белеет гора.

Притика. А ти без паніки... Тримайтесь. Комбриг наказав — ні кроку назад!

Зозуля *(люто).* Ага! Стійте, браточки, за товаришів комісарів, які у цей час драпають на тачанках у Москву.

Притика *(загадково).* А ти як думав?

Зозуля. Нема правди! Якого чорта ми премось на ту північ?

Чути пісню: «Туда, где синеют морские края»,— і слова Котовського: «Коли я сидів у тюрмі, один смертник, студент з Петербурга, співав цю пісню».

Зозуля і Притика замовкають, слухають.

(До Притики). Тільки ти про це, браток, нікому. Не продай мене. Не тільки я так думаю: багато...

Притика. Злякався? Заяча душа. А я от візьму і скажу! Самому комбригу скажу.

Зозуля. Ти, падлюко! Та мене ж за це...

Притика. У ревтриб... і в розход... до стінки.

Зозуля. Я уб'ю тебе!

Притика. Такий герой? Не гарячкуй... Я пожартував. Покрию тебе... Щоб я видавав таких орлів? Котовців?

Чути голос Котовського: «Притика, давай галіфе».

Зозуля. Ти ж передай комбригу: Петраш просить підкріплення. Не дасть підмоги — каюк!

Притика. Скажу, якже! Іди.

Зозуля виходить.

(Услід). Буду я комбрига турбувати такими дрібницями! *(Подає в лазню галіфе і чоботи)*. Хай миється спокійно... *(На вулиці чути шум)*. Що там?

Голос Петраша: «Григорій Іванович тут?»

(Злякано). Петраш?!

Входить Петраш, теж у червоному галіфе, яке, проте, вже добре забруднене. Він штовхає попереду себе Тимоша Забугу.

Товаришу комбат! *(Запобігливо)*. Тільки що прибігав ваш посланець. Але комбриг ще миється.

Петраш. Мабуть, нову форму одягає? *(Відчищає галіфе від бруду)*. Це я той вельвет у містечку знайшов. Якже! Народ революцію у дранті робить, а в нього, падлюки, триста метрів сукна і всякої мануфактури. Чесно одібрав, розписку дав! Все — по революційному закону.

Притика. За штанці мені дякуйте. Зігнав кравців містечка — і вони за ніч пошили сорок галіфе. Хе-хе...

Петраш *(іде до дверей лазні)*. Товаришу комбриг!

Чути голос Котовського: «А-а, це ти, Луко?»

Я, Григорію Івановичу. Атаку відбили. Обійшовся без допомоги.

Голос Котовського: «Молодці!..»

Тут нова оказія... Парламентер від Петлюри. І не знаю, як з ним бути. Вивести його в розход тут, біля лазні, чи, може, хай трохи побелькоче з тобою?

Голос Котовського: «Чекай, Луко, я зараз вийду».

(До Тимоша Забуги). І де ти взялася, жовто-блакитна наволоч! Я через тебе Григорію Івановичу домитись не даю!

Входить Котовський. Він у добрих кавалерійських чоботях, у новому червоному галіфе, але ще без сорочки. Приємно вражає його мускулисте, мов налите свинцем, розпарене тіло.

Котовський *(до Петраша).* Здрастуй, друже... Спасибі. Втрати великі?

Петраш. У них втричі більші.

Котовський. Поховати загиблих з військовими почестями, як героїв, і над могилою віддати анафемі ворогів революції. Де парламентер? *(Глянув на Забугу).* Ну, скільки срібняків обіцяє мені ваш семінарист Петлюра?

Тиміш Забуга. Триста тисяч.

Котовський. Мало. Денікін дає п'ятсот.

Тиміш Забуга. Зможемо набавити... Дамо шістсот.

Котовський. О, це вже вигідніше. А скажіть, панове, хто вам дав право торгувати мною? Ставити на аукціон. Що я вам — мармурова Венера чи старовинний годинник? Це, по меншій мірі, безтактно.

Тиміш Забуга. Дозвольте сказати...

Котовський. Не дозволяю. Знаю, що скажеш! (

Тиміш Забуга. Ні, не знаєте. Я прийшов не тільки як парламентер, а й як старий друг, сусід по тюрмі.

Котовський. Якій тюрмі?

Тиміш Забуга. Кишинівській. Здрастуй, Кото! *(Пауза).* Що, не пізнаєш?

Котовський. Чекай, чекай... Загарі?

Тиміш Забуга. Цю кличку мені дали на каторзі.

Котовський *(придивляється до Забуги).* Бандит, з яким я бився у камері за «майдан»?

Тиміш Забуга. Ага... Пізнав? Це око вибив ти.

Котовський. Якщо це дає вам право зватись моїм другом, тоді...

Тиміш Забуга. Не будемо цим згадувати наше страшне минуле... Ми з тобою, Кото, жертви царського свавілля, мученики старого режиму.

Котовський *(суворо).* Не блудослов! Ти карний злочинець, бандит і злодій... Я ж сидів у тюрмі як політичний.

Петраш *(гнівно)*. І він сміє рівняти себе з тобою! Григорію Івановичу, дозволь, я його...

Котовський. Зажди, друже...

Тиміш Забуга. А яка різниця? Карний чи політичний? Одна шана, одна тюрма, одні кандали носили, одні параші нюхали... Кожний з нас, Кото, боровся з приватним капіталом.

Котовський. Ха-ха-ха... Оригінально! Це всі горлорізи й грабіжники почнуть вважати себе за революціонерів? Здорово!

Тиміш Забуга. Факт. Мене з тюрми звільнила революція. Тепер Загáрі нема: є сотник державного українського війська головного отамана пана Петлюри.

Котовський. І тебе прийняли? Отакого бандита?

Тиміш Забуга. Петлюра — не ви; там не перевіряють. Слухай, Кото! Що ти робиш? Куди йдеш? Кому продаєшся? Краще б уже до Махна чи до нас... Чи по тобі ота більшовицька дисципліна? Загнуздають тебе нею. А десь проштрафишся — і зразу ж у ревтрибунал, у Чека. І прощай, Григорій Котовський! Рішай, поки не пізно...

Котовський. Наша Чека страшна для таких, як ти, Загарі! А втім, їй не доведеться бруднити руки тобою. Притика! Виведи цього дипломата з бубною на спині і розстріляй. Я б його сам... Але тут чисте місце... лазня. А такого треба на смітнику...

Тиміш Забуга. Не маєш права, Кото!

Петраш. Він з мого села, з Осичого... Синок нашого багатія, Купріяна Забуги... Катюга, якого світ не бачив... При гетьмані Скоропадському знищив весь революційний актив села. *(До Притики)*. Веди!

Притика. Ходімо на шльопку.

Притика виводить Забугу.

Котовський. Наволоч. *(Чути постріли)*. Що це?

Петраш *(глянув у вікно)*. У містечку петлюрівці!

Котовський. Петраш! За мною! На вулицю!

Петраш і Котовський, як був, без сорочки, вибігають з лазні. За вікном чути владний голос Котовського: «Котовці! Спинитись! Ім'ям революції! В атаку на ворога!»

Безладна стріляпина і вигуки: «Отак їх! Пішли навтьоки сині жупани! Сип по них з кулемета!» Чути кулеметну чергу.

Завіса

На просценіумі йдуть Притика і Тиміш Забуга.

Притика. Ну, ось тут я тебе і рішу.

Тиміш Забуга. Справді? І в тебе, Притика, підніметься рука на мене?

Притика здивовано дивиться на Тимоша Забугу.

Що, не пізнаєш?

Притика *(схвильовано)*. Пан сотник?

Тиміш Забуга. Ага, пан сотник. Твій начальник.

Притика. Єй, не пізнав...

Тиміш Забуга. Розв'яжи руки.

Притика слухняно розв'язує руки.

Так. А тепер слухай мене уважно: іди з ними і далі... За всім слідкуй і чекай моїх наказів.

Притика. Слухаю, пане сотнику. Загнуздали мене — то й тягніть за поводок. Це ж я вам життя рятую.

Тиміш Забуга. Не бійся, не забуду... *(Виходить)*.

Притика *(сам)*. Ой Притика, граєшся з вогнем... Та й виходу мені нема... Куплений я...

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Картина третя

Десятий день походу.

Вишняки. Звичайне подільське село. У центрі на передньому плані — колодязь; праворуч — тин, повитий хмелем, і перелаз. За перелазом видно подвір'я Василини. Її хата в глибині подвір'я, на пагорку. Ліворуч — густі зарослі ліщини.

Ще до початку дії чути тривожні дзвони і людський лемент. Біля колодязя патовп людей. Їх, очевидно, чимало, але вони стоять за коном.

На передньому плані у довгій білій сорочці, з розпатланим волоссям Плевиха. В руках у неї палаюча свічка, на голові вінець з колючого терну. На грудях кілька хрестиків, іконок і якихось бляшок.

Плевиха *(урочисто)*. Слухайте, православні! Сполняється писаніє. Прийшов на землю антихрист! На семи пекельних машинах везе він на наші села страшну комунію... Іде з ним воїнство з мечами огненними, полки-легіони каргазців і малахайців. Каменя на камені не залишають вони! Вогню і мечу предадуть хати наші.

Василина. Ой боже ж наш, боже...

Базій. Тихо! Слухайте пророчицю. Через неї з нами бог розмовляє, настанову дає рабам своїм.

Плевиха. Тікайте, православні, з шляху його! Рятуйте жон своїх, дітей малолітніх...

Василина. Ой матінко моя! О свята діво! Спаси й помилуй.

Плевиха. Ховайтеся у нори, у печери, заганяйте у ліси коней, худобу.

До колодязя підходить Тиміш Забуга, став трохи осторонь, слухає Плевиху.

Не залишайте нічого їм на поживу! Страшніше чуми, сарани і орди татарської та сила комуніческа. Рятуйте себе, рятуйте храм божий, церкву христову. Виносьте хрести,

корогви, книги священні і панікадила. Не віддавайте на наругу архіреєм освячене золото.

Базій. Ховайте хліб! Ховайте сало! Заганяйте в лози худобу. Бо все заберуть, все реквізують.

1-й голос. Куди ж його з хлібом?

Базій. У землю закопай! У гній висип! Аби лише їм не дісталося.

Василина. А як з курми?

Базій. Души і викидай на смітник.

Василина. Ой боже ж мій! У мене ж усі зозулясті, й несуться.

Плевиха. Нічого не шкодуйте в ім'я господа. Щоб не дісталося їм ні крихти хліба, ні гнилички, ні краплі води. Закидайте колодязі. Отруюйте воду! Щоб нічим не поживилися на путі своїм!

Базій. Чули, що говорить блаженна? *(Побачив Забугу)*. Здрастуйте, пане сотнику!

Голоси. Здрастуйте, пане!

— Де ж військо ваше?

— Чому отаман Петлюра не рятує нас?

Тиміш Забуга. Не хвилюйтесь, добродії селяни. Ми їм зробимо гроб і музику! Слухайте, що провіщає блаженна. Ховайте хліб, труйте воду. До заходу сонця сюди прийде наше військо.

1-й голос. Може б, воно зараз прийшло, не допустило у село ту комунію?

Тиміш Забуга. Поїду в штаб, попрошу отамана. *(До Базія)*. Посадиш бабу на фургон і вези далі. Хай по всіх селах чують її пророцтво. *(Тихо)*. Однаково тобі лишатись тут не можна. Уб'ють. *(Виходить)*.

Базій. Падла! Несіть падла!

Василина. Ой матінко моя! Навіщо ж мені криницю паскудити?

Базій. Мовчи, бабо... Пройдуть далі — очистиш.

Плевиха. Покличеш отця Митрія, освятить, і буде криниця твоя знову чиста, як купіль Христова.

Базій. Он там, біля греблі, лежить дохла коняка. Волочіть її сюди.

Голоси. А самі що питимемо?

— Воно хоч і комунія, а колодязі псувати не треба!

Базій. Несіть падла! Так нам господь указує, і сам отаман Петлюра універсала дає.

Голоси. А хіба нам Петлюра закон?

— Ми ще не знаємо, що він за цяця!

Базій. Ти, може, за них? За комунію?

Голос. За кого б не був, а труїти колодязь не треба! Люди ж ідуть, а не звірі!

Базій *(люто)*. Неси падла.

Плевиха. Православні... сказано у писанії: прийдуть каргази, прийдуть малахайці. Сполняється писаніє: ідуть легіони антихристові. І де пройдуть вони — позад них чорно стає... Один попіл і згарище.

Василина. О господи, за що ж це людям таке спитаніє?

2-й голос. Он несуть падло, дядьку Кіндрате!

Плевиха *(стає на цямринах криниці, співає)*.

Во Іоорда-ані,
Крещающаяся тєбє, господі,
Тройчаскоє явися поклонєніє.

Василина *(плаче)*. Жалко ж криниці. Вода, як з джерела.

Входить Корній Лихолат.

Лихолат *(до Базія)*. Стій! Не дам труїти воду!

Базій. Що? Лихолат? А-а, компезам з'явився? Одійди, бо я й тебе у колодязь вкину. Хапайте його! В'яжіть!

Лихолат. Руки короткі! *(До всіх)*. Слухайте, люди! Наші йдуть! Більшовицька армія! *(До натовпу)*. З хлібом-сіллю зустрічайте синків наших, люди!

Плевиха. Не слухайте його! Хай нап'ється отрути комунія.

Базій *(до Плевихи, тихо)*. Нацькуй на нього!

Плевиха *(до Лихолата)*. Одійди від нас, нечиста сило! Ти самим дияволом сюди підісланий і ним позначений. Бачу! Бачу, люди! Сподобилася! У нього на лобі печатка антихристова!

Василина. Ой, лихо.

Базій. Скидай шапку, падлюко, покажи народу печатку антихристову!

1-й голос. Показуй!

Базій. Бийте його!

Базій і його спільники накидаються на Лихолата. Чути постріли.

Що це?

Голоси. Ідуть!

— Он на шпилі з'явилися тачанки!

Плевиха. Комунія йде...

Базій *(до Плевихи)*. Годі, бабо. Сідай на мого фургона, тікаймо з села.

Плевиха. Ой, чи встигнемо...

Базій. У мене коні, як змії. *(Зникають у ліщині)*.

Постріли. Голоси: «Тікаймо!»

Всі розбігаються. Залишається лише на землі Корній Лихолат. Затихають дзвони.

Настає мертва тиша.

Велика пауза.

Чути шум повозки.

Голос Козачука: «Пройди по вулиці, розвідай село». Згодом сюди входить Мар'яна в одязі червоноармійця. Вона трохи кульгає на ногу.

Мар'яна. Ні душі. Село наче мертве. *(Раптом націлила гвинтівку)*. Хто тут?

Корній Лихолат підводиться з землі.

Лихолат. Свої. Більшовицька армія будете?

Мар'яна. Більшовицька армія. А ти хто?

Входить Козачук.

Лихолат. Делегація. Тільки, пробачте, хліба й солі не маю. Ось... *(Виймає з-за пазухи червоне полотнище)*. Прапор ревкому. Зберіг...

Козачук *(до Лихолата)*. А чого це на тобі сорочка подрана?

Лихолат. Трохи посотався з куркулями.

Козачук. Ясно.

Лихолат. Коли б не ви...

Козачук. А де вони, ваші куркулі?

Лихолат. Втекли з села.

Козачук. Розумієш, браток... Бійці наші вже три дні голодні. Треба дістати хліба.

Лихолат. Є хліб. У Петра Гулі. Закопав у землю під грушею.

Козачук. Армія голодна йде, а хліб у землі пріє!

Мар'яна. Може, хоч води поп'ємо?

Козачук. Забув наказ? Воду не пити! Уранці росою губи помочили — і все. Бач — падло біля колодязя; мабуть, отруєний. *(Тихо, ніжно)*. Потерпи, Мар'яночко.

Лихолат. Воду пийте. Вода чиста. *(Витягує з криниці відро, п'є сам і подає Козачуку)*.

Козачук *(п'є)*. Добра вода! *(До Мар'яни)*. Пий. *(Помічає що Мар'яна кульгає)*. Підбилася, Мар'яночко?

Мар'яна *(суворо)*. Ти забув? Тут немає ніякої Мар'яни.

Козачук. Та я ж тихо... Казав — не йди...

Мар'яна. І годі про це, товаришу телеграфісте! *(Виймає з кишені кілька картоплин)*. Проходили через картоплище — назбирав.

Козачук *(мрійно)*. Справді — картопля! Вари. Переможемо контру — влаштуємо пир. Засмажимо кабана пудів на сім. Наріжемо гусей та індиків. На столі — блюда риби, миски холодцю, гарячі ковбаси і гори хліба...

Мар'яна. Замовчи!

Козачук. І вріжу я на гармонії такий вальс! «Вздохи любви».

Мар'яна *(чистить картоплю)*. Коли б дрібок солі.

Козачук. А де ти її візьмеш?

Лихолат. Пройду по селу, може, дістану. *(Виходить)*.

Сюди один по одному сходяться селяни. Боязко поглядають на червоноармійців. Серед них і Петро Гуля.

Козачук. Ідіть сюди, люди.

Люди підходять ближче. З хати визирає і Василина.

Василина. А що ви тут з вогнем робите?

Мар'яна. Здрастуйте, тітусю!

Василина. Здрастуйте!

Козачук. Обід варимо. Гуляш по-угорськи.

Василина. Не спаліть мені повітку. *(Підходить ближче)*. Який же то він, каргазький гуляш? *(Зазирає у казанок)*. Звичайнісінька картопля!

Козачук. Правильно, картопля! От ми й робимо з неї гуляш.

Василина. Диви...

Козачук. Хочете, я й вас навчу. Винесіть, тітонько, дрібок солі.

Василина. Де тепер та сіль!

1-й селянин. Пройди всі хати у селі — не знайдеш солі.

Козачук. Шкода. В обозі у нас її повно, але поки обози підійдуть...

Мар'яна *(тихо)*. Що ти брешеш?

Козачук. Не заважай! *(До Василини).* Воно гуляш і без солі може получитись, але не такий смачний буде.

Василина. Воно і в нас так! У піст їмо хрін, а у м'ясниці — кислиці...

Входить Лихолат.

Лихолат. Ось вам сіль, товаришу. *(Дає Козачуку дрібок солі).*

Козачук. Ну от, все в порядку. Правда, ще не вистачає шматка свинини або хоч трохи сальця на заправку. А як у вас із салом, тітусю?

Василина. Ой матінко моя... Де йому бути у мене, тому салу?

Козачук. Ну що ж — нема, то й нема... Ми, тітусю, по-доброму: дасте — спасибі, а не дасте — хай вам бог дасть.

Василина *(здивовано).* Бог?

Козачук. Еге ж! Бог і його супруга, пресвята діва Марія. Але, кажуть, на бога надійся, а сам не плошай. *(До людей).* А хліб у вас є? Нашій Червоній Армії хліб потрібен.

Голоси. І хліба нема...

— Ні зерпини...

Козачук. Нема? Ну що ж, тоді мені доведеться порадитись із своїм Хаз-Булатом. *(Виймає з піхов шаблю, потряс нею у повітрі).* Це, дорогі громадяни, особлива шабля. Заговорена. А звати її — Хаз-Булат. Вона все наскрізь бачить і все знає. Ану, скажи, Хаз-Булат, у кого з цих громадян хліб є? *(Припав вухом до шаблі, слухає).*

Петро Гуля занепокоєно позирає на Козачука.

Чую, чую... Спасибі тобі, Хаз-Булат! *(До людей).* Хаз-Булат сказав: «У Петра Гулі хліб є»... Хто тут Петро Гуля?

Петро Гуля. Бреше! Єй-бо, бреше! Нема у мене хліба!

Козачук. Чуєш, Хаз-Булат? Немає у Гулі хліба... *(Знову припадає вухом до шаблі).* Га? Що? Є? Де ж він? «У землі,— каже, — під грушею».

Серед селян рух.

Петро Гуля. Ти, господи...

Козачук. Спасибі, Хаз-Булат... *(До Петра Гулі).* Ну, то як буде? Чи мені з Хаз-Булатом іти по хліб, чи сам привезеш?

Петро Гуля. Сам привезу. *(Виходить).*

Василина. Свят-свят... Справді, заговорена. А скажіть, які ви будете? Каргазькі чи малахайські?

Козачук. Як, як? Не розумію. Що вона верзе?

Лихолат. Це її так наша юродива вчила.

Козачук. Ага... *(До Василини, вказуючи на Мар'яну).* Він — каргаз.

Мар'яна *(гнівно).* Це що?

Василина *(оглядає Мар'яну).* Отакий... красивий?..

Козачук. Та підходящий... *(Награє на гармонії).* Гармонія і та охляла...

Василина. Ну зовсім же схожий на наших людей... А... малахайці?

Козачук. Я.

Василина *(оглядає Козачука).* А говорить по-нашому... У віспі, як і мій покійний Іван. І грає так душевно, як він... *(Підозріло глянула на ящики, які принесли Козачук і Мар'яна).* А це що? Може, ота комунія?

Мар'яна. Комунія?

Козачук. Що?

Василина. ...яку везете ви... на семи пекельних машинах?..

Козачук. Чули? Охо-хо-хо... Єй, умру... *(Сміється).* А справді, нам би замість дохлих коней отакий транспорт!

Василина *(розгублено).* Казала — печатки на вас, каргазах і малахайцях, антихристові...

Козачук. Слухай, тітко: плюнь ти своїй юродивій межи очі! *(Гордо).* Я єсть Андрій Іванович Козачук, селянин села Нова Гребля Білоцерківського повіту; хрестився у священника отця Іоанна.

Василина *(здивовано).* Хрестився?

Козачук. Ну, а як же? По тому времені інакше не можна було. То все контра на нас вигадує. *(Строго, з повагою).* Ми ваша робітничо-селянська армія... з поміщиками та буржуями б'ємося за щастя народу! От покінчимо з контрою, почнемо комунізм будувати. Знаєш, що таке комунізм?

Василина. Не знаю, ось хрест вам святий — не знаю.

Козачук. Це... Одно слово: земля — селянам, фабрики — робітникам, і щоб кожна куховарка могла правити державою.

Василина. Отаке... Скажи, голубчику, а Петлюра? Що воно за партія?

Козачук. Петлюра? Зараз роз'ясню. *(Бере гармонію, співає на мотив «Яблучка»).*

Гей, пан за Петлюру,
А куркуль за пана,
Бо обидва деруть шкуру
З мужика Івана.
Скоропадський, гад,
Та й з Петлюрою,
Нам заплатять вони
За все шкурою.
Закувала зозуленька
Три-чотири рази.
Тож дивіться — вже Петлюра
Салом п'яти маже.
У вагоні директорія,
Під вагоном територія,
Петлюрівці ла-та-та —
Території нема.

Селяни, які слухають, посміхаються.

Сидять пани за кордоном
Та й чогось похмурились,
Їм досадно, що в Петлюри
Діла розпетлюрились.

Лихолат. Еге, я бачу, ти на всі руки майстер. Тітко Василино, ви ж недавно кабанця різали. Може б, дали товаришам до картоплі.

Василина (*злякано*). Що ти, Корнію, який кабанець?

Лихолат. Рябий, довгорилий.

Василина. Ага, був, був. Забрали, усе забрали! Не знаю вже й хто, яка власть... От хрест вам даю.

Козачук. Не божіться, тітко, віримо... Не бійтесь: пальцем ніхто не зачепить. У нас із цим ділом строго. За мародерство — до стінки. *(Раптом встає).* Я й забув... *(Починає вимірювати подвір'я. До Мар'яни).* Бий тут кілок!

Мар'яна забиває кілок.

Василина *(занепокоєна, підходить до Мар'яни)*. Скажи, голубчику, що то він міряє?

Козачук *(робить знак Мар'яні)*. Гармату ставить будемо.

Мар'яна. Що?

Василина. Ой боже ж мій! Навіщо ж гармату?

Козачук. По контрі стріляти будемо.

Василина. З мого подвір'я?

Козачук. Нічого не поробиш, тітко, війна. *(До Мар'яни)*. Став тут кілок!

Василина. Рідні мої, голубчики. Може, я для вас у сусідів сала дістану. Тільки не ставте на моєму подвір'ї гармату.

Козачук. Товариші, тітка просить...

Василина. Уважте, голубчики... А я вам ще й окраєць хліба винесу. *(Поспішає до хати)*.

Мар'яна *(тихо сміється)*. Ну й Андрій.

Козачук. Я ж казав — гуляш буде по-угорськи!

Лихолат. Капосна тітка. Пудів три має.

Василина виносить добрий шматок сала і півхлібини.

Василина. Їжте, голубчики.

Козачук. Одставить гармату!

Входять Котовський і Петраш.

Котовський. Здрастуйте, друзі! *(Побачив картоплю)*. О, багато живете!

Козачук. Картопля з салом по-угорськи. Сідайте до гурту.

Котовський. Спасибі. *(Бере картоплю. До Козачука, строго)*. Без насильства?

Козачук. Ну що ви, товаришу комбриг!

Василина *(тихо до Лихолата)*. Це їхні начальники?

Лихолат. Ага. Чула ж — комбриг...

Василина. І просту картоплю їдять, як і ми, православні... Ай-яй-яй! *(Несміливо до Котовського)*. То, може, ви й борщ їстимете? Наш, селянський?

Котовський. А чому ж?

Василина. Із солонинкою. Зараз винесу. Ти диви... *(Швидко йде до хати)*.

Лихолат *(приглядається до Котовського)*. Та це ж — Котовський!

Козачук *(тихо)*. Він.

Лихолат. Товаришу Котовський... Дозвольте запитати...

Котовський. Говори.

Лихолат. Як нам бути? Може, становити у селі Радвладу? Прапор ревкому я зберіг...

Котовський *(дивиться скорботним поглядом на Лихолата)*. Ех, дорогий товаришу... Ми тут ненадовго.

Петраш. Прориваємось до своїх, на північ. Пройдемо через село — і нема нас... Зрозумів?

Лихолат. Ось що... Тоді... Дозвольте мені стати до лав більшовицької армії! Дозвольте іти з вами.

Козачук. Наша людина. Ручусь за нього.

Котовський *(до Лихолата)*. А хто ж ревкомівський прапор берегтиме?

Лихолат. Є тут ще наші. Збережуть.

Котовський. Ну що ж... Козачук, дай йому штабну гвинтівку. *(Помітив, що Мар'яна кульгає на ногу)*. Що в тебе, товаришок?

Мар'яна. Трохи чобіт давить.

Котовський. Ану, скинь чобіток.

Мар'яна скидає чобіт.

Ех, ти... Ноги в тебе не солдатські... дівочі ноги...

Мар'яна червоніє.

І не в чоботі справа, а в онучі... Не так онучі намотуєш.

Козачук *(тихо до Мар'яни)*. Я тобі казав!

Котовський. Дивись, як треба. *(Скидає свій чобіт і намотує онучу)*. І зараз буде легше. Онуча в поході — це головне... Видно, ще зовсім молодий солдат. *(Придивляється до Мар'яни)*. Обличчя теж, як у дівчини. Чого червонієш?

Козачук *(занепокоєно)*. Він дуже стісніпельний, товаришу комбриг.

Котовський *(приглядається до Мар'яни)*. Чекай, чекай... Де я тебе бачив? Ти з Бессарабії?

Мар'яна. Так. Я переплпвав Дністро... з сестрою...

Котовський. З сестрою? *(Допитливо дивиться на Мар'яну)*. Так, так. Можливо.

Входить Притика.

Притика. Товаришу комбриг! Прибув гонець. Пакет з Реввійськради.

Котовський. Давай.

Гонець подає Котовському пакет.

(Читає). «Частини Південної групи вийшли за Козятин... Зв'язку з штабом нема...» Чорт забери!

Гонець *(до Козачука)*. Йдемо пішки, голодні. *(Люто)*. Коли вже цьому рейду кінець буде? Так же усіх погробимо.

Котовський *(щось пише)*. Трохи ще потерпи, браток. *(Кінчає писати)*. Ось це одвези у Реввійськраду.

Гонець. Комісар наказав спитати, — може, ви зв'язались із штабармом?

Котовський. Тут усе сказано. Це дуже важливий лист. Натрапиш на петлюрівців— знищ його!

Гонець. Ясно. Можна їхати?

Котовський. Їдь.

Гонець. Ну що ж — алюр три хрести, обратно на своїй голодній шкапі!

Котовський. Чекай! Притика! Дай йому кращого з наших коней.

Притика і гонець виходять. З'являється Петро Гуля.

Петро Гуля. Хліб я привіз. Приймайте.

Котовський *(здивовано)*. Хліб?

Петро Гуля. Шість мішків борошна.

Котовський. Спасибі, товаришу. Спасибі. Ми тобі цього не забудемо. Революція не забуде!

Козачук тихо посміхається. Василина виносить миску борщу.

Василина. Їжте на здоров'я. А гармату на подвір'ї Кіндрата Базія ставте. Він куркуль. Утік до Петлюри.

Котовський *(здивовано)*. Яку гармату?

Козачук. Та це... тітка щось плутає. Нашу рацію, мабуть, за гармату пощитала...

Котовський. Ой Козачук. Тут щось ти плутаєш.

Чути постріли.

Де стріляють? Хто?

Вбігає Зозуля.

Зозуля. В селі петлюрівці!

Василина. Ой боже мій... Стріляють. Знову власть міняється... *(Зачиняється у хаті).*

Котовський. На коней!

Зозуля. Товаришу комбриг, наші коні...

Котовський. Що?

Зозуля. Лежать мертві... Хтось підрізав їм сухожилля...

Котовський. Ось як! Х-хто б це міг зробити? Хто?..*(Пауза).* Т-товариші... Іти далі, пішки!

Завіса

На просценіумі у світлі прожектора — гонець, позад нього Притика. Озирнувшись, Притика б'є ножем у спину гінця. Той падає. Притика забирає у нього пакет. «Дай сюди»,— звучить владний голос. Притика злякано озирається. Перед ним Тиміш Забуга. Притика полегшено зітхає.

Тиміш Забуга. Молодець! Ти б отак його, Котовського.

Притика. Що? Ні, ні. Небезпечне це діло. Чи вдасться...

Тиміш Забуга. Роби так, щоб вдалося... Це тобі... тридцять тисяч.

Притика *(взяв гроші).* Але... страшно.

Затемнення

ДІЯ ТРЕТЯ

Картина четверта

Тринадцятий день походу.
Кімната в якомусь поміщицькому будинку. Крізь велике венеціанське вікно видно жовто-блакитний прапор, який висить на ганку.
Тут міститься штаб Петлюри.
У високому шкіряному кріслі сидить Петлюра, одягнений в добротний жупан. Осторонь від нього полковник Чепіга. Товстий, з голеною головою, у червоних широких штанях, розшитому жупані, з відкидними рукавами і з малиновими вставками, з кривою (музейною) козацькою шаблею при боці, він нагадує героя старовинної української п'єси. В руках у нього якісь папери.

Петлюра. Дайте сюди ці вірші, полковнику.

Чепіга подає Петлюрі папери.

Чепіга. Чи варто вам брати у руки таку гидоту, пане головний отамане?

Петлюра *(розглядає папери)*. Хто автор цієї писанини?

Чепіга. Ще не з'ясовано.

Петлюра. Де знайдені?

Чепіга. Наша державна варта відібрала їх у місцевій просвіті. Читали дівчата.

Петлюра *(читає)*. «Українські митарства». Яка зухвалість! *(Продовжує читати)*.

Ось, брате рідний, подивись,
Як бідували ми колись:
Цар царював, пани товстіли
Та катували нас в ярмі...

Ну, про царя, це ще терпимо. *(Продовжує)*.

Прийшла керенщина. Рятуйте!
Кому там воля, та не нам...

(До Чепіги). А я домагався, щоб Тимчасовий уряд Росії призначив мене заступником цього «прем'єр-міністра». *(Продовжує).*

Далі ще гірше.
На троні — гетьман, бісів кнур,
Пан Скоропадський, п'яна пика.

(Сміється). Ну й втнув! Що ж, Скоропадського можна! *(Продовжує).*

Панам — і власть, і честь велика,
Пани ж нас німцям продали.
Стогнали ми, мов ті воли.
Хто хоче, той нас в спину тика.

(До Чепіги). Іч, сучий сину!

Чепіга. Це писав якийсь п'яничка-піїт.

Петлюра *(читає).*

І от дождалися Петлюри
І самостійності його.

(Обурено). І мене посмів! *(Продовжує).*

Ми на своїй узнали шкурі
Ту самостійність... Ого-го!
Діждались доброго ми лиха!
Все — глитаям: і мед, і книш.
А бідним — дуля; бідним — киш!
Пішла така нерозбериха,
Всі потягнули — хто куди.
І дотягнули до біди.

(Гнівно). Знайти цього піїту! Судити! У петлю його! На кіл! *(Читає далі).*

Денікін, сівши нам на спину,
Став нівечити Україну.
Що ж нам робить? Чи глину їж?
А чи лягай у домовину?
Чи боронись, вхопивши ніж?

(До Чепіги). А може... може, не треба його карати? Все, що про мене, вирізати, а решту надрукувати!

Чепіга. Пізно, ясний пане головний отамане. Воно вже надруковано все так, як є.

Петлюра. Мерзотник! Тут не обійшлося без Винниченка! Це хтось із його письменницької шатії. Він мене

ненавидить. Він заздрить моїй славі! І як бог допустив, щоб я укупі з своїм лютим недругом очолював уряд, керував директорією! Він піднімає на мене руку? Він забув, що Петлюра — це Україна, а Україна — це Петлюра... Я розчавлю його!

Чепіга. Ясний пане, але ж це він призначив вас головним отаманом.

Петлюра. Коли то було... Зараз я не залежу ні від нього, ні від німців... Мій високий союзник нині — пан Пілсудський, велика Польща, яка допоможе мені стати... королем України.

Чепіга. Що?

Петлюра. Так, так, полковнику Чепіга. Вірні нам селяни-хлібороби, на яких ми спираємося, хочуть твердої влади. Що таке — головний отаман? Чим це відрізняє мене від Тютюнника, Махна чи Григор'єва? Адже ж вони теж отамани!.. Для єврейських погромів це ще годиться, а для того, щоб очолити державу, мало... Гетьман? Цей титул дискредитований ось цим кнуром Скоропадським. Україна ще не мала короля. Вона буде його мати. І першим її королем буду я.

Чепіга. Схиляю свою голову перед вашою королівською величністю.

Петлюра. Але про ці мої плани, Чепіга, мовчи... Треба чекати слушного часу. Треба спочатку прогнати з України більшовиків, захопити Київ... Що з тими червоними, які відступили з-під Балти?

Чепіга. Ми їх переслідуємо.

Петлюра *(нервово)*. Ще й досі переслідуємо! Я чекаю іншого повідомлення, полковнику Чепіга! Тринадцять днів я чую одне й те ж! З ними треба було вже давно покінчити! Це ганьба! За тринадцять днів вони пройшли по території, зайнятій моїми військами, понад триста верст!

Чепіга. Триста тридцять, ясний пане отамане...

Петлюра. Якісь недобиті, напівголі дивізії без набоїв, без гармат відривають у мене стільки війська! З Донбасу на Київ суне Денікін! Він уже під Яготином. Я мушу ввійти у Київ раніше, в'їхати в нього на білому коні на чолі своїх військ! Дзвони святої Софії мусять зустріти мене, а не Денікіна.

Чепіга. Так і було домовлено. Союзники нам гарантували, що ми...

Петлюра. Чого варта ця домовленість? Все вирішує сила! Може статись, нам доведеться подядькатися з добродієм Денікіним. Ці дивізії потрібні будуть мені до зарізу.

Чепіга. Але ж, ясний пане отамане, ми не могли залишити у себе в тилу цих більшовиків. Сім дивізій! Понад дев'яносто тисяч бійців. Вони могли підняти проти нас населення, відновити ревком, відрізати нас від наших союзників.

Петлюра. Я це розумію без ваших пояснень, пане полковнику. І тому дав наказ знищити їх. Я кинув туди кращі полки директорії... Полтавський, Кубанський. Що роблять вони?

Чепіга. Мені важко про це доповісти, ясний пане отамане. Вони вже... нічого не роблять...

Петлюра *(різко)*. Що? Ясніше, полковнику!

Чепіга. Полтавський і Кубанський полки вже не існують, ясний отамане. Вони повністю знищені червоними у бою біля станції Бровки.

Петлюра *(з жахом)*. Яка ганьба!

Чепіга. Це зробив отой люципер Котовський, ясний пане отамане.

Петлюра. Котовський! Я скільки говорив, що його треба переманити на наш бік! Я дав наказ.

Чепіга. Це так, але Котовський не підлягає нашій владі, ясний отамане, і наші накази не виконує.

Петлюра *(незадоволено)*. Розважайте цими дурними дотепами свою жінку, полковнику Чепіга! *(З пафосом)*. Вічна слава моїм полтавцям і кубанцям!.. О, коли цей Котовський потрапить до моїх рук, я повішу його!.. У Києві, на Софійському майдані. На отій руці Хмельницького, якою він вказує на Москву! Це буде найкраща шана одному й другому! *(Йде до карти)*. Вони вже не так далеко від своїх, від Щорса...

Чепіга. Ще двісті верст!

Петлюра. Що їм двісті, коли вони пройшли вже більше трьохсот. Ганьба! Ганьба!

Чепіга. Не пройдуть! Вони вже вибилися з сил! Ні набоїв, ні харчів. Ми не даємо їм навіть води напитися! До того ж вони не знають, де Щорс! У них ще й досі немає зв'язку з своїми штабами. Я маю точні відомості. Ідуть наосліп.

Петлюра. Йдуть наосліп, а приходять, як зрячі. Потрапляють, куди треба. Ім'ям директорії, ім'ям пеньки

України наказую: не допустити з'єднання! Оточити і знищити!

Чепіга. Пане отамане! Я прошу вашого дозволу...

Петлюра. Говоріть.

Чепіга. Я сам поведу полки проти Котовського. Я приведу його до вас живим...

Петлюра. Що ж, коли вам пощастить... Але я в це не вірю.

Чепіга. Присягаюсь...

Петлюра. Гаразд. Все? Ви вільні, пане полковнику.

Чепіга. Звідти прибув сотник Забуга. Може, пан отаман зволить вислухати цього добродія, позаяк він...

Петлюра. Цей Забуга забрав уже стільки грошей... Вели йому зайти.

Чепіга виходить і швидко повертається разом з Тимошем Забугою.

Тиміш Забуга. Чолом б'ю ясному пану отаману.

Петлюра. Вільно. Підійдіть до мене ближче, пане сотнику. Говоріть... Що там? Що зробили ви?

Тиміш Забуга. Я привіз дуже цінні відомості, ясний пане отамане. Я взнав чисельність їхнього війська. Їх всього дев'ять тисяч. З них— піхоти вісім триста і кінних сімсот.

Петлюра. Що? *(До Чепіги)*. Ви говорили — дев'яносто тисяч.

Чепіга. За нашими відомостями...

Тиміш Забуга. Я можу пояснити. Вони ввели нас в оману своїми фальшивими наказами по радіо.

Петлюра. Д'евять тисяч! І ми вовтузимося стільки часу з такою мізерією? Ганьба! *(До Забуги)*. Що ви скажете про Котовського?

Тиміш Забуга. Це диявол в образі людини, ясний пане отамане.

Чепіга. Я вам казав!.. Сатана! Заговорений!

Тиміш Забуга. Він літає на своєму коні, як перелесник. Наші січовики бояться навіть його імені...

Петлюра. Ганьба! *(Ходить нервово по кімнаті)*. Я не можу допустити, щоб цей Котовський прорвався до Щорса, щоб він був знову з ними! Це сила, яка...

Тиміш Забуга. Насмілюсь доповісти ясному пану отаману...

Петлюра. Говори.

Тиміш Забуга. Котовського скоро не буде. У мене є один план...

Петлюра. Слухаю...

Тиміш Забуга. Про це я б хотів... *(Глянув на Чепігу).*

Петлюра. Можеш говорити при панові полковнику.

Тиміш Забуга. Там є наша людина... Я доручив їй... Ще день-два — і Котовський буде мертвим.

Петлюра. Так, так. Це було б чудово. *(Глянув на Чепігу).* І я в це вірю більше, ніж в те, що пан Чепіга захопить його живим.

Тиміш Забуга. Для цього потрібні гроші... Не менш як двісті тисяч.

Петлюра. Гаразд! Ти їх одержиш, сотник Забуга! І якщо здійсниш свій план — ти будеш іменуватися полковником, пане Тиміш Забуга! Будеш командувати полком державної варти при моєму штабі!

Тиміш Забуга. Дякую, ясний пане отамане.

Петлюра. Йди... Пам'ятай, ти робиш подвиг, який не забуде ненька Україна. Який не забуду я. Іди!

Завіса

Картина п'ята

Сімнадцятий день походу.

Дика місцевість — болото чи трясовина. З кущів визирає передок тачанки, на якій розташована рація. Біля вогню гріються кілька котовців, серед них — Притика, Козачук, Мар'яна, Зозуля.

Настрій у всіх пригнічений. Тихо лине пісня:

Та забіліли сніги,
Забіліли білі,
Ще й дібровонька...
Ще й дібровонька...

Та заболіло тіло
Бурлацьке біле,
Ще й головонька,
Ще й головонька...

Ніхто не заплаче
По білому тілу
По бурлацькому,
По бурлацькому...

Ні отець, ні мати,
Ні брат, ні сестриця,
Ні жона його,
Ні жона його...

А тільки заплаче
По білому тілу
Товариш його.

К о з а ч у к. І що з ним могло статися?

З о з у л я. Без Григорія Івановича ми в цьому болоті пропали...

К о з а ч у к *(до Притики)*. Де ти подів його?

П р и т и к а. А хіба я сторож комбригу?

К о з а ч у к. Ти був з ним. Мусиш знати. Доглядати його мусиш!

П р и т и к а. Такого доглянеш. Він, де горить, туди й летить. Ще вчора перед вечором його бачив. А потім — ну як у воду впав.

З о з у л я *(люто)*. Будь він проклятий, цей рейд! Скільки днів без сну; без гарячої їжі! А тепер і без комбрига... Я так думаю: убили його...

М а р ' я н а. Ні! Комбриг живий... Котовський не може так просто загинути... Та ви знаєте, яка в нього сила. *(Захоплено)*. Він — богатир. Він, ще коли підлітком був, з биком сам на сам боровся! Виснажить його, знесилить, а потім скрутить роги. Поміщика, який знущався з людей, узяв ось так рукою за комір — і кинув у вікно. А скільки людям допомагав! Переодягнеться у попа чи в якого буржуя — і йде до них! У багатого забере — бідному дасть. Наші бессарабські поміщики боялися його, як вогню! Тікали з маєтків! А пані ним дітей лякали. Бідний же люд молився за Григорія Івановича і пісні про нього складав...

Входить Г а м а р, з ним А л і.

П р и т и к а *(схопився за маузер)*. Хто йде? Стій!

Г а м а р. Свої. Комісара не пізнаєш?

К о з а ч у к. Товариш Гамар!

М а р ' я н а. Алі!

Г а м а р *(до Козачука)*. Де Григорій Іванович?

К о з а ч у к. Ех, товаришу комісар... Коли б ми знали, де Григорій Іванович...

Г а м а р. Щось сталося? Що з комбригом?

Притика. Зник... І ніхто не знає, куди і як... Учора ще був, а потім чи в полон потрапив, чи лежить десь убитий.

Гамар. Котовський — у полон? *(З докором).* Ех, ви... *(До Притики).* Клич сюди Петраша! Шукати Котовського всією бригадою.

Притика виходить.

Завіса

Картина шоста

У глибині сцени — підземелля, яке дуже нагадує тюрму. Крізь грати вузеньких вікон видно ріг місяця. Біля стіни — зв'язаний Котовський. Він тихо співає:

Сижу за решеткой в темнице сырой.
Вскормленный в неволе орел молодой,
Мой грустный товарищ, махая крылом,
Кровавую пищу клюет за окном.

Клюет, и бросает, и смотрит в окно,
Как будто со мною задумал одно;
Зовет меня взглядом и криком своим
И вымолвить хочет: «Давай улетим!

Мы вольные птицы; пора, брат, пора!
Туда, где за тучей белеет гора,
Туда, где синеют морские края,
Туда, где гуляем лишь ветер... да я!..

Котовський. Чорт забери! І як я міг потрапити у їхню пастку? Хто ж мене продав? Хто зрадник? Про те, що я іду у Паволоч, знав лише Притика. Невже він?

Десь нагорі за гратами чути дзвін бубна і розгнуздану п'яну пісню.

У нашого отамана
Висить шабля з-під жупана.

Ой, горе, не біда,
Ну-да, ну-да, ну-да-да!

Шабля в нього золота,
А дівчина молода.

Ой, горе, не біда,
Ну-да, ну-да, ну-да-да!

За дверима шум. Хтось відмикає замок. Входять два петлюрівці. Позаду них іде Чепіга.

Чепіга. Вспіймалася шпашка! *(До петлюрівців)*. Обшукали його? Повивертайте кишені. Може, він десь там сховав отруту... Зв'язаний добре?.. Ну, голубе, долітався? Хвастався, що твої «орли» непідкупні! Знайшлися такі, що продалися! Кинулися, як гайвороння, на шмат ковбаси і жменю грошей. Ха-ха-ха! *(До петлюрівців)*. Ідіть. Зараз я зроблю йому допит.

Петлюрівці виходять.

Сідай, комбриг...

Котовський. Дякую. *(Продовжує стояти)*.

Чепіга. Значить, ти і є сам Котовський? Справжній?

Котовський. Ага, не фальшивий.

Чепіга *(радісно)*. І я тебе вспіймав! Я, полковник Чепіга! Та чи ти знаєш, який це сюрприз буде папу отаману Петлюрі? Яка слава чекає мене? Та я б тебе, голубчику, розцілував від радості.

Котовський. Боюсь, що мене запудить від такого поцілунку і я заплюю твою пику.

Чепіга. Отакий ти нежний? Я б тебе, падлюку, зараз підтяг до бантини... Та ні, ще трохи почекай... Погойдаєшся у петлі пізніше. Я дав слово доставити тебе папові отаману живим. Твоє ім'я, по батькові, рік і місце народження...

Котовський. Не вмієш допитувати, добродію полковнику. Бери перо, записуй: Григорій Котовський, бессарабець, тридцять вісім років. З них п'ятнадцять — революційної боротьби. Громив вас, прокляту буржуазію, поміщиків, глитаїв, чиновників. Одбирав у вас золото, роздавав бідним. Піднімав бунти, розбивав тюрми, звільняв людей. Сидів і сам не раз за гратами, але ламав їх, виходив на волю — і знов душив вас, паразитів. Дзвенів кайданами по Володимирському тракту, давився сухарями в Олександровському централі, був на нерчинській каторзі — втік з неї! Пішки пройшов тайгу — і знову мстився вам і за себе, і за людей. Ні в яких партіях ще не був. Але буду. У Комуністичній партії буду, бо вона служить народу.

Чепіга. Ні, не будеш... Не встигнеш. Повісять тебе.

Котовський. Мене вже вішали... Віревка обірвалася... І ти мене не повісиш, полковнику. Житиму я. Так мені циганка наворожила.

Чепіга. Погано ворожила. Випустив би я у твоє

черево всі сім куль із свого нагана, але ж дуже кортить привезти тебе живого.

Входить петлюрівець.

Петлюрівець. Пане полковнику! До телефону. Викликає штаб.

Чепіга. Зараз. Це отаман. Пробачте, товаришу комбриг. Мушу вас залишити.

Чепіга і петлюрівець виходять. Чути брязкіт замка.

Пауза.

Котовський *(сам)*. Загинути так по-дурному, так безглуздо... І в такий час. Як же вони без мене? Моя бригада? *(Напружується з усіх сил і після кількох спроб розриває вірьовки, якими зв'язаний)*. Ні, в тебе ще є сила, Григорію... Та що з того? *(Оглядає стіни, грати)*. Вийти з цього підземелля неможливо. Це щось гірше від кишинівської тюрми... Так. Це мій смертний склеп... Невже смерть? Був Котовський — і нема Котовського... Ну й що ж! Чи з моєю смертю помре ідея? Чи не знайдуться нові сміливі і відважні, які понесуть нашу вогненну зорю правди по всьому світу? Вам, прийдешнім бійцям, я шлю у далекі віки з цього підземелля свій привіт... Може, на великому святі перемоги згадаєте і скромне ім'я солдата революції Григорія Котовського. Може, пісню хто складе про мою шаблю... Ех, моя шабля... *(Знову оглядає стіни, вікна, торгає дверима)*. Притика? Він же там, з ними... *(Пауза)*. Цей полковник хоче відвезти мене до Петлюри живим? Так, так... Живим... Стривай! Стривай, Григорію! Живим!

За дверима чути шум.

Ідуть по мене. *(Знову намотує на руки вірьовки)*. По живого Котовського... Ха-ха... А Котовський — мертвий! *(Раптом падає на землю і лежить, відкинувши зв'язані руки)*.

Входить Чепіга.

Чепіга *(до вартових у двері)*. Не відходьте від дверей. Посильте варту біля вікна. *(Іде вниз по сходах, зачіпляється ногами за тіло Котовського)*. Що?! Це що? Він спить? Чи мертвий? *(Нахиляється, піднімає зв'язані руки Котовського, руки безсило падають долі)*. Мертвий! Ось

тобі й сюрприз панові отаману! Мабуть, падлюка прийняв отруту... Погано шукали!

Чепіга стає на коліна, нахиляється до грудей Котовського, слухає серце. У ту ж мить горло йому стискають дужі руки Котовського. Чути лише придушений зойк. Котовський підводиться. Скидає з себе одяг, переодягається в полковничий жупан і папаху, одягає на труп Чепіги свою венгерку.

А нагорі за гратами чути все ту ж п'яну пісню:

Отаман іде в шинок,
Дай горілки, дай жінок.
Ой, горе, не біда,
Ну-да, ну-да, ну-да-да!

Котовський, закінчивши переодягання, виходить з підземелля. Вже за дверима чути його голос: «Добре стережіть його, бандюгу. Тільки що — постріляю вас, йолопів!»
І знову пісня:

Випив він горілки жбан,
Пропив шаблю і жупан.
Ой, горе, не біда,
Ну-да, ну-да, ну-да-да!

Завіса

Картина сьома

Дія знову переноситься у табір котовців.
З правого боку виходять Мар'яна, Козачук, Алі.

Козачук. Нема...

Мар'яна. Обшукали все болото... Дивно...

З лівого боку входять Притика і Зозуля.

Зозуля. І куди він пощез?

Притика *(тихо до Зозулі)*. А я так міркую: комбриг бачить, що всім амба — і подався геть з цього болота.

Зозуля. Що? Кинути нас? Ні, Котовський такого не зробить.

Козачук *(до Притики)*. Нема?

Притика. Нема...

Всі сідають біля тліючого вогнища.

Козачук. Недогляпули комбрига...

Зозуля *(до Алі)*. Дай я на тебе подивлюся зблизька. Ну й шкіра: чорна, як у араба.

Мар'яна. А він і є араб.

З о з у л я *(до Алі)*. Ти що — з природи такий?

К о з а ч у к. Хіба не бачиш, що з природи?

П р и т и к а. А мундир французький!

М а р ' я н а. Мундир їхній, душа наша.

З о з у л я. Він і по-нашому вміє? *(До Алі)*. Ану, скажи щось по-нашому.

А л і *(посміхнувся до всіх, виймає з-за пазухи акуратно складений портрет Леніна)*. Ленін... більшовик наша... Алла...

З о з у л я. Дивись-но, вміє... Ну, сідай з нами, арабе, грійся біля вогню. Чого ти такий худий?

П р и т и к а. А з чого йому товстим бути? Ми й то охляли, а вони ж, ахриканці, утліші від нас...

З о з у л я. Їсти хочеш? Ну, хоч би й хотів, то потерпи. Нічим тебе пригостити...

Чути вигуки: «Стій! Хто йде?» Вбігає хтось із бійців з криком: «Петлюрівці!»

Що? Де? Хлопці! До зброї!

Всі хапають гвинтівки. Входить п е т л ю р і в с ь к и й п о л к о в н и к.

Стріляй по Петлюрі!

М а р ' я н а. Не смій стріляти! Хіба не бачиш? Це ж наш комбриг!

П р и т и к а *(злякано)*. Він! Живий! *(Непомітно зникає)*.

К о т о в с ь к и й *(скидає з себе петлюрівську папаху з шликом)*. Ну й молодці! Хороші! А ще кажуть: «Ми котовці!» Та вас же, таких орлів, як курчат руками перехапати можна!

З о з у л я. Диви!.. Справді, комбриг!

Входять Г а м а р і П е т р а ш.

К о з а ч у к. Товаришу комісар! Ми знайшли комбрига!

Котовський знімає жупан.

Г а м а р *(здивовано)*. Григорій Іванович?

П е т р а ш *(радісно)*. Живий! З нами! А ми думали...

К о т о в с ь к и й. Думали, думали... Там, під лісом, вісім підвід з хлібом і всякою провізією. *(До Петраша)*. Розділити на всю бригаду.

З о з у л я. Ура! *(Виходить разом з Петрашем).*

К о т о в с ь к и й *(вслід).* Тільки без галасу!

Г а м а р *(до Котовського).* Як же це так, Григорію Івановичу?

К о т о в с ь к и й. Багато розказувати. Цей полковничий жупан мені дуже пригодився. Хліб я забрав у пекарні, а провіант на петлюрівській базі. *(Сміється).* Іменем головного отамана Симона Петлюри.

Г а м а р *(з докором).* Ти дуже ризикував, Григорію Івановичу.

К о т о в с ь к и й. А хіба Ленін не ризикував, роблячи революцію? Ходімо до мене в намет, товаришу комісар. *(Раптом спинився).* Де Притика?

М а р ' я н а *(озирається).* Щойно він був тут...

К о т о в с ь к и й *(до Мар'яни).* Знайди мені Притику.

Котовський і Гамар ідуть у намет.

З о з у л я *(несе хліб, ковбасу, консерви).* Браточки! Сідай обідати! Налягай на петлюрівську ковбасу! *(Роздає хліб, ковбасу).* На й тобі, арабе! Поправляйся. *(Пригощає Алі).* Бачив, який у нас комбриг?

М а р ' я н а *(бере в Зозулі ковбасу).* Я казав — Григорій Іванович живий! Куди ж подівся Притика? *(Виходить).*

З о з у л я. Комбриг заговорений. Не інакше — заговорений. *(Їсть).*

К о з а ч у к. Ану, тихо! *(Працює ключем Морзе).* Штаб! Штабарм... Говорить «Богатир». *(Прислухається).* Ні... Мовчить... Петька Синьов! Озвись! *(Люто в апарат).* Чи ви вже на тому світі, у раю, з святим Петром у підкидного ріжетесь? *(Знову працює ключем).* Говорить «Богатир». Три-нуль... Сім-один, дев'ять-два, шість-один. *(Зітхнув).* Тепер уже, мабуть, і шифри інші.

А л і *(підходить до Козачука).* Говори — Ленін... Шифр один весь світ — Ленін. *(Показує портрет).*

К о з а ч у к. Це ти правильно, Алі... Та тут інша техніка. Штабарм... Штабарм... Мовчать... *(До Алі).* Дивлюсь я на тебе, Алі... І як ти потрапив до нас із своєї Африки? На такі муки? Ну, ми тут страждаємо — знаємо за що. А ти? Скажи, за що ти?

А л і *(намагається відповісти, але йому бракує слів; говорить більш жестами).* Ти... я... чорна, біла... Браття... Революція... Комунізм...

Козачук. Правильно, комунізм... А знаєш ти, що це таке? Ну, так ось слухай: комунізм — це... Його товариш Ленін написав. Отака книга! Там усе сказано. Як зробити всіх людей рівними, знищити буржуїв і капіталізм, усяку, значить, експлуатацію. Тобі зрозуміло? Роздати землю селянам, а фабрики — робітникам. І щоб вашим Марокко володіли марокканці! Ти, Алі... І щоб кожна куховарка могла керувати державою. Ось як! Ну, приміром, візьми мене? Хто я? Батрак з-під Білої Церкви. Був конюхом у графині Браницької! А завтра мені Радянська влада скаже: «Козачук! Командуй армією!» — і буду командувати! *(Вдає з себе командуючого і наказує в апарат)*. Говорить командарм Козачук! Червоні дивізії! В атаку на африканського Петлюру!

Входять Котовський і Гамар. Козачук їх не помічає, продовжує.

Комбриг Котовський! Наказую перетворити вашу бригаду в кавалерійський корпус.

Зозуля сміється.

Твоє завдання — прорватися у тил світового капіталізму і... ліквідувати його!

Котовський. Правильно!

Козачук *(злякано)*. Що?! Товариш комбриг? Це... це я проводжу з негром урок політграмоти.

Котовський. Значить, я вже командую корпусом? Спасибі!

Козачук. А штабарму все нема... Стараюсь, стараюсь — і нічого.

Котовський. Дивись мені! *(До Гамара)*. І ви хочете повести всю групу через ці болота?

Гамар. Іншого шляху нема.

Котовський. Де зараз наші частини?

Гамар. На підході. За годину будуть тут. Алі! Їдь до штабу... *(Вручає Алі пакет)*. Це віддаси командуючому групою.

Алі виходить.

Котовський *(до Зозулі)*. Повідом наші застави: з Гнилої Балки ідуть свої. Щоб не відкривали по них вогонь, як це сталося між денікінцями та Петлюрою в Піщаному. І знайди мені Притику.

З о з у л я. Слухаю, товаришу комбриг! *(Виходить).*

К о т о в с ь к и й *(до Гамара).* Як штабарм?

Г а м а р. Нема!

К о т о в с ь к и й. У нас теж... Набої?

Г а м а р. Залишилося по одному на дві гвинтівки.

Козачук сідає до свого апарата.

К о т о в с ь к и й. Набоїв і в нас обмаль. Боєприпасів багато у Паволочі.

Г а м а р. Їх треба захопити!

К о т о в с ь к и й. Це не так легко зробити. У Паволочі два полки січовиків і дивізія галичан. Доведеться знову піти на хитрощі. *(Тихо).* А що, коли я вийду на Паволоч з півночі? І вдарю по них з тилу? Вони й думки не припускають, щоб ми пішли через драговину. Адже це болото значиться на карті непрохідним.

Г а м а р. Тоді... Як же ти його пройдеш, Григорію Івановичу? Чи ти справді... заговорений?

К о т о в с ь к и й. Наша перевага над ворогом у тому і мусить бути, щоб ми здатні були робити те, чого не може зробити він. *(Рішуче).* Драговину перейдемо!

Входить П е т р а ш.

П е т р а ш *(рапортує).* Провіант роздано, товаришу комбриг. *(Радісно).* Ти врятував бригаду, Григорію Івановичу! Бійці почули харч — і наче ожили. Зразу ж інший настрій. Рвуться на Паволоч.

Г а м а р *(до Котовського і Петраша).* А після Паволочі форсуємо Тетерів.

П е т р а ш. Це найкраще зробити біля села Осичого. Там річку можна перейти вбрід.

Г а м а р. Це дуже важливо! Адже всі мости контролюються Петлюрою.

П е т р а ш. Перейдемо вбрід! Я добре знаю Осиче. Я там народився.

Г а м а р. Чудово! Осиче... Це село складається із столипінських відрубів. Маю відомості: Петлюра озброїв цих хуторян. Він перетворив Осиче на справжню куркульську фортецю.

П е т р а ш. Ну що ж, ми її знищимо!

К о т о в с ь к и й. Чого я не люблю — це вести осаду фортець.

Гамар. Я вважаю, цю операцію треба доручити Петрашу.

Котовський. Правильно! Він знає село, знає броди. *(До Петраша).* Після зайняття Паволочі вийдеш зі своїм батальйоном в авангард колони і підеш на штурм Осичого.

Петраш. Слухаю.

Котовський. В разі опору — знищити все, що стане на путі. Треба забезпечити прохід через річку всій колоні.

Петраш. Слухаю, товаришу комбриг.

Котовський. Іди готуй своїх бійців.

Петраш виходить.

Гамар. Ех, коли б хоч одно слово звідтіля, від наших...

Входить Мар'яна.

Мар'яна. Притики ніде нема, товаришу комбриг.

Котовський. Здогадався? Утік? Шукати! *(Схвильовано ходить).*

Козачук. Ви б прилягли, поспали, товаришу комбриг.

Котовський. А я цієї ночі трохи поспав. І такий химерний сон бачив я, мої орли... *(Сідає біля вогню).* Ніби у ноги мої влито якусь дивну силу... Відштовхнусь ногами від землі — і піднімаюсь у повітря. І лечу над хмарами. Отак біля мене зірки пропливають. Місяць так близько, що хоч хапай його в руки, як сковороду, і клади в польову сумку. Приземлюсь, торкнусь ногами землі — і знову лечу... Навколо всієї землі лечу...

Гамар. Хороший сон, Григорію Івановичу. Коли людині сниться, що вона літає, це значить — вона росте.

Котовський. А що, це непогано — трохи б підрости? *(Раптом підводиться, робить гімнастичні вправи).* Раз, два... три, чотири.

Козачук. Вас і так бог не обідив, Григорію Івановичу.

Котовський. Коли я сидів у тюрмі, чекаючи страти, я щодня займався гімнастикою... Щоб не знесилитись... І саме це врятувало мене. Інакше б я не зміг розпиляти важкі залізні грати...

Входить Зозуля. Обличчя у нього бліде.

З о з у л я. Товаришу комбриг!

К о т о в с ь к и й. Що таке? Що сталося?

З о з у л я. Отого араба... Алі... убито...

Г а м а р. Що?!

М а р ' я н а. Алі?

К о т о в с ь к и й. Хто вбив? Де?

З о з у л я. Повертаюся від дозорів, дивлюсь, лежить під кущем.

К о т о в с ь к и й *(гнівно)*. Де П-притика?

З о з у л я. Шукав його, шукав — ніде нема.

Двоє котовців вносять Алі.

Г а м а р. ...Ножем у спину... Бідний Алі... *(Схвильовано)*. Григорію Іваповичу... При ньому нема пакета... Його вкрали...

К о т о в с ь к и й. Ясно... Тут діяла та ж зрадницька рука!.. *(Гнівно)*. Орли мої! Будьте обережні! Серед нас є зрадник! *(Загрозливе мовчання)*. Але ми викриємо його! Страшною карою покарає його перст революції!..

В кущах з'являється П р и т и к а. Він цілиться з пістолета в Котовського.

П р и т и к а. Страшно... Рука тремтить... Не можу... *(Опускає пістолет)*.

К о т о в с ь к и й. Підла змова! Вона невідступно йде слідом за нами. Вона, як смерть, що завжди стоїть за плечима всього живого... *(Пауза)*. Що спонукало його піти на зраду? Гроші? А може, він тілом і душею був з ними? О сатаною народжена потвора! Куди б ти не тікав — не уникнеш кари! Ти приречений на неславу, зневагу, на одвічну ганьбу і ненависть... Вітер рознесе по світу порох твоїх кісток... На кого ти підняв руку? На вас, мої славні витязі, які віддають життя своє за весну людства, за світлий ранок нових ер! Я знаю, важко вам... Ідете ви покірно, голодні, босі, на ходу промиваючи в болоті пекучі рани... І може, клянете мене?

Серед бійців рух.

Так, так, клянете! За те, що не знайшов я вам іншу, легшу путь! Ще трохи потерпіть, орли! Ви робите цей подвиг в ім'я великої справи, в ім'я спасіння революції. Велике спасибі скажуть вам за це потомки наші. І пам'ятник незримої краси воздвигнуть вам у віках... Гадаєте,

мені легше? Вилитий я з міді? О, як стомилося і моє тіло... Як хочуть склепитись очі і заснути довгим і спокійним сном... Та чи у сні щастя людства? *(Пауза).* Поховайте араба на узліссі. Нашим салютом тобі, Алі, будуть постріли, які зараз загримлять у Паволочі.

Лунає постріл. Притика, вистреливши в Котовського, зникає в кущах.

Хто стріляв?

З о з у л я. У комбрига стріляв!

М а р ' я н а. Он звідти, з кущів!

Кілька котовців кидаються в кущі.

К о т о в с ь к и й *(оглядає свою папаху).* Погано цілив... Куля пробила тільки шапку.

Г а м а р. Прочесати ліс, кущі... Він не повинен втекти від нас!

З а в і с а

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Картина восьма

Осінє. Хутір Купріяна Забуги. У хаті в кутку — іконостас. Поруч з іконами по один бік — портрет міністра Столипіна, по другий — отамана Симона Петлюри. Обидва портрети у вишиваних рушниках. Біля столу — Купріян Забуга, Кіндрат Базій і ще один куркуль. Всі озброєні. Тут же й Плевиха.
Всі напідпитку співають пісню:

Ой і там, за рікой,
Ліс зелепий шумить.
За рікой, під горой,
Хуторочок стоїть.

В лісі в тім соловей
Громко пісню співа,
В хуторочку живе
Молодая вдова...

1-й куркуль. Ех, пісня...

Базій. Отак на серце лягає, за душу бере...

Плевиха. Чорна пісня... Гріховна пісня. Комуна її теж співає. Для душі християнської церковні піспопєнія співать треба, а не цей каргазький блуд. *(Заводить)*. Да воскреснить бог і розточаться вразі його...

Забуга. Замовчи, бабо... Завела панахиду. *(До Базія)*. Де ти видрав її, цю припадочну? Крякає, як ворона...

Базій. Не кажи, Купріяне. Вона блаженна... На ній благодать божа обрстається...

Плевиха *(продовжує)*... і да біжать од лиця його ненавидящії його. Хто не любить піспопсній господніх, той бога не любить. Того кара постигне страшна.

Базій. Проста ж баба, а говорить так до ладу, наче піп у церкві. У паших краях її за святу почитають.

Забуга. Мені воно — як мертвому ладан. Налий

їй чарку, хай вип'є та йде з хати. Хай на вулиці розказує своє пророцтво.

Базій. Бабо, ану хильни... *(Подає склянку самогону Плевисі).*

Плевиха. За святу тройцю, за страсті христові, за непорочну діву... *(П'є).*

Базій. Іди, іди, бабо, погелгочи людям...

Плевиха, взявши шматок свинини, виходить, наспівуючи свої піснопєнія.

Забуга. Аж легше...

Базій. А своє діло робить на красоту. Такий агентатор проти червопих — кращого не знайти. Це син твій наказав везти її по путі, якою, значить, іде комунія. Щоб галас здіймала по селах...

За вікном чути причитування баби Плевихи: «Сполпяється писапіє. Прийшов на землю анцихрист...»

1-й куркуль. Так виє чортова баба, що стає моторошно. Вип'ємо за погибель і розточепіє врагів наших. *(П'є).*

Забуга. Не пий, годі... Припав до горілки, як свиня до браги. Нам же таке діло треба робити. Життя своє, долю свою треба рішати!

Базій. Що пише полковник?

1-й куркуль. Полковник, полковник. Це у генерала Денікіна полковники! А в Петлюри — вчора був злодій, а сьогодні його на полковника поставили. Тухта!

Забуга. Вночі син до мене приїхав, Тиміш... Каже, пришлють нам цілу дивізію. Він біля самого отамана Симона стоїть.

1-й куркуль. Отакий блазень — при самому отамані? Та віп же з тюрми не вилазив!.. Ну, скажу тобі, Купріяне, якщо з Петлюрою отакі, як твій Тиміш, не жди від цієї власті добра.

Базій. Мій Гараська правильно зробив: віп з білими, у Денікіна.

Забуга. Твій Гараська там хвости коням крутить.

1-й куркуль. Денікін більша сила, ніж Петлюра, надійніша...

Базій. Зараз ні на кого не можна звіритись. Щомісяця власть міняється... Народ так уже зовсім розтерявся.

І кожний до тебе з погрозами. Хоч би й цей твій сотник Тиміш. «Запрягай,— каже,— фургона і вези блаженну». А скільки її везти? Я вже сто верст проїхав. (*До Забуги*). Як у вас? На кого надіються? Петлюра чи Денікін?

З а б у г а. І то мразь, і то. А все ж треба їх терпіть. Бо немає нам нічого гіршого, як комуна. У ній наша смерть. Тож тільки подумать! Петраш! За батрака був у мене! А прийшла революція — у ревком поліз! Землю почав ділити! На мої десятини розмахнувся. Хліба з комори тищу пудів, падлюка, забрав! З'явилися німці — подався кудись під Одесу; бач — за командира у них! На рідне село веде, гад, цю комунію!

Б а з і й. Юродива правильно провіщає: прийшов кінець світу. Треба всім у гріхах сповідатись і горілку пить... Каламутное время настало.

З а б у г а. Именно, каламутное врем'я!

Б а з і й. І немає розумних людей на Україні, щоб розказали, на путь народ настановили.

З а б у г а. Чого захотів! Розумних людей! Та за весь час, скільки світ стоїть, од самого створенія миру, було всього двоє розумних людей.

Б а з і й. Хто ж ці люди?

З а б у г а. Цар Олександр Македонський... а другий — міністр Столипін.

Б а з і й. Ось як! У чому ж їхній такий розум?

З а б у г а. Цар Олександр Македонський хотів увесь світ собі підкорити. Щоб, значить, одна влада була на всій планеті, одна держава... І податок один, в одну казну... і ніяких воєн.

1-й к у р к у л ь. Хто ж і з ким воюватиме, коли на всій землі буде одна держава? Правильно!

Б а з і й. А той, другий, Столипін?

З а б у г а *(до Базія)*. Земельку маєш?

Б а з і й. Маю... Двадцять п'ять десятин.

З а б у г а. А я сто. *(Показує на портрет Столипіна)*. Йому подякуй.

Б а з і й. Ех-хе... *(П'є)*. Нам, мужикам, дай тверду власть... А то пішло: гетьман, Центральна рада, Махно, Совєти, директорія, Григор'єв, білі, жовті, блакитні, чорні, червоні... Десь під Черкасами, кажуть, орудує банда якоїсь Марусі; в Кагарлику — Орлик, в Єлисаветі — Тютюнник. І всі мають свої гроші, і всім дай контрибуцію — хліба, сала і коней. Тьху!

З а б у г а. У Медвині — є таке село на Київщині — дивилися, дивилися на цю катавасію і вирішили: без царя не можна... і обрали свого царя.

Б а з і й. Ти диви! З селян?

З а б у г а. Простісінького мужика! Якогось Сидора Нетудихату. Був до того церковним старостою. Наказали ковалю викувати йому скіпетра, з гирі зробили державу; мантію пошили з заячих шкурок, а на корону взяли вінець, яким піп у церкві вінчає. І назвали того царя Сидір Перший...

Б а з і й. Диви...

1-й к у р к у л ь. Правильно! А чому б у нас, в Осичому, не мати свого царя?

Б а з і й. Цар — то найтвердіша влада.

1-й к у р к у л ь. Давайте ми вас коронуємо, Купріяне! Ну, чим ви не Олександр Македонський? І паречемо вас Купріян Другий.

З а б у г а. Спасибі за честь! Щоб і менї сталося те, що тому Сидору?

Б а з і й. А що сталося з Сидором?

З а б у г а. Прийшли махновці, дізналися, що в селі є цар, і повісили його на сухій груші.

1-й к у р к у л ь. Диви! А кажуть, Нестор Махно з нами, з хліборобами.

З а б у г а. Його не розбереш.

Б а з і й. Одне слово — анархія. Пий, гуляй, ріж, пали, бий кого попало. *(Зітхнувши).* Каламутне врем'я, Купріяне.

З а б у г а. Треба кінчати з цією каламуттю! І чим швидше, тим краще.

Входить Т и м і ш З а б у г а.

Т и м і ш. Ополченію трударів-хліборобів привіт!

1-й к у р к у л ь. А ти не кепкуй... Сідай, говори, що маєш...

З а б у г а. Люди чекають твого слова, Тимоше... Рисуй картину.

Т и м і ш. А що говорить? Картина ясна. З-під Одеси відступають червоні, прориваються до своїх. Босі, голодні, а все ж ідуть, не здаються. Вони кинулися сюди, на Осиче; це їхня єдина путь: перейти річку бродом. Я привіз вам, добродії, наказ пана Петлюри: не пропустити їх через річку, поки підійдуть наші дивізії.

1-й куркуль. Ти й скажеш! Де ж таке, щоб ми своїми немічними силами...

Тиміш. Сила у вас велика — триста одрубів і в кожному дворі гвинтівка й обріз. А в мого папаші навіть тридюймівка у клуні стоїть.

1-й куркуль. Є, є. Виміняв у григор'євців за п'ять фунтів сала.

Забуга. ...І відро вівса...

Тиміш. Продержитесь до вечора, поки сюди підійдуть наші сили.

1-й куркуль. Та де там!

Забуга. Боїшся? Комашня по ребрах лазить? Хочеш, щоб знову до нас прийшли оті щорсівці, що за Житомиром стоять?

Тиміш. Горе вам буде, коли ці, що йдуть, з'єднаються з ними!

Забуга. Хочеш жити — борись! Чи дадуть підмогу, чи без неї. Самим за себе боротись треба. Бо то погибель наша йде. Так і в їхній програмі написано.

1-й куркуль. Грамотний ти, Купріяне!

Базій *(похмуро)*. Ми — хліб... Нас уб'єш — з голоду опухнеш. *(До Тимоша)*. Що від нас требується?

Тиміш. Підійдуть до переправи, почнуть бродом річку переходити — а ви по них з усіх гвинтівок і з обрізів.

1-й куркуль. Кажуть, у Петраша є артилерія; як бабахне по наших хуторах.

Забуга. Бабахкати зась! По нас цілятимуть — своїх зачеплять. *(До 1-го куркуля)*. Герасиме, приведи заложників.

1-й куркуль виходить.

Я наказав схопити Оксану, Петрашеву дружину, і дитя... На переправі поперед себе поставимо. Хай спробує стріляти!

Тиміш. Та ти справжній стратег, батьку!

Базій. Чи не в Олександра Македонського вчився воювати, Купріяне? А каже — двоє...

Забуга. Чого двоє?

Базій. Розумних. А ти ж третій, Купріяне.

1-й куркуль вводить зв'язану Оксану Петраш з дитиною на руках.

1-й куркуль. Іди.

Оксана. За що ви наді мною знущаєтесь? По якому праву?

Забуга. Право? Ось наше право! *(Крутить перед обличчям Оксани обріз).* Нюхай, більшовичко!

Оксана. Нюхай сам! Повернеться мій Лука, буде вам за це знущання й насильство!

Забуга. А він уже повернувся! Он там, за річкою... Веде своїх босяцюр! Помахай йому хусточкою. Нам твій Лука тепер — тьху! Сам мотається, як вовк, не знає, як утекти від сухої гілляки, від шворки!

Оксана. Що вам треба від мене?

Забуга. Зараз почуєш. Пиши Луці листа. Пиши: «Не стріляй, Луко... Між них я, твоя жінка Оксана, з сипочком Павлусем... Заложниками. Одійди від Осичого, Луко». На, пиши... Цим ти врятуєш життя і собі, і своєму підкидьку.

Оксана. Сам ти підкидьок. Не напишу я нічого!

Забуга. Ой, напишеш! Коли любиш дитя — напишеш.

1-й куркуль. Хочеш — зараз вкину його в колодязь?

Оксана. Та ви що — подуріли? Робіть що хочете зі мною, тільки не чіпайте дитини. Ви ж люди... У вас же є свої діти...

Тиміш. Доля твоєї дитини у твоїх руках.

Забуга. Пиши.

Оксана. Звірі! *(З силою).* Та знаєте, що буде за це? Якою карою покарають вас за такий злочин? Зібралися бандити, п'янюги. *(До Тимоша).* Цей каторжник...

Тиміш. Нерви, нерви, тітонько Оксано... А втім, я не ображаюсь. Живу так, як повчав твій Лука: «Хто був нічим, той стане всім». *(Грізно).* Був каторжник, а тепер — права рука отамана Петлюри! І ставлю таких, як ти, на коліна перед собою!

Забуга. Писатимеш?

Оксана. Гаразд... Я напишу... Давайте. *(Бере папір, перо).*

Забуга. Отак би зразу. Пиши розбірливо... Щоб до серця йому дійшло. Він же батько своїй дитині.

Оксана. Візьміть...

Тиміш *(читає).* «Дорогий мій муже... Наші куркулі забрали мене й Павлуся заложниками. Не зважай на це. Бий по хутору з усіх гармат, зноси геть це кубло куркуль-

ське. Згадай мене з сином. Твоя Оксана». *(Зім'яв листа).* Ось як?

З а б у г а. Ах ти ж, підла тварюко! Та я з тебе... *(Замахується).*

Т и м і ш. Зажди, батьку. Вона мені ще потрібна... жива. А з Петрашем поговорять і без її листа. У нас там є своя людина. Одвести її в льох!

1-й куркуль виводить Оксану з дитям.

З а б у г а. Ти ба яка! І де в неї, у наймички, отакий гонор узявся?

Т и м і ш. Нічого, батьку, все влаштується, і все стане на своє місце. Кому будуть полковничі клейноди, а кому мотузок.

1-й к у р к у л ь *(вбігає).* Купріяне! Ідуть! За версту від Осичого, не більше!

Т и м і ш. Добродії хлібороби! Тримайтесь! А я біжу в штаб. *(Виходить).*

З а б у г а. Ополченіє! До зброї! На переправу! З нами бог і хресная сила... *(П'є).*

Чути голос Плевихи: «Да воскреснєт бог, і розточаться вразі його».

З а в і с а

Дія переноситься на просценіум, де нема нікого. У промені прожектора польовий телефон. Чути голос Козачука, який, очевидно, сидить біля своєї рації: «Штабарм! Штабарм! Та чи ви обізветесь коли, чортові душі? Двадцять днів вас гукаю».
Дерчить польовий телефон. З'являється К о з а ч у к, біжить до телефону.

К о з а ч у к. Алло... Слухає Козачук... Штабарму нема, товаришу комісар!

До Козачука тихо підходить М а р ' я н а.

М а р ' я н а. Я штабарм!..

К о з а ч у к *(радісно).* Мар'яна? Це ти?

М а р ' я н а. Мовчи, дурненький.

К о з а ч у к. Не бійся, ми тут удвох... *(Обнімає Мар'яну).* Може, мені і з штабармом не щастить, що ти зі мною така... Як нам потрібен штабарм! Ідемо — не знаємо, куди йдемо *(Палко цілує Мар'яну).* Голубко моя... Скінчиться війна — повезу тебе у нашу Нову Греблю, на

Рось... Поженимося... А яке весілля вшкварimo! З музикою. А які діти у нас будуть!.. І все сини...

Мар'яна. Рудий... у віспі... і за що я люблю тебе?.. Отакого?.. *(Цілує Козачука).*

Входить Зозуля.

Зозуля *(побачивши Козачука й Мар'яну).* Це що за ніжності?

Козачук *(зніяковівши).* Це... Це ми... братаємось з товаришем.

Мар'яна зникає.

З червоноармійцем Петром Флорею... Україна, значить, з Бессарабією. Розумієш, Зозуля, союз на все життя.

Зозуля. Ну, годі... Комбриг прислав мене дізнатись, чи нема штабу.

Козачук. Нема, браток...

Завіса

Картина дев'ята

Над річкою, під сухим корчем верби, Петраш. Біля нього Лихолат.

Петраш. Скільки їх?

Лихолат. Банда. Більше трьохсот куркулів. З Осичого і з інших сіл. Засіли у верболозі он там на березі.

Петраш *(дивиться на хутір).* Яка зброя?

Лихолат. Гвинтівки, обрізи... Навіть гармата є...

Петраш. Там, в Осичому, моя хата... он чорніє дірявий дах.

Пауза.

Кажеш, гармата? Добре, що ми в Паволочі розжилися на снаряди. *(Оглядає ящики з снарядами).* Наказ батареї: приготуватися до обстрілу. Початок рівно о дев'ятнадцятій нуль-нуль. Бити прямою наводкою.

Лихолат. Слухаю! *(Виходить).*

Петраш *(сам).* Павлусь! Побачити б його... Взяти на руки... Ішов з села — йому ще й року не було... *(Схилився у задумі).*

Входить Притика, весь у реп'яхах, бліdий, схвильований.

Притика *(важко дихаючи)*. Ху, здається, встиг. Здоров, комбат.

Петраш *(здивовано)*. Притика?

Притика. Прислав комбриг. Сказав — алюр три хрести... Коня загнав... Добирався пішки крізь осику й лози. Привіз тобі наказ. З обстрілом почекай.

Петраш. Що?

Притика. Котовський дізнався... Там, у них... заложники. Твоя дружина Оксана і синок Павлусь...

Петраш. Невже?

Притика. ...І тільки ви почнете стріляти по хуторах, ті бандюги кинуть синка твого й дружину в колодязь.

Петраш *(мовчить. Раптом різко)*. І комбриг заради мене відміняє наказ?

Притика. Не відміняє; лише відтягує час. Доручив мені піти у те кубло і домовитися з бандою. У нас є полонені з їхніх хуторів. Спробую зробити обмін... Зрозумів? А потім — гати по них! Ех, мужички, кулаяки! Полетять ваші стріхи під небеса. Добре серце у комбрига!..

Петраш. ...І ти зараз ідеш туди?

Притика. Ага. Як парламентер. Знаю: це — як на смерть. Ну й що ж... Для революції готовий.

Пауза.

Цієї ночі я сон бачив... Ніби чорний крук на моєму лобі сидить, очі мені довбає і кряче наді мною. «Врятуй, — говорить мені, — ні в чім не повинні душі». Де ж таки — живу дитину в колодязь кидати! Чого ти на мене так дивишся?

Петраш. Правду кажеш?

Притика. Чи з таким жартують? Ось і білий прапор узяв. *(Розгортає щось біле)*. Не стріляй, поки я не повернусь.

Петраш. А якщо ти не повернешся?

Притика *(зітхнув)*. Може бути й таке. Ну що ж. Тоді... *(підводиться)* прощай, Петраш... Не згадуй зломлихом... Виріжу гілку, причеплю білу китайку — і піду... *(Виходить)*.

Петраш *(довго стоїть нерухомий)*. Павлусю, Оксано... *(Дивиться на годинник)*. За чверть дев'ятнадцять...

Скільки я маю чекати?.. І чому комбриг нічого не написав?.. *(Гукає)*. Притика! Притика!

Входить Лихолат.

Лихолат. Прибув гонець з штабу бригади, товаришу комбат.

Петраш. Що? Знову гонець? Давай його сюди! Швидше!

Лихолат зникає в кущах, згодом повертається разом з Мар'яною.

Мар'яна. Пакет від комбрига.

Петраш *(нервово розриває пакет, читає)*. «Нас переслідують три петлюрівські дивізії. Якомога швидше очисть броди. Почати обстріл Осичого негайно...» *(До Мар'яни)*. Але ж Притика щойно передав мені інший наказ.

Мар'яна. Притика? Він тут? Притика — зрадник!.. Він стріляв у комбрига!

Петраш. Що?

Мар'яна. ...і втік з бригади...

Петраш. Ось воно... *(До Лихолата)*. Обшукати лози, кущі! Він не міг далеко піти! Він ще тут.

Всі виходять.

Завіса

Картина десята

Під кущами лози стоять ящики з набоями. Озираючись, входить Притика.

Притика. Ну, товаришочки, прощавайте! Притика дякує за хліб-сіль... *(Глянув на ящики)*. Ага! Снаряди. Що ж, я піду під салют, з музикою! *(Збирає суху траву, сушняк. Обкладає ними ящики. Запалює)*. Не пощастило вбити Котовського — врятую хутір від розгрому. Гори, гори....

Притика хоче втекти, але на нього накидається Лихолат, який стежив за ним із-за кущів.

Лихолат. Стій, падлюко!..

Починається боротьба. А вогонь біля ящиків розгоряється.

Товариші! Сюди! Товаришу комбат!..

Лихолат, борючись, намагається затоптати вогонь, але якийсь час це йому не щастить зробити. Нарешті, відштовхнувши від себе Притику, він плигає на вогонь, розкидає сушняк, гасить його. Притика, скориставшись паузою, зникає в кущах.

Брешеш, гад, не втечеш! *(Біжить вслід за Притикою).*

Чути постріл.

Вбігають Мар'яна і Петраш.

Петраш. Хто тут кричав? *(Дивиться на паліччя, що димить).* Це що?

Лихолат вводить Притику.

Лихолат. Ось він!

Мар'яна. Притика?

Лихолат. Хотів висадити у повітря наші боєприпаси!.. Судіть його!

Петраш. Так ось ти хто! Ну, суд у нас буде недовгий. *(Виймає наган).*

Притика. Неправда! Все це наклеп!

Петраш. Обшукати його!

Лихолат *(обшукує Притику, знаходить гроші).* Ось, прошу! *(Подає Петрашу).*

Петраш *(дивиться на гроші).* Ого! Заплатили тобі непогано!

Притика. Не мої! *(Раптом падає на коліна).* Благаю. Не розстрілюйте, все скажу... У всьому признаюся... Спокусився на ці прокляті гроші. Заберіть їх собі. Віддаю... Це все той сотник, Тиміш Забуга...

Петраш. Забуга?

Притика. Він... Пустіть мене у бій. Смертю спокутую свій гріх. Дозвольте у бою чесно загинути... Тільки не вбивайте!..

Мар'яна. Ти стріляв у комбрига?

Притика. Неправда, не я!

Петраш. А сон тобі правильний снився. Чорний крук, що довбав очі. *(Націлює на Притику наган).*

Притика. А-а, значить — смерть?! *(Раптом скаженіє).* Я! Все я! Розстрілюйте!.. Ішов з вами і робив своє. Колодязі труїв, спиці в колесах ламав... коням сухожилля різав. Це я... того араба вбив.

Мар'яна. Алі?

Петраш. Здихай, потворо! *(Стріляє кілька разів підряд).* Скиньте це падло он туди, в провалля...

Лихолат *(волочить тіло Притики).* Дістав своє...

Петраш *(до Лихолата).* Наказ батареї! Вогонь!

Лихолат виходить. Пауза.

Десь поблизу загриміли гармати. Ще залп. Видно, як по той бік річки рвуться снаряди. Хутір Забуги спалахує вогнем.

Ось тобі моя відповідь, Купріяне Забуга! Батальйон! Слухай мою команду! У брід! Через річку! На Осиче!

Вихопивши наган, Петраш біжить. За ним біжать з криком «ура!» Лихолат і Мар'яна.

Весь берег сповнюється цим «ура!». Лозами йде невидимий для глядача весь батальйон Петраша.

За річкою палає у вогні хутір Осиче.

Завіса

Картина одинадцята

На згарищі, на фоні пожежі, сидить Петраш з дитячою іграшкою, на яку він дивиться скорботним поглядом. Голова перев'язана.

Петраш. Павлусь...

Входить Гамар.

Гамар. Петраш! Ти поранений?

Петраш *(виструнчився).* Товаришу комісар... Путь для проходу частин вільний.

Гамар. Комбат Петраш! Передай своїм бійцям подяку командування! *(Підходить до Петраша, тисне йому руку. Бачить у руці Петраша дитячу іграшку).* Це що у тебе?

Петраш. Синова... Що ця подряпина!.. У серці рана... Тут була моя Оксана... Павлусь...

Гамар *(після паузи).* Ясно... *(Обнімає Петраша).* Кріпись, друже.

Петраш *(дивиться на іграшку).* Знайшов біля колодязя...

Гамар. Заспокойся, Луко.

Петраш. Сина... і дружину... *(Дивиться скорботно на іграшку).*

Промінь прожектора освітлює на авансцені Козачука з рацією.

К о з а ч у к *(радісно)*. Заговорив!.. Я — «Богатир», бригада Котовського! Хто ви? Штабарм? Що? Дивізія Дубового? *(Радісно кричить)*. Наші! Наші!

Прожектор освітлює всю сцену. На крик Козачука поспішають Г а м а р і П е т р а ш.

Г а м а р *(до Козачука)*. Що сталося?

К о з а ч у к. Наші! Наші! Дивізія Дубового. *(Знову припадає до апарата, слухає, передає Гамару)*. «Ми вважаємо, що бригада Котовського не існує. Чим ви доведете? Один-сім... два-п'ять». Шифр!

Г а м а р. Новий шифр!.. Ми не маємо до нього ключа...

П е т р а ш. Без шифру вони нічого не скажуть...

Г а м а р *(до Козачука)*. Передавай... Біля апарата комісар Гамар. Ми живі! Живі всі частини Південного фронту. Скажіть, де ви? Дайте напрям, куди нам іти?

К о з а ч у к. «Два-сім, три-дев'ять, чотири-один». Знову шифр!

Г а м а р. Чорт забирай! Чим їм довести? Чекай! Чекай! Передавай: «Здрастуй, діду!»

П е т р а ш *(здивовано)*. Діду?

Г а м а р. Не заважай!

К о з а ч у к *(слухає відповідь, передає Гамару)*. Здрастуй, Яп... Вірю, це ви... Штабарм у Новозибкові.

Г а м а р *(радісно)*. У Новозибкові!..

К о з а ч у к *(продовжує)*. Ідіть на річку Гуйву, на південь від Житомира. Я виступаю вам назустріч. Прорвемо кільце ворога з обох боків. Цілуємо вас, воскреслих із мертвих. Негайно сповіщу штабарм. Буду тримати зв'язок.

П е т р а ш. Свої!.. Нарешті!

К о з а ч у к *(радісний і знесилений припав до рації, цілує її)*. Голубко моя... Не підвела...

П е т р а ш *(до Гамара)*. А що це за чудодійне слово «дід»?

Г а м а р. Так я прозвав Івана Дубового, комдива сорок четвертої. Молодий, а вже з отакою бородою. Ось ця борода і стала нам паролем...

Входить К о т о в с ь к и й, з ним З о з у л я і к і л ь к а б і й ц і в. На руках у Котовського д и т я.

Григорію Івановичу!.. Наші! Є наші!

П е т р а ш *(побачивши дитину)*. Павлусь! Мій Павлусь! Живий?.. Григорію Івановичу, де ти знайшов його?

Котовський. За Осичим я наздогнав бричку з куркулями. А в бричці оце дитя.

Петраш. Ти врятував мого сина! Спасибі тобі, Григорію Івановичу! *(Бере на руки сина)*. Павлику мій... Живий!..

Гамар. Григорію Івановичу! Ми зв'язалися з своїми.

Котовський *(до Козачука)*. Є штабарм?

Козачук. Є, товаришу комбриг.

Голоси. «Наші! Ура! Ура!»

Зозуля. Товаришу комбриг! Давай наказ іти далі!

Котовський. Прийшов кінець нашим стражданням, орли!

Двоє червоноармійців виносять пораненну Мар'яну. Слідом за нею ведуть зв'язаного Тимоша Забугу.

Козачук *(тривожно)*. Мар'яна?

Мар'яна. Не хвилюйся, Андрію. Ось цей сотник...

Котовський *(до Забуги)*. А-а... старий знайомий. Дипломат п-пана Петлюри? *(Виймає пістолет)*.

Гамар. Чекай! *(До Зозулі)*. Доставити його в штабарм. *(Нахиляється до Мар'яни)*. Рана тяжка. *(Здивовано, тихо)*. Григорію Івановичу, цей боєць — дівчина!

Мар'яна. Я винувата, товаришу комбриг.

Котовський. За що?

Мар'яна. Я порушила наказ... Я не могла... бути осторонь...

Котовський. Ти відважна жінка, Мар'яно. Ти кращий боєць моєї бригади!.. *(До Козачука)*. Не сумуй, радисте: вона житиме. Даремно старався пан сотник; я ще погуляю на вашому весіллі. *(Стає на пагорок)*. Орли! Слухати мій наказ. Під полкові знамена. Підемо далі! В останній перехід!

За коном грають горністи.

Чути пісню.

Завіса

СКРИПКА ГУЦУЛА

Драма на 3 дії,
4 картини

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Ярослав, сліпий скрипаль-гуцул.
Яремко, його онук, 15 років.
Гонжак, сільський учитель, 45 років.
Марічка, його названа дочка, сирітка.
Суходоляк, лісоруб.
Хома Чмур, сільський староста.
Сігізмунд Сапєга, магнат, полковник.
Єва Бжешко, актриса.
Симон Лисняк, український емігрант.
Панна Мара, українська емігрантка.
Чарльз Бедлі, з англійської місії.
Зарудний, капітан.
Оля Горбенко, радистка.
Палагда, стара жінка.
Ганна, молодиця.

Гуцули, червоноармійці, польські жовніри.

Час дії — осінь 1939 року.

Місце дії — гуцульське село в Карпатах.

ДІЯ ПЕРША

Картина перша

Посеред сцени, на горбку, старий розлогий бук. Зліва і справа густі смереки. Поряд з буком горбатий місток, перекинутий через невеличку гірську річку Синявку. Біля містка — стовп з гасовим ліхтарем. Тут і там каміння, поросле мохом. Вдалині — Карпатські гори. Осінь. Вечір. Осінній промінь сонця ще затримався десь далеко на гірській вершині, потім і він поволі зникає. З-за гір насувають хмари. Чути далеку канонаду, що схожа на грім.

До ліхтаря підходять Яремко і Марічка.

Яремко. Чула?

Марічка. Чула, Яремцю...

Яремко. Я тобі казав!

Марічка. Ой, аж лоскотно... А може, то грім, Яремцю?

Яремко. Ні, Марічко! Я знаю! Я чув, як пан учитель розмовляв з лісорубами... То не грім.

Марічка. Тихо, Яремцю. Хтось іде.

Яремко *(прислухається)*. То лісоруби співають. Повертаються з лісу, з тартаків. *(Таємниче)*. Уранці я був на полонині. Дивлюсь, а в небі літак! І на срібних крилах — зорі! Червоні зорі! Горять, як коралі!

Марічка. Йой, це їхній літак!

Яремко. Ага! Я почав танцювати, почав махати йому...

Марічка. А він?

Яремко. Побачив мене! Єй, побачив! І скинув цілу купу якихось листівок. Я довго біг за тими листівками, та не вніймав жодної. Вітер поніс їх у гори.

Марічка. Ех ти... Цікаво, що воно за листівки? *(Слухає пісню)*. Як же файно співають. *(Зітхнула)*. Сядьмо, Яремцю. Ти обіцяв казку сьогодні кінчити.

Яремко. Ну, то слухай... *(Сідає на перилах моста)*. Оселився той лютий пан на високій-високій скелі, у Бес-

кидах, у неприступному замкові. Тільки шуліки та яструби злітали на ту скелю, а людям не було туди ходу. Злий пан убивав кожного, хто насмілювався підійти до замка. Гуцулів він не вважав за людей, полював на них з собаками, стріляв у них з лука отруйними стрілами, називав їх бидлом і хлопами. Був він чужинцем, прийшов сюди чи то з Німеччини, чи то з Туреччини, розмовляв лише англійською мовою... Якось почув пан гучну музику з полонини. «Хто сміє грати?» Кажуть йому: «Сліпий дід-гуцул грає хлопам на полонині». Розлютувався пан вельми. Послав своїх слуг, і ті відібрали у сліпого скрипку.

Марічка. Йой, який клятий! Говори далі, Яремцю!

Яремко. Довго плакав дід. Щодня приходив до скелі, благав злого папа віддати скрипку, а той лише реготав йому у відповідь. І від того реготу така луна котилася по всіх Карпатах, що каміння падало з гір і калічило кіз на полонинах.

Марічка. Йой, як страшно...

Яремко. Не день і не два, не місяць і не рік знущався пан з діда, а потім і каже йому: «Коли позносиш до мого замка каміння, що розкотилось по полонинах, віддам скрипку». Почав дід носити каміння на скелю. Важко було старому. Та йому допомогли лісові мавки. Вони водили сліпого по гірських стежках, посили і каміння на скелю. За рік чи за два все каміння було біля замка. «Віддай скрипку, пане», — сказав дід. Та злий пан лише зареготав глузливо і заховав скрипку у глибоке підземелля, за сім дверей замкнув її, на сім замків.

Марічка. Який триюда. А далі? Що сталося далі, Яремцю?

Яремко. А далі... Я не знаю кінця.

Знову чути гуркіт.

Марічка. Йой, аж лоскотно.

Яремко. Боїшся?

Марічка. А ти?

Яремко. Ні... Коли б грім, то боявся б, а то ж...

Марічка. Яремцю. Чмур іде... Я боюсь пана старости. Він бив мене за Данила.

Яремко. Сховайся, Марічко.

Марічка ховається за смереку.
Через місток іде Хома Чмур. У нього заклопотане обличчя.
Спиняється біля ліхтаря.

Чмур. О, пся крев! Хто запалив ліхтар? *(До Яремка)*. Погаси! Швидше!..

Яремко *(неохоче лізе на стовп)*. А що то воно гримить, пане Чмур?

Чмур. А ти не слухай! Іди геть звідсіль! *(Після паузи)*. Грім... Злива буде. Геть додому!

Яремко. Чи нам страшна злива, пане староста? Я звик. А ви ще справді застудитесь. *(Глузливо)*. Ховайтесь куди... У льох чи в яку схрону.

Чмур. Що-о? А шляк би тебе трафив! Геть звідсіля!

Яремко. Чого ви такий злий, пане?

Чмур *(люто)*. Кепкувати з пана старости? Та я тебе, шубравця, роздеру надвоє. Ось схоплю за чуба та й поведу до поліції.

Яремко тікає. Знову чути гуркіт. Чмур тривожно дивиться в бік, звідки линуть ці звуки.

О папе Єзус... То ж не далі, як у Коломиї. Невже й тут будуть? О матка боска... *(Пішов)*.

Поволі темніє. Насуває вечір. Вершини гір сіріють, все ближче чути пісню: «Верховино, світку ти наш...» Згодом на місток виходить Яремко, озирається, лізе на стовп і знову запалює ліхтар.

Яремко. Хай горить. На зло тобі хай горить! *(Злазить)*. Марічко! Іди! Вже нема Чмура!

З-за смереки виходить Марічка.

Марічка. Як він лютує...

Яремко. Не до душі йому той грім.

Марічка. А певне, не до душі. *(Після паузи)*. Твій дід сьогодні прийде на місток?

Яремко. Не знаю. На дощ збирається, може, й не вийде.

Марічка. Йой, як я люблю слухати, коли дід грає! І де він дістав таку гучну скрипку? Її чути і на полонинах, і в горах.

Яремко. То дуже файна скрипка. Її дав дідові сам Довбуш!

Марічка. А може, це та скрипка, про яку ти розповідав, Яремцю? Та, що в казці?

Яремко. Не знаю.

Марічка *(мрійно)*. Може, Довбуш забрав її від того папа... І подарував нашому дідові Ярославу?

Яремко. А може.

Марічка *(радісно)*. Дід іде! Із скрипкою.

Біжить назустріч дідові Ярославу. Веде сліпця під руку.

Яремко. І чого це ви, діду! Казав вам — не треба.

Ярослав. Спасибі тобі, Марічко. Чи вже зійшов місяць, Яремцю?

Яремко. Саме сходить, діду.

Марічка. Та такий рожевий та теплий.

Ярослав. У вересні місяць завжди теплий. *(Настроює скрипку)*. Чув я — щось гриміло... Так дивно гриміло.

Марічка. На дощ збирається, діду.

Яремко. Ви б до хати йшли.

Ярослав. Ага, справді, свіжий вітерець з гір повіяв, як перед дощем. А тільки то не грім, Яремцю...

Яремко. Грім, діду, он з заходу така заслона находить...

Марічка. Чорна-чорна...

Ярослав. З заходу все чорне йде... *(Посміхнувся)*. Ех, молодята... Гадаєте, як дід сліпий, то нічого й не прочуває. *(Зітхнув)*. І в моєму серці тривога... і радість...

Знов чути далекий гуркіт.

Ось вона... музика. Слухайте її, діти! І не на захід дивіться, — на схід позирайте. Звідтіль тепла й радості чекайте. Сонце завжди зі сходу встає.

Марічка. Тихше, діду. Тут Чмур ходить. Боронь боже, почує... Йой!

Ярослав. Невже й на мене рука в нього підніметься? *(Настроює скрипку)*.

Марічка. Діду, правда, що цю скрипку вам дав сам Довбуш?

Ярослав. Все, що добре,— все від Довбуша. Двісті років минає, як загинув тут наш гірський орел. Яремцю, поклади кресаню біля ніг. *(Знімає капелюх)*. Ітимуть лісоруби, може, хто вкине шеляга старому.

Марічка. Діду, розкажіть про пана, який забрав скрипку у сліпого музики. Яремко розповідав так файно, як дід носив каміння, як обдурив пан його і замкнув скрипку в підземелля. А далі? Ярема не знає кінця.

Ярослав. Тій казці ще й немає кінця, діти. *(Пробує струни, опустив скрипку)*. Заплакав сліпий дід і пішов геть від скелі. А назустріч йому чарівниця. «Чого плачеш,

діду?» — питає. А дід їй: «Скажи, чарівнице, чи є хто у світі, хто б подолав того злого пана, зруйнував його замок?» — «Є, діду,— відповіла чарівниця. — Прийде такий гожий лицар у світ... І коли визволить він ту скрипку, радість піде по всіх землях карпатських. І люди всі, як брати, обнімуть один одного». — «Хто він, той лицар?» — запитав дід. «Он, бач, гора,— відповіла чарівниця.— Говерлою зветься. На тій горі, на вершині, лежать важкі камені. Глибоко в землю повростали вони. Хто вирве їх із землі —на кожному камені побачить літери і з тих літер складе ім'я лицаря, що скорить ту злу неправду».

Марічка. Йой, як цікаво! Чуєш, Яремцю?

Ярослав. Пішов дід до гори, знайшов те каміння, та не міг підняти його з землі.

Яремко. А я знаю, що там написано! Довбуш!

Ярослав. Ні, Яремцю. Піднімав Довбуш меча на лютого пана, та не здолав його. Сам загинув у перівному бою. Інше ім'я на тих каменях, Яремцю.

Яремко. Я піду туди, на вершину гори. Я виверну каміння з землі!

Ярослав. Щасти тобі, синку. Багато поколінь бралося за те діло — не змогли... Мабуть, несила гуцулам самим те зробити.

Пісня зовсім близько:

Верховино, світку ти наш,
Гей, як у тебе тут мило!
Як ігри вод, плине тут час
Свобідно, шумно, весело.

Ой немає краю, краю
На ту верховину!
Коби мені тут побути
Хоч одну годину.

Дід Ярослав починає грати цю саму пісню. Яремко і Марічка принишкли, слухають його чарівну гру, тихо заспівують і собі:

З верха на верх, а з бору в бір
З легкою в серці думкою,
В чересі крис, в руках топір
Буяє легінь тобою.

На місток входять лісоруби. Спиняються біля сліпого, співають разом під його скрипку:

Гей, що мі там Поділля край!
Нам полонина — Поділля,
А бори — степ, ялиця — май,
А звіра голос — весілля...

Черемоше, Черемоше,
Бистра твоя вода!
Дівчинонько хорошая,
Гарна твоя врода.

Голоси. Слава Ісусу!

Лісоруби вклоняються дідові Ярославу.

Ярослав. Навіки слава!

Лісоруби кидають у кресаню гроші.

Голоси. Вашому Яремцю на книжечку!

Яремко. Марічко, глянь! І твій названий батько з ними! Пан Данило!

Марічка *(радісно)*. Данило! Пан учитель!

Гонжак. Тихо, Марічко. В селі не мусять знати, що я тут.

Марічка. Так, так! Чмур ходить усюди, зразу ж заявить.

Суходоляк. Не довго вже йому лишилося тут ходити.

Гонжак. Ще день-два — і не буде його тут!

Марічка. Йой, певже?

Суходоляк. Читай, пане Данило, нашу радість дідові Ярославу! *(До людей, показує листівку)*. З літака скидали! З червоного літака!

Голоси. Читайте всім!

— Голосно читайте!

Яремко. З літака! Чуєш, Марічко? Це ж з того літака! *(До Гонжака)*. Пане вчителю, дозвольте глянути! Хочу у руці потримати! Я півдня бігав за ними, не міг наздогнати. Дозвольте!

1-й голос. Хай хлопець читає!

Суходоляк *(подає листівку Яремкові)*. Читай, Яремцю.

Яремко *(взяв листівку в руки, як щось дорогоцінне, читає)*. Брати і сестри...

2-й голос *(як луна)*. Чуєте? Брати і сестри...

Яремко. «Настав кінець неправді, що тяжіла над вами довгі роки. В одній сім'ї возз'єднаємось...» А далі затерто.

Суходоляк. Ще б не затерлось! Увесь тартак її перемацав!

Яремко *(продовжує)*. І знов затерто. Щось про волю. *(Читає)*. «Беріть топірці в руки, женіть геть...»

Суходоляк. Стань хто на мосту і дивись, щоб не надійшов Чмур. Читай, хлопче! Читай далі!

Яремко. А кого гнати — знов не розберу: затерлося.

1-й голос. Знаємо кого. Читай далі, Яремцю!

Яремко. «Червона Армія звільняє вас від панського гніту й сваволі...»

Ярослав. Значить, правда?

Яремко. А далі знову нема. Одірвано.

Голоси. Зрозуміло!

— Зрозуміло й так!

— Читай далі!

Яремко *(читає)*. «Забирайте хліб, маєтки, землю! Вона належить вам!»

Ярослав. Ви чуєте, лісоруби?! Земля належить нам! Народу!

2-й голос. Чуємо!

Ярослав. Скиньте шапки, лісоруби!

Всі знімають шапки. Урочиста пауза.

Яремко. А внизу підпис, але важко розібрати... Є! Розібрав! «Семен і Тиміш»!

2-й голос *(як луна)*. Семен і Тиміш. Це два більшовицьких командири.

Гонжак. Не так, хлопче!.. «Семен Тимошенко». Це, люди, командуючий, який веде ті полки червоні, ту армію волі!.. Що будемо робити, люди?

Суходоляк. Гайда на панський фільварк! Викличемо пана на хлопську розмову!

Ярослав. Хліб-сіль готуйте, одяг святковий одягайте, будемо братів кревних зі Сходу зустрічати.

З'являється Чмур. Усі раптом притихли.

Чмур. Що тут за збіговисько? Негайно всім розійтись по халупах!

Суходоляк. А чого ж то так хутко?

Голоси. Ми скрипаля слухаємо!

— Що нам — і з сліпим не можна погомоніти!

Чмур. Уночі збиратись заборонено. Ну, чого стоїте? Бо я вас усіх до криміналу. *(До Ярослава)*. Забирайся

геть зі своєю скрипкою! *(Хоче вирвати скрипку з дідових рук).*

Яремко. Йой, що ви робите, пане старосто!

Гонжак *(виходить з натовпу, суворо).* Не чіпай сліпого! *(До Ярослава).* Грайте, діду! Грайте так, щоб Чмурові вуха попухли!

Чмур *(відступає).* Що-о? Пан учитель? Ага, ти знов у селі, мутію? Ходімо зі мною до поліції!

Гонжак. Не піду. *(Глузливо).* Не маю часу! Клич сюди своїх жандармів.

Суходоляк. Тільки швидше, поки я не скупав тебе у Синявці...

1-й голос. Просимо пана до купелю!

Чмур *(відступаючи, до Гонжака).* Це ти, проклятий виродку, ти є головний верховода! Бережись.

Гонжак. Геть з очей, панський пес!

2-й голос. Геть!

Чмур *(тікає).* Зажди, ще погойдаєшся на смереці разом зі своїми лісорубами. *(Зникає).*

Гонжак. Тікай, тікай швидше, собако!

Голоси. Го-го-го-го!..

Свист.

Гонжак. Прийшов кінець тобі, юдо!

Марічка. Йой, що ви наробили, пане Данило! Він ще справді викличе сюди жандармів.

Суходоляк. Пізно вже кликати.

Гонжак. Он там, по долині, воля йде! Яремко, йди до панотця, хай ударить у дзвони і скликає людей... Розкажемо всім про нашу радість.

Яремко виходить.

Ярослав. Настав час! Люди, йдіть у гори, на Говерлу, підніміть каміння і прочитайте ім'я...

Чути жіночий зойк. На містку з'являється Палагда. На голові в неї скривавлена пов'язка. Жінка в подертій одежі, ледве переводить подих.

1-й голос. Хто це?

Гонжак. Що ти за людина єси? Звідкіля?

Палагда *(схилилась на перила містка).* З долини я. У гори тікаю... Дайте води, людоньки...

Суходоляк. Палагда! З Великих Бірок? Хто побив тебе, сердешна?

Гонжак. Що там, у долині, кажіть?

Палагда. Смерть, кров і плач у долині... Жах, від якого серце холоне в грудях... Води...

Гонжак *(до Марічки)*. Марічко, принеси води, швидше!

Марічка побігла.

2-й голос. Що там сталось у Бірках?

Гонжак. Розказуй.

1-й голос. Швидше.

Палагда. Ой, сталося, людоньки... Чи є слова, щоб розказати? Поки ще не пізно — тікайте. Тікайте в гори. Забирайте збіжжя, забирайте дітей, загаптяйте в ліс худобу. Ховайтеся в ярах, у густих хащах, бо й вас не мине наша доля.

Суходоляк. Заспокойтесь, Палагдо.

Палагда. Не можу. Вранці увійшли до нас жовніри і з ними ще якісь пани. Як люті звірі, накинулись на людей. Що зробили вони з садиб наших... Облили гасом і пустили все за вогнем і димом... Нема більше села Великі Бірки. Стоять чорні комини та дерева, обгорілі до кореня... І дітям не дали пощади: кінськими копитами їх топтали... очі виколювали!

1-й голос. Ой боже ж наш, боже!

2-й голос. Що робиться в світі!

3-й голос. За що то нам горе таке?

Входить Яремко.

Яремко. Зараз дзвонитимуть.

Палагда. А над дівчатами глумилися. Онуку мою, Олену... *(Плаче)*.

Марічка приносить воду.

Марічка. Пийте, бабусю.

1-й голос. Що ж це?

Гонжак. Ясно що: тікає панство наше від червоних. На людях злість зганяє!

Палагда *(жадібно п'є воду)*. Вони сюди йдуть. Поки не пізно — ховайтеся в горах. Дітей заховайте у далеких печерах. Бо й вам не минути того лиха. *(Чути постріли)*. Чуєте? Це вони.

Всі насторожено прислухаються до пострілів, які лунають все частіше й ближче.

Г о н ж а к *(до жінки)*. Палагдо, не знаєш, не чула, чи далеко військо червоне, брати наші, що йдуть зі сходу?.. Ми ж на них чекаємо.

П а л а г д а. Чутка і в нас така була, що йдуть. Як чекала я на них! Подарунок їм приготувала: з землі викопала, що двадцять літ у землі зберігала. І все село наше чекало. Червоною китайкою хати люди уквітчали. За цю китайку й спалили нас жовніри. *(До Гонжака)*. Кажуть, у Коломиї вони, наші брати зі сходу... Оленка моя вже їх не побачить... Замордували її...

Знову чути постріли. На місток вибігає Г а н н а. Підперла кулаками боки, дивиться на всіх.

Г а н н а. Та що ж це, людоньки, я вас питаю, по якому праву?.. Хіба є такий закон, щоб стріляти людям у вікна?

Г о н ж а к. Ти про що, Ганно?

2-й г о л о с. Хто стріляв?

3-й г о л о с. Де?

Г а н н а. Та він же й мене міг забити, нескаянний! То ж таки куля, людоньки, а не грудка.

Г о н ж а к. Хто стріляв, Ганно? Що ти верзеш?

Г а н н а. «Хто», «хто»... Як бабахнув — так скло й посипалось. Гукаю на сусідів — рятуйте!... Коли б був живий мій покійний муж, він голови сі позбув, а не допустив би того знущання... *(Плаче)*. Ніхто не подбає про бідну молодицю... Не захистить удову... Хіба ви чоловіки? *(Штовхає когось у груди)*. Лісоруби? Баби! *(Штовхає другого в груди)*. Вам віники в руки, а не топірці... Чого мовчите? Та коли так, я сама за себе постою. Піду на багнет, а стягну того босяцюру з коня і намну йому вуха. Хай мені гаспидова душа приведе скляра до хати і повставляє шибки.

С у х о д о л я к. Ганно, розкажи до ладу, що там у вас сталося?

Г о н ж а к. Хто стріляв?

Г а н н а. Та чого ви причепилися до бідної вдови? Хто... хто... Там їх ціла банда... І в цивільному, і військові.

П а л а г д а. Це ті, що в нас були!

3-й г о л о с. Вони сюди йдуть.

1-й г о л о с. У наше село!

2-й г о л о с. Пане Данило, що робити?

Постріли ближче.

Палагда. У ліс тікайте, поки не пізно. У хащі, у печери!

Чути людський лемент, зойк. Через місток біжать селяни з клунками, збіжжям, один веде козу, другий несе на плечах вівцю.

2-й голос. Йой, швидше ховайтеся від того лиха!

Суходоляк. Чекайте! У ліс встигнемо. В ліс підуть тільки старі та малі. А хто має топірці в руках — ставайте до мене.

1-й голос. Он за річкою з'явились якісь вершники.

3-й голос. Гляньте, палять хати!

2-й голос. Горять хати наші!..

Суходоляк. Лісоруби, рубайте місток!

Гонжак. Справді, місток зрубаємо — Синявку не перебредуть! Річка хоч мала, та бистра. Рубайте місток!

Усі починають рубати місток.

Ганна *(аж присіла)*. Йой, що ви робите? А як же я додому пройду? Вони ж, гаспиди, і мою хату спалять!

Суходоляк. Ой Ганно, не ходити вам зараз додому.

1-й голос. Не встигнемо, пане Гонжак.

3-й голос. Не зрубаємо!

2-й голос. Коли б сюди динаміту!

Гонжак. Рубайте!

Марічка Яремцю, я боюсь. Ходімо й ми в гори.

Яремко. Іди. А я з дідом залишусь.

Марічка. Ми й діда з собою заберемо. *(Підходить до Ярослава)*. Діду, ходімо з нами в ліс.

Ярослав. Не піду... Яремко, йди сюди, голубчику. *(Знімає з себе кожушаний кептар)*. На, одягни.

Яремко. Нащо це, діду?

Ярослав. У лісі холодно... Закутаєшся, десь у листі переночуєш. Іди швидше.

Яремко. Не піду я, дідупю. Не залишу вас нізащо.

Б'є дзвін.

Суходоляк. Просили ми панотця на радість людей скликати, а вийшло — горе.

Ярослав *(хреститься, почувши дзвін)*. Іди, Яремцю, я тобі наказую... Ти знаєш добре стежки в лісі. Туди йди, до Ведмежої гори, там і переховаєшся в ізворах та заломах.

Постріли зовсім близько.

1-й голос. Не встигнемо!

2-й голос. Он вони вже на тому березі!

3-й голос. Пане вчителю, ходімо!

Гонжак. Проклятий місток! Хіба угризеш його топірцем? *(Побачивши діда Ярослава)*. А ви чого стоїте? Діти, ведіть у ліс діда.

Суходоляк. Коли б динаміт!

Ярослав. Не треба. Нікуди я звідси не піду. Не турбуйтесь, люди. Мене не зачеплять. Очей мені не виколють.

Гонжак. Діти, я кому наказав? Ведіть його!

Ярослав. Не чіпайте мене. Не піду. Тут залишусь. *(Урочисто)*. Село стерегти буду! Рятуйте себе. Ідіть швидше! Чуєте? Стріляють.

Гонжак. Діду...

Ярослав. Сказав — слово моє свято. Треба ж комусь і лихих гостей привітати.

Гонжак. Прощайте, діду. *(Вклоняється йому і йде)*.

Усі, хто проходить повз діда, вклоняються йому.

Ярослав. Яремцю, а ти пішов?

Яремко. Марічко, іди наздоганяй людей!..

Марічка. Ходімо разом.

Ярослав *(суворо)*. Я кому наказав? Іди зараз же, бо... я вуха тобі намну! Як ти смієш не слухати діда? Іди, Яремцю... Чув? Під кінські копита дітей кидають... Послухай мене, голубчику, бо ...я заплачу. Ти ще не бачив, як плаче сліпий дід.

Яремко. Йой, не треба. Заспокойтесь, дідуню. Я піду... *(Припав до діда)*. Прощайте.

Ярослав *(притис до себе Яремка, цілує його в очі)*. Мій любий хлопчику. Іди... Хай тебе бог боронить... Марічко, забирай його з собою.

Марічка. Ходімо, Яремцю.

Яремко *(витирає сльози)*. Та не стійте на дорозі. Вони ж вас розтопчуть.

Ярослав. Не чіпай мене! Я тут стояв весь свій вік. Тут і стоятиму.

Яремко. Прощайте, діду.

Марічка. Прощайте, діду... *(До Яремка)*. Ходім... Куди ж ти?

Яремко. Тс-с... Іди сама, Марічко, а я *(тихо)*... я не піду в гори. Хай дід гадає, що я з тобою, а я... тільки ти

нікому ні слова. Я врятую діда, чуєш? І всіх... Або ж загину. Іди. Стріляють... *(Побіг через місток у протилежний бік).*

Марічка. Що він затіяв?

Ярослав. Яремцю, ти пішов? *(Пауза).* Пішов... Таки послухавсь. *(Хреститься).* Господи, спаси і помилуй. Довбуше, душе народна, вийди зі скелі, врятуй народ свій, врятуй отрока мого... Не віддай його в руки цим людожерам.

Чути, як цокають копита вершників. Через місток біжить гуцул. Постріл. Гуцул падає. До нього підходить Ярослав, обмацує.

Мертвий... За що вони його?

Гримить грім, з гір налітає сильний порив вітру. Чути шум дощу. Ярослав підводиться над забитим гуцулом, бере скрипку, грає. Скорботна мелодія лине з його струн. На місток входять жовніри. В ту ж хвилину виходить Марічка з-за смереки, стає біля діда Ярослава.

Марічка. Не чіпайте його! Він сліпий!

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Картина друга

Хата сільського старости Хоми Чмура. Біля дверей на варті жовнір. Недалеко від стола вмостився на своїх численних чемоданах Лисняк. Він лічить змоклі злоті. Поблизу нього панна Мара. Осторонь, біля вікна, Єва Бжешко.

Чути грім. Видно, як у вікнах раз по раз миготять блискавки, освітлюючи верхів'я гір. Ллє дощ.

Панна Мара *(нервово кусає сигарету)*. Яка страшна ніч!

Лисняк. Осінь — і гроза! Дивно!.. *(До панни Мари)*. Вам холодно? Можу запропонувати панні вермут. Але *(зітхнув)*... без закуски.

Панна Мара *(різко)*. Мені б... спирту... склянку чистого спирту.

Лисняк. Панна — великий оптиміст. А я мрію про кілограм хліба, звичайного селянського хліба... і полумисок холодцю. Адже ми другий день нічого не їли! Це справді смішно! Мати гроші — і нічого за них не купити! Найбільша пачка злотих зовсім підмокла... Гляньте: злиплися докупи...

Панна Мара. Спирту...

Лисняк. Панна має рацію: у такому становищі спирт — це ліки.

Бжешко *(з огидою)*. Я не дозволю вам пити! Моя ойчизна переживає таку трагідію! Вона розіп'ята, як пан Єзус! Смрадним трупом лежить на столі, чекаючи захову...

Панна Мара. Не вона перша, не вона остання.

З другої кімпати входить Чарльз Бедлі.

(Підходить до нього). Містер Бедлі...

Лисняк. Пане Бедлі...

Бедлі *(суворо)*. Я прошу сидіти, чекати, мовчати і не заважати! *(Нервово ходить по кімнаті)*.

Входить Сапєга.

Сапєга. Фільварк не відповідає. Очевидно, там зіпсовано телефон.

Бедлі. Треба шукати інших засобів!..

Сапєга. Я надіслав туди жовнірів.

Бедлі. Винні в усьому ви. Забратись у ці гори!..

Сапєга. Я не сподівався, що вони скинуть повітряний десант і переріжуть автотрасу. Єдиний путь пробратися до кордону — гірські стежки. Але по них не пройде жодна машина.

Панна Мара. Який жах!

Сапєга. Це було б не так трагічно, коли б ми мали коней.

Панна Мара. Сігізмунде, у вашому розпорядженні ескадрон уланів. Заберіть коней в уланів.

Сапєга *(перезирнувшись з Бедлі)*. На жаль, я не можу цього зробити.

Лисняк. Ні, ні, зробіть так, як радить панна Мара, пане полковнику! Рятуйте себе і нас.

Сапєга. Годину тому улани розбіглись, позабиравши з собою коней... Залишилися тільки ті, хто не мав на чому втекти.

Лисняк *(люто)*. О, пся кревь, сакраменто... донерветер... трясця його матері... Скажіть, панно Маро, яка ще є лайка на світі?

Сапєга. У цьому гірському селі ми як у мишоловці. Єдина надія на фільварк. Недалеко відсіль — маєток мого друга пана Радзівілла. Якщо там знайдуться коні...

Бедлі. Треба ще дзвонити, без кінця дзвонити. Прошу вас, пане Сапєга. Кожна хвилина затримки може бути фатальною. Ходімо.

Сапєга та Бедлі виходять до другої кімнати.

Панна Мара. Не дістануть коней — ми підемо пішки.

Лисняк. А мої чемодани, а чемодани пана Бедлі? Ні, ні, це неможливо!

Входить Чмур.

Чмур *(струшує з одягу краплини дощу)*. Ну й злива... Немов небо прорвалось.

Лисняк. Ну як?

Чмур. Обійшов усе село. Майже всі хати замкнені. Прокляті хлопи повтікали в гори; позаганяли з собою й худобу.

Лисняк. Сакраменто, пся крев... донерветер... трясця його матері! Я голодний, як пес! Ось тобі ще сотня злотих, дістань що-небудь.

Чмур *(зневажливо глянув на злоті)*. Нічого не вийде! Ці гроші вже не беруть.

Панна Мара *(знімає з руки браслетку)*. Прошу. Це золото... Склянку спирту і що-небудь закусити.

Чмур *(жадібно)*. Золото?! *(Розглядає браслетку)*. Справжнє?

Панна Мара. Ця браслетка дісталася мені від людини, яка навчилася розрізняти золото від міді...

Чмур. А це що на ній?.. Наче іржа.

Лисняк. Дозвольте. *(Надіває окуляри, розглядає браслетку)*. Це кров.

Бжешко. Очевидно, людина, яка дарувала панні цю браслетку, була розбійником.

Панна Мара. Як ви смієте? Це мій батько, член уряду УНР.

Бжешко. Хіба існує різниця між членом емігрантського уряду і звичайним злодієм?

Панна Мара. Панна актриса занадто багато собі дозволяє!

Чмур. Кров — то пусте... А як іржа? *(До панни Мари)*. Дайте ще що-небудь. Може, цю браслетку не захочуть взяти.

Панна Мара. Прошу, візьми це кольє... Воно теж золоте.

Чмур *(тремтячими руками ховає кольє)*. Спробую... дуже трудна справа. Усі хати замкнені. Три баби на все село. *(Виходить)*.

Панна Мара *(зневажливо глянула на Єву Бжешко)*. Краще мати золоту браслетку з плямою, ніж носити дешевий стеклярус замість діамантів.

Бжешко. Що поробиш! Я тільки актриса, а не дочка петлюрівського бандита.

Панна Мара. Як ви смієте? Та за цю образу...

Лисняк *(до Бжешко)*. Заберіть свої слова назад! Я теж петлюрівець.

Входять Бедлі й Сапєга.

Сапєга. Що тут за крик?

Лисняк. Нічого особливого... дружня розмова... *(До панни Мари)*. Замовчіть! *(До Сапєги)*. Що відповів фільварк, пане полковнику?

Сапєга *(грубо)*. Це не ваша справа!.. *(Нервово ходить по кімнаті)*. Який жах! Була держава, армія — і раптом все рухнуло... Жовніри не виконують наказів. Улани тікають додому. Де дисципліна? (*Все більше нервуючи)*. Де сейм? Де президент?

Бжешко *(з сарказмом)*. Наш президент, мабуть, давно вже п'є каву в затишному Лондоні чи Парижі!

Сапєга *(гнівно)*. Я прошу говорити про пана президента з повагою. Все наробила ваша демократія. Це вона погубила велику Польщу!

Бжешко. Ні, за всі події, що сталися з нашою вітчизною, відповідають магнати і біржові спекулянти: вони своїми чварами, своєю безглуздою політикою, гонором і націопальним утиском довели Польщу до цього стану.

Сапєга *(сухо)*. Пробачте, тут не мітинг. А проте ви маєте рацію, панно Бжешко! Наша політика була дійсно неправильна. Ми дуже гуманно ставилися до ваших демократичних ідей.

Бедлі. Польщі потрібна була партія, рівна ордену єзуїтів; емблемою її мусив бути хрест і шибениця.

Бжешко. Ваша програма, пане, нагадує середньовічні часи.

Сапєга. Панно Бжешко! Я забороняю вам ображати містера Бедлі. Він наш гість.

Бжешко *(уїдливо)*. Гість чи хазяїн?

Сапєга *(люто)*. Замовкніть! *(Раптом)*. Знову ці чемодани? *(До Лисняка)*. Я вам наказав винести їх геть! Тут штаб, а не багажна камера! Приберіть, інакше я порозкидаю їх ногами!

Лисняк. Не смійте! *(Заступає чемодани)*. Подумаєш, штаб! Досить командувати! Тепер ви такий самий бездомний емігрант, як і я. Так, так... Штаб... Ха-ха-ха!

Сапєга. Я вас розстріляю!

Лисняк. Не кричіть! Ми з вами зараз однакові, бо й ваша республіка вже на колесах!

Бжешко. Він мовить правду.

Бедлі. Заспокойтесь. Не треба сваритись. Знайдеться держава, яка дасть притулок і вам, пане Сапєга, і вам, пане Лисняк.

Л и с н я к. Звичайно, дасть! Була б шия, а ярмо... Такі, як ми, пане Сапєга, потрібні всюди: і в Лондоні, і в Парижі, і в Америці, і навіть у Берліні. *(До Бедлі)*. За лакея візьмете чи офіціантом у якийсь хол? Хе-хе!.. Щиро кажучи, коли б я знав, що ми потрапимо у таку історію, я обрав би інший шлях. У Берлін, до Гітлера. На нашого брата і там є попит.

С а п є г а. Звичайно, для вас усе однаково. Ви давно втратили всякі принципи і переконання.

Л и с н я к. Цікаво, які будуть у вас принципи і переконання, пане Сапєга, коли ви прошляєтесь по чужих країнах років з двадцять та послужите в усіх їхніх розвідках?

Б ж е ш к о *(осторонь, біля карти, сама до себе)*. Яка страшна помилка!..

До неї підходить Б е д л і.

Б е д л і. Ви так уважно розглядаєте карту. Що вас цікавить?

Б ж е ш к о. Географія.

С а п є г а. Панна актриса дивак...

Б ж е ш к о *(до Сапєги)*. Так, так... І вам раджу: вивчайте географію. Відтепер для вас це буде найпотрібніша наука. Хто знає, на якому меридіані і між якими паралелями історія дозволить нам розпакувати свої чемодани? *(Після паузи)*. Вас не цікавило питання, куди подінуться емігранти, коли... нікуди буде емігрувати?

П а н н а М а р а. Каркає, як ворона.

Л и с н я к. Очевидно, панна актриса виконувала в своєму театрі страшні ролі? Грала відьом? Чаклунів?

Б ж е ш к о. Я маю драматичне амплуа.

Б е д л і. Я знаю вас як актрису. Ви чудово граєте... Але політик з вас, міс Бжешко, пробачте, дуже посередній.

Б ж е ш к о. Не знаю. Я говорю те, що думаю.

Б е д л і. Вірю, вірю... Це ознака всіх слов'ян. Коли б ви народилися у моїй країні, ви б ніколи не говорили того, що думаєте.

Входить Ч м у р, несе смажену курку.

Л и с н я к *(радісно)*. Віват!..

Ч м у р. Ні, ні, це для... Прошу, пане полковнику... *(До панни Мари)*. Зараз піду пошукаю і для вас. *(Виходить)*.

Л и с н я к. А в мене є вермут... Смажена курка — то

добра закуска. Дозвольте розповісти шановному панству, як у двадцятому році я взяв у полон курку Котовського.

Сапєга. Коли ця історія цікава — прошу.

Лисняк. Я тоді був у загоні пана Тютюнника. Нам довелося ночувати в селі, де перед цим стояли котовці. Я спинився в однієї баби. «Дай, — кажу, — бабо, щось попоїсти». — «Нема!» — каже. «Брешеш, бабо!» Лізу до печі. І — чуєте, панове? — виймаю з печі отаку смажену курку! Більша, ніж ця! Як індик! «А це що, чортова бабо?» — «А це, — каже, — не для вас. Це для товариша Котовського!» А? Я ту бабу нагаєм по спині — і до курки.

Бедлі *(їсть)*. Ну і як? Була смачна?

Сапєга *(до Бедлі)*. Мушу сказати, містере, більшовики мають добрий смак.

Лисняк. Не знаю... Я не встиг її скуштувати. У село знов увійшли червоні. Очевидно, Котовський згадав про свою курку і вирішив повечеряти. Нам довелося тікати. Уявляю собі, панове, як він розлютувався, коли дізнався, що його курка була у мене в полоні! Ха-ха-ха-ха!

Бедлі. Пан — гуморист.

Сапєга *(їсть курку)*. Не маю сумніву, що пан справді міг взяти в полон курку.

Лисняк. Я бачу, пан граф не знає, що є Симон Лисняк. Він, очевидно, нічого не чув про мій героїчний бій з червоними під Дубно у 1920 році? *(З гонором)*. Коли я поклав... сам... не менше сотні!

Бжешко. Яка нудьга...

Лисняк. О, це дуже цікава історія. Я прошу у панства дозволу розповісти.

Сапєга. Мені однаково. Якщо це недовга історія...

Лисняк. Я тоді бився з своїм загоном на боці польського війська. Я одержав наказ від самого генерала Галлера затримати будьоннівський ескадрон біля Дубно. Ми приготувалися до бою. Вночі я вирішив піти сам у розвідку, дізнатися, на якій відстані від нас перебувають будьоннівці. Я взяв з собою ручний кулемет, кілька гранат, пляшку горілки...

Бжешко. Пан не може без горілки...

Лисняк. Така вже моя вдача. Пішов лісом... Темрява — хоч в око стрель...

Сапєга. Один? Лісом? І пан не боявся?

Лисняк. Коли пан граф почує, що сталося далі, то зрозуміє, що то мені було за виграшки.

Б ж е ш к о. Пана не злякали, відьми, баба-яга?

Л и с н я к. Я не страшусь відьом. Я боюся лише в'їдливих слів панни актриси і її чарівного погляду...

Б ж е ш к о. Брешіть далі. Я буду дивитися у вікно. *(Відходить від Лисняка).*

Л и с н я к. Я пройшов кілометрів тридцять, може, сорок... В лісі —жодної живої душі, якщо не рахувати трьох ведмедів, тічку диких кабанів і з півсотні вовків.

С а п є г а. Пан їх постріляв?

Л и с н я к. На жаль, ні. Я не мав права стріляти. Не було такого наказу з штабу. Я йшов полювати на людей, а не на лісового звіра. До того ж постріл міг мене викрити. Ось вже починає й розвиднятись... Коли чую — тупотить... Бачу — лісовою доріжкою мчать вершники. Будьонівці! Цілий полк! Просто на мене! Я аж затремтів від радості. Запевняю вас: коли б на моєму місці був боягуз — він би не витримав... Розгубився.

С а п є г а. А чого губитись? Пан міг сховатися десь у кущах.

Л и с н я к *(з гонором)*. Сотник Симон Лисняк ще ніколи не тікав від ворога у кущі... Я вирішив дати їм бій!

Б е д л і. Один проти цілого полку?

Л и с н я к. Так! Я заліг за пень і наставив на них свого кулемета. Тільки вершники наблизились — я їх полив таким дощем... Половина з них відразу пішла до раю. Кожна моя куля потрапляла у ціль. Я влучав вершникам у груди, у серце... Сталося щось жахливе. Коні падали на людей, люди на коней... Задні тисли на передніх, давили один одного. Як бога кохам, це було надзвичайно цікаве видовисько! Я не мав змоги порахувати, скільки поклав їх! Гадаю, сот дві... Решта втекла... Вранці я повернувся до штабу генерала Галлера, і...

С а п є г а. ...І генерал Галлер наказав вас віддати до суду.

Б е д л і. За що?

С а п є г а. За те, що сотник Симон Лисняк перестріляв ескадрон польських легіонерів...

Всі сміються.

Цю історію розповідав мені мій ойц, який служив при штабі генерала Галлера. Пану після випитої горілки наші жовніри здалися за будьоннівців...

Знову сміх.

Пан Лисняк утік з нашого війська і тим врятувався від розстрілу.

Лисняк *(розгублено)*. То неправда. Винен був не я, а командир вашого ескадрону... Він ввів мене в оману...

Сапєга *(наливає вермут)*. Я п'ю за хороброго сотника пана Лисняка.

Входить Чмур.

Чмур. Це для панни. *(Подає панні Марі якусь їжу і горілку)*. Ледве видрав.

Панна Мара. Спасибі.

Чути звуки трембіти.

Сапєга. Що це?

Панна Мара. Наче хтось грає.

Лисняк. То шумить дощ і виє вітер у горах...

Бжешко. Ні, ні, це музика!.. Хто може грати в таку ніч?

Сапєга. Це що за звуки?

Чмур. Насмілюсь доповісти пану полковнику: то сліпий дід гуцул трембітає.

Бедлі. Що?

Чмур. То є такий звичай. Він сповіщає горам жалобу з приводу смерті гуцулів, забитих на містку.

Лисняк. Панове, то є сигнали! Сигнали більшовикам!

Сапєга. Заткнути горло цьому божевільному!.. Відшукати!.. Привести сюди!

Чмур виходить. Звуки трембіти дедалі чутніші.

Бедлі. Які первісні звуки...

Бжешко. Наче жерці прадавніх богів скликають віруючих на тризну.

Сапєга. На тризну по ойчизні.

Панна Мара. Мені страшно...

Сапєга. Тримайтеся, панно...

Панна Мара. Швидше б до кордону. А коли не пощастить? Коли ми потрапимо в полон? *(Притисла до грудей скриньку)*. Зі мною стільки золотих речей. Більш як на мільйон злотих.

Лисняк. Ваш батько, очевидно, був досить активним членом уряду.

Панна Мара *(виймає із зачіски шпильку)*. Один цей алмаз коштує сто тисяч.

Бедлі *(розглядає шпильку)*. Непоганий камінець. Вам дадуть за нього справжні гроші.

Сапєга *(з неприхованою заздрістю дивиться на золото)*. А моє все лишилося там... *(З силою)*. Чи знає панна, що втратив я? Я мав палац, рівного якому не було в усій Польщі! Я навіть не знав, скільки в ньому кімнат. Нафта, цукроварні, фільварки... Коли б мої маєтки скласти докупи, то було б ціле воєводство!.. А моя стайня! Кращі в усій Європі скакупи!.. Тікаючи з маєтку, я зайшов до стайні і... перестріляв усіх коней! Щоб не дісталися бидлу... Моя стайня перетворилась у склеп, де поховано тридцять англійських скакунів.

Лисняк *(зітхнув)*. Коли б ці коні були тут!

Бедлі *(зітхнув)*. Моя країна завжди славилася своїми догами, скакунами...

Бжешко. І шпигунами.

Бедлі *(холодно)*. Міледі хотіла сказати — розвідкою? Що ж, це теж наша національна гордість.

Панна Мара. Коли нас захоплять, ця скринька з золотом, ці діаманти потраплять до їхніх рук!

Бедлі. Панно Маро... я хочу подарувати вам одну річ. *(Виймає мініатюрний пістолет)*.

Панна Мара. Яка чудова річ! Як іграшка!

Бедлі. Його можна сховати навіть у вашій зачісці, ось так. І приколіть цим діамантом. Можливо, ця річ стане вам у пригоді.

Панна Мара. Дякую, містер Бедлі!

Бедлі. Тепер ваш алмаз під надійною охороною.

Входить жовнір.

Жовнір. Пане полковнику! Насмілюсь доповісти... З фільварку пана Радзівілла повернулась розвідка. Коней там нема.

Сапєга. О пан Єзус!

Бедлі. Що робити? Пане полковнику! За всяку ціну треба роздобути коней! Зі мною важливий дипломатичний багаж.

Сапєга. Наказую роздобути коней. Обшукати все село!

Жовнір. Вже обшукали. У нас є тільки троє коней

з обозу. Але це такі шкапи! Чи зручно буде пану полковнику...

Сапєга. Давай їх сюди! Веди до штабу!

Жовнір. Слухаю, пане полковнику. *(Виходить).*

Чмур у супроводі двох жовнірів приводить діда Ярослава і Марічку.

Чмур. Ось, знайшли його.

Сапєга. Це хто?

Чмур. Той, що трембітав.

Сапєга. А-а! Ти як смів?

Ярослав. Звичай у нас такий — сповіщати про смерть.

Бедлі. Чию смерть? Кого сповіщати?

Лисняк. То є шпигунський акт! Він знак подавав!

Ярослав. Жалобу я трембітав. Марічко, де ти?

Марічка. Я з вами, дідупю.

Сапєга. А це що за дівчина?

Чмур. Разом захопили...

Ярослав. Не руште її. Сирітка... Скрипку мені тримала, коли я трембітав.

Бедлі. Ого! Та він ще й скрипаль!

Чмур. То дуже файний інструмент, пане полковнику! За нього знавці давали багато грошей.

Панна Мара. Сігізмунде, ви граєте на скрипці... Прошу вас.

Сапєга. Дай скрипку, старий!

Ярослав *(притис скрипку до себе)*. Нізащо!

Лисняк. Дай!

Ярослав. Не чіпайте мене...

Чмур. Слухай, що тобі наказують. *(Хоче відняти скрипку).*

Ярослав *(відштовхнув Чмура від себе)*. Не руште мене!

Чмур. Що ти базікаєш, дурний вуйку? Пан полковник робить тобі честь, граючи на хлопській скрипці.

Ярослав. Не треба мені тієї честі.

Лисняк. Ви чуєте? Він ще сміє зухвалити пана полковника!

Чмур *(знову намагається вирвати скрипку)*. Віддай, клятий хлопе!

Марічка. Йой, не чіпай діда!

Б ж е ш к о. Панове... Чи личить вам так поводитися з сліпою людиною? Я вимагаю припинити це неподобство!

П а н н а М а р а. Овва! Панна актриса гадає, що вона у себе в театрі і може командувати нами, як примадонна! *(До Сапєги)*. Заберіть у нього скрипку. Я так хочу!

Б ж е ш к о *(до панни Мари)*. Панна втратила не тільки честь, а й серце.

Чмур і Лисняк знову накидаються на Ярослава.

Я р о с л а в. Геть, геть від мене всі. Не дам! *(Підняв скрипку над головою)*. Розіб'ю, а не дам.

М а р і ч к а. Пани, не знущайтесь із сліпого.

Ч м у р. Старий, давай по-доброму.

Я р о с л а в. Уб'єте мене, тоді візьмете.

П а н н а М а р а. Він божевільний.

Чмур і Лисняк знову віднімають у Ярослава скрипку.

М а р і ч к а. Що ви робите? Дідуню!

Ч м у р. Старий, а дужий.

Я р о с л а в. Одступіться, пустіть!

Л и с н я к *(вирвав з рук сліпого скрипку)*. Прошу вас, пане полковнику!

Я р о с л а в. Злодії... Хто взяв? Підійди до мене. *(Поточився, мацаючи повітря руками)*. Де ти, грабіжнику? Я задушу тебе!

М а р і ч к а. Шановні пани, віддайте. *(До панни Мари)*. Ясна пані, то є скрипка від самого Довбуша.

С а п є г а. Ось як!..

М а р і ч к а *(підходить до Бжешко)*. Ласкава пані, заступіться, скажіть їм.

Б ж е ш к о. Не проси, дівчино... Ніхто тебе не послухає. Це — нелюди. А я безсила що-небудь зробити.

Л и с н я к. Ха-ха-ха!..

С а п є г а. Справді добра скрипка!

Я р о с л а в *(підводиться)*. Глузуєте? Смієтесь над горем моїм? Марічко... Тут саме зло у людській подобі... Будьте ж ви прокляті, кати безсердечні! Нехай мої сліпі сльози страшною повіддю підуть за вами. Нехай переслідують вони вас щодня, щохвилини, аж до того часу, коли чорні круки-ворони повидовбують ваші хижі очі, поки вітри розметуть на порох ваші кості...

Б е д л і. Що він верзе, цей король Лір?

Ч м у р. Замовчи, падлюко! *(Б'є Ярослава)*.

Марічка. Йой, діду!..

Сапєга *(до Чмура)*. Вивести цього хлопа й повісити!

Марічка. Йой! Діду! Не дам!

Чмур. До містка його! Він там збирав гуцулів під ліхтарем, хай тепер погойдається на ньому!

Сапєга. А що робити з цією хлопкою?

Чмур. То є полька, пане полковнику. Її взяв за дочку місцевий учитель-українець. Того вчителя вже місяць розшукує поліція. Агітував людей проти панства.

Сапєга. Ось як? *(Дивиться на Марічку)*. Полька... Ми з нею поговоримо як з полькою...

Чмур *(до Ярослава)*. Виходь, виходь!

Ярослав. Мене шибеницею не залякаєш. А ви її бійтеся. Іде на вас великий гнів. Земля розступиться і поглине вас.

Панна Мара. Я не можу його далі слухати.

Сапєга. Виведіть його!

Ярослав. Прощай, Марічко. Жива зостанешся — передай Яремці моє благословення. Хай помститься за мене панам.

Ярослава виводять. Чмур виходить.

Лисняк *(до Марічки)*. Зараз пан полковник виспіва пташку.

Сапєга. Ти є полька?

Марічка. Так, пане.

Сапєга. Брешеш! Справжня полька не може бути хлопським спільником!

Лисняк. Хай скаже, де отой учитель!

Марічка. Не скажу вам нічого!

Сапєга. Що-о? Щеня показує зуби? *(Виймає револьвер)*.

Бжешко. Що ви хочете робити? Не смійте!

Лисняк. Заждіть, пане полковнику.

Сапєга. Не заважать!

Лисняк. Прошу, прошу, пане полковнику! Але це так просто — вбити. Я вношу пропозицію зробити з цієї трагедії розвагу...

Бедлі. Зараз нам не до забавок...

Лисняк. Поки жовніри знайдуть коней... У двадцятому році, коли я був у пана Тютюнника, я спеціалізувався на такому ділі... Не бійтесь, це не якісь тортури, огидні для дам... Я зараз влаштую видовисько, яке сподобається

паннам... *(До жовніра)*. Поставте її до стінки... Ось так... Дайте у руки цей бокал. Дівчинко, підійми руку з бокалом угору. Підніми, кажу! Ось так... Одійдіть від неї вбік... *(Виймає пістолет)*. Шановне панство зараз побачить живий тир.

Бжешко. Ви збожеволіли... Що ви хочете робити?

Панна Мара. Стріляйте! Це справді цікаво!

Сапєга. Я бачу, пан Лисняк читав Шіллера. Він хоче наслідувати Вільгельма Телля?

Лисняк. Пробачте, панне граф. Шіллера читати не було коли. До цього я дійшов власним розумом. Може, почнете ви? Тоді — я сам... *(Цілиться)*.

Марічка. Панно... Мені страшно.

Бжешко. Я вимагаю припинити це неподобство...

Лисняк. Не заважайте!

Сапєга. Боюсь, що пан і тут зазнає фіаско...

Лисняк. Що? У загоні Тютюнника мене вважали за найкращого снайпера... Та мені покладіть бубнового туза на місяці — і я влучу у саму середину... Стій... Не рухайся...

Сапєга. Що ви робите? Ви ж цілите не в бокал, а в груди!

Лисняк. То не штука — поцілити в посуд... Я хочу в серце...

Лисняк стріляє. Куля влучає у вікно, яке з дзвоном розлітається. Сапєга сміється. Марічка завмирає біля стіни. За вікном кулеметна черга.

Лисняк *(злякано)*. Що це?

Сапєга. Що то єст? Хто стріля?

Вбігає жовнір.

Жовнір. Пане полковнику! В селі червоні! Нас обійшли!

Сапєга. Що? Де коні?

Бедлі *(до Сапєги)*. Ваш обов'язок — урятувати мене і мій багаж, дипломатичні документи.

Жовнір. Коні біля штабу.

Лисняк. Тікати! *(Хапає в руки чемодани)*.

Сапєга. Я застрелю кожного, хто переступить поріг без мого дозволу. *(До жовніра)*. Наказую захищати дорогу в гори... село — запаліть!.. Стій! *(Говорить йому щось пошепки)*.

Лисняк. Дозвольте я піду до копей.

Сапєга. Ні з місця! Коней тільки троє. Один для мене, другий для містера Бедлі, третій для вас, панно Маро...

Лисняк. А я? Пане полковнику! Благаю... і для мене коня...

Сапєга. Мовчать! *(Дає Лисняку в руки гвинтівку).* Наказую стати біля вікна і захищатись.

Лисняк. Як ви смієте!..

Сапєга. Чорт забери! Коли ви будете сперечатись, я застрелю вас, як пса...

Лисняк. О, пся кревь... сакраменто... донерветер... *(Бере гвинтівку, став біля вікна).* Трясця його матері!

Бедлі. Швидше, пане полковнику! Кожна хвилина дорога!

Сапєга *(розбиває рацію, рве папери, потім бере скрипку).* Який чудовий інструмент! *(До жовніра).* Прив'яжи її до сідла.

Жовнір бере скрипку, виходить.

Бедлі. Швидше, граф!

Сапєга *(до панни Мари).* Ваша скринька з діамантами?

Панна Мара. Вона зі мною.

Сапєга. Ходімо!

Сапєга, Бедлі і панна Мара виходять.

Лисняк. Триклятий магнат! Він справді кинув мене напризволяще... Пся кревь, сакраменто... донерветер... трясця його матері! Тікати, негайно тікати! *(Кидає гвинтівку).* А мої чемодани? Все, все загинуло! *(Вибирає з чемоданів якісь речі).*

Марічка. Пішли... І я жива. Невже я жива? *(Біжить до вікна).* Сюди, сюди, сюди, пани товариші! *(Побачила Лисняка, який тікає до дверей).* А-а... ти ще тут, клятий пан... Ні, не втечеш! *(Бере в руки гвинтівку, став на дверях).* Не пущу!

Лисняк. Ти збожеволіла, дівчинко, пусти! Пусти! Мені треба поспішати.

Марічка. Стій! Стрілятиму...

Лисняк. Ах ти ж прокля... голубка моя... Я дам тобі п'ятсот злотих, тисячу! Ти ж така хороша панна, полька. Забери гвинтівку!

Марічка. Полька, пане! І тоді була полька, як звірі знущалися з мене. *(Повертається до вікна, гукає)*. Сюди, сюди!

Лисняк. Ах ти, щеня! *(Кидається на неї, видирає гвинтівку, б'є Марічку)*.

Марічка падає непритомна. Лисняк плигає у вікно. Пауза. Марічка поворухнулась, застогнала.
Згодом у хату входять Зарудний, Яремко, червоноармійці.

Зарудний. Хто тут кричав? Світіть ліхтарем!

Яремко. Марічко! *(Схиляється)*. Це наша Марічка!.. Ти жива?.. А де ж дід?

Марічка. Яремцю!.. Нема діда, забрали в нього скрипку і повели вішати... Загинув наш дідусь.

Яремко. Йой! Ми спізнились, пане товаришу!

Марічка. Чмур з уланами повів діда до містка!

Зарудний. Бійці, за мною!.. Захопити місток!

Яремко. Йой, швидше, швидше, пане товаришу! Може, встигнемо.

Зарудний, Яремко і червоноармійці вибігають.

Завіса

Картина третя

Той же місток над гірською річкою. Вітер гойдає ліхтар. Лляє дощ. Десь недалеко видно пожежу. З-за скелі виходять Ганна і два гуцули.

Ганна. Йой! Горить! Село горить!

1-й гуцул. Горить... Палять наші хати. Підуть люди старцями по світу.

Ганна. І постріли... А глянь, наче вогонь стає меншим! Дивись, Іване! Носять воду з Синявки! Гасять пожежу, чи що?

1-й гуцул. Справді гасять... Не може того бути, щоб улани носили воду!

Ганна. Що то за знак, сусідо?

2-й гуцул. Може, бояться червоних аеропланів?!

Чути голос старости: «Швидше, швидше, діду!»

Ганна. Хтось іде! *(Ховається за скелю).*

Входить Чмур із смолоскипом у руці. Слідом за ним двоє жовнірів ведуть Ярослава.

Чмур. Ось, тут, на цьому стовпі. *(До Ярослава).* Багато років грав ти під цим ліхтарем, діду; доведеться ще й погойдатись на ньому.

Ярослав. Господи, прийми мою душу.

1-й жовнір. Ну, ставай ближче, діду.

2-й жовнір. А стовп слизький, мокрий. І вигадав же пан полковник по дощу таку марудну роботу.

Чмур. А дощ уже вщухає. Он над горами й зірка замаячила. *(До Ярослава).* Ну, йди, чого став? *(Штовхає).*

Ярослав. Не чіпай мене брудними руками, кате! Сам піду. *(Іде до містка попереду Чмура).*

Чмур. Зараз тобі кінець, музико! Що скажеш перед смертю?

Ярослав. Усе життя своє я грав тут на своїй скрипці. Скільки людей пройшло повз мене і слухало мою гру! Люди! Згадайте добрим словом сліпого скрипаля Ярослава. Не смичком — серцем вам грав...

Чмур. А ти мені подякуй: це я підказав панові полковнику, аби він наказав тебе на улюбленому місці повісити.

Ярослав. Дякую тобі і за це, кате.

Чмур. Я тобі дам ката! *(До жовнірів).* Ну, чого ж ви мнетесь? Швидше!

1-й жовнір. Може, ти полізеш, Стефане?

2-й жовнір. Буду я псувати одяг. Стовп брудний, мокрий.

Ярослав. А ви жеребок киньте, кому життя моє на свою душу брати.

Чмур. Швидше, чого ви торгуєтесь?

2-й жовнір. Слухай, Янеку, а хіба це жовнірська справа — вішати мирних людей?

1-й жовнір. Звичайно, ні. Хай пан полковник має собі ката для таких брудних справ!

2-й жовнір. І за що карати смертю старого?

1-й жовнір. Він же сліпий.

2-й жовнір. Я так гадаю, Янеку, що нам не з руки таке грішне діло робити.

1-й жовнір. Я теж такої думки, Стефане.

2-й жовнір. А скажи, Янеку, ти не знаєш, куди це нас веде пан полковник?

1-й жовнір. Знаю. *(Після паузи).* У мене в Мазовецькому дружина й дочка. Така хороша — Ганкою звуть.

2-й жовнір. А в мене кохана. За місяць мав брати шлюб.

1-й жовнір *(мрійно).* Своя халупа, садиба.

2-й жовнір *(люто).* А нас гонять кудись у чужі землі.

1-й жовнір. Мартин Бронжак, Йоганн Годек і Вацлав Гойда кинули гвинтівки, забрали коней і пішли додому.

2-й жовнір. А Бронек Скальський? А Юзек Брзешко? Так само!

1-й жовнір. І ми підемо, хоч у нас і коней немає.

2-й жовнір. Підемо, Янеку!

Чмур *(побачив пожежу).* Що це? Пожежа! Село горить, чи що? Дивно! Я ж на свої вуха чув, як пан полковник заборонив палити село. І постріли... Що це за знак? *(До жовнірів).* Чого ви так довго вовтузитесь?

1-й жовнір *(іронічно).* Пан староста так поспішає?

Чмур. А чого ж мокнути на дощі?

Ярослав. Кінчайте, не мучте.

2-й жовнір *(до Ярослава).* Тобі, сліпий діду, мабуть, теж набридло мокнути під дощем?

Ярослав. Коли з життям прощаєшся, тоді й дощ милий.

1-й жовнір. Де твоя хата, старий? Іди погрійся.

Ярослав. Глузуєте? То гріх...

2-й жовнір. Іди... Ми тебе відпускаємо на волю, чуєш, діду?

Чмур. Що? Порушити наказ пана полковника? Та вас під суд! На розстріл! Як ви смієте?!

1-й жовнір. Пан добре знає військовий статут. Але... нікому вже нас судити...

2-й жовнір. Нікому й розстрілювати! *(Кидає гвинтівку з містка).*

Те саме робить і другий.

Чмур. Свят, свят...

1-й жовнір. Все. Передай панові полковнику, що його улани демобілізувалися.

Чмур. Як ви смієте?! Це зрада вітчизни!

2-й жовнір. Ні, зраджує вітчизну той, хто тікає.

1-й жовнір. А нам тікати нічого. Маєтків у нас нема.

2-й жовнір. Капіталів теж нема.

1-й жовнір. На добраніч пану!

Виходять.

Чмур. Що це? Що діється у світі? Катастрофа! Остання катастрофа!

Ярослав. Справді, дивні діла діються у світі, пане староста! Піду просушуся трохи.

Чмур. Ні! Я тебе не відпущу! Ти мені давно як більмо на оці. Зрадники втекли — наказ пана полковника виконаю я! Стій! Ні кроку! Я сам тебе повішу, клятий діду!

Ярослав. Не маєш права, пане старосто! Мене відпустили пани жовніри!

Чмур. Зараз я тобі дам відпущення...

Ярослав. Не підходь до мене! *(Напруживши, розірвав пута, схопився руками за перила містка, одірвав довгу жердину і почав махати нею навкруги себе).* Не підходь! Зі сходу воля йде! Велика воля! Я жити хочу, пане старосто! Ту волю хочу бачити! Не підходь!

Чути голос Яремка: «Діду! Діду! Де ви?»

Чмур *(злякано озирнувся).* О, пся крев! Сюди йдуть... *(Зникає).*

Яремко *(вбігає).* Дідуню! Дідуню мій! *(Обнімає діда Ярослава).*

Ярослав. Хто тут? Це ти, Яремцю? Що з тобою?

Яремко. Я, діду! Ви живі? Кидайте цю палюгу! Тих бандитів нема... Біля вас я і пани товариші...

Входять червоноармійці на чолі з Зарудним.

Ярослав *(випускає жердину з рук).* Пани товариші? Семен і Тиміш? Прийшли? *(Хреститься, потім пригортає до себе Яремка).* Підведи мене до них...

Яремко *(підводить діда Ярослава до Зарудного).* Ось вони, дідуню...

Зарудний. Здрастуйте, діду... *(Обнімає діда, цілує).*

Ярослав. Невже це прийшла у наші Карпати радість?

Яремко. Прийшла, діду!

Ярослав *(став навколішки)*. Земно вклоняюся вам, витязі яснозорі! Хай сонце живуче світить вам на всіх стежках ваших.

Зарудний. Не треба, діду, що ви!.. *(Підводить діда)*. Одведіть старого до хати! Він тремтить. Мабуть, застудився на такій зливі. Та як-не-як, майже з петлі діда зняли! Яремко, подбай за старого. *(До бійця)*. Передати наказ: командирові першої роти йти за мною в гори; друга рота залишається в селі, продовжує гасити пожежу.

Ярослав. Чекайте, чекайте хвилинку, пане товаришу. Я людям дам знак. Людей з гір у село скличу. Яремцю, десь тут була моя трембіта. Коли той клятий пан мене заарештував, я поклав її біля містка.

Яремко. Ось вона! Є, діду!

Ярослав. Давай сюди!

Зарудний. Перша рота! За мною!.. Далеко вони не могли піти.

Зарудний і червоноармійці виходять. Ярослав бере в руки трембіту, високо підіймає над головою, трембітає.

Десь далеко в горах, як луна, відгукується друга трембіта. Ще далі— третя. Починає світати. На вершинах гір — перші промені сонця. Звуки трембіт, ближчих і дальніх, зливаються в одну урочисту симфонію.

Ганна. Невже правда? Утекли оті бузуверіри. Ей, у селі червоні! Прийшли! То ж вони пожежу гасять. *(Стає на горбку, гукає)*. Гей, люди! Вилазьте з хащ, з печер, повертайтеся в село... Прийшли брати наші, військо червоне! Воля прийшла! *(І її слова теж, як луна, розлягаються далеко в горах)*. Повертайтеся в село! Воля прийшла! Ходімо на панський фільварк, землю будемо до рук брати.

Яремко. Діду! А скрипка? Де ваша скрипка?

Ярослав. Нема скрипки, хлопчику мій. Забрала чорна сила...

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Картина четверта

Той же місток, що і в першій дії. Біля ліхтаря радистка Оля Горбенко. Тут же й похідна рація. Ясний сонячний день. Вдалині відливають сріблом гори. Темно-зелені смереки стоять тихі та лагідні, немов умиті дощем, причесані вітрами. Трохи далі, біля містка, Марічка й Яремко. Дивляться в небо. Вгорі чути шум моторів.

Марічка. Один... два... п'ять... вісім...

Яремко. Десять... п'ятнадцять... двадцять! Хіба всі перелічиш!

Марічка. Багато, йой, як багато! Куди-то вони летять?

Оля Горбенко. А це військова таємниця.

Марічка. Диви, вже й зникли. Як швидко! *(Мрійно)*. Полетіли журавлиними ключами у вирій... Були і нема...

Оля Горбенко *(біля апарата)*. «Суворов», «Суворов»! Говорить «Полтава».

Яремко *(до Марічки)*. Тихо... Відійдімо... тут не можна.

Яремко й Марічка стають осторонь.

Оля Горбенко. Приймай зведення. Нами зайнято всі гірські проходи і стежки. Переслідуємо групу, що намагається пробратися лісом до кордону. Хто прийняв?.. Передала Горбенко. Та нічого. Дощу вже нема. *(До Яремка)*. Ну, йдіть сюди.

Яремко й Марічка підходять.

Продовжуй свою казку, Яремко.

Яремко. Почув той витязь про горе сліпого діда, сів на коня вороного, слово сказав коневі замовне: «Ой коню мій, коню, понеси мене на ті гори-бескиди, до того замка злого пана». І поніс його кінь вороний стрілою через поля й ліси, до замка злого пана. Та ось на шляху йому річка

глибока та бистра. Ні перебредеш її, ні конем не перескочиш. Знов прошепотів витязь слово своє замовне. І в ту ж мить зробився його кінь залізною танкою, перейшов він ту річку завиграшки...

Оля Горбенко. Справді цікаво.

Яремко. Перейшов річку — і знову мчить конем вороним! Коли не знати звідки виростає перед ним гора крута та висока. За тиждень її не об'їдеш, за місяць її не обійдеш. І знову командир прошепотів слово оте замовне. І став його кінь орлом сталекрилим, піднявся він аж під хмари і перелетів через круту гору. Завив тоді злий пан диким голосом — почув свою смерть.

Оля Горбенко. Цікаво... Ти грамотний, Яремко? Книжки читаєш?

Яремко. Трохи... У школі не вчився, не було ж у нас школи. Та й що у тій панській школі? По молитовниках учили. Я самотужки... Оце пожену кіз на полонину, вийму «Кобзаря» — мені пан Гонжак подарував — і читаю нишком. А до села повернусь — у дупло книжку ту ховаю, щоб староста не відняв. Цю казку я сам склав, зараз.

Оля Горбенко. Молодець!

Марічка. Дід Ярослав ідуть сюди!

Яремко *(йде назустріч дідові Ярославу)*. Ви знов, діду?

Ярослав. Не докоряй мені, Яремцю. Я піввіку грав тут на ній. Тягне мене сюди.

Оля Горбенко. Чого ви осліпли, діду?

Ярослав. Багато говорити! Од панської ласки осліп. Був я дужий замолоду. Та ще й зараз сила є. Здається, плечем би гору посунув. А тоді... Бувало, як подму у трембіту — луна сто раз по горах покотиться. Дізнавсь про ту мою силу один пан з Косова, забрав мене на гуту, за склодува. Шість років я видував йому бутлі, а на сьомий збувся очей. Бризнуло мені з чана оте скло розтоплене... З того часу, Яремцю, зробився твій дід сліпим музикою, жебраком. Та мало тим панам було очей моїх, забрали й душу... *(Зітхнув)*. Де моя скрипка, Яремцю? Чиї руки водять смичком по її струпах?.. От тут, на цій греблі, я грав на ній... Яремцю, ти чуєш, як жалібно скриплять смереки? То вони тужать за моєю скрипкою. Як піняво б'ється річка об каміння...

Яремко. То після дощу, діду.

Ярослав. Ні, Яремцю, то вона лютує, розгнівана тією кривдою, що зробили мені пани... В селі така радість! Я сліпий, а наче бачу, які ясні стали обличчя у людей. Заграв би я зараз так, як ніколи не грав у житті, та скрипки нема. *(Схилив голову).*

Оля Горбенко. Ви добре граєте, діду?

Ярослав. Люди не гудили, пані товаришко. То ж не скрипка була в мене...

Марічка. Орган!

Ярослав. То душа моя!

Яремко. Коли дід грали — вітри затихали. Гірські орли-беркути з верховин зліталися і слухали його.

Оля Горбенко. Навіть орли? *(До Ярослава).* Доброго онука маєте. Він усі гірські стежки знає не гірше, як я свою Прохорівку. Вів нас уночі, наче вдень.

Яремко *(тихо).* Товаришко Олю, не треба... Дід же нічого не знає.

Марічка. Дід уже все знає, я розказала йому, куди ти вночі ходив.

Ярослав. Підійди сюди, Яремцю, я тобі вуха намну. *(Голубить хлопця).* Дорогий мій... Босий бігав? Ніжки не позбивав? Тож до долини п'ятнадцять верст буде... Дорога важка.

Яремко. Ой, що ті ноги, дідуню...

Оля Горбенко. Прибіг — і просто до товариша капітана... Кричить: «Діда вбивають!.. Село палять!» Молодець! А нам же так важливо було знати, де вони знайшли собі ночівлю.

Ярослав. Коли б не Яремко, я, пані товаришко, висів би на цьому ліхтареві.

Яремко. Вужем проповз коло їхніх дозорів — і вниз, на долину. Хтось по мені вистрелив, та хіба вночі вцілять? Я не біг, а летів.

Ярослав. Спасибі, Яремцю. І за те спасибі, що життя мені врятував, і за те, що радість у село наше привів. *(Зітхнув).* Коли б зі мною була моя скрипка...

Оля Горбенко. Заспокойтесь, діду.

Марічка. Сьогодні такий день...

Ярослав. Ой, день хороший! Знаю, все знаю! Збираються люди в поле панську землю забирати! Скільки ці гори стоять, не було ще в нас такого. На селі — як великдень. Люди цілуються один з одним, христосуються. Надів і я чисту сорочку.

Марічка. Ой та й сорочка ж яка хороша!

Ярослав. Сам гаптував... коли ще очі мав. Яремцю, дай мені трембіту, поговорю з друзями.

Яремко подає Ярославу трембіту. Ярослав іде за місток.

Теплий день, сонечко землю пригріло, голубить її, як мати. Пахне земля прілим листом, теплом пахне. Подобрішала до людей. Врожай буде... Роди, земле! *(Підіймає трембіту, урочисто трембітає на всі боки. Згодом і в горах чути далеку трембіту).* О, це Іван Волощук озивається...

Знову чути трембіту в іншому боці.

А це Мирослав з Ведмежої гори... Пізнаю старого товариша.

Чути ще трембіту, але зовсім далеко.

Олекса Журба голос подає... Чуєте? По всіх селах люди йдуть землю брати! *(Зітхнув).* Як би заграв я...

Оля Горбенко. Не журіться, діду. Коли ви такий добрий музика, вам дадуть нову скрипку.

Ярослав *(суворо).* Чи було де таке у світі, щоб людині хтось скрипку дарував? Не глузуйте з мене, пані товаришко.

Оля Горбенко. Я правду кажу. *(Стомлено позіхнула).*

Марічка. Ви стомилися, товаришко Олю?

Оля Горбенко. Солдат не мусить знати, що таке втома.

Марічка. Заснути б вам.

Оля Горбенко. Заснути! Та не мішало б... Тільки ще рано. Хай до кордону дійдемо. Ох, і одісплюся! Днів три підряд спатиму.

Ярослав. А ви б зараз прилягли... Хоч на часинку. Діти, принесіть сіна. Хата наша згоріла, на землі постеліть.

Марічка. Ходімо, Яремцю.

Яремко й Марічка виходять.

Ярослав. Ходив на пожарище. *(Зітхнув).* Нема моєї хати. Згорнув вугілля докупи... А де ж ваш начальник? Той пан товариш, що від петлі мене врятував?

Оля Горбенко. Пішов далі в гори. Навздогін за тими паліями.

Ярослав. Щасти йому боже.

Входять Марічка й Яремко з сіном, стелять.

Та застеліть якимсь ряденцем.

Марічка. Зараз товаришка Оля відпочине.

Оля Горбенко. Ого, ви справді робите мені постіль?

Марічка. Дозвольте, я скину вам чоботи.

Оля Горбенко. Що ти, що ти, дівчинко! У поході чобіт не знімають.

Ярослав. Ага... так, так... відпочивайте. Діти, ідіть звідсіля. Не заважайте. Хай спить панна товаришка. І я піду до людей. *(Виходить).*

Оля Горбенко. Та я й спать не буду. Я вартую біля радіо.

Марічка *(перебиваючи сіно)*. Який же він файний-файний, Яремцю.

Яремко. Хто?

Марічка. А цей товариш капітан. Такий хороший! Волосся кучеряве... А очі... як у гірського орла. *(До Олі)*. У нього, напевне, є жінка?

Оля Горбенко. Може, є, а може, й нема.

Марічка. Скажіть, панно Олю.

Оля Горбенко *(жартівливо)*. А може, то єсть військова таємниця?

Яремко. Ти чого допитуєшся, Марічко? Чи не заміж збираєшся?

Марічка. Йой... *(Засоромившись)*. Ну й сіно! Самі цурупалки. Йой, побіжу ще за сіном. *(Вибігла, зовсім розгубившись)*.

Оля Горбенко. Хороша дівчинка.

Яремко. Полька. Сирота. Живе з нами в селі.

Входить Ганна.

Ганна *(до Яремка)*. Можна?

Яремко. Ні, ні. Товаришка Оля будуть відпочивати.

Ганна *(тихо)*. Скажи їй, я непадовго. Тільки щось запитаю — і піду.

Оля Горбенко. Хто там?

Яремко. До вас. Я кажу — не можна, а вона... хоче вам слово якесь сказати.

Оля Горбенко *(до Ганни)*. Слухаю вас... Ідіть сюди, ближче.

Ганна. Пробачте мені, товаришко. Не насмілюся.

Оля Горбенко. Говоріть, не бійтесь.

Ганна. Йой, не знаю, з чого почати... Та я ж... Та ми ж з вами, як рідний з рідним. Та я така, що мені нічого не страшно. Оце як зосталася я без чоловіка, то свої півморга сама виорюю. Упряжуся з конем у плуга й орю. Бо хто ж бідній вдові допоможе?.. А він же мені, клятий, усі шибки повибивав. Шукала скла — ніде нема. Вітер у хаті свистить. Та щоб той улан потрапив до моїх рук, я б йому всі ребра поламала! *(Пауза)*. Та я ж не те хотіла сказати...

Оля Горбенко. Говоріть, говоріть. Сміливіше.

Ганна. Ото сидимо ми з бабами, радимось. *(Рішуче)*. Коли?

Оля Горбенко. Що?

Ганна. Коли починати?

Оля Горбенко. Ви про що?

Ганна. Та про землю ж. Люди зібралися... Пани втекли. Треба ж землю до рук брати! Чия тепер земля буде?

Оля Горбенко. Ваша, тітонько.

Ганна *(радісно)*. Йой, голубко! І я ж так людям роз'яснюю! Та як же! Я весь свій вік роблю, а маю півморга. А той пан десь у Кракові жив, сюди й носа не потикав, а хліб з землі йому віддай. У нас на всі триста хат сотня моргів грунту, а в нього в одного п'ятсот. А хто на тих моргах робив? Ми... Значить, і земля наша, народна!

Оля Горбенко. Народна... Обирайте комітет — і з богом у поле.

Ганна. Господи! Значить, правда? Наша! Йой! *(Хреститься і зразу ж, ніби щось згадавши)*. А бог? Скажіть, пані товаришко, як тепер з богом буде?

Оля Горбенко *(посміхаючись)*. Робіть і з богом, що хочете. Це ваша воля.

Ганна. Спасибі. Піду все скажу людям. Значить, наша земля!.. *(Ставить глечик)*. Принесла меду вам. Покійний муж бджоли мав. Візьміть попоїжте. Щоб життя ваше було солодке-солодке.

Оля Горбенко. Спасибі.

Ганна. Дуже нас непокоїло з землею. Спасибі вам. Бувайте здорові. *(Виходить)*.

Оля Горбенко *(сама)*. Справді, людей скільки

зібралося біля церкви! Та всі у святковому одязі, у вишиваних сорочках. *(Мрійно).* Красивий народ.

Входить Єва Бжешко.

Бжешко. Пробачте, товаришу... Можна до вас?

Оля Горбенко. Прошу.

Бжешко. Мені... червоного командира... Когось з вашого штабу...

Оля Горбенко. Я з штабу.

Бжешко. Ви? *(Придивляється до Олі Горбенко).* Пробачте... Але ж ви... жінка...

Оля Горбенко. Так... Ви здивувалися?

Бжешко. Я полька, панно. В нашій армії жінок не було.

Оля Горбенко. Вам щось потрібно?

Бжешко. Так... Я хотіла поговорити з вашим начальником.

Оля Горбенко. Тоді почекайте. Товариша командира зараз немає.

Бжешко. Дякую. Але я можу поговорити з вами. Як жінка, ви мене зрозумієте. Я актриса... відома актриса з Варшави. Я мала намір залишити Польщу, емігрувати за кордон.

Оля Горбенко. В еміграцію? Ви? А хто ж би вас там, актрису, слухав. Тікають за кордон пани, а не артисти. Тікають ті, хто боїться свого народу.

Бжешко. Не будемо про це... Я так вирішила... Я поїхала з одними панами... В дорозі я дізналась, що це за люди... Я зрозуміла, що мені... Я відійшла від них... Скажіть, більшовики дозволять мені грати на сцені, виступати перед публікою?.. Я хочу грати для свого народу... Польською мовою. Я єсть полька...

Оля Горбенко. Ну звичайно... Аякже! Як вас звати?

Бжешко. Бжешко, Єва Бжешко.

Оля Горбенко. Будемо знайомі! Оля Горбенко. А ви... яка актриса? Співаєте чи...

Бжешко. Я працювала в драмі.

Оля Горбенко. Я теж драматична актриса!

Бжешко. Що?

Оля Горбенко. Ага. Але... я не з театру. У нас в Прохорівці є драмгурток. Ну що ж тут дивного? Я читала

зі сцени вірші вашого письменника... «Воєвода» той вірш зветься.

Б ж е ш к о. Міцкевич! Адам Міцкевич!

О л я Г о р б е н к о. Правильно! Міцкевич! Коли ми ввійшли до Львова, квіти йому на пам'ятник поклали.

Б ж е ш к о. Ви така... чудова. Все це немов уві сні... Ні, це правда? Скажіть, я зможу знову працювати в театрі? Грати?

О л я Г о р б е н к о. Аякже! Обов'язково. Ось цим людям. Бачте? Збираються... У них таке свято. Землю панську ділитимуть. Наша частина сьогодні дає їм концерт. І я беру участь.

Б ж е ш к о. О, я б теж... прочитала їм щось... Я люблю народ. Моя мати була простою швачкою... Але... Чи можна?

О л я Г о р б е н к о. Я відведу вас у політвідділ. Якщо там дозволять...

Б ж е ш к о. Ви така хороша. Ми з вами подружимо, товаришко Олю?

О л я Г о р б е н к о. Звичайно, подружимо. Ми люди не горді, дружити любимо і вміємо.

Б ж е ш к о. То я піду приготуюсь. Мені дали притулок гуцули. Я он у тій хаті.

О л я Г о р б е н к о. Ідіть. Я покличу вас, Єво...

Бжешко виходить.

(Услід). От чудна! Мати швачка, а вона в еміграцію зібралася.

Входять Я р е м к о і М а р і ч к а.

Я р е м к о. Йой, панно Олю. Повертаються товариші ваші з походу.

М а р і ч к а. Ідуть. І пан товариш командир.

Входить З а р у д н и й. Голова його пов'язана. З ним к і л ь к а б і й ц і в.

З а р у д н и й. Здрастуй, Олю!

О л я Г о р б е н к о. Доброго здоров'я, товаришу капітан! Що? Ви поранені?

З а р у д н и й. Дрібниці. Зв'язок із штабом дивізії є?

О л я Г о р б е н к о. У повному порядку, товаришу капітан.

З а р у д н и й. Виклич штаб.

О л я Г о р б е н к о. Єсть, викликати штаб! *(Сідає до апарата)*.

З а р у д н и й. Який чудесний край... Які люди. Куди не глянеш — пісня, казка, легенда. А квіти! Це мені піднесли гірські дівчата на самому кордоні, над Черемошем. Повезти б ці карпатські квіти моєму сину.

М а р і ч к а. У вас є син?

З а р у д н и й. Ого, ще й який! Через місяць йому буде вже півроку.

М а р і ч к а. Ходімо, Яремко.

З а р у д н и й *(до Яремка)*. Чекай... Приведи до мене твого діда, Яремко. Мені треба поговорити з ним.

Я р е м к о. Добре, товаришу капітан! *(До Марічки)*. Ходімо швидше. Пан командир буде говорити з штабом, а то є секрет — військова таємниця.

М а р і ч к а. Ти бачив? Пан капітан поранений.

Яремко й Марічка виходять.

О л я Г о р б е н к о. Хороші люди, товаришу капітан!

З а р у д н и й. Наші люди. Ну? Як тобі тут, Олю? Гори, ліси! Підходящі?

О л я Г о р б е н к о. Підходящі, товаришу капітан. Ви приляжте...

З а р у д н и й *(зітхнувши)*. Колись тут бував мій батько. Трохи-трохи не дійшов до Карпат.

О л я Г о р б е н к о *(мрійно)*. Народ такий... люб'язний. Красивий народ.

З а р у д н и й. Понятно... Може, влюбилася в якого легеня? А тільки ти, Олю... розумієш? Дисципліна!

О л я Г о р б е н к о. Ви за мене будьте певні, товаришу капітан!

З а р у д н и й. Може, й хазяїна собі вже нагледіла? Що ж, діло непогане, Олю.

О л я Г о р б е н к о. Штаб дивізії.

З а р у д н и й *(підходить до апарата)*. Передавай: вийшов на кордон на протязі сімнадцяти кілометрів. Капітан Зарудний.

О л я Г о р б е н к о. Значить, вже й кінець.

З а р у д н и й. Так, Олю. Земля українська звільнена від панів. В єдиній сім'ї тепер ми. Так наче все просто, а скільки віків чекав цього дня народ! І нарешті сталося.... Чия це постіль? Сіно, таке запашне сіно...

О л я Г о р б е н к о. Діти принесли... Приляжете, товаришу капітан?

З а р у д н и й. Справді приляжу... Стомився я. Олю, візьми цю річ. *(Подає Олі щось загорнуте в плащ-палатку).* Сховай. *(Лягає).* Яка постіль! Мабуть, жоден магнат світу не спав на такій постелі!

Входить Я р е м к о.

Я р е м к о *(тихо).* Товаришко Олю! Там жінка... Я їй говорю — не можна... товариш командир поранений, а вона каже: «Я щось дуже важливе хочу сказати червоному командиру». Вона стара жінка, і я не насмілився перечити їй. *(Побачив Зарудного на сіні).* Йой! Товариш капітан спить! То я їй скажу, що не можна.

З а р у д н и й. Ні, можна. *(Встає).* Клич її сюди.

Я р е м к о. Ходіть, бабцю!

Входить П а л а г д а.

П а л а г д а. Товаришу командир, у вас справді рана? Пробачте старій. Але ж я стільки років чекала цієї нагоди...

З а р у д н и й. Я почуваю себе добре. Говоріть!

П а л а г д а. Нате! *(Подає Зарудному пакуночок).*

З а р у д н и й. Це що? *(Розгортає).* Польова сумка... Звідкіль вона у вас, бабо?

П а л а г д а. З землі, голубчику, з землі. Двадцять років її зберігала.

З а р у д н и й. У землі?

П а л а г д а. Бо то ж не вільно було тримати її десь у хаті.

З а р у д н и й. Нічого не розумію.

П а л а г д а. Розкажу, все розкажу... Було то давно, у двадцятому році. Ваші воїни до Львова пішли... Жила я з мужем тоді під Тернополем. Великий бій у нашому селі йшов. Відступали ваші. Коло мого двору впав один... поранений. Тяжко поранений... Мабуть, командир ваш. Ми внесли його в хату. Та, мабуть, на роду було вже йому написано смерть прийняти... Поховали ми його потай, щоб не знущалися над тілом.. А на ранок дивлюсь — лежить на столі оця сумка. Взяла її, загорнула в сувій полотна, понесла у город, склепик з цегли зробила і в землю її заховала. Думаю, може, повернетесь ви за нею. І от ви й повернулися. Візьміть.

З а р у д н и й *(схвильовано).* Дякуємо, бабусю. Дякуємо, що командира нашого поховали... Спасибі.

П а л а г д а. Пробачте старій. Сон вам перебила. *(Вихо-*

дить, спиняється). Може, вашим треба латку яку налатати чи сорочку помить... То нічого, що я стара, а руки в мене ще дужі.

Зарудний. Спасибі, мамо, спасибі.

Палагда. Бо я то знаю, як воно у поході. *(Виходить).*

Зарудний *(лягав, виймає з сумки папери).* Вицвіли літери. І не дивно, стільки років. Це — історія. *(Раптом підводиться).* Що? Не може бути!

Оля Горбенко. Що з вами, товаришу капітан?

Зарудний *(читає).* «Командир ескадрону... Семен Зарудний... Перша Кінна». Підпис Будьонного... Та знаєш ти, Олю Горбенко, що це таке?

Оля Горбенко. Поки що — нічого не зрозуміла, товаришу капітан.

Зарудний. Це сумка мого батька! Будьоннівського командира... Він загинув у двадцятому році під час нашого наступу на білополяків... Тут, у Галичині...

Оля Горбенко. Не може бути... Справді...

Зарудний. Ось фото... Збереглося. Чуєш, Олю? Мені тоді було шість років.

Оля Горбенко. Заспокойтеся, товаришу капітан!

Зарудний. Хіба можу я бути спокійним! Де вона, та жінка? Я обніму її, вклонюся в ноги... Він загинув, як герой. Мати мені розповідала про нього.

Оля Горбенко. Приляжте, засніть, у вас же рана...

Зарудний. Ах, Олю, не можу я тепер заснути. *(Дивиться на сумку).* Це — як легенда.

Входять Гонжак і лісоруби. Ведуть Бедлі й панну Мару.

Гонжак. Товариш капітан спить?

Зарудний. Заходьте, заходьте, товариші. *(Глянув на Бедлі і панну Мару).* А це хто?

Гонжак. Наші лісоруби затримали в лісі — намагалися перейти кордон.

Зарудний. Ведіть їх сюди!

Оля Горбенко. Якраз відпочине командир!

Зарудний *(до Бедлі).* Прошу. *(Запрошує сісти).*

Бедлі *(підходить до Зарудного).* З ким маю честь говорити?

Зарудний. Командир частини Червоної Армії.

Б е д л і. Чудово! Олрайт! Я заявляю свій протест. Я дипломатична особа. А ці дикуни посміли мене заарештувати! Відібрали мій чемодан. То є дипломатичний багаж.

З а р у д н и й *(до Гонжака)*. Де чемодан пана дипломата?

Г о н ж а к. Ось. *(Подає Зарудному чемодан)*. Але... Тут кришталь, дорогі картини, срібло... Яка ж це дипломатія?

Б е д л і. Я прошу мене звільнити і дати машину, яка б довезла мене до кордону. За два дні я мушу бути...

З а р у д н и й. Ми все зробимо для пана дипломата згідно з існуючим міжнародним статутом. Зараз я відправлю вас і ваш дипломатичний багаж до штабу армії.

Б е д л і. Навіщо до штабу? Я так поспішаю. Відсіль до кордону сорок кілометрів. Я прошу машину.

З а р у д н и й. У штабі вам дадуть і машину. *(До червоноармійців)*. Негайно відвезти цього пана. Наказую доглядати чемодан пана так само, як і його самого. На все добре, пане дипломат!

Червоноармійці й Бедлі виходять.

Г о н ж а к. Щось панові дипломату не дуже сподобалась ця поїздка до вашого штабу, товаришу капітан.

З а р у д н и й. Що поробиш... Такий у нас порядок. Там розберуться, де дипломатія, а де грабіж.

Чути голоси: «Держіть його! Держіть!»

Що там ще?

Входять С у х о д о л я к і к і л ь к а г у ц у л і в. За ними М а р і ч к а. Гуцули ведуть Л и с н я к а. Він у жіночому вбранні.

Л и с н я к. Люди добрі, пустіть... Що ви хочете від мене? Я біженець. Повертаюся у Косів.

С у х о д о л я к. Стоїмо біля церкви, дивимось — іде жінка попід лісом... І озирається... Викликала вона у мене підозру. Гукнув — а вона навтіки... Наздогнав її. Сіпнув за спідницю — а воно зовсім не жіночої статі. Спідниця поверх штанів... У чемодан — а в ньому повно злотих...

З а р у д н и й. Хто ви?

Л и с н я к. Скажу всю правду... Я лакей, так, так, панський лакей. Мене ті магнати хотіли взяти з собою до Лондона. А я втік від них!

М а р і ч к а. Не вірте йому! Я знаю цього пана. Він кат, а не лакей...

Лисняк *(набік)*. Здається, влип! *(До Марічки)*. Ти помиляєшся, мила дівчинко. Я тебе вперше бачу.

Марічка. Не відпускайте цього пана!

Зарудний *(до червоноармійців)*. Під арешт! Передати лейтенантові Іваненку мій наказ: зняти допит з цієї людини.

Лисняк. Ну, здається, кінець... Сакраменто... Донерветер... Трясця його матері... *(До панни Мари)*. Прощайте...

Лисняка виводять.

Суходоляк *(до гуцулів)*. Пішли, люди.

Суходоляк і ті, що прийшли з ним, виходять.

Зарудний *(до Гонжака)*. А ця жінка? *(Глянув на панну Мару)*.

Гонжак. Затримали разом з паном дипломатом. Відстрілювалася! Ось гвинтівка, яку відібрав у неї.

Входить Яремко і стає за смерекою.

Зарудний. Он як!

Гонжак. А як нас лаяла... Всю дорогу! Я, каже, українка! Своїх, каже, продаєте? *(До панни Мари)*. Своя, та не наша!

Зарудний *(до панни Мари)*. Хто ви?

Панна Мара. З ким маю честь говорити?

Зарудний. Капітан Червоної Армії. Командир частини.

Панна Мара. О, то дуже добре... Я маю сказати панові капітану дуже важливі речі. Але... я мушу залишитися з вами на самоті... Без свідків.

Зарудний. Товариші, прошу, залиште нас.

Всі виходять, крім Яремка, що причаївся за деревом.

Я вас слухаю. Сідайте...

Панна Мара. Я цілу ніч блукала в лісі. Мене так мучить спрага. Можна води?

Зарудний. Прошу. *(Подає воду)*.

Панна Мара. Ви — джентльмен. Дякую.

Зарудний. Як ви потрапили в ліс?

Панна Мара. Я скажу вам усю правду. Я мала намір втекти від вас за кордон... Пробачте, у вас такий стомлений вигляд.

З а р у д н и й. Можливо. Кілька ночей не спав... Перешкоджав вам перейти кордон.

П а н н а М а р а. О, я розумію... І ви поранений?

З а р у д н и й. Панна хвилюється? Прошу! *(Подає ще воду).*

П а н н а М а р а. Пробачте, я дійсно... трохи нервую... Я відберу у вас лише п'ять хвилин, і потім ви будете відпочивати. Зі мною була скринька з золотом. І от... який жах, яка підлість!.. Він викрав її і кинув мене напризволяще в лісі.

З а р у д н и й. Хто це «він»?

П а н н а М а р а. Пан Сапєга... Граф...

З а р у д н и й *(посміхається)*. Вчинок гідний магната, який став банкротом! Але... це ваша особиста справа. Ви щось маєте сказати?

П а н н а М а р а. Так. Тепер я зрозуміла... це була помилка. Я довірилась негіднікові. Я прошу вас. Я беззахисна жінка... звільніть мене.

З а р у д н и й. Вас затримали зі зброєю в руках. Ви є військовополонена. Я мушу відправити вас до штабу армії.

П а н н а М а р а. Ні, ні, не робіть цього! Містера Бедлі звідтіля можуть відпустити — він дипломат, а я... *(Рішуче)*. Я скажу вам усю правду: я дочка петлюрівського полковника.

З а р у д н и й. У штабі розберуться.

П а н н а М а р а. Чекайте. Ще не все. Граф Сапєга викрав у мене скриньку з золотом, але у мене ще залишився дуже цінний алмаз. Ця шпилька коштує сто тисяч. Я подарую її вам, коли пан капітан відпустить мене на волю.

З а р у д н и й. Помиляєтесь, мадам, ми не продаємося за шпильки, хоч би й з алмазами.

П а н н а М а р а. Ах, так? Не відпустите?.. Очевидно, пан капітан не так мене зрозумів. Я від щирого серця... прошу. Візьміть це на згадку про зустріч зі мною в Карпатських горах. Гляньте, яка гра? *(Хоче вийняти із зачіски пістолет)*.

Я р е м к о *(який весь час слідкував за панною Марою)*. Пане товаришу! Бережіться. *(Шпигає ззаду на панну Мару, збиває її руку з пістолетом)*.

Лунає постріл, але куля не потрапила в Зарудного.

З а р у д н и й *(забираючи з рук панни Мари пістолет)*. Гра дійсно цікава...

На постріл входять Оля Горбенко, Марічка, Гонжак, червоноармійці.

Гонжак. Хто стріляв?

Зарудний *(до Гонжака)*. Погано оглядали панну.

Гонжак. Як ти сміла, проклята?!

Марічка. Йой! Товариш капітан не вбитий? Не поранений?

Зарудний *(посміхається)*. Ні, живий.

Панна Мара. О, як я ненавиджу вас! Я поклялася забити хоч одного з вас. Не простого солдата, а командира.

Зарудний *(з посмішкою)*. І не вдалось? Не вийшло, панно?

Панна Мара. Все як у тумані. В очах і в серці морок.

Входять Суходоляк, Ярослав, за ними — гуцул.

Ярослав. Де вона, проклята тварюка? Я її задушу своїми руками.

Панна Мара. Ай, знов той сліпий!

Зарудний. Виведіть полонену!

Панну Мару виводять.

Гонжак. Як мені боляче! Хто знав, що є в тих косах гадючих...

Ярослав. Підведи мене, Яремцю.

Зарудний. Здрастуйте, діду.

Ярослав. Поздоров вас боже... Дайте її нам... Ми її, кляту, з гори в безодню кинемо...

Зарудний. Нема глибшої безодні, ніж та, до якої потрапила ця панна, що зрадила свій народ... Ну, як поживаєте, діду?

Яремко. За скрипкою дід побивається.

Ярослав. Не треба, Яремцю. *(До Зарудного)*. Побачили наші Карпати? Аж до кордону дійшли?

Зарудний. Дійшли, діду, і навіки на ньому стали. Проходили ми по горах ваших. Чудесний край, і така дивна пригода сталася з нами, діду. Натрапили ми в горах на високу-високу скелю. А на ній якийсь замок. Підійшли — аж браму зачинено. *(Поглядає з усмішкою на Яремка)*. На сім замків замкнуто. Коли чуємо — за мурами стогне щось, чи то плаче, як дитина, чи грає.

Ярослав *(уважно слухає)*. То скрипка... скрипка сліпого діда стогнала.

Яремко. Марічко, йой... моя казка! Пан товариш мою казку розповідає!

Зарудний. Розбили ми браму, зруйнували мури і визволили з підземелля ту скрипку. Ось вона! *(Бере пакунок, розгортає плащ-палатку, подає дідові Ярославу скрипку)*.

Ярослав. Йой! Скрипка! Моя скрипка!..

Яремко. Діду, це ваша скрипка!

Ярослав *(притис скрипку, цілує її)*. Моя! *(Торкнувши струни)*. Моя!..*(Став навколішки, намацує руку Зарудного, хоче поцілувати)*.

Зарудний. Що ви, що ви, діду, не треба. *(Цілує його в уста)*.

Голоси. «Слава! Слава!»

Ярослав. Дозвольте мені, пане товаришу, хоч обмацати вас. Яка то ви людина з нового світу? *(Обережно обмацує руками Зарудного)*. Волосся у вас русяве...

Зарудний. А ви ж звідки знаєте?

Ярослав. Русяве волосся, м'яке. Душа у вас добра...

Зарудний. Як до кого, діду... *(До всіх)*. Послухайте, як це сталося. Наздогнали ми їх в ущелині. Запропонували скласти зброю. А нам у відповідь — постріли. Довелося дати бій. Зустрівся я з одним... на коні він був. Рука у мене тяжка... розрубав його до сідла. Дивлюсь, а до сідла скрипка прив'язана. Я згадав історію твого діда, Яремко... Одв'язав. *(До Ярослава)*. Так це й є ваша скрипка, діду?

Ярослав. Моя! Моя! То ж не скрипка! То душа моя.

Чути пісню:

Верховино, світку ти наш,
Гей, як у тебе тут мило!
Як ігри вод, плине тут час
Свобідно, шумно, весело.

Входять святково вдягнені гуцули.

Зарудний. Це куди люди зібрались?

Суходоляк. У поле, землю панську брати. *(Показує землю в глечику)*. Ось вона!

Зарудний *(мне землю в руці)*. Чорнозем!.. *(Задумливо)*. Земля... віковічна народна мрія. Добра пшениця

родитиме на ній! І люди на цій землі зростатимуть могутні, як Довбуш.

Палагда. Чекайте, люди! *(До Яремка).* Хлопче, принеси водиці з річки.

Яремко бере глечик, іде під місток.

Ярослав. Який день! Зійшло сонце над Карпатами. Ой заграю ж я тепер гучно. *(Настроює скрипку).*

Зарудний. Грайте, діду! Про гори ваші чудові, про ліси чарівні.

Яремко *(несе глечик з водою).* Візьміть, бабо.

Палагда. Підходьте до мене, люди. Мийте руки.

Гуцули урочисто підходять до баби Палагди. Вона зливає людям на руки.

Чистими руками ту землю треба брати...

Входить Єва Бжешко.

Бжешко *(до Олі).* Панно Олю, може, зараз концерт буде? Стільки людей... Я готова.

Оля. Ви хороша, Єво...

Ярослав *(урочисто).* Сповнилось усе. І казка знайшла свій кінець. Яремцю... Марічко... Діти мої... Ідіть у гори, до скелі, що зветься Говерла. Підійміть каміння пророче, що вросло в землю... п'ять каменів. І читайте ім'я витязя, що приніс радість нам. Голосно читайте, щоб луна покотилася по горах у Бескиди і Татри. Прийшла радість на землю карпатську. Тепер я спокійно помру, бо дожив, знаю кінець казки. Знаю ім'я те... *(Починає грати).*

Зарудний. Ви справді чудовий скрипаль... Діду, грайте ще.

Дід Ярослав грає ще пристрасніше. За ним усі починають співати хором:

Гей, що мі там Поділля край!
Нам полонина — Поділля,
А бори — степ, ялиця — май,
А звіра голос — весілля.

Черемоше, Черемоше,
Бистра твоя вода!
Дівчинонько хорошая,
Гарна твоя врода.

Скрипка переходить в оркестр, який грає коломийки. Гуцули починають народний танок.

Завіса

ЗОРІ НАД КОПРАМИ

Драма на 4 дії,
5 картин

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Олексій Троян, знатний гірник, парторг рудника, 35 років.
Лука Лукич, його батько, садівник Криничанського колгоспу, 70 років.
Дарина, сестра Олексія Лукича, завідуюча фермою, 40 років.
Наталія Харитонівна, дружина Олексія Лукича, 32 роки.
Харитон Ганджа, старий рудокоп, пенсіонер, батько Наталії, 70 років.
Валя, Фрося — онучки Харитона Ганджі.
Костя Квач, зарядник, 27 років.
Ярцев Аркадій Петрович, головний інженер рудника, 40 років.
Поліна Павлівна, його дружина, артистка, 38 років.
Данило Ярцев, молодий шахтар, брат Аркадія Петровича.
Мелешко Іван Стратонович, начальник орсу, 55 років.
Мелешко Євген Стратонович, його брат, інженер рудника, 40 років.
Люда, дочка Євгена Мелешка, 10 років.
Таня, молода шахтарка, дівчина з села.
Шахтарі, німецькі солдати.

У пролозі: зондерфюрер обер-майор Губерц, інженер Швагерман.

Дія (за винятком пролога) відбувається на одному з рудників Кривбасу через п'ять-шість років після Великої Вітчизняної війни.

ПРОЛОГ

Ніч. Пожежа. Недалеко горить шахта. Чорний силует копра рушиться на очах у глядача. Проте не чути ніяких пострілів, вибухів. Мертва тиша, яка часто буває після бою, коли одна сторона залишає територію, а інша її займає.

На сцені з'являється зондерфюрер Губерц і з ним Швагерман.

Губерц. Моя місія закінчена. Горить усе, що може горіти.

Швагерман. Я теж виконав усі накази командування. Під землею такий же хаос, як і на землі. Але скажу правду: робив я це з жалем. Було б краще, аби (всім цим ми змогли скористатись.

Губерц. Не забувайте священну заповідь великого фюрера: що не для нас — те ні для кого.

Швагерман. Ми похоронили під землею таке дорогоцінне багатство... Чудо, яке готує наш фюрер, щоб врятувати нас від поразки, без цієї руди не стане чудом.

Губерц. Що робити... Ми трималися тут до останку.

Швагерман. Виведено лише сім ешелонів... Це— крапля в морі...

Губерц. Ви зробили все? Там, у старій шахті?

Швагерман. О, більшовики ще довго не знайдуть туди дорогу. Та вони ж і не знають.

Губерц. Готуйтесь. Зараз ми рушаємо... *(Виходить)*.

Пауза.

Згодом сюди входить Євген Мелешко і з ним шахтар. Обоє страшні, виснажені, у забрудненому і рваному шахтарському одязі. Їх супроводить солдат.

Євген Мелешко *(дихає з насолодою)*. Гора... Цілий тиждень нас не піднімали з шахти.

Шахтар. А раз підняли,— значить, кінець. Бачите? Все горить... Тікають фашисти... Ех, не побачу наших...

Євген Мелешко. Ви, може, і побачите. Ви — простий робітник... Може, й випустять... А мене ніколи. Я знаю всі їхні секрети... Друже... Ось тут усе написано... Візьми... Може, пощастить... Передай нашим. Це — таємниця старої шахти... *(Непомітно передає папірець. За ним стежить солдат).*

З-за обгорілої стіни з'являється дівчинка.

Дівчинка. Тату...

Євген Мелешко *(обернувся на цей крик)*. Люда! Дочка моя!.. *(Поривається до дівчинки)*.

Солдат. Ахтунг! Стрілятиму! *(До дівчинки)*. Век! Век! *(Націлює автомат на дитину)*.

Євген Мелешко. Тікай... Тікай, Людо. Бо вб'ють тебе. Я... я зараз прийду додому, дочко...

Дівчинка зникає.

Побачив її... Востаннє...

Входять Губерц і Швагерман.

Швагерман. Що робити з ними?

Губерц. Те, що ми робимо завжди...

Швагерман. Один з них інженер. Він міг би нам пригодитись... Там...

До Швагермана підходить солдат, щось тихо йому говорить, поглядаючи на полонених.

Губерц. Цікаво... *(Іде до шахтаря)*. Дай записку...

Шахтар. Яка записка?

Раптом рвучко плигає, кидається навтіки. Губерц стріляє. Шахтар падає.

Губерц *(до солдата)*. Обшукати!

Солдат іде, згодом повертається з запискою, віддає Губерцу. Той читає. Читає і Швагерман.

Швагерман. Ось як! Він хотів це передати їм!

Губерц. Не вийшло! Таємниця старої шахти їм не дістанеться! *(Рве записку. До Євгена Мелешка)*. Я б міг

відправити на той світ і пана інженера, але... пан інженер ще буде потрібний... На машину його!

Губерц, Швагерман і Євген Мелешко у супроводі солдата виходять.

Пауза.

Чути шум від'їжджаючої машини. Згодом входить маленька Л ю д а.

Л ю д а. Тато... Тато... Куди вони його повезли? *(Плаче).*

З а в і с а

ДІЯ ПЕРША

Картина перша

Кімната в котеджі Олексія Трояна. Праворуч — простенький буфет з чайним сервізом, старанно прикрашений різними мережаними серветками, вазочками для квітів. Відчувається рука дбайливої господині. Біля другої стіни — столик з радіоприймачем. Зліва і справа двері: перші ведуть у сусідню кімнату, другі — в кухню. В центрі широкий вихід на веранду, обвиту виноградом. За верандою видно сад, між деревами синіє річка. Над річкою силует копра шахти. Посеред кімнати стоїть стіл, накритий білою скатертю. На ньому розставлено посуд і різні страви, очевидно, для гостей. Вражає велика кількість кімнатних квітів. Цвіте олеандр, герань. На стінах кілька картин.

В кімнаті Люда, Поліна Павлівна, Харитон Ганджа, Лука, Аркадій Петрович Ярцев. Осторонь на веранді — Данило; він тихо награє на гітарі.

Люда *(декламує)*.

Поле, та поле, та вітер,
Вітер, як плач дітвори...
Іноді гори кварциту
І одинокі копри.
Лунами вибухи дальні
Рвуться, мов вигуки злі.
Линуть глибокі копальні
В серце залізне землі.
Серце тремтить і зітхає
Дзвонами кайла і плит,
В ньому продольні безкраї
Рве без жалю динаміт.
Лине у тьмі неозорій
Праці напружена путь,
Лампочки наші, як зорі,
Там, під землею, цвітуть.
Чуєш — свистять коногони
Дико і радо в імлу.

Кліті з рудою, вагони
Мчать без кінця по стволу...
Залпами — вибухи дальні...
І в неозорій імлі
Линуть нестримні копальні
В серце залізне землі.

Аркадій Петрович. Молодець, Людо. Молодець... хороший вірш... Тільки тепер коногонів у нас нема.

Поліна Павлівна *(пригортає Люду до себе)*. Обов'язково виступиш у нашому концерті на відкритті шахтарського театру.

Ганджа. Ловко, дочко, ловко... *(До всіх)*. І головне — напам'ять чеше!

Лука. Заберу я тебе, Людо, до себе у Кринички, почитаєш нашим хліборобам.

Поліна Павлівна. Тільки не тепер. Після відкриття театру.

Данило *(нервово позирає на двері)*. Нема... Казала, прийде сюди...

Лука. До нас можна й пізніше. Після жнив. Я її на виноград візьму, коли «Ізабелла» дозріватиме.

Люда. На виноград? Поїду!

Ганджа. Цей праотець покаже тобі своє виноградне царство. *(До Луки)*. Щоб ти й мене цієї осені винцем почастував.

Аркадій Петрович *(до Ганджі)*. Що я чую? Виноградне винце. Ай-яй-яй! Не пізнаю старого шахтаря.

Ганджа. І зовсім, Аркадію Петровичу, для мене тут немає ніякого конфузу. Я ж Луку знаю: поки те винце, він мене чимсь міцнішим почастує.

Лука. Та вже якось буде. Не вперше у мене гостюєш. Виноградник у нас добрий. А садок, Харитоне, не той... Знищила його сарана. Тисячу яблунь вирубали!

Ганджа. Нам копри попід'їдали, тобі сад.

Лука. Тож тільки подумать: рубати сад! І рука у них піднялась! Та як свиня не рила — дуба не з'їла. Посадили новий сад!

Данило *(нервуючи)*. Нема...

Лука. Тільки фашисти з села — я на горби, за Саксагань. Ходжу як по кладовищу... Довелося все заново. *(До Ганджі)*. Приїзди, почастую винцем. Сто бочок у цьому році давлю. Такий план.

Ганджа. А хто ж тепер у вас на фермі порядкує?

Лука. Дарина.

Ганджа. Баба?.. Погано!

Лука. Е, не говори, Харитоне. Інша баба краще нас діло поведе. Команду дає дочка правильну. Не було й хвоста, а зараз уже дві сотні голів. Вона тут, на руднику; зі мною приїхала. Казала, зайду до Олексія, привітаю Люду.

Ганджа. Щось довго не дають по чарці... Може б, пройти до річки, закинути вудки?

Данило *(побренькуючи на гітарі)*. Де ж ви, Харитоне Сильвестровичу, будете рибку вудити, коли Саксагані не стане?

Лука *(тривожно)*. Як це — не стане?

Аркадій Петрович. Ми відводимо річку в інше місце.

Ганджа. Під землю. Тепер, Лука, окунів у тунелі будемо ловити, на третьому горизонті. Ти ще не вудив рибу під землею?

Лука *(після паузи)*. Значить, правда? І в нас, у Криничках, чутка пройшла. *(Суворо)*. Я по цьому ділу й прийшов на рудник.

Ганджа. А тобі, праотче, що до того?

Лука *(спалахнув)*. Як — що? Наш сад над Саксаганню; у посуху воду з річки беру! Не дозволимо! Судитися будемо.

Ганджа. Не гарячкуй, праотче!

Ярцев. Вашим Криничкам від того ніякої вади не буде. Ми річку нижче Криничок беремо.

Лука. Текла собі річка тихо, мирно — і на тобі! Як крота, її під землю! Хто це у вас мудрує?

Ярцев. Я...

Поліна Павлівна. ...і ваш син, Олексій Лукич.

Ярцев *(до Луки)*. На дні Саксагані виявлено багатющі родовища залізної руди.

Ганджа. По металу тече Саксагань! Розумієш, Лука? По тракторах...

Ярцев. Вода заважає розробці... Олексій Лукич дав пропозицію. Я розробив проект.

Лука. Глядіть! Бо за воду сваритися будемо... Тільки яке непорозуміння у нас вийде — у суд подамо. Бо нам же треба у нову перспективу іти... І ферма, і сад, і виноград... Нам без води — і ні туди, і ні сюди.

Ярцев *(сміється)*. І нам теж. Та чи знаєте ви, діду Лука, що возмечтали шахтарі? Які діла скоро підуть на нашому руднику?

Ганджа. Мечтаємо правильно... А поки що на копрах зорі не горять.

Ярцев *(зітхнув)*. Поки що не горять... *(Дзвінок телефону)*.

Данило *(бере трубку)*. Так... є... *(До Ярцева)*. Тебе, Аркадію.

Ярцев *(підходить до телефону)*. Я слухаю... Що?.. Так... так... Зараз прийду... *(Кладе трубку, до всіх)*. Пробачте... мене викликали. Я на хвилинку...

Поліна Павлівна. Аркадію...

Ярцев. Я зараз повернуся, Полю... *(Виходить)*.

Поліна Павлівна. Отак завжди... І в гості не можна піти. Скрізь його знайдуть.

Ганджа. На шахті — як у морі на кораблі: тут тобі все спокійно, а тут і вітер подув. *(До Луки)*. Так що ти не вболівай, Лука. Робочий клас без води Кринички не залишить. Підемо у перспективу і ви, і ми, разом. Мільйони лежать під нашою Саксаганню! Взяти їх треба!

Лука *(мирно)*. Що говорити: наука — велике діло. А тільки обман який вийде — у Москву напишемо! У ЦК!

Входить Наталія Харитонівна, вся в сльозах.

Поліна Павлівна. Наталіє Харитонівно! Що з вами? Що сталось?

Наталія Харитонівна *(сміється крізь сльози)*. Хрін такий міцний. Людо, рятуй мене...

Лука. Е, ні. Люду ми не відпустимо. Вона тут нам таке читала!

Ганджа. Давай я, дочко. По хрону та по горілці — кращого майстра в усьому селищі не знайдеш!

Наталія Харитонівна. Знаю...

Люда. Сидіть, дідусю, ми без вас...

Наталія Харитонівна *(йде разом з Людою, у дверях на мить спинилась, глянула заклопотано на годинник)*. Чому нема Олексія? *(Виходить)*.

Поліна Павлівна *(теж занепокоєно глянула на годинник)*. І чого його викликали?

Ганджа *(до Поліни Павлівни)*. А я хочу поскаржитись вам на Аркадія Петровича. Зобидив він мене... Дуже зобидив...

Поліна Павлівна. Чим саме?

Ганджа. Якже! Старого кадровика, підземного ветерана, з шахти зняв. Комендантом кладовища призначив.

Лука *(сміється)*. Ось як? Пішов, значить, Сильвестрович, на видвиженіє? Гляди ж, не забудь і мене; вибери по знайомству містечко, яке затишніше.

Ганджа. Ти про що, Лука? Не те кладовище в мене.

Данило *(з посмішкою)*. Його покійники — старі механізми. Всякий залізний брухт.

Ганджа. Ага. Над іржею за начальника мене поставили! На звалище.

Поліна Павлівна. Ви невдоволені?

Ганджа. Та це ж... Та мене ж кури засміють...

Лука. А ти не кипи, Сильвестровичу. Мабуть, і цьому ділу треба порядок дати. А може, і воно ответственне? Бо заліза тепер, після війни, повсюди стільки розкидано... Он ще гості йдуть.

На веранду до Данила підходить Костя Квач.

Костя Квач *(тихо)*. Данило... Браток... скажи: Фроська, з медпункту, сюди не заходила?

Данило. Ні. А сестру її, Валю, ти не бачив?

Костя Квач. Теж чекаєш?

Данило. Угу.

Костя Квач. І я — «угу». Ну, бувай. Прийде — скажи їй: Костя Квач віддав кінці, відшвартувався. А ще скажи, що у нього на душі — десятибальний шторм. *(Зникає)*.

Ганджа. Знаю цього гостя. Полундра... *(Вслід Кості Квачу)*. Мабуть, мою Фроську караулить... Проходу дівці не дає. *(До Луки)*. Отакі мої діла, праотче. Затирають стару кадру!.. А я сорок п'ять років під землею промантачив! Коли б підрахувати усе те залізо, що я його на-гора дав, мабуть, вистачило б на рейки на всю Сибірську путь.

Входить Люда; на ній нова вишита сукня.

Поліна Павлівна. Яке красиве плаття!

Люда. Це мені тьотя Наталя подарувала. Сама вишивала. Поцілувала мене і подарувала. *(Схвильовано)*. Я їй сказала... Сказала, що зватиму її... Я ж знаю, що я їм не рідна... Зватиму тьотю Наталю мамою, а дядю Льошу — татком. Назавжди...

Пауза.

Поліна Павлівна. Хороша ти моя...

Ганджа. А ти, Людо, мені давно рідна онучка. *(Обнімає Люду).*

Люда *(до Ганджі).* Діду Харитоне, розкажіть щось про своє життя. Ви так цікаво розповідаєте.

Поліна Павлівна. Харитоне Сильвестровичу, просимо.

Ганджа. А що там розказувати? Тепер таких, як я, слухати нецікаво. А от колись... Я більше силою брав. Признаюсь, була у мене вона... Бувало, як почнемо боротись... Покласти мене ніхто не міг. Боялись мене на руднику... А чого — то й сам не знаю. Мабуть, через оте скло. Ага. Бувало, зайду у пивну, вихилю кухлів сім... Чую, хлопці починають шуміти. Я мовчу... Матеряться... Я мовчу. Бачу—за барки беруться. Я мовчу. Тільки сиджу і скло гризу. Ага, пивний бокал! Зуби у мене — бачте? Як у доброго коня. Мідяки ними гнув. Хлопці чують те скреготіння — і подалі від мене відсуваються. «Харитон скло гризе»,— шепочуть. І один по одному — з пивної. А бити — я нікого не бив. То моє щастя. Бо якби вже кого вдарив... Пішов би на Сибір. Було це ще за старого режиму... *(Пауза).* Сила... Я її всю тоді віддав... Не робота була — каторга! Я ще балду пам'ятаю. Не знаєте? Хе-хе, була колись така техніка. Один свердло держить, другий балдою його забиває. А тепер скрізь механізми, перфоратори, вентилятори, компресори... Тепер шахтареві наче і сила не потрібна. За нього електрика все робить... Минуло моє время, Людо... Твій батько, Альоша Троян, тепер шахтар! Я ще такого чудотворця не бачив. Там як стане вимолочувати забої — красота! Тільки свердла йому подавай! Руда вагонами йде на-гора! І такий же наче був незавидний. Коли ото Наталя сказала мені, що хоче заміж за нього, я аж скипів. За отакого жевжика, кажу? Слави цієї він ще не мав. Зовсім непоказний женишок був. А вона: люблю, каже, його; не за зріст люблю, а за душу. А він, чорт, он як виріс! На всю державу прогримів! По всіх газетах його портрети. Як же,— всі рекорди перекрив! Усі норми отак перековирнув! А кореспондентів до нього їздило...

Робити заважали! Може, хоч тепер, як на видвиженіє пішов, трохи від них спочине.

Входять Валя і Фрося.

Данило *(схопився, йде назустріч Валі)*. Я тебе стільки чекаю!

Валя. Приймали двох до комсомолу. *(Тихо)*. Даню... не дивись на мене такими закоханими очима. *(До всіх)*. Здрастуйте!

Ганджа. Ну, коли вже вождь комсомолу прийшов — зараз до столу покличуть.

Валя *(до Люди)*. Вітаю, Людо! Скоро я вже тебе і до комсомолу прийматиму.

Фрося. Це тобі, Людочко. *(Дарує квіти)*.

Поліна Павлівна *(до Валі)*. Не знаєте, що там на руднику?

Валя. Наче все благополучно. А що?

Приглушений вибух. Його чують усі присутні.

Лука. Десь у кар'єрі, чи що?

Ганджа. Угу... Руду рвемо.

Лука. Мене аж підкинуло. *(Задумливо)*. А все наука...

Входить Наталія Харитонівна.

Наталія Харитонівна *(до Валі і Фросі)*. Не бачили Олексія? Чекаю, чекаю — і нема...

Валя. Олексій поїхав на стару шахту. Де ж моя папка? Ага, ось. Їсти у цьому домі що-небудь є?

Ганджа. Правильно, Валю! Вимагай! *(До Луки)*. Ця чекати не буде. Моя онука, праотче Ной, найбільш зайнята людина на руднику.

Валя. Тільки без іронії, діду. І чому це ви Луку Григоровича звете якимсь Ноєм?

Ганджа. Е, то діло секретне. *(До Луки)*. Ану, давай свого самосаду! Поки до столу попросять, то й зовсім охлянеш.

Лука *(частує Ганджу тютюном)*. І ніякого тут секрету немає. Це у Криничках мене так дражнять.

Фрося. Дивне ім'я!

Лука. Бачу, ви біблії не читали. Ветхого завєту не знаєте.

Валя. А чого б це ми читали ту біблію?

Лука. Не кажіть!.. Біблія — то найперша література проти релігії. Хто біблії не знає — з попами боротись не зможе.

Фрося. Цікаво...

Ганджа. Там і про нього написано!

Лука. Факт!... Книга битія, сторінка триста сьома. «І насадив Ной виноградник. Надавив соку; не знав він, що від того соку хміліють, напився і лежав обнаженним у своєму шатрі. Хам побачив наготу батька і почав з нього сміятись». Отаке трапилось і зі мною. Зібрав я перший урожай, аж танцюю. Бо всі ж були проти, казали, що виноград у Криничках не родитиме, бо тут йому нема ніякої перспективи! А я по три кіла з лози зняв! Бо паралель же у нас така! Надавив вина... Частував ним усе село. Пийте, кажу, люди, і понімайте! І сам так начастувався, що й заснув у себе ж таки на винограднику, в курені. А пастушки побачили — Лука п'яний, — стягли з мене одежу. Отож і я лежав обнаженний у своєму шатрі. Ну й прозвали мене Ноєм. З минулого року у Ноях ходжу...

Ганджа. Отож і я його величаю...

Данило *(до Фросі)*. Костя тебе шукав.

Фрося. Хай пошука...

Данило *(до Валі)*. Пройдемо в сад. У Олексія Лукича такі абрикоси!

Валя. Який ти, Даню, невитриманий...

Невдоволений Данило знову награє на гітарі.

Ганджа *(мугиче під ніс пісню, яку награє Данило)*. Що то молодість: їм любов, а нам хоч би чарку дали. *(Заздрісно глянув на стіл)*. Та коли ж воно...

Лука. Терпи, Сильвестровичу, борися з чревоугодієм.

Входять Іван Мелешко і Дарина.

Іван Мелешко. Здрастуйте!

Ганджа. Здоров, здоров, дебет-кредит. Розвес-недовес...

Поліна Павлівна *(з докором)*. Товаришу Ганджа!..

Ганджа. Він на мене не ображається. Правда, бухгалтер?

Іван Мелешко. Коли б хтось інший, а то... комендант кладовища!

Ганджа. Ну-ну, ти... *(Жартівливо)*. Покаліч у...

Іван Мелешко. І вже час знати: не бухгалтер, а начальник орсу...

Назустріч гостям іде Наталія Харитонівна.

Дарина. З іменинницею тебе, Наталю!

Іван Мелешко *(до Люди)*. З днем народження, Людочко!

Ганджа. Самим поздоровленням не відбудешся. Давай подарунок: бочонок свіжопросолених огірків з підсобного.

Іван Мелешко. Я приніс щось інше. Солодше... *(Подає Люді торт)*. Прошу!

Поліна Павлівна. Торт!

Наталія Харитонівна. Для чого це, товаришу Мелешко?

Іван Мелешко. Щоб усе було в ажурі, акуратно і по всіх правилах. Якже! У нашого парторга іменинниця. А я гість. Та й вона ж мені не чужа...

Ганджа *(сіпає Івана Мелешка за піджак)*. Обережно... забув!

Іван Мелешко. А? Ну да... так, так... Я хотів сказати — буде не чужа, якщо ми... *(Глянув на Дарину)*.

Дарина *(суворо)*. Іване Стратоновичу, про це... і взагалі... ніяких натяків... Я ще хочу подумати. *(Різко)*. Можна мені подумати?

Іван Мелешко *(злякано)*. Винуват...

Ганджа *(до Луки, дивлячись на Івана Мелешка)*. У зяті до тебе моститься?

Лука. То не моє діло. У Дарини свій розум у голові.

Наталія Харитонівна *(до Івана Мелешка)*. Не зустрічали Олексія Лукича? Вже стільки чекаємо на нього.

Поліна Павлівна. Нема ні його, ні Аркадія.

Іван Мелешко. Не зустрічав. Мабуть, діла у них... Зорі ж над копрами, самі бачите, не горять.

Ганджа *(до Луки)*. Відстаємо, праотче. Управляючого рудником зняли за бездіяльність. Інженер Ярцев його заступає, за двох робить. Ну, й твоєму Олексію трудно. Важкий рудник дістався їм. Ходімо в садок, хоч по яблучку з'їмо.

Ганджа і Лука йдуть в сад. За ними йдуть Дарина з Іваном Мелешком, Данило з Валею і Фросею.

Наталія Харитонівна *(до Поліни Павлівни)*. У нас такий день. *(Обнімає Люду)*. Хотіла провести його радісно. Де ж Олексій? У мене якесь передчуття...

Поліна Павлівна. У мене теж...

Наталія Харитонівна. Як тільки він іде під землю, я неспокійна. Був простим шахтарем — спускався в шахту тільки у свою зміну. Він робить — я не сплю. А тепер по тричі на день туди лазить. Казала — не згоджуйся парторгом. Знав би свій забій — спокійніше було б.

Поліна Павлівна. Ну, це ви, Наталіє Харитонівно, неправильно. Руднику потрібен добрий секретар! Такий, щоб горів у роботі!

Наталія Харитонівна. Він і в забої горів.

Поліна Павлівна. Такій людині у забої тісно. Товариш Троян може гори перевернути. Хай своє горіння всій шахті віддає.

Наталія Харитонівна. То хоч заснути додому приходив, а тепер його ні вдень ні вночі не бачу: бюро та наради...

Входить Валя, бере гітару.

Поліна Павлівна *(зітхнувши)*. Що поробиш... я теж з Аркадієм зустрічаюсь тільки за обідом. Так і в Сибіру було, на приїсках, і в Голодному степу, де він розвідував марганець, і тут... Я вже звикла.

Валя *(з запалом)*. А ви як думали? Людина все своє життя мусить горіти, йти вперед, шукати нового. На те нам і життя дано.

Поліна Павлівна. Ви експансивна, Валю. Чому з таким запалом? Може, я тому й пішла за Аркадія, що бачила в ньому це горіння? Заради нього залишила сцену. А мене там чекало непогане майбутнє...

Валя. О, я знаю! Ви чудова актриса.

Поліна Павлівна. Пожертвувала всім. Поїхала з ним у тайгу... Аркадій добував золото, я давала на приїсках концерти, ставила п'єси.

Валя. Хіба тільки в тайзі? А у нас? *(До всіх)*. Бачили, який театр збудували? І все жінки! Самі цеглу возили, самі й клали. Навіть земляні й столярні роботи...

Чути голос Данила: «Валю, де ти?»

Іду-у... *(Бере гітару, вибігає)*.

Наталія Харитонівна. Я була бетонницею. Обід на плиту — і до театру! Мені зручно: театр же біля самого дому.

Л ю д а. Борщ кипить, а мама біжить...

Н а т а л і я Х а р и т о н і в н а. Поліна Павлівна була у нас муляром. Десять тисяч цеглин сама виклала!

П о л і н а П а в л і в н а. Ми, Людочко, таку постанову на зборах прийняли: збудувати театр силами жінок, домашніх господарок. Хай чоловіки наші у шахтах порядок дають, а ми зверху на землі. *(Глянула на годинник).* Я подзвоню на рудник. *(У трубку).* Алло! Дайте контору рудника. Ярцева... Що? Нема? Дайте третю шахту. Нема. Шахту Ворошилова. Теж нема? Центральна... Диспетчерську... Де зараз інженер Ярцев? На старій шахті? Там і Троян?

Входить Г а н д ж а.

Г а н д ж а. Наталю... А може, той... без них почнемо?

Н а т а л і я Х а р и т о н і в н а. Незручно, тату...

Г а н д ж а. Гості похляли. У чайну хочуть іти...

Входять Д а н и л о, В а л я, Ф р о с я та інші.

В а л я. Фросю, поки нас запросять до столу — заспівай що-небудь.

Л ю д а. Ти так чудово співаєш, Фросю.

Ф р о с я *(обнімає Люду)*. Коли просить сама іменинниця... *(До Данила)*. Даню, гітару!

Д а н и л о. Що?

Н а т а л і я Х а р и т о н і в н а. Мою улюблену — «Плавай, плавай, лебедонько».

Ф р о с я *(співає)*.

Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!
Рости, рости, тополенько,
Все вгору та вгору!

Г а н д ж а. Хто ж співає, не закусивши?

В а л я. Харитоне Сильвестровичу...

Н а т а л і я Х а р и т о н і в н а *(знову з занепокоєнням глянула на годинник. Під час співу підходить до батька)*. Тату, пройдіть на стару шахту... Нишком, щоб гості не помітили. Дізнайтесь, що з Олексієм.

Г а н д ж а. А що з ним може бути? Не турбуйся, Альошка не з таких, щоб у біду потрапить. Мабуть, діла ще свої не скінчив. Парторг же!

Н а т а л і я Х а р и т о н і в н а. Прошу вас...

Ганджа *(невдоволено встає)*. І вигадаєш... *(Глянув на стіл)*. Тільки ж ви горілку не повипивайте.

Наталія Харитонівна. Без вас не почнемо.

Ганджа виходить. Фрося закінчує пісню, їй аплодують.

Люда. Ще, Фросю, ще!

Лука. Добре, дуже добре. Приїзди і ти, Фросю, до нас на виноград. А винце ж у мене!.. *(Виходить)*.

Дарина *(сідає біля Наталії Харитонівни)*. Ти так хвилюєшся...

Наталія Харитонівна. Аж незручно. Знає, що прийдуть гості. Я стільки наготувала.

Дарина. Не турбуйся, все з'їдять — нічого не скисне, молотники добрі.

Входять Ганджа і Троян.

Наталія Харитонівна *(радісно)*. Нарешті! Льоша!

Троян *(побачив Поліну Павлівну, до Ганджі, тихо)*. Харитоне Сильвестровичу...

Ганджа *(скорботно)*. Мовчу, мовчу...

Наталія Харитонівна. Чого так довго, Льошо? Ой, ти весь у глині. Іди переодягнись.

Троян. Здрастуйте, дорогі гості!

Поліна Павлівна. А де ж Аркадій?

З веранди входить Лука, несе бочонок.

Лука. Здрастуй, Льошо... Прийшов і я з Дариною привітати Люду. Прошу, Людо... Це тобі. Щоб життя твоє було міцне й солодке, як це вино.

Люда. Спасибі, дідусю Лука...

Наталія Харитонівна. Прошу до столу, дорогі гості.

Ганджа. Ех, розумне слово. *(Набік)*. Та, мабуть...

Поліна Павлівна. Він був з вами... Ви щось приховуєте від мене. Я вимагаю сказати правду! Я піду в шахту.

Троян. Стривайте... його в шахті нема.

Поліна Павлівна. Де ж він?

Троян *(глухо)*. У медпункті...

Поліна Павлівна. Що?!

Троян. Не хвилюйтесь... Нічого страшного.

Фрося. Пробачте... Я мушу йти. *(Швидко виходить)*.

Поліна Павлівна. Фросю, я з вами...

Троян. Чекайте... Поліно Павлівно... Його життя в безпеці... і... вас до нього зараз не допустять.

Поліна Павлівна *(гнівно)*. Мене? Я дружина!..

Троян. Запевняю вас: нічого страшного...

Поліна Павлівна. Пустіть!.. *(Побігла)*.

Данило. Я теж піду до брата.

Троян *(гнівно)*. Наказую всім сидіти за столом! Не піднімати паніки. До Аркадія Петровича підемо тільки ми: Поліна Павлівна і я. Наталю... приймай гостей. Пийте чарку за Людине здоров'я і за здоров'я Аркадія Петровича, якого... *(Виходить)*.

Наталія Харитонівна. Я відчувала: щось буде. *(Плаче)*.

Люда. Тьотю Наталю... Мамо... не треба.

Велика пауза.
Ганджа наливає бокали. Чути, як булькає у пляшці вино.
Піднімає бокал.

Ганджа. За твоє здоров'я, Людо, онуко моя названая...

Всі мовчать.

За здоров'я нашого інженера Аркадія Петровича, тяжко пораненого у старій шахті.

Всі глянули на Ганджу. Ніхто не п'є. Ганджа теж ставить на стіл свій бокал.
Довга пауза.

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Картина друга

Берег Саксагані. Ніч. Над водою — верби. У воді відбився місяць, електричні вогні шахт.

Чути гармонію і спів: «Вышел в степь донецкую парень молодой». До берега припливає човен. З нього виходять Костя Квач і Фрося.

Костя Квач. Все! Крейсер пришвартувався до берега. Тут причал, тут і привал. *(Лягає на траву).*

Фрося. Он там, під явором, краще.

Костя Квач. Нікуди я вже звідси не піду. Точка! Хіба тільки... на Курильські острови.

Фрося. Ну й дались вони тобі, ті острови! *(Пауза).* Ти це серйозно, Костю? Чи знов фантазії?

Костя Квач. Сказав — одрубав! Беру рощот, підписую контракт, підйомні на акредитив і — ф'ю!.. Прощай, Саксагань! Не згадуйте лихом, землячки-горнячки!

Фрося. Ось як! А я?

Костя Квач. Ти? Пиши до востребованія. Курильські острови, Кості Квачу.

Фрося. Пустомеля ти, Костю! Пустомеля і фантазер...

Костя Квач. Фросько, не роздражай. Знаєш мої нерви? Я матрос... хоч і прісноводний... Не можу я довго на одному місці всидіти. Війна мене до движенія привчила. Наша Дніпровська флотилія стільки річок пройшла. Побували і на Дунаї, і на Одері, і на Шпрее. Щодня у новий порт пришвартовували. Скільки їх було!.. Я за рік сім держав пройшов з своєю канонеркою, і всі — алюром. Як же мені на одній шахті всидіти?

Фрося. І я по тих заграницях побувала з госпіталем. Подумаєш, щастя!.. Живеш, як на вокзалі! Я тільки й мріяла, — швидше б додому, на теплій лежанці відпочити. *(Мрійно).* Я люблю тихе життя, Костю... Думала, будиночок поставимо над Саксаганню, посадимо абрикоси. А ти...

К о с т я К в а ч *(декламує)*.

А он, мятежный, просит бури,
Как будто в бурях есть покой!

Ф р о с я. Це ж не ти...

К о с т я К в а ч. Вгадала: не я. Михайло Юрійович Лермонтов мене попередив. Красиво сочиняв старик...

Играют волны, ветер свищет,
И мачта гнется и скрипит;
Увы! он счастия не ищет
И не от счастия бежит!..

Дивно! Ми з тобою, Фросько, зовсім різні люди, повний контраст характерів, устремлінь і професій — і чомусь любимось!.. Ха!

Ф р о с я. І я дивуюсь. Зустріла тебе, чорта кучерявого, на своє лихо!

К о с т я К в а ч. А може, Фросько, у цьому і є секрет жизні? Її істина? Фросько, їдь зі мною на Курильські. Океан... Я ще ніколи не бачив океану... Тільки по річках плавав... Шторми... Аврали... Кораблекрушенія... Полундра... Лягаємо на курс!..

Ф р о с я. Ні, шляйся сам... Я домик збудую... Заміж вийду... І всі твої фотографії геть порву, хоч вони й з медалями... Шукай собі бур і кораблекрушеній... Полундра ти нещасна, а не жених!

К о с т я К в а ч. Фросько, ще одно таке слово... Знаєш мої нерви? Я — матрос!

Ф р о с я. Знаю! Прісноводний матрос. А що мені твої перви? На руднику такі діла, а ти в кущі? У нові мандри? Літун ти нещасний, ось ти хто!

К о с т я К в а ч. Фросько! Цить! Я не приїхав сюди лаятися... Дай я тебе поцілую...

Ф р о с я. Я тебе як поцілую ось цим веслом по голові.

К о с т я К в а ч. Демон, сущий демон! І хто з тобою житиме, крім мене? Ну, годі. Слово даю: без тебе не поїду. Ну? Дозволь, Фросю...

Ф р о с я. Що мені з тобою робить, коли ти такий... кучерявий. Цілуй, матросе...

Цілуються.

К о с т я К в а ч. Ох...

Ф р о с я. Що з тобою, Костику?

К о с т я К в а ч. У голові такий туман... Глянь, он там... за вербами... три місяці сходять.

Ф р о с я. Де? Тю! Дурний... Там же їх... тільки два... Тихо! Сюди йдуть! Ховаймось! Не хочу, щоб тебе бачили зі мною. Справді, візьмеш курс на свої Курильські — тільки слава піде у селищі, що женихався...

Ховаються за вербою.
Входять Д а н и л о й В а л я.

В а л я (*дивиться на річку*). Як тут красиво! Глянь, скільки зірок відбилось у воді.

Д а н и л о. Багато... Тільки одної там нема.

В а л я. Якої?

Д а н и л о. Нашої... Що над копром горіла...

В а л я. Це так. (*Раптом*). Даню, ти що — дратуєшся зі мною? Думаєш, Валя — якийсь циркуляр? Ходяча резолюція? Я хочу забути про все це хоч на хвилину... Давай — про природу... (*Пауза*). Скажи, вже зацвіла акація?

Д а н и л о. Вона вже давно одцвіла, Валю.

В а л я. Невже? А я й не помітила. Стільки роботи... (*Зітхнула*). Люблю, коли цвіте акація. Дай я обіпрусь на твою руку, Даню. От так! Усю б ніч стояла і мріяла.

Д а н и л о. Про що мріяла б?

В а л я. Про майбутнє, наше майбутнє. Коли на рудниках не буде й сліду руїн. І життя стане знов світле і багате, як перед війною... Ні, ще краще. Коли у це небо, у космос, на зорі попливуть наші міжпланетні кораблі.

К о с т я К в а ч (*за вербою, до Фросі*). Бач, куди курс бере?

Ф р о с я. Тс...

В а л я. Хто буде той перший, хто полетить на зорі? Чи знайдеться сміливий?

Д а н и л о. Знайдеться. Та коли б мені сказали: лети, ей, полетів би...

В а л я. Я б тебе не пустила... Даню... знаєш, чого мені іноді хочеться?

Д а н и л о. Скажи.

В а л я. Почуття. Не просто якоїсь солоденької любові, а... чогось жагучого, пристрасного... Щоб горіло вогнем, щоб... палило і кидало в холод. Ти чого смієшся? І чого ти стоїш так далеко? Дай-но свого піджака, мені холодно. От так.

Данило цілує Валю.

Ти що робиш?

Данило. Цілую тебе.

Валя. Це вже нахабство! Як ти смієш? Цілуй ще...

Костя Квач *(за вербою, до Фросі)*. Ось як секретарі цілуються...

Фрося. А що — вона не людина?

Данило *(до Валі)*. Ти мрієш про майбутнє, про зорі, а я про земне, сьогоднішнє... Мені б... у гірничий інститут! Мені ще тільки двадцять три. Що б не було, а стану інженером! Я вирию шахту, найглибшу в світі! Я хочу докопатися до самої середини землі! Дізнатися, що там є!

Валя. Справді, це так цікаво знати, що там...

Данило. Віриш, працюю у забої, а про це думаю. Стану інженером — і ми поїдемо з тобою на Тянь-Шань, у Каракуми! Або на Сахалін. Туди, де ще не дзвеніла кирка, де не вгризалось у камінь свердло.

Костя Квач *(до Фросі)*. Чула? Він теж збирається в мандри...

Фрося. Він за ділом. А ти по-пустому.

Костя Квач. Цікаво, які на Сахалін дають підйомні?

Валя. Хороший ти, Даню... Готуєшся?

Данило. Аркадій мене готував. А зараз же він...

Валя. Як здоров'я Аркадія Петровича?

Данило. Краще, але на ноги ще не стає.

Валя. Не можу збагнути, що сталось?

Данило. Він пішов з Трояном у стару шахту.

Валя. Чого? Вона ж давно вийшла з експлуатації. Ще років за сім до війни.

Данило. Не знаю, за чим ішли. І раптом — вибух... Троян виніс брата з шахти на руках.

Валя. Замінована вона чи скупчення газу?

Данило. Чого б це німці мінували стару, закинуту шахту?

Валя. Загадка...

Данило. Так і Аркадій говорить: загадка...

Валя. Нам просто не щастить! *(Пауза)*. У такі дні залишаємось без управляючого і без інженера... План горить... На руднику аврал. Людей мало.

Данило. Троян стариків мобілізує в шахту.

Валя. А що робити? Я з комсомольцями веду роботу.

На комітеті ухвалили: жодного комсомольця, який би не пішов на підземні роботи. Ось сорок заяв. У шахти...

Данило. Правильно! Але... Валю, ти ж хотіла... тільки про природу...

Валя. Ой, забула! *(Побачила човен).* Даню, глянь! Човен і весло. Сядемо?

Данило. Давай!

Ідуть до човна, відчалюють від берега.

Костя Квач *(виходить із-за верби).* Це нахабство! Брати без спросу чужий крейсер!... Ей, ви!

Фрося. Мовчи! Хай трохи покатаються. А ти походи зі мною на сухопутті...

З другого боку сцени входять Троян і Наталія Харитонівна.

Троян. Швидше, Наталю... Мені ще треба з нашими стариками-пенсіонерами поговорити, — он, чуєш, біля клубу в доміно грають. Аж луна йде!

Наталія Харитонівна. Ой, Льошо... Такий вечір... Думала, на човні з тобою проїдемось...

Троян. Не до човна зараз...

Наталія Харитонівна. А місяць же який!... Глянь!

Троян. Ану, який він, той місяць? *(Дивиться на небо).* Нічого, акуратний. Ну, йди додому... Там же Люда... сама. *(Побачив Квача і Фросю).* Добрий вечір!

Костя Квач. Здрастуйте!

Фрося. І ви на прогуляночку, Наталіє Харитонівно?

Наталія Харитонівна. Та це ж вперше за все літо.

Костя Квач. Товаришу парторг, я там заяву подав на рощот.

Троян. Знаю. Читав.

Фрося. Не відпускайте його! Руднику зарядники потрібні до зарізу!

Троян. Потрібні. Аякже! А вони, бач, на Курильські острови тікають. Куриш? *(Подає Кості Квачу портсигар).*

Костя Квач. Дякую. *(Бере цигарку).* Ви що ж, товаришу Троян, проти заселення Курильських островів? Це теж державна справа!

Троян. Ні, не проти. Та на острови треба посилати не чортзна-кого. Не пусту породу, не шлак, а людей.

Наталія Харитонівна. Льошо...

Фрося *(до Квача)*. Чув?

Костя Квач. Ви це куди закидаєте, товаришу Троян?

Троян. Туди, куди попадає. Чим тобі у нас не сподобалось?

Костя Квач. Багато причин.

Фрося. Гуртожитком він незадоволений.

Троян. Чому не будуєш котедж? Кредит дамо.

Фрося. Я йому казала!

Костя Квач. А їдальня? Я люблю форель у маринаді «а ля натураль». Знову ж — клубу нема. Та мало чого?.. Набридло! Хочу на простір! Зюйд-вест, норд-ост! Полундра!

Троян. Харчі, товаришу Квач, всюди однакові: і на Курильських островах, і в нас. По заробітках. Попрацюєш добре — замовиш собі і форель, і натюрель. А будеш байдики бити, то й за куліш подякуй.

Костя Квач. Питання не тільки в цій прозі. Я — моряк! Я люблю життя в движенії.

Троян. Ну що ж, коли вже так звик до движенія, відпустимо, дамо тобі рощот. Тільки боюсь, що ти й на Курильських збаламутишся. Тиждень поробиш — і знов гайка одкрутиться... Пішли, Наталю. *(Виходять)*.

Фрося. Ех ти... Фантазер і пустомеля. І нікуди ти не поїдеш.

Костя Квач. Фросько! *(Пауза)*. Одного боюсь: а що як справді збаламучусь? Не сподобаються мені острови, а тоді ж як? Контракт на три роки....

Фрося. Назад і не ripайся.

Костя Квач *(рішуче)*. Сказав — одрубав! У неділю зайду до тебе в поліклініку попрощатись.

Фрося. Не знайдеш мене там.

Костя Квач. Як це?

Фрося. Я вже там не працюю. В шахту перейшла.

Костя Квач. Ось як?

Фрося. А ти ж як думав? Квачі йдуть у далеке плавання, треба ж комусь їх заміняти! Так що приходь прощатися у підземний медпункт...

Костя Квач. Це ти справді, Фросько?

Фрося. Ні, казки тобі розповідаю... Може, потрібна буде марля чи йод — приходь.

Костя Квач. Куди? Я ж... на рощот подав.

Фрося *(суворо)*. Я тобі зараз дам такий рощот!.. Сказала — приходь... і посмій мені тільки...

Костя Квач *(зітхнув)*. Демон! Сущий демон! Поліна Павлівна сказала, що ми з тобою виступаємо на відкритті театру. Може, прорепетируємо?

Фрося. А ти що, припливеш на концерт з Курильських?

Костя Квач. Я й забув... Скажи їй, що нашого номера не буде.

Фрося. Ні, буде! Репетируй! *(Суворо)*. Чув?

Костя Квач *(слухняно бере гармонію)*. Демон! «Демон» Рубінштейна, слова... не Лермонтова, а мої, Кості Квача... *(Грає і співає)*.

Ти заграй, заграй, баян,
На голоси срібні.

Фрося.

Я літун — і в мене план:
Кинуть шахти рідні...

Костя Квач. Фроську!..

Фрося. Грай! *(Співає)*.

На Кривбасі свиня рила
Та й помчала... на Курили...

Костя Квач.

Голосніше грай, баян, —
Їду я... на окіян...

Фрося. Ех, ти... мандрівник... Давай — про наш рудник!

Костя Квач *(грає і співає)*.

Як на річці Саксагань
Зацвіла калина.

Фрося.

Мамо, мамо, йди поглянь
Та й на свого сина.

Костя Квач.

Вийшов з шахти, як мара, —
Весь в червоній глині.

Фрося.

Десять норм дав на-гора
Ваш синок країні.

Костя Квач.

А чого ж то над копром
Зоря у вас тухне?

Ф р о с я.

Бо ледащо Костя Квач
Від неробства пухне...

К о с т я К в а ч *(гнівно)*. Я припиняю таку репетицію.

Виходять.

На сцені деякий час немає нікого. Чути, десь далеко на Саксагані співають: «Ах ти, серце...» Входить Д а р и н а, за нею — І в а н М е л е ш к о з гітарою в руках.

Д а р и н а *(співає)*.

Бо ж недаром за рікою,
За рікою... соловей.

Ось тут і сядемо.

І в а н М е л е ш к о. Запевняю вас, Дарино Луківно, що всі інтелігентні люди у цей період, так би мовити, бальзаківських поривів любові, так само, як і в дні юності, не пренебрегали човном, як найінтимнішим транспортом, на якому можна досить делікатно на лоні природи, дивлячись на місяць, викладати, як на рахівниці, всі свої почуття... Човен і гітара — це поезія життя. Прошу вас на річку, до водного басейну.

Д а р и н а. Не інтригуйте мене, Іване Стратоновичу. На човен не піду. Грайте свої романси тут.

І в а н М е л е ш к о. Ну, коли тут, то й тут. *(Сідає на траву)*. Дарино, давай відповідь, коли ж?

Д а р и н а. Ще маємо час.

І в а н М е л е ш к о. Невже ждатимеш, поки всі сорок стукнуть?

Д а р и н а *(різко)*. Літа мої підщитуєш? На себе глянь. Сам, як той огірок, що залишили на насіння.

І в а н М е л е ш к о. Пробач. Я зовсім не хотів зачіпати цю делікатну для обох тему. Тим більше, що наші взаємини вже збалансовані. Я, Дарино Луківно, вирішив закрити холостий рахунок свого життя.

Д а р и н а. Та годі вже! Говори щось про природу!

І в а н М е л е ш к о. Замість водного басейну можу запропонувати кіно. А за мою нетактовність прошу пробачення. Мені ж п'ятдесят з гаком.

Д а р и н а. То-то, що з гаком...

І в а н М е л е ш к о. А все ж... Хіба й нам не можна, так би мовити, після урагану подій знайти душевний спокій у ніжних акордах?.. *(Провів рукою по струнах)*.

Д а р и н а. Ну ти ж і начитаний! Дуже інтелігентно говориш. Чи не в університеті вчився?

Іван Мелешко. Ні. Я на курсах. Телеграфних. Шоферських... Інкубаторських. Знову ж таки по бухгалтерському ділу... Від кожних курсів щось у голові лишалось.

Дарина. Скільки науки, а робиш в орсі?

Іван Мелешко. Не всім же і шахтарями бути. Комусь треба й картоплю для них садити. У мене від природи любов до господарчої роботи...

Дарина. Гляди мені. Поженимось, а ти влізеш в якусь розтрату. Тільки репутацію мені зіпсуєш. Я на всіх зльотах перший делегат. Дев'ять премій за своїх телят одержала. Медаль з виставки, медаль за трудові подвиги... Гляди, бо тільки що — нажену! Забуду й про любов. У мене репутація на першому плані! Мені треба, щоб муж був як полагається: і чесний, і роботящий, і щоб любив мене. Ех, нема мого Андрона... Забрала його війна... А то б я на тебе, отакого миршавого, й не подивилася... *(Різко).* Кажи одверто: любиш? Чувство у тебе яке-небудь є?

Іван Мелешко. Як же без чувства? Велике чувство до тебе маю, Дарино Луківно. Ну, коли ж ми запишемось?

Дарина. Не знаю. Зараз якраз у мене приплід. Тож стільки роботи! Кожному треба ім'я дати. Ночами не сплю, думаю... Лиска, Красолька, Зорька, Сільва, Роксана, Троянда. Вже дев'яносто придумала. З женським полом ще нічого, а от з бичками тугіше. Ти мені імена для бичків придумай.

Іван Мелешко *(після паузи).* Санчо-Панчо — підійде? Читав я колись таку книгу!

Дарина. Непогано. Одразу одне ім'я на двох бичків. Прийму приплід, рудник на своє місце стане — тоді, мабуть, і весілля справимо, та таке, щоб ні у вас на посьолку, ні у мене в селі й не чули.

Іван Мелешко. А що нам той рудник. Ми ж з тобою не шахтарі, наше діло — сторона. Можна й зараз — до загсу.

Дарина. Що? Наче й з розумом, на курсах був, а таке ляпнув! Сторона!.. А для кого картоплю садимо? Для кого я телят вирощую? Для них, для шахтарів! Для робочого класу. Ех ти... Дрібнесенький... Мабуть, не піду я з тобою в загс. *(Встає).*

Іван Мелешко. Дарино Луківно...

Дарина. Не тих масштабів ти людина... *(Хоче йти).*

І в а н М е л е ш к о. Що ж це? Атанде? Гарбуз? Дариночко...

Чути голос Ганджі: «Сюди, сюди, Лука». Входять Г а н д ж а і Л у к а.

Л у к а. Диви... Дарина... Ти що тут робиш, дочко?

Д а р и н а. А вам чого сюди, старим дідам?

Г а н д ж а. А ми теж... на побачення.

Д а р и н а. Молоденька у вас, Сильвестровичу, чи вже підтоптана?

Г а н д ж а. Як сказати — від мене старша, за тебе молодша.

І в а н М е л е ш к о. Оце так загадка!

Г а н д ж а. Еге, загадка... З природою у нас сьогодні побачення. *(До Луки)*. Чуєш, праотче, як молодий очерет пахне?

Л у к а. Що там очерет! Ти приходь до мене на виноградник, послухаєш, як моя «Ізабелла» росте.

І в а н М е л е ш к о. Хіба можна чути, як росте?

Л у к а. Я почую. А ви — не знаю. *(До Дарини)*. Ти тут гуляєш, а твоя Зорька вже отелилась.

Д а р и н а. Не може бути!

Л у к а. Прибігли з ферми, тебе шукають. Не знають, яке ім'я дати!

Д а р и н а. Як же це? Ай-яй-яй! *(Швидко виходить)*.

І в а н М е л е ш к о. Куди ж ви, Дарино Луківно? Чекайте! *(Побіг навздогін)*.

Л у к а. Отак краще. Не заважатимуть нам вудити рибу.

Ганджа сідає на березі, розмотує вудку, закидає.

Ловко. Ти на всі руки майстер, Сильвестровичу: чи руду копать, чи рибку ловить, чи кладовищем завідувати.

Г а н д ж а. Слухай, Лука... Коли не хочеш, щоб ми посварились, не згадуй мені того видвиженія. *(Пауза)*. Он там на копрі горіла наша зірка. *(Зітхнув)*. Для шахтаря — це наймиліша зоря. Згасла... Віриш, коли над копром темно — і на душі мрак. Наче дитя твоє хворе у ліжку лежить.

Л у к а. Кожна людина свою працю любить. *(Дивиться на річку)*. А все ж шкода! Таку річку кудись під землю заховати...

Г а н д ж а. Жалко? За річкою не шкодуй. Тут такі діла

будуть... Збагачувальна фабрика. Металургійний завод. Щоб тут на місці з руди сталь плавити, а не возити кудись за тисячі кілометрів.

Л у к а. Грамотний ти, Сильвестровичу!

Г а н д ж а. Ні. Вся моя біда, що я без образованія. Я всього тільки півтора класи скінчив. Мені буква «ять» всю науку зіпсувала. Ніяк не міг наловчитися, де її писати... *(Пауза)*. Щось не клює. *(Знову пауза)*. Дивлюсь оце я на Саксагань нашу, на рудник... Скажи, Лука, що є вічного в житті?

Л у к а. Вічна єсть тільки матерія.

Г а н д ж а. Правильно! Знаєш. Та я не про те. Не всяка матерія єсть жизнь... Камінь — не людина... Атоми не ті... Я про живе... про те, що дихає, бачить і мислить... Що є вічного в людини?

Л у к а. Любов...

Г а н д ж а. Замолоду і я так думав. Ні... Вічне в людині — труд. Для труда людина живе, живе для труда...

Л у к а. Та ти справжній філософ, Харитоне.

Г а н д ж а. Таке й скажеш, праотче. Читав колись оракула, сонник Мартина Задеки... Хіба цим тепер світ живе?

Л у к а. Це так. Чого тільки не вигадав людський розум! Я родився — ще телефонів не було... А зараз? І радіо, і трактори, і патефони, і суперфосфати, і кок-сагиси, і «катюші»... Живу наче в казці. Хотілося б мені побачити, що далі буде... Кажуть, з планети на планету літатимуть. Може, у нас в Криничках вузлова станція міжпланетного сообщенія буде?

Г а н д ж а *(жартівливо)*. Ага! Пасажири з Місяця на Марс пересадку робитимуть.

Л у к а. Поїхали б на той Марс узнати, які там сорти винограду є.

Г а н д ж а. А я б хотів до повного комунізму дожити, побачити, який тоді світ буде.

Л у к а. Ех, шкода... рано ми на світ народилися.

Г а н д ж а. Мовчи! Є!

Л у к а. Що там — карась? Окунь?

Г а н д ж а *(розчаровано)*. Зірвалось.

Входить Т р о я н, з ним ще д в о є ш а х т а р і в.

Т р о я н. Зірвалось, Харитоне Сильвестровичу?

Л у к а *(сміється)*. З нього рибалка...

Г а н д ж а. Здрастуйте, Льошо! *(До Луки)*. Не скажи, праотче: і рибалка, і мисливець.

Т р о я н. Знаю, знаю! Байки ви майстер розповідати. А пораду нам дати, як рудник з прориву вивести — вас нема?

Г а н д ж а. Який тепер з мене порадник? Рік на шахті не був...

1-й ш а х т а р. Ми — пенсіонери...

Л у к а *(суворо до 1-го шахтаря)*. Що? І ти, Іване, на пенсії?

Г а н д ж а. Такі нам розбивав бути у шахті! Як ударить молотом — бут у центнер ваги на отакі шматочки розпадеться.

1-й ш а х т а р. Було, не спорю.

Г а н д ж а. Знаю вас, пенсіонерів! Тільки фашисти на рудник— всі в інваліди записалися. Мовляв, ми не ми, де нам у шахту... І старі, і нездужаємо.

2-й ш а х т а р. Аякже! Жодної тонни ворогові не добули!

Т р о я н. І правильно! А зараз?

Шахтарі перезираються.

Чи, може, боїтесь, що молодь вас обжене, почне вчити?

1-й ш а х т а р Що-о? Та я їм, сосунам, покажу таку науку!

2-й ш а х т а р. Ми з Іваном Гнатовичем перед війною такі норми давали!

Г а н д ж а. Ти, Льошо, мою стару гвардію не чіпай! Ребра обламають!

Т р о я н. Ще така сила у них є? І сидять під абрикосами, вишні сушать! А на руднику зоря не горить! І вам наче й байдуже!

Г а н д ж а *(скипів)*. Кому байдуже? Як гляну на копер — серце щемить.

2-й ш а х т а р. Щемить, Льошо, в усіх щемить!

Т р о я н. Ну й що? Від того, що в когось серце защемить, руда на-гора не піде і зоря над копром не загориться! Руки до цього діла прикласти треба.

Л у к а. Це істина. Одного сочуствія мало.

Т р о я н. Скільки вас на посьолку таких пенсіонерів, що можуть бикам роги звернути?

Г а н д ж а. Та більше сотні набереться! *(До шахтарів)*. А що, хлопці, може, й справді згадаємо давнину?

2-й шахтар. Якщо ти, Харитоне, підеш — і ми підемо.

1-й шахтар. Всі старики підуть!

Ганджа. Так от що, орли: Харитон піде! Хоч завтра за свердло! Тільки звільни мене, Льошо, від отого кладовища!

Троян. Поговорю з Аркадієм Петровичем.

Ганджа *(радісно)*. Звільниш? Лука! Чуєш? Ганджа знову шахтар! Хлопці! Тримайтесь! Не допустимо, щоб наш рудник плентався десь позаду! Запалимо зорю над копром!

2-й шахтар. Запалимо, Харитоне!

Ганджа. Іди, Іване, загадуй всьому посьолку.

1-й шахтар. Усі підуть. Це справа нашої честі!

Троян. Спасибі, шахтарі! Я знав, що допоможете.

1-й шахтар. Якже, стара гвардія...

2-й шахтар. А хто ж нам команду дасть?

1-й шахтар. Інженер у ліжку?

2-й шахтар *(до Трояна)*. І що то воно сталося? Чого ви полізли в оту стару шахту?

Троян. Треба було... Слухайте, шахтарі... Ви залишалися тут у дні окупації...

1-й шахтар. Був такий гріх.

Троян. Я не про гріх. Я... Не знаєте, ходили у стару шахту фашисти? Робили там що-небудь?

1-й шахтар. Не скажу... Не чути було...

2-й шахтар. І чого їм у вироблену шахту лізти?

1-й шахтар. А втім — хто зна? Обгородили вони все дротом. Що там робилося — нам невідомо.

Троян. Вибух стався у шахті.

1-й шахтар. Це гази...

2-й шахтар. Скоплєніє...

Троян. Може, і гази... А може... Ну, бувайте здорові, шахтарі. *(Виходить)*.

Ганджа. Чув, праотче? Без мене не обійшлося. Поки Харитон свердла в руки не візьме — зоря не засвітиться!.. Є!

Лука. Клюнуло?

Ганджа. Угу. Тихо. Не лякай.

Троян. Мабуть, окунь.

Ганджа. Щось важче. Тихо. Тягну.

Лука. Щука?

Ганджа. Ех, не питай! *(Кидає щось у річку)*. І коли

вже оцю Саксагань у тунель замкнуть?! Ходімо до мосту. Тут самі жаби.

Л у к а. Ходім, рибалко.

Виходять.

Велика пауза.

Десь далеко на руднику гуде гудок. Чути, як по той бік річки хтось спокійно вибиває в рейку години. Входить Є в г е н С т р а т о н о в и ч М е л е ш к о.

Є в г е н М е л е ш к о *(дивиться як зачарований на річку, на вогні шахт. Раптом стає на коліна, цілує землю)*. Земле моя... Рідпа... Свята... *(Встає, іде до річки)*. І Саксагань... Така ж тиха й спокійна, як тоді. Скільки разів ввижалася ти мені уві сні там, у тім пеклі... Ось я знов на твоїх берегах, умиваюсь твоєю водою. *(Нахиляється над річкою, потім знімає піджак)*. Я змию у твоїй воді весь бруд... Змию навіть спогади про ті чорні дні...

Входить І в а н М е л е ш к о.

І в а н М е л е ш к о. І надало тій корові отелитися сьогодні! Тільки почали розмову — і на тобі...

Є в г е н М е л е ш к о. Іван?!

І в а н М е л е ш к о. Хто це?

Є в г е н М е л е ш к о. Не пізнаєш? Здрастуй, брате...

І в а н М е л е ш к о. Євген? Свят-свят... Ти чи не ти?

Є в г е н М е л е ш к о. Я, Іване...

І в а н М е л е ш к о. Живий?!

Є в г е н М е л е ш к о. Живий...

І в а н М е л е ш к о. Чому ж... не писав? Не дав телеграми?

Є в г е н М е л е ш к о. Хіба пишуть з того світу? А за телеграму винуватий. Та й не знав я, що ти тут... Де Люда? Жива?

І в а н М е л е ш к о. Жива... Але... Як же воно тепер буде? Наш парторг, Олексій Троян, за дочку її взяв. Як тільки ми з Уралу з евакуації повернулись. На вулиці ж було дитя...

Є в г е н М е л е ш к о. Мепе вивезли... Матір її вбила бомба... Жива...

І в а н М е л е ш к о. Хочеш — підемо зараз до Трояна... Ти батько, маєш усі права.

Є в г е н М е л е ш к о. Ні, так не можна. Вона ж, мабуть, забула мене... Не впізнає... Тоді їй було чотири роки... *(Пауза)*. Їхав сюди — серце з грудей рвалося!

Рахував кожний кілометр, кожний телеграфний стовп. Не їхав — летів. Рудника не впізнати.

І в а н М е л е ш к о. Побачиш усе — затанцюєш з радості. Нові шахти, нові сади! На підсобному господарстві такі абрикоси!

Є в г е н М е л е ш к о. Ти все господарюєш?

І в а н М е л е ш к о. Без мене б нічого цього не було. Я, так би мовити, хоч і гвинтик, але...

Є в г е н М е л е ш к о. Що то за будова?

І в а н М е л е ш к о. Новий шахтарський театр. Це жінки, власними руками.

Є в г е н М е л е ш к о. Ага! Знаю! У поїзді газету читав... Про велику Саксагань, про всі ваші плани... Молодці! Яка вона буде у бетоні, наша Саксагань-річка! *(Пауза)*. Я теж колись мріяв... подати такий проект. Війна зламала все... А зараз... Скалічений я... Душа у мене... На серці мутно...

І в а н М е л е ш к о. Не чекав такого сюрпризу. Думав, нема тебе й на світі. *(Пауза)*. Пробач... Але... я мушу тебе запитати: як-не-як — ти мені брат. *(Поважно)*. Я тут на відповідальній роботі. У мене репутація на першому плані... Хто ти? І де був? Я мушу знати.

Є в г е н М е л е ш к о *(з гіркотою)*. Не бійся... Репутації тобі не зіпсую.

І в а н М е л е ш к о. Ходімо до мене... Повечеряємо. Як же — брат...

Виходять.

Пауза. Згодом сюди повертаються Л у к а і Г а н д ж а.

Л у к а. От тобі і міст! Хоч би який бубирець...

Г а н д ж а. Це, мабуть, через тебе. Риба, як кого не злюбить, нізащо на вудку не піде... *(Вдивляється)*. То, здається, Мелешко пішов. З ким це він?

Л у к а. Мабуть, з моєю Дариною. Парубкує козак. Ну, я пішов додому.

Г а н д ж а. У Кринички? Ночуй у мене.

Л у к а. Ні, піду. Хіба ж тут далеко? Двадцять кілометрів. Пройтись берегом — одна красота. Мені зранку на виноградник треба. Бувай, Сильвестровичу!

Г а н д ж а. Ну йди. Я теж додому. Перегляну свердла... приготуюсь.

Лука виходить.

(Услід Івану Мелешку). Ні, то не Дарина... Хто ж це?

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Картина третя

Широка веранда в котеджі Ярцева. Крізь балюстраду визирають кущі троянд, освітлені електричним світлом з веранди. Вечір. На веранді у пересувному кріслі — Аркадій Петрович Ярцев. Біля нього на столику багато різних паперів, планів, карт. Він працює. Збоку стоїть макет, закритий шторкою. Ліворуч крізь розчинені двері видно частину кімпати, рояль, за яким сидить Поліна Павлівна. Вона грає.

Ярцев. Ти б поспівала, Полю.

Поліна Павлівна *(виходить до чоловіка)*. Я боялася, що заважаю тобі, Аркадію.

Ярцев. Ні, ні... Заспівай мій улюблений романс.

Поліна Павлівна йде до рояля, співає романс «Не брани меня, родная».

Ярцев. Спасибі, люба.

Поліна Павлівна *(знову виходить на веранду)*. Ти б заснув, Аркадію.

Ярцев. Пригадуєш, Полю, ти співала мені його в якутській тайзі і в Намангані... Сядь біля мене.

Поліна Павлівна *(підходить до чоловіка)*. Відпочинь. Ти працюєш з шостої години ранку. Цілий день.

Ярцев. Ні, ні. Я вже не працюю. Переглядав журнали, шукав чогось нового. *(Дзвонить)*. Управління рудника! Завшахти!.. Нема? Парторга Трояна. Теж нема? Де ж він?

Поліна Павлівна. Аркадію... ти ж хворий.

Ярцев *(посміхається)*. У мене хворі ноги. *(В трубку)*. Що? Прийшов Олексій Лукич? Привіт! Спасибі, нічого... Сьогодні навіть пробував зійти з своєї колісниці. Поліна не дозволила... Скільки?.. Мало. Дуже мало... Що? Їдальня не має картоплі? Знову Мелешко! Треба вжити рішучих заходів, Олексію Лукичу!

Поліна Павлівна *(з докором)*. Аркадію! Годі! Ти так нервуєш.

Ярцев. Не заважай! *(У трубку)*. Ні, це на тобі. Еге ж, стоїть над душею... Олексію Лукичу, зайди поговоримо. *(Кладе трубку)*. Полю... тобі ж зранку до театру. Лягай спати.

Поліна Павлівна *(з докором)*. Ти радий кожній хвилині, коли мене біля тебе немає.

Ярцев *(ніжно)*. Що ти, Полю! Дружок ти мій... Прошу, не ображайся... Звичайно, я неправий. Але ж зрозумій: у нас таке напружене становище. Я відповідаю за рудник.

Поліна Павлівна *(так само ласкаво)*. Все розумію, Аркадію, і пробачаю. *(Підходить до календаря)*. Сьогодні тридцяте липня... Десятого серпня ти мусиш обов'язково встати з цього крісла.

Ярцев. Чому саме десятого?

Поліна Павлівна. Ми відкриваємо театр. Крім того... десятого...

Ярцев. Ах, пробач, згадав... П'ятнадцять років, як ми одружились.

Поліна Павлівна. П'ятнадцять років... Пройшли вони так непомітно... як один день.

Ярцев *(ніжно взяв руку дружини, голубить її)*. Пригадуєш?.. Тайга... приїск Благодатний. Наша сибірська зима... Замети... Облава на ведмедя.

Поліна Павлівна. Це було так цікаво... І трохи страшно... А той жахливий буран, коли ти повертався з експедиції?

Ярцев. Я пролежав у заметі майже дві доби. Коли б не ти...

Поліна Павлівна. Подякуй своєму гнідому іноходцю, який прибився додому.

Ярцев. Очевидно, мені на роду написано не замерзнути в тайзі.

Поліна Павлівна. Потім Узбекистан. Розпечені сонцем піски Голодного степу... Замість золота — марганець...

Ярцев. І всюди зі мною ти... До речі, я хочу застосувати на руднику наш сибірський спосіб гідророзмиву верхніх пластів водою. Чотири карбованці економії на тонну. За рік — два мільйони! Ось моя доповідна записка трестові.

Поліна Павлівна *(з докором)*. Ти непоправний, Аркадію... Ти зовсім не бережеш себе.

Ярцев. Дурниці. Сибіряки не знають втоми! Що я! Ти чула про наші сибірські дивізії? Під час війни, у Сталінграді, вони за місяць витримали сто сімнадцять атак. Це подвиг! А ми... *(Тихо)*. Дозволь мені ще подзвонити... Дуже треба...

Поліна Павлівна. Що з тобою поробиш...

Ярцев. Ти ангел, Полю, справжній ангел. *(Дзвонить)*. Шахта Кірова? Здрастуйте! Ваші додатки до проекту мені сподобались. Заходьте вранці. Поговоримо. Як у вас? Так, так, молодець. Ну, ми ще з вами позмагаємось. *(Кладе трубку, щось записує)*. Новий рекорд дали сусіди... Здорово!

Входить Люда.

Люда. Добрий вечір!

Ярцев. А-а... Людок. Здрастуй, здрастуй!

Поліна Павлівна. Так пізно? І чого це ти вся в болоті? Що з тобою?

Люда. Ми в школі малювали плакати. Для рудника. Я чотири гасла написала. Отаких! Розвішаєм по всьому посьолку. Іду додому, а тут, недалеко вашого будинку, хтось як крикне: «Люда!» Я спинилась. Підійшов до мене якийсь чоловік. Нічого не каже... тільки гладить мене по голові. Я злякалась, та до вас... Ну й упала в калюжу.

Ярцев. Очевидно, якийсь п'яний.

Поліна Павлівна. Ось тобі рушник, Людо. Іди під кран умийся. Ах ти ж така...

Люда виходить.

Ярцев. Чудесне дівча.

Поліна Павлівна. Ти знаєш її історію?

Ярцев. Трохи знаю...

Поліна Павлівна. П'ять років живе дитина у Трояна, звикла до них, як до рідних... І раптом приїздить батько...

Ярцев. І це знаю, Полю.

Поліна Павлівна. Він ще не заявив про свої права... Але заявить.

Ярцев. Ситуація дуже складна. Дівчинку треба підготувати.

Входить Данило. Він у шахтарському одязі.

Ти чого в спецівці?

Данило. В комбінаті не працює душ, нема води... От і не зміг переодягнутися.

Поліна Павлівна. Ану, під кран!

Данило виходить.

Ярцев *(обурено)*. Ще цього не вистачало! *(Бере трубку)*. Центральна? Третю шахту. В чім справа? Що з душем? Як? Тріснула труба? Ще вранці? І до цього часу не полагоджено? Завтра? Ні. *(Глянув на годинник)*. Зараз одинадцята... Рівно о другій прошу подзвонити і доповісти мені про закінчення ремонту. Все... *(Поклав трубку. Нервово)*. Коли людина без ніг, вона нічого не варта.

Поліна Павлівна. Ще набігаєшся...

Входить Люда.

Умилась?

Люда. Спасибі. Ну, я піду.

Ярцев. Чекай. Тебе проведе Данько.

Поліна Павлівна. Почитала б Аркадію Петровичу свої вірші.

Люда. Я так поспішаю. Мама буде хвилюватись... Може, завтра? І я зовсім не боюсь. Хай тільки зачепить мене той п'яний.

Ярцев. Чекай, вертухо... Я хочу дати тобі цікаву книжку. Про одного хлопчика-шахтарчука, який знайшов свого батька. Всі гадали, що його тато загинув на війні, а він з'явився додому живий. Дуже хороша книжка.

Люда. Спасибі, завтра ж прочитаю...

Поліна Павлівна. Може, колись і твій тато так з'явиться. Ти ж, Людо, знаєш, що в тебе був тато?

Люда. Був... Але мій тато не з'явиться. *(Зітхнула)*. Вже стільки років пройшло...

Поліна Павлівна. Все може бути.

Ярцев. А ти впізнала б його?

Люда. Не знаю... Ну, я побігла. На добраніч вам! *(Виходить)*.

Ярцев *(услід)*. Вітай Наталію Харитонівну!

Поліна Павлівна *(дивиться вслід)*. Звичайно, впізнає... *(До Ярцева)*. Це ти добре вигадав... з книгою...

Входить Данило в майці, витирається рушником.

Ярцев. Ну, Данько, що там у вас на третій?

Данило. Так ніби все в порядку.

Ярцев. Все в порядку, а плану нема...

Данило. Будуть люди — буде й план... Прийшов Олексій Лукич — і за молоток.

Ярцев. Що?

Данило. Дивлюся — стоїть на бровці, над самою безоднею. Його освітлює карбідка. Тінь падає на всю печеру... У руках все в нього горить. Показував комсомольцям, як треба перфоратором володіти. Ну й проробив з ними цілу зміну...

Ярцев. А я дзвоню, дзвоню — де парторг...

Данило. Він не робить, а ніби чудодіє... Мене аж завидки взяли. Ну, стоїть на бровці богатир — і все...

Поліна Павлівна. Ви, Даню, так поетично розповідаєте про шахту, що хочеться самій...

Данило. Бо в шахті справді красиво... Ходиш, як у казці. Наче в тій книзі про Урал, де так художньо описано підземні надра гір. «Кам'яна квітка»... «Хазяйка Мідної гори». Читали?

Поліна Павлівна. Прекрасна книга!

Данило. Мені в шахті не раз здавалося, що і в нас є такий хазяїн залізних руд. Що ось вийде він з таємничих склепінь і поведе мене під Саксагань, покаже всі підземні багатства.

Входять Троян і Валя.

(Радісно). Валя?

Троян. Поліні Павлівні моє шанування! *(Дає їй квіти)*. Прошу.

Поліна Павлівна. Спасибі.

Троян. Знаю, що ви любите квіти. Це польовий горошок. Він так чудово пахне... Як ваш хворий? Здрастуй, Аркадію Петровичу.

Ярцев. Дуже радий тебе бачити, Олексію Лукичу. Це ти польовий горошок під землею назбирав? У шахті? На бровці?..

Троян. Пробач... Не витримала шахтарська душа... Засвербіли руки до свердла. З годинку попрацював.

Ярцев. Годинку чи всю зміну! І ти не дуже впадай біля моєї дружини. Я ревнивий.

Поліна Павлівна *(з докором)*. Аркадію... Олексій Лукич справді подумає...

Троян. А що ж, хай трохи й поревнує. Чим я поганий кавалер? Бо, як кажуть, хто не ревнує, той і не любить.

В а л я *(до Данила)*. Вечір сьогодні такий хороший.

Д а н и л о. Ага.

Я р ц е в. Сідай, Олексію Лукичу... Валю, бери стілець.

Д а н и л о *(несе з кімнати на веранду стілець)*. Прошу.

В а л я. Дякую. Я до вас, Поліно Павлівно. Негайно складіть програму вечора: треба дати інформацію в газету про відкриття театру.

П о л і н а П а в л і в н а. Чи встигнемо? Ще не закінчено малярні роботи, не обладнано сцену...

В а л я. Треба закінчити. Весь посьолок уже знає. Приїдуть гості з усіх рудників.

Т р о я н. Слухай, Валю. Може, я спочатку про рудник поговорю, а потім уже ти про свої комсомольські справи. *(До Ярцева)*. Ось список старих рудокопів, що дали згоду повернутися знову на шахту.

Я р ц е в. Понад сорок прізвищ. Які це майстри! І з яким досвідом!

Т р о я н. Сиділи собі під абрикосами, помідори поливали, кіз пасли, в доміно грали... Зібрав їх, поговорив, розказав про наші діла. Загорілося шахтарське серце! Старий Ганджа таку промову видав!..

В а л я *(подає Ярцеву папірець)*. А це молодь. Сімдесят хлопців дали згоду піти на підземні роботи. Тут бухгалтери, табельники, калькулятори.

Т р о я н. Гляди мені, оббереш до нитки всі установи, не залишиш нікого в апараті.

В а л я. І для апарату вистачить. Дайте людям показати себе на справжньому ділі...

Я р ц е в. Чудово! Це чудово!

Т р о я н. З неділі всі виходять на рудник. Не на день, ні! На постійну роботу.

Я р ц е в. Правильно! Ніяких ривків. Треба не тільки вирівнятись, а й закріпитися на здобутому, не знижувати темпів.

Т р о я н. Як же інакше? Засвітити на два дні зірку над копром та й знов її погасити? Так не буде!

В а л я. Мої переходять у шахту назавжди.

Я р ц е в. Як я шкодую, що не можу бути з вами у шахтах...

Т р о я н. Там буду я.

Я р ц е в. Знову... з перфоратором?

Т р о я н. Не можу... руки сверблять.

Я р ц е в. Я тебе розумію, Олексію Лукичу. Але ж ти

парторг, тобі треба очолити весь процес... А тим більше зараз, коли я прикутий до цього крісла.

Троян. Звичайно, ти правий, але ж... Згадай Володимира Ілліча! Не за рудник відповідав, — за всю революцію! І шпали носив!.. Не турбуйся: все буде в повному порядку.

Ярцев. Хочу з тобою порадитись, Олексію Лукичу. У мене є одна думка. Коли б її здійснити...

Троян. Я тебе слухаю.

Ярцев. Я знову про стару шахту.

Троян. Далась вона тобі...

Ярцев. Вивчав маркшейдерські карти. Там ще багато руди...

Валя. Добувати руду у старій шахті небезпечно. Вона аварійна.

Данило. Вироблений стопінг. Пустота — більш як тридцять тисяч кубометрів!

Троян. Стеля стопінга може обрушитись і задавити людей.

Ярцев. Знаю... Я пропоную обрушити стопінг самим.

Троян. Що?

Данило. Як це?

Ярцев. Ось так. Посадити руду наниз — і все... Глянь... *(Подає Трояну проект).*

Троян. Цікаво...

Ярцев. Для цього потрібно не менше сотні тонн амоналу.

Троян. Амонал дістанемо. Це справді враз підняло б добичу!

Валя. Здорово! Але... Над стопінгом на поверхні землі садиби шахтарів...

Ярцев. Ми їх перенесемо в інше місце. На поверхні землі після обрушення створиться котлован. Заповнимо його водою. Розведемо рибу.

Данило. Хай старий Ганджа вудить...

Троян. Прекрасна думка, Аркадію Петровичу, і ми її здійснимо. Негайно... Дозволь, я цей план ще перегляну вдома.

Ярцев. Прошу.

Троян. А як проект великої Саксагані? Закінчив?

Ярцев. Закінчив. *(Під'їздить у кріслі до макета).*

Поліна Павлівна. Він і вночі працює.

Троян *(з докором).* І ви дозволяєте?

Поліна Павлівна. А що я зроблю? Хіба він послухає?

Ярцев. Прошу. *(Піднімає шторку)*. Поліно, увімкни світло.

Поліна Павлівна вмикає світло.

Валя. Як чудово!

Троян. Здорово! Це просто здорово!

Ярцев *(вказує лінійкою)*. Ось тут, де Саксагань зливається з Інгульцем, річка зверне із свого русла. А в цьому місці вона зникне зовсім. Піде під землею в просторий залізобетонний тунель. Це — нові шахти, нові копри, які ми збудуємо на її річищі. Вони простягнуться на всьому просторі між рудниками імені Кірова і Дзержинського.

Валя. А це що?

Ярцев. Озеро. Ми не такі вже лихі люди, щоб одібрати у шахтарів річку і нічого не дати замість неї. У цьому водоймищі щовесни будуть затримуватись паводкові води, які й утворять озеро. На берегах його ми збудуємо гірничий санаторій, парк. Це буде одне з найбільш мальовничих місць нашого рудного басейну.

Валя *(захоплено)*. Даню... Глянь... Це наше завтра!..

Данило. Прекрасне завтра! І таке близьке...

Троян. Дуже добре. Але мені здається — проект ще неповний.

Ярцев. А саме? Твої пропозиції, Олексію Лукичу?

Троян. Річка падатиме вниз? В тунель? Під яким кутом?

Ярцев. Тридцять градусів. Можливо, сорок.

Троян. Чому ж не використати це падіння води? Чому не поставити гідростанцію ось тут? Це дасть додаткових три-чотири тисячі кіловат електроенергії.

Ярцев. Непогана ідея! Сьогодні ж продумаю з олівцем у руках.

Валя. Ой, забула!.. Мене ж чекають комсомольці на шахті Кірова! *(Дивиться на Данила)*. Спішу... На добраніч вам!

Данило. Чекай, Валю. Я проведу тебе.

Ярцев. Невтомний у нас секретар комсомолу.

Троян. А по-моєму, вона прийшла на побачення до твого Данька. У них, у комсомольців, діла і любов живуть у дружбі, спаровано.

Поліна Павлівна. Що ж, це непогано.

Входить Іван Мелешко.

Іван Мелешко. Добрий вечір! Можна? Ви мене викликали?

Ярцев. Так. Ви мені потрібні.

Троян. Розмова буде з тобою серйозна, товаришу Мелешко!

Поліна Павлівна, Валя і Данило виходять.

Іван Мелешко. Ви, може, про мого брата? Про Євгена? Я сам хотів прийти порадитись... Якже, приїхав! А де був, що робив — не знаю. Йому що — він безпартійний, а я... Хай прийде у комітет — і про все розкаже. Сам... Я за нього не відповідаю. І до моєї репутації він...

Троян. Не про брата мова. Ми там самі розберемось. Ти про себе скажи: хто ти?

Іван Мелешко. Як це «хто»?

Троян. Що в тебе в орсі? На підсобному? Чому шахтарська їдальня досі не забезпечена овочами?

Іван Мелешко. Погано у нас з овочами, Олексію Лукичу.

Ярцев. Яка у вас професія? Ким ви працювали до того, як потрапили в орс?

Іван Мелешко. Був... рахівником. Бухгалтером. А замолоду на телеграфі. А ще... Я на п'ятьох курсах усяких професій навчався.

Ярцев. Освіту яку маєте?

Іван Мелешко. Незакінчену середню. Вище початкове училище. Три класи. Але... у мене досвід! Практика... Я все можу.

Троян. Усе можеш і нічого не вмієш... Завалив ти нам роботу в орсі, телеграфісте!

Іван Мелешко. Але ж... були об'єктивні умови, які...

Ярцев. Я дав наказ про зняття вас з орсу. Приготуйтесь до передачі справ.

Іван Мелешко. Аркадію Петровичу... *(Розгублено)*. Як же це? Хіба я... Та я ж усе життя працював чесно. Скільки добра нашого погрузив у машини і вивіз аж на Урал... Я...

Троян. За це спасибі. А сьогодні ти що дав корисного?

Іван Мелешко. Куди ж мені тепер?

Троян. На п'ятьох курсах учився—вибирай професію.

Ярцев. Старий Ганджа повертається в шахту. У нас звільняється посада завідуючого звалищем металевого утилю...

Іван Мелешко. Обидно, Аркадію Петровичу. Старого члена партії...

Троян. Це ти облиш. Ганджа не тобі рівня, а завідував. У нас, голубок, немає такої праці, якої б людина соромилась.

Іван Мелешко. Що ж, коли таке рішення...

Ярцев. Подумайте і дайте завтра відповідь.

Іван Мелешко. Дякую. На добраніч!

Троян. Чекай... Брату скажи, щоб прийшов до мене.

Мелешко виходить.

Поговорити нам треба... про все... і про Люду...

Ярцев. Розмова буде важка, Олексію Лукичу... Знаю: любиш її.

Троян. П'ять років була нам за дочку. Та що поробиш! Він — батько... От тільки. Як сказати їй про це? Не доберу способу. Треба обережно. Дитяча душа — вона як пуп'янок на квітці... Уразлива... *(Чути гудок).* Мені ще треба на шахту. Саксагань поки що відклади... Це — майбутнє... Стара шахта — в першу чергу. Зроби всі підрахунки... А головне — треба виявити причину того вибуху.

Ярцев. Причина ясна: гази... Я дав розпорядження послати у третю шахту інженера Гуріна. Він усе з'ясує...

Входить Поліна Павлівна.

Троян. На добраніч! Поліно Павлівно, крутіше з ним, крутіше! Відберіть лінійку, циркуль. *(Виходить).*

Поліна Павлівна *(підходить до макета).* Це справді прекрасно. Я горда за тебе, Аркадію. Скільки ти вклав сюди любові, думок!

Ярцев. Без любові не можна, Полю. Ніяка робота не буде справжньою, прекрасною, коли її зроблено холодно, без любові, без захоплення. Треба вкласти в неї всю свою душу, злитися в єдиному пориві, в гармонії. Це закон прекрасного. Це той невловимий секрет, який спиняє наш зір на картині художника, на архітектурному фасаді будинку, на гордих обрисах пароплава. Не криюсь, я працював з захопленням над цим проектом. І не тільки я: багато зроблено моїми колегами. «Велика Саксагань» — це не витвір власної фантазії одного тільки інженера

Ярцева. Це результат праці цілого колективу. Одне з почесних місць у цьому творчому колективі займає шахтар Олексій Троян. Він перший подав думку про відведення річки. Це — наше завтра. А сьогодні... Ти стомилась, Поліно, йди спати. Вже пізній час.

Поліна Павлівна. А ти?

Ярцев. Я ще трохи посиджу на веранді, подумаю. Мені треба побути на самоті. Ні, ні, я не буду працювати.

Поліна Павлівна. Дай мені слово, що ти сьогодні не візьмеш у руки лінійку й циркуль.

Ярцев *(сміється)*. Даю слово.

Поліна Павлівна цілує його, виходить. Ярцев довго дивиться вслід дружині, знов підходить до макета, розглядає. Він не помічає, як на веранду з саду тихо входить Євген Мелешко. Євген Стратонович стає біля дерев'яного стовпа веранди і теж дивиться на макет.

Так. Він має рацію. В цьому місці буде гідростанція. *(Під'їздить до столу, засвічує настільну лампу, бере лінійку. Глянув на двері, куди пішла Поліна Павлівна. Нахиляється над столом)*. Сто тонн амоналу — кількасот тисяч тонн руди!.. І ми її візьмемо.

Євген Мелешко *(підходить до Ярцева)*. Ви ж дали дружині слово не брати в руки циркуля...

Ярцев. Хто тут?

Євген Мелешко. Не бійтесь... Я не злодій.

Ярцев. Що вам потрібно?

Євген Мелешко. Хочу поговорити з вами...

Ярцев. Перш за все я мушу знати, з ким я говорю.

Євген Мелешко. Ваш колега... інженер.

Ярцев. Я вас не знаю... Що вас привело до мене в такий пізній час?

На веранді в затінку з'являється Троян.

Євген Мелешко. Я... цікавлюсь вашим проектом. *(Розглядає макет)*. Гарно... Не хвилюйтесь, я нічого йому не зроблю. *(Важко зітхнув)*. Колись і я мріяв. В думках роїлися всякі плани. Війна зламала все: і мрії, і життя.

Ярцев. Не хвилюйтесь. Он там на столі графин з водою. Пробачте, я не можу вам подати.

Входить Троян.

Троян. Я подам.

Ярцев. Ти повернувся, Олексію Лукичу? *(До Євгена Мелешка)*. Продовжуйте. Це наш парторг.

Євген Мелешко. Товариш Трояп? Це добре... *(Підходить до Трояна)*. Спасибі вам... за Люду...

Троян. Давно приїхали?

Євген Мелешко. Вчора. Хотів зразу ж до вас, та брат порадив почекати. Як зустріне мене дочка?

Ярцев. Інженер Мелешко?

Євген Мелешко. Так... це я.

Ярцев. Прошу, сідайте.

Троян. Ми раді за Люду. Все ж таки — рідний батько... Можемо передати вам дочку хоч би й завтра...

Євген Мелешко. Ні, ні. Це потім... Не зразу... Я боюсь порушити спокій дитячого серця. Бачив її сьогодні. Не стримався, поцілував. А вона... не впізнала мене. Чуєте? Не впізнала...

Троян. Да... Тоді поговоримо про інше... Ви повернулись з полону. Членом партії були?

Євген Мелешко. Я безпартійний... Мене перевірила комісія... Ось документи. Вірте. Я не злочинець. Та є кара, суворіша за всі кодекси... Це власне сумління. Звичайно, я опинився там не з своєї волі... А все ж... *(Нервує)*. Я оглядав рудник. Нові шахти, нові копри, нові селища. Коли мене вивозили на ту фашистську каторгу — все тут було розбите. Руїна... А зараз... Посьолка не впізнати. Як боляче мені! Ви тут працюєте, відбудовуєте все, а я... Це ж міг і я робити.

Ярцев. Заспокойтесь.

Євген Мелешко. П'ять років фашистської каторги, прикутий до штреку. Добував вугілля... для них, для ворогів...

Троян. Кажете — п'ять років.

Євген Мелешко. Два роки у німців, а решту... *(Все більше нервуючи)*. Я розумію: то робили зі мною вороги, фашисти... Прийшла довгождана перемога... Наш табір зустрів американських солдатів, як рятівників. Ми обнімали їх, як братів. Нарешті, дочекалися волі... Так думали ми, радянські громадяни, що були в тому таборі. Яке ж розчарування ждало нас! Замість волі, замість того, щоб повернутись на свою Батьківщину... На нашому концтаборі лише змінили вивіску... П'ять тисяч доларів пропонував мені якийсь суб'єкт у чорних окулярах, аби я підписав заяву про своє небажання повернутися на Батьківщину.

Троян. Негідник...

Євген Мелешко. Я кинув ту заяву йому в обличчя. І з того часу я був ніби заживо похований. Проте мені пощастило: американський солдат, що доглядав нас, потай узяв мого листа і передав нашому консулові. За мене заступився наш уряд. Вони змушені були звільнити мене і передати на нашу територію... Але ж ще три роки!

Ярцев. Ви так хвилюстесь. Вам не можна багато говорити.

Євген Мелешко. Ні, я буду говорити! Я кричатиму!

Троян. Сідайте, товаришу Мелешко... *(До Ярцева)*. Він весь тремтить.

Ярцев. До якого стану довели людину! *(До Євгена Мелешка)*. Ми пошлемо вас відпочити на курорт.

Євген Мелешко. Ні в якому разі! Я хочу працювати. Тільки це мене заспокоїть. У шахту. Дайте найважчу ділянку. Я тут працював не тільки інженером, був і забійником, і свердлярем.

Ярцев. Ви, як і раніше, будете інженером. Ось мої розрахунки підземного вибуху великої сили... Прошу вас, погляньте. *(Подає свій проект Мелешку)*.

Євген Мелешко *(схвильований)*. Дякую... за довір'я. *(Відвертається, змахує з очей сльозу)*.

Троян. Ви знову хвилюєтесь...

Євген Мелешко. Зрозумійте: цей день міг бути куди раніше... Вони вирвали з мого життя стільки років... *(Розглядає проект)*. Що? Стара шахта? Вона ще... не зірвана?

Троян *(глянувши на Ярцева)*. А чому ви гадаєте, що вона має бути зірваною?

Євген Мелешко. Значить, вам ще не відомо? Ви ще не знаєте?..

Ярцев. Коли не знаємо, то будемо знати. Я послав у стару шахту інженера, який...

Євген Мелешко *(з жахом)*. Поверніть його назад! У стару шахту не можна йти... Негайно назад!..

Ярцев *(бере трубку)*. Диспетчерська? Інженера Гуріна... Щойно пішов? На стару шахту? Наздогнати його... Спуск у шахту відміняю!

Євген Мелешко. Я розкажу вам усе... Всю таємницю страшної шахти.

Завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Картина четверта

Шахта. В чорну глибінь штреку йдуть рейки. На них вагонетки. По стінах штреку прокладено труби, шланги, дроти. Праворуч двері до підземного медпункту, поруч з дверима невелике, освітлене електрикою віконце, затягнене марлею.
З глибини штреку йде вагонетка, завантажена рудою, спиняється.

Таня *(підходить до вікна)*. Є хто з медперсоналу?

Фрося *(відчинила вікно)*. Я сестра. Що у вас?

Таня. Поранила руку.

Фрося. Зайди до медпункту, перев'яжу.

Таня йде до медпункту. Крізь вікно видно, як Фрося забинтовує їй руку.

Таня. І треба ж було мені поранитись... Та ще сьогодні!..

Фрося. Почекай. За годину прийде лікар, випишу тобі бюлетень.

Таня. Що? Трохи дряпнуло — і бюлетень? Помастила йодом, зав'язала — і гаразд.

Фрося. Мабуть, з села?

Таня. Еге, з Вергунів, під Черкасами... Чула? А мо, й була? Про нас стільки писали! Наша молодь перша рушила на шахти!.. І на Донбас, і сюди.

Фрося. Про Вергуни чула, а не була. За цю війну багато довелося побачити. Була в Празі, у Братіславі, в Берліні, а в Вергунах не довелось...

Таня. Красиве село. Цибулею славиться. Цибуля у нас родить, як тут абрикоси. Приїхала сюди, а мене — в їдальню. Мити посуд... Я у шахтком... Послали на курси, а тепер, бач, машиністом електровоза працюю. Сьогодні у нас так шумно. Скільки нових прийшло!

Фрося. Не бачила Костю Квача?.. такий високий... Він у шахті?

Таня. Зарядник?

Фрося. Ага.

Таня. Не бачила. Мабуть, нема. Зарядникам зараз ще нічого робити. Хай бурильники насвердлять шпурів. *(Інтимно)*. Мабуть, твій? Не бійся, я нікому... і не відіб'ю. Мені такі балакучі, як Квач, не по душі. У мене є свій, на Дзержинці. Мировий шахтар! З рекордами. Хлопець — куди Квачу! Восени й розпишемось...

Фрося. Повезеш його у свої Вергуни?

Таня. Ні. До Вергунів я вже, мабуть, не повернусь. Посаджу тут город. Земля у вас добра. Цибуля родитиме! Я весь посьолок навчу цибулю садити. Полюбила я робітниче життя, клуб, гудки... і свого Петю. А спочатку і їхати сюди боялась. Коли вперше у кліть ввійшла, отак тремтіла. А ще спустили нас з вітерцем. Думала, душа з мене вискочить. А тепер... у кліті мені, наче на каруселі.

Входять Харитон Ганджа, Данило і ще кілька шахтарів з карбідками.

Ганджа *(любовно)*. Здрастуй, рідна шахто! Більше як рік не був тут... *(Роздивляється)*. Ага! Поставили нове кріплення.

Данило. Аркадій Петрович розпорядився.

Ганджа. Молодець! Цей усе бачить.

Данило. Ви куди, Харитоне Сильвестровичу? На старе місце? У свій забій?

Ганджа. Та вже десь прилаштуюсь.

Данило й інші шахтарі йдуть у глиб штреку.

Фрося. Кріплення змінили, а стелю забули полагодити. Бачите, вода капає.

Ганджа. Що? Ага, капає... Думаєш, Фросю, непорядок? Підземний комунгосп недоглянув? Не те... Зовсім не те! Коли вода капає, значить, руда є. Де руда, там і вода. Гірше було б, коли б не капало. Ну, як тобі? Правда ж, у нас під землею краще? Не жарко. Повітря свіже.

Фрося. А як же кладовище, діду?

Ганджа. Здав своїх мерців. І знаєш кому? Івану Мелешку... Тепер він на моєму видвиженію... *(Виходить)*.

Фрося *(в задумі)*. Прийде чи не прийде? Ану, хай тільки посміє.

З кліті знову входять шахтарі. Серед них Валя.

В а л я. Ну, молода гвардія, покажіть себе!

3-й ш а х т а р. Не бійся. Перед стариками не спасуємо.

4-й ш а х т а р. А то піде слава по всьому руднику, що пенсіонери нас обігнали.

В а л я. Можуть і обігнати. У них досвід. Думаєш, два дні свердло в руках подержав, то вже й світовий рекорд даси? На місця! Зараз перша зміна кінчає роботу.

Шахтарі йдуть у штрек.

(Підходить до Фросі). Ну, як тобі?

Ф р о с я. Нічого. Тільки роботи мало. Один пацієнт! Та й то... дряпнуло.

В а л я. Незадоволена? Чудна! *(Дивиться на годинник).* Зараз Олексій Лукич вийде. Цікаво, як він...

Ф р о с я. Говорили шахтарі — свердла у нього аж іскри дають...

В а л я. Чудотворець!

Ф р о с я. Валю... ти... Косте Квача не бачила?

В а л я. Не бачила. Щемить?

Ф р о с я. А в тебе до Данила — не щемить?

Валя виходить.

(Сама). Нема. Може, й справді зірвався на свої острови? Ну, гляди Костю! *(Пауза).* І чого я за ним так побиваюсь? Подумаєш!.. Щастя! Чи він один у посьолку? *(Виймає фотокартки).* Ось візьму і пошматую всі до одної... Ні, не можу... І що в ньому таке є? Тягне, як магніт...

Знову з кліті виходять ш а х т а р і. Серед них К о с т я К в а ч.

(Радісно). Костя! *(Ховає фотокартки. Раптом суворо).* А тобі чого тут, мандрівнику?

К о с т я. Таки перейшла до нас? На третій горизонт? Я думав — на вітер говориш.

Ф р о с я. Не твого характеру! Що памислю зробить — зроблю. Сказала — одрубала. Коли б я вирішила на Курильські їхати, давно б уже курс взяла!

К о с т я. Ти що — розігруєш мене? Сама ж умовляла... не їхати. Ну, я й не знявся з якоря. Пішов в управління, потребував заяву назад.

Ф р о с я *(радісно).* Забрав? *(Знов суворим тоном).* Отакий ти герой? Казала синиця — море запалить.

К о с т я *(розгублено)*. Фроська! Я, можна сказати, заради тебе зламав усі свої плани... Що ж це?

Ф р о с я. Любиш так, чи що?

К о с т я. А може, й люблю... Я ж і на кредит записався. Місце для хати обрав.

Ф р о с я. Де?

К о с т я. Над Саксаганню, за парком.

Ф р о с я. Треба було вище брати. Коло парку річку під землю відведуть.

К о с т я. Знаю. Взяв, де треба. За Інгульцем. Я вже й товаришам сказав про весілля. Як же тепер?

Ф р о с я. Ну, що ж... коли сказав... *(Суворо)*. Ти сюди на роботу прийшов чи заручини справлять? Ану, марш!

К о с т я. Демон! Сущий демон! Солоха! І як ми з тобою будемо жити — не знаю. *(Виходить)*.

Ф р о с я *(після паузи)*. Значить, любить... Вище парку? За Інгульцем? Знаю! Так гора, а так луг...

Знову йде Т а н я, з вагонетками. Спинилась, слухає.

Т а н я. Я тобі цибулі на нове хазяйство дам, нашої, вергунівської.

Ф р о с я. Таня? Ну, як? Не болить? *(Глянула на руку)*.

Т а н я. Нічого. А в тебе як? *(Показує на серце)*. Не болить? Прийшов?

Ф р о с я. Прийшов!

Т а н я. Значить, розпишетесь. Він нічого, красивий! Тільки трохи... вітрогон... З матросів?

Ф р о с я. Ага. А твій?

Т а н я. Сухопутний. Ну, бувай! Поїхала. Сьогодні стільки роботи! Кліть не встигає руду приймати. *(Виїздить)*.

Чути гамір, вигуки. З штреку входять ш а х т а р і, серед них Т р о я н.

1-й ш а х т а р. Умийся, Льошо, просвіжитися треба. З тебе піт річкою ллє.

2-й ш а х т а р. Стільки вимолотив — можна й пропотіти.

1-й ш а х т а р. Видать, заскучав Льошка за свердлом... Доп'явся — не одірвеш його.

Т р о я н. Признаюсь, заскучав...

Ф р о с я. Олексію Лукичу... Вас до телефону.

Т р о я н *(бере трубку)*. Аркадій Петрович? Та нічого. На першій зміні комсомольці всі, як один, перевиконали

норми. Пенсіонери? Теж працюють добре. Сьогодні видобуто двісті сорок процентів. Ну, звичайно! Гріш ціна руднику, який хвастає одним рекордистом, а всі інші не виконують навіть своїх норм. Один герой, а решта в хвості. Було і в нас таке. Через те й першість втратили... *(Кладе трубку).*

Входить Дарина.

Дарина? А ти чого сюди?

Дарина. Молока вам привезла свіженького. Якже! Сусіди... Кому його здати?

Троян. Спасибі, Дарино.

Дарина. Забирайте швидше, бо мені на ферму треба.

Фрося. Давайте бідони, я прийму. Однаково медицині немає роботи.

Входить Євген Мелешко.

Євген Мелешко. Олексію Лукичу...

Фрося *(тихо до Дарини)*. Це він... батько Людин...

Троян. Слухаю вас, Євгене Стратоновичу.

Євген Мелешко. Доповідаю вам, як парторгу... Я вказав мінерам на всі місця. Вийнято дев'ятнадцять мін. Мусить бути ще одна... Двадцята...

Троян. Вона зірвалася, коли я з Аркадієм Петровичем був у шахті.

Євген Мелешко. Ви?

Троян. Я вцілів, а Ярцев... Спасибі вам, Євгене Стратоновичу. Ви врятували життя інженеру Гуріну. Та, може, й не лише йому.

Євген Мелешко. Можна у шахту завозити амонал?

Троян. Завозьте... Аркадій Петрович призначив час вибуху на десяте серпня о дванадцятій нуль-нуль. Струм Ярцев увімкне сам. А скажіть: ви не задумувались над тим, чому вони замінували саме цю використану шахту?

Євген Мелешко. Так... думав... І ці свої думки я виклав інженеру Ярцеву... У цій руді, очевидно, крім заліза, є ще щось... Дуже важливе.

Троян. Так... *(Після паузи)*. Євгене Стратоновичу, ми говорили з Людою. Вона вже знає, що її батько знайшовся, що він живий і... їде до неї... Ви можете сміливо йти обняти свою дочку.

Євген Мелешко. Спасибі вам.

Завіса.

Картина п'ята

Кімната в котеджі Трояна. Крізь розчинені на веранду двері видно панораму рудника з силуетом копра в центрі.
Теплий літній вечір. Небо після заходу сонця. Чути — десь недалеко грає духовий оркестр.
У кімнаті Поліна Павлівна в концертній сукні, Люда, Наталія Харитонівна.

Фрося *(вбігає)*. Поліно Павлівно, даємо перший дзвінок.

Поліна Павлівна *(до Фросі)*. Ви сьогодні будете почесним вартовим. Пам'ятайте: передні три ряди — для знатних людей рудника і для гостей.

Фрося побігла. Входить Валя.

Валя. Молодці! Встигли! Поліно Павлівно! *(Цілує)*. Навіть квіти посадили. А то почали: «Не закінчимо!»

Входять Ганджа і Данило.

Данило. Здрастуй, Валю!

Поліна Павлівна. Даню, йди до театру! Будеш допомагати Фросі.

Валя. Ну? Швидше!

Данило. Я... Поговорити з тобою треба.

Валя. Потім... Бачиш, гостей скільки! І не дивись на мене такими закоханими очима.

Валя і Данило виходять.

Ганджа. Театр — на красоту! І все це — самі! Браво, жіночки, браво!

Люда *(до Ганджі)*. Вас не пізнати, діду Харитоне. Так причепурились...

Ганджа *(погладжує вуса)*. Аякже! Заради такого дня... *(Гордо оглядає свою вишиту шовком сорочку)*. Це ще Мелашка моя гладила. Десять років із сундучка не виймав. Сьогодні вирішив одягти. День же який на руднику, Людо!

Вбігає Фрося, веде за руку Костю Квача.

Фрося *(гнівно)*. Поліно Павлівно, цей тип хуліганить. Кажу йому — місця для передовиків, а він суне в своєму кльоші!

Костя Квач. Демон, сущий демон. Пояснюю, що маю всі законні права, а вона...

Ф р о с я. Які права? Перші ряди для знатних людей, для героїв.

Г а н д ж а. Костя у нас тепер теж герой.

Ф р о с я. Що?

Г а н д ж а. Триста процентів дав зарядник!

К о с т я К в а ч. І сам не знаю, як воно сталося. Думав на Курильські брати курс — і на тобі! Сів на мілину! Ні бур, ні кораблекрушеній.

Ф р о с я *(обурено)*. Так от що? Ти від мене криєшся?

К о с т я К в а ч. Фросько... Тихо... люди ж... Давай без сімейних скандалів.

Г а н д ж а. Ця медицина, Костю, чистий динаміт. Тільки що — вже й спалахне.

Фрося і Костя Квач виходять.

Отака була і моя покійна Мелашка... а проте ми з нею мирно жили...

Входить Д а р и н а.

А-а, Дарина! А де ж твій кавалер?

Д а р и н а. Який?

Г а н д ж а. Та наш Іван Мелешко.

Д а р и н а. Не зійшлись ми характерами. Другий уже в мене. Зоотехнік.

Г а н д ж а. Ну, і як цей?

Д а р и н а. Нічого. Людина статечна. Був на фронтах. Такі ловкі імена моїм теличкам дає. Катюша, Міна, а ще — Планшетка, Ракета, Бомба. А бички тепер у мене: Тягач, Фердінанд, Кукурудзник, Тигр.

Г а н д ж а. Не ферма, а ціле тобі військове з'єднання.

Входить Л у к а. У нього в руках акуратно зв'язаний невеличкий снопик пшеничних колосків.

Л у к а. Здрастуйте, сусіди наші, шахтарі-пролетарі!

Г а н д ж а. Лука? З урожаєм прийшов? Здрастуй, праотче! Давно бачив тебе. Ну, як виноград?

Л у к а. Визріває. Прийшов і я на концерт. Оглядав театр. Красиво... Підіб'ю і своїх криничан на отакий клуб.

Чути великої сили підземний вибух.

Що це? Землетрус, чи що?

Г а н д ж а. Ага... Злякався? *(Дивиться на годинник)*. Аркадій Петрович увімкнув струм... Це ми стопінг, Лука,

зірвали. На старій шахті. Знаєш, що це таке? Двадцять мільйонів пудів руди! Діла у нас тепер, Лука, ого-го...

Лука. Коли до вас не прийдеш — все мене салютами зустрічаєте. *(Подає Поліні Павлівні снопик колосків).* Це руднику від наших косарів. Передасте Аркадію Петровичу.

Поліна Павлівна. Спасибі.

Ганджа. Може, праотче, після концерту підемо по рибку?

Лука. З твоєю рибою... Одне скушеніє.

Люда. Розкажіть, діду Харитоне, яка ціна рибі на базарі?

Ганджа *(злякано)*. Га? Ти знаєш?

Люда. Весь посьолок знає, яких ви жаб наловили.

Ганджа *(до Луки)*. Це ти, праотче?

Лука. Таке й вигадаєш!

Наталія Харитонівна. Он воно що! Приніс відро окунів. Каже — впіймав.

Поліна Павлівна *(посміхаючись)*. Дорого платили, Харитоне Сильвестровичу?

Ганджа. Ну, годі, годі. Показуйте свій концерт. Побачимо, які ви майстри.

Лука. Як Саксагань, Харитоне? Ще тече? Чи в землю її вже загнали?

Ганджа. Починаємо роботи. Рудник на місце поставили — і за це діло візьмемось.

Лука. І ми зібрали по двадцять центнерів укругову. А на наступний рік двадцять п'ять плануємо!

Входить Ярцев, спираючись на ціпок. Його супроводять кілька шахтарів, Валя і Данило.

Управляючий? Вже встав?

Ярцев. Вітаю вас, друзі!

Лука. Здрастуйте.

Ганджа. Нарешті, Аркадію Петровичу!

Поліна Павлівна. Це він уперше сьогодні вийшов.

1-й шахтар. Ми вас так чекали!

Ганджа. Саксагань чекає.

Ярцев. Знаю, знаю, товариші. Проект уже затверджено. Відпущено кредити. Слово за вами, шахтарі.

Ганджа. А слово наше яке? Перфоратор у руки — і давай синьку на-гора.

Валя. Ви присядьте, Аркадію Петровичу.

Я р ц е в *(сідає)*. Дуже шкодую, що не міг у ці дні бути з вами, друзі... *(До всіх)*. Молодці! Відстояли честь нашу. Але це ще не все... Коли тільки ствердиться... Ви ще й не уявляєте собі, шахтарі, що чекає наш рудник!

Входить Т р о я н.

Т р о я н. Товариші... Аркадію Петровичу... Слухай, слухайте всі... Телеграма з Москви, з Академії... *(Читає)*. Зроблено аналіз руди старої шахти... Поздоровляємо! Ваші прогнози підтвердились... Руда має дуже важливі для нашої науки нові елементи...

Кожний бере телеграму в руки, читає. Старий Ганджа скинув шапку.

1-й ш а х т а р. Ходімо туди, Льошо, до театру!

Д а н и л о. Всьому руднику читайте.

Г а н д ж а. Та ми тепер, шахтарі, таке сотворимо!..

Чути дзвінок.

П о л і н а П а в л і в н а. Третій дзвінок... Ходімо.

Л ю д а. Мамо, ходім.

Н а т а л і я Х а р и т о н і в н а. Зараз ідемо, Людо.

Т р о я н *(до Люди)*. Ти звеш Наталю мамою?

Л ю д а. Так, вона мені — мама. І вас, дядю Льошо, я хотіла звати татом... Але... Я вже знаю... у мене є тато.

Входить Є в г е н М е л е ш к о.

Є в г е н М е л е ш к о. Аркадію Петровичу, вибух пройшов блискуче. Над стопінгом земля сіла більш як на сто метрів. Дозвольте мені спуститись у шахту. *(Побачив Люду)*. Дочко!.. Людо!..

Л ю д а. Тату!..

Німа сцена.

Я знаю... все знаю... Я буду жити з тобою, тату.

Є в г е н М е л е ш к о. Дитино моя... Зіронько моя...

Знову пауза.

Л ю д а *(до Трояна)*. Але й вас, дядю Льошо, я буду любити і поважати... Я ніколи не забуду того, що ви зробили для мене.

Т р о я н. Ну й що ми таке зробили, дівчинко? *(Відвертається, схвильований)*.

Ярцев. Євгене Стратоновичу, спускатись у шахту зараз не можна. Поки не вийдуть гази, це небезпечно. Йдіть з Людою на концерт.

Люда. Ходім, тату! *(Бере Євгена Мелешка за руку і, весела, щаслива, біжить разом з ним через веранду до театру).*

Лука. Знайшов, значить, дочку...

Ярцев. Себе знайшов... це ще важливіше.

Десь оркестр грає вальс.

Валя. Ходім!

Данило. Валю, одну хвилинку. Сьогодні такий день. Он грають вальс... Сама ж казала: рудник стане на своє місце...

Валя. Чув, які у нас діла? Знаєш, скільки ще роботи?

Данило. Валю... Ми все життя будемо робити. Ганджа сказав: людина живе для труда. Це не значить, що наше особисте...

Валя. Давай без дискусій. *(Після паузи).* Візьму відпустку, тоді... Глянь!.. *(Іде на веранду).*

Данило. Над копром загорілась зоря!..

Ганджа *(йде на веранду).* Горить! То не зоря, Лука! То полум'я нашого серця! *(Скинув шапку, милується зорею).*

Лука. Ідемо в нову перспективу, Харитоне!

Ганджа. Ідемо, праотче! Та з таким розгоном, що вже ніхто нас не зупинить.

Лука. Паралель же у нас така!

Троян. І люди на цій паралелі живуть особливі.

Ярцев. Друзі мої! Я бачив у Москві скульптуру. Зветься вона «Мысль». У ній зображено людину, що думає. Коли б я був скульптором, я б витесав статую людини... величезну, якої ще не бачив світ. Не з мармуру — з гранітної скелі! Я б назвав її «Труд». І людина та була б — шахтар.

Завіса

ТВОРЕЦЬ ПІСНІ

Драма на 4 дії,
8 картин

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Микола Віталійович Лисенко, композитор.
Андрій, його брат, лікар.
Віталій Романович Лисенко, відставний кірасир.
Ольга Антонівна, дружина Миколи Віталійовича.
Катря, дочка.
Михайло Петрович Старицький.
Остап Вересай.
Петро Ілліч Чайковський.
Живоглядов, офіцер кірасирського полку, потім поліцмейстер.
Черепань, мільйопер.
Горленко, журналіст.
Андріашев, директор гімназії.
Созонт, старий слуга Лисенків.
Олена, дівчина з Жовнина.
Карпо, селянин.
Захар, його син.
Ошметкін, околодочний наглядач.
Становий пристав.
Буфетник.
Жандармський офіцер.
Поліцейські.
Хористи.

ДІЯ ПЕРША

Картина перша

Берег Сули. Верби. Порубані дерева, а далі — степ. На передньому плані — курінь; очевидно, тут колись був баштан.

Гримить грім і миготять блискавиці.

Праворуч, повз курінь, проходять Карпо і Захар, у рам'ї, худі, давно не голені, запряжені, мов коні, в шлеї, тягнуть до Сули колоду. Карпо старий, згорблений. Захарові років двадцять. По них періщить дощ.

Захар. Тату, може, в курінь зайдемо, пересидимо?

Карпо. Тягни, сину... Черепань на порубку приїхав...

Захар. І принесло його...

Карпо. Хазяїн... Ну, сину, раз — взяли!.. Два — взяли!.. *(Наспівує).*

Та нема в світі гірш нікому,
Як бурлаці молодому.
Гей-гей, як бурла...

Співай, сину... З піснею воно легше...

Виходять.

Грім, блискавка. Чути звуки бубонців поштової тройки. За сценою голос Созонта: «Тпр-ру! Он є курінь, паничу!» До куреня підходять Микола Лисенко, його брат Андрій і Михайло Старицький. Слідом за ними йде Созонт з батогом.

Лисенко. Ну й злива!

Старицький. Не доїхали якихось три верстви! Гляди, ще заночуємо тут, рай його батька! Віталій Романович чекає, чекає... Там холодчик, свіженькі карасі, слив'янка.

Лисенко. Я люблю грозу... У тому Лейпцігу я так скучив за всім рідним...

Андрій *(з усмішкою)*. «И дым отечества нам сладок и приятен...»

Лисенко *(пристрасно)*. Так! Навіть дим вітчизни!

Чути удар грому.

У цій люті природи є якась поезія. Правда, Михайле?

Андрій. Поезія гніву...

Лисенко. І музика... Бетховен... Його твори сповнені ось таким гнівом. *(Після паузи)*. Як живуть люди в селі, Андрійку?

Андрій. Живуть, Миколо.

Лисенко. Селянам дана воля. Це ж така подія!.. Та я бачу, ти чимось невдоволений?

Андрій. Чому ж? *(Їдко)*. Навпаки! Ти побачиш у селі справжній рай... Таку щасливу аркадію...

Лисенко. А може, наш юний Робесп'єр помиляється? *(До Старицького)*. Що ж саме йому не подобається?

Андрій.

Куди не глянь — скрізь лемент, гвалт і муки,
В руйновищі і праця, і любов.
А ти мовчиш, спустивши мляво руки.
І з сорому твоя палає кров.

(Вказує на Старицького). Це його вірші.

Старицький *(читає далі)*.

Ти ремствуєш на свій талант співничий,
Що дадено хіба на глум тобі,
Коли в душі лякливій, марівничій
Немає сил на звагу в боротьбі!

Лисенко. «Скрізь лемент, гвалт і муки». Невже... *(До Андрія)*. А ти виріс, Андрійку, змужнів...

Старицький *(посміхається)*. І став невиправним нігілістом.

Андрій. Ні, я бунтар!

Лисенко. Он як? *(З усмішкою)*. У тебе часом немає в кишені бомби? Чи творів Бакуніна?

Андрій *(різко)*. Я не поділяю думок анархіста Бакуніна!

Лисенко. Не кипи, Андрійку. Я пожартував.

Старицький. Андрій —загадкова натура.

Андрій. Це тобі здається. Нічого загадкового. Я просто переконався, що життя — це не студентські мрії і не чарівна гармонія звуків... Це буйне море, океан... Треба вміти пливти ним... Щасливий, хто не втратить курсу.

Лисенко *(задумливо)*. Море буває ніжним і чарівним у золотому промінні тихого надвечір'я...

Старицький. На морі бувають шторми і бурі...

Андрій. І ці бурі мені більше до серця, ніж мертва тиша, яка б вона не була чарівна.

Знов чути грім.

Лисенко. Я лічив кожну хвилину, що наближала мене до вітчизни. Яка це краса — проїхатись пароплавом! На дніпровських лугах саме збирали сіно. Дівчата співали. Я зробив зупинку, зійшов на берег. Ну і затримався. Сів на інший пароплав.

Старицький. Ну от! А ми чекали на причалі цілу добу, рай його батька!

Ллє дощ.

Созонт. У курінь, паничі! У курінь...

Всі ховаються в курінь.

Лисенко. Я записав чотири пісні. Та які пісні, Михайле! *(До Созонта)*. Як наша Оленка? Пам'ятаю її чудовий голос. Тоді вона ще була зовсім дівчинкою. Виросла? Може, вийшла заміж?

Созонт. Та як вам сказати...

Старицький *(тихо)*. Созонте, про Олену ні слова!

Созонт. Ні ще, паничу.

Лисенко. А ти пісні свої не забув?

Созонт. Хіба ж пісню можна забути? Якже, співаю. Та ще коли чарку вип'ю...

З степу чути голос: «Люди!.. Рятуйте!.. Озвись, хто живий!..»

Лисенко *(прислухається)*. Це що? Ви чуєте?

Старицький. Кличуть на допомогу.

Андрій *(визирає з куреня)*. Хтось іде степом... Двоє...

Із степу знов чути голос, який не співає, а голосить:

Соколе-брате! Твого соколяти
Ні сильні дощі не затопили,
Ні буйні вітри не заносили...

Лисенко. Хто це?

Созонт. Чи не сліпий Вересай, паничу?..

Лисенко. Вересай? Полтавський кобзар?

Созонт. Він. Бо так у нас ніхто не заспіває. Застала злива в степу старого! *(Виходить з куреня).*

Лисенко *(теж вийшов з куреня, приклав руку до рота, гукає).* Агов!..

Чути відгук: «Ого-го-го-о!..»

Андрій. Ти куди, Миколо?

Лисенко. Сліпа людина в степу в таку негоду! *(До Созонта).* Я піду сам.

Лисенко побіг, за ним побігли Старицький і Андрій.

Созонт *(вслід).* А панич такий, як і студентом був, душевний, сердечний...

Пауза.

Згодом входять Микола Лисенко, Старицький і Андрій. Вони ведуть сліпого Остапа Вересая. Слідом за ними плентається босоногий хлопчик-поводир.

Лисенко. Сюди, діду, в курінь. Ми теж від дощу тут сховалися.

Остапа Вересая вводять в курінь, за ним входить і поводир.

Вересай. Спасибі, спасибі вам, люди гожі. Бач, Грицю, я казав тобі, що і в степу люди знайдуться, нас почують, на голос мій прийдуть... А бриля нема, вітер зірвав... Шкода. Скільки років його носив. Хто ж ви будете, люди добрі? З якого села, роду-племені? Чи, може, теж подорожні?

Лисенко. Ні, ми тутешні! З Жовнина.

Андрій. Додому їдемо. А тут злива під самим селом. Діду... Прийміть ось це... Від застуди. *(Дає Вересаєві порошок).*

Вересай. Спасибі... Не треба. Ліки — то панські вигадки. До мене хвороби не чіпляються.

Чути знову пісню:

Та нема в світі гірш нікому,
Як бурлаці молодому...

Лисенко. Дуже змокли?.. *(Закутує Вересая у своє дорожнє пальто).* То це ви і є Остап Вересай?

Вересай. З діда-прадіда ми Вересаї. А звуть мене Остапом.

Лисенко. Чув я про вас багато... Нарешті зустрів...

Старицький. Кобза не змокла, діду Остапе?

Вересай *(обмацує кобзу, загорнуту у свитку)*. Ні, хвалити бога... Я в свитину її загорнув. Мені хай вже й по дощу. Літній дощ не затяжний. Помочить землю — і далі йде.

Лисенко прислухається до пісні.

Старицький. Микола Віталійович теж пісні любить. Він сам їх складає.

Вересай. Он як? Значить, з гожими людьми зустрівся... Погана людина пісень не любить... *(Прислухається)*. Чуєте?

Лисенко. Співають...

Вересай. Ага, співають... Ще хтось у степу блукає. Дуже гнівну пісню співають.

Лисенко. Гнівну? Хороше слово, діду Остапе...

Вересай. А воно кожна пісня так: як не сміється, то плаче,— коли не про любов, то про людську ненависть.

Пісня ближче:

Гей, бурлак робить-заробляє,
А хазяїн його лає.
Гей-гей, а хазяїн його лає!

Поза куренем знову проходять Карпо і Захар. Тягнуть колоду.

Лисенко *(визирає з куреня)*. Це що? Хто ці люди?

Андрій. Лісоруби з графського лісу.

Карпо *(спинився біля куреня)*. Лісоруби і є... Може, закурити маєте, пане?

Андрій частує Карпа і Захара тютюном.

Лисенко *(дивиться на Карпа і Захара)*. Що ви робите? У таку негоду...

Карпо. По мокрому легше...

Лисенко *(обмацує шлеї)*. Це ж тяжко...

Захар *(посміхнувшись)*. А спробуйте, пане... Хочте — накину шлею.

Карпо *(смикнув Захара за полу)*. Таке й скажеш... *(До Лисенка)*. Пробачте йому: молоде, дурне. *(До Андрія)*. Дякуємо за тютюн, паничу. О, і сонце визирнуло...

Раптом до селян підбігає Черепань. Він у дощовику і з палицею в руках.

Черепань. Чого стали? Там сплавщики чекають, а вони теревені розводять.

Захар. Не гріх і відпочити... Кінську ж роботу з батьком робимо.

Карпо. Віддав би зароблене, Гнате Саливоновичу, я б конячину купив. Із сил вибилися.

Черепань. Гроші — як сказав: ліс у ріку — тоді й рощот. Розпатякався!

Вересай. Білі руки чорну працю люблять...

Карпо. Карбованця на коня не вистачає... Гнате Саливоновичу!

Черепань. Копійки не дам!

Захар *(скидає з себе шлею, люто)*. Та западись ти зі своїм лісом. Що ми — каторжні? Ходімо, батьку!

Черепань. Що? Ти як смієш? Молоко на губах не обсохло, і вже бунтує?.. Мовчать! Бо я тебе...*(Замахнувся ковінькою)*.

Захар *(спокійно)*. Ану, лише вдар!

Андрій. Гомо гоміні люпус ест...

Лисенко *(підбіг до Черепаня)*. Слухайте! Як ви смієте? Я не дозволю!

Черепань *(обертається до Лисенка)*. А це що за начальник? *(побачив усіх)*. А-а... Чи не студентики? Може, з тих, з анархістів? Переодяглися та й приїхали людей каламутити? *(Гнівно)*. Тут я хазяїн! Гнат Саливонович Черепань! Тут моє право — дозволяти чи не дозволяти.

Вересай *(тихо)*. Правду кажуть: аби шия, ярмо буде...

Лисенко. Ви поводитесь з людьми, як із скотиною... Ви забули, що в нас уже давно скасоване кріпацтво, людям дана воля!

Черепань. Воля? Хе-хе... Її розуміти треба. Вона государем і нам дана, купецькому сословію. Не лізь не в своє діло! На таких метких у нас теж вуздечка знайдеться.

Андрій *(до Черепаня)*. Ваші погрози залиште при собі, шановний!

Старицький. І скидайте шапку, рай його батька, коли розмовляєте з дворянином.

Андрій. Облиш його, Миколо! Однаково цим не допоможеш. Тут потрібні інші засоби, інші рецепти! *(Гнівно, в бік Черепаня)*. Не краплі датського короля, а скальпель!

Лисенко *(порпається в кишенях)*. В дорозі я витратився... *(До Карпа)*. Ось вам карбованець... Докладіть до коня.

Старицький. Візьміть і від мене. *(Дає гроші)*.

Карпо. Спасибі вам. Душевну людину одразу видно...

Вересай *(порпається у вузлику)*. І в мене трохи п'ятаків є... Грицю, дай людям.

Гриць подає Карпові мідяки.

Захар. Ні, не треба. Батьку, не беріть! *(До Вересая)*. Ми ще вам мусимо дати.

Карпо *(повертає мідяки Вересаю)*. Спасибі, діду. Мені вистачить тих, що пани дали. *(Вклоняється)*. Спасибі. *(До Захара)*. Ану, синку, р-раз — взяли!.. Два — взяли!..

Карпо і Захар потягли колоду.

Черепань *(до Миколи Лисенка, глузливо)*. З яких це земель, з якого царства прийшов такий щедрий Іван-царевич?

Созонт *(до Черепаня, суворо)*. Не дуже волю давай язикові! Віталія Романовича синок, пана Лисенка...

Черепань. Ага! Ось воно хто. *(Скидає шапку)*. Прошу пробачення. Чув, чув... Кажуть, в самій заграниці побували? Воно й видно, не наш дух. А я то, сірий, думаю, чого це ваш батько по гроші до мене ходить. На такого принца не настачиш!.. Бувайте здоровенькі! *(Виходить, єхидно посміхаючись)*.

Старицький. Яка потвора!

Вересай. Захищався рак клешнею, а багатий мошною.

Старицький. Майбутній мільйонер, рай його батька!

Андрій. Все прибирає до рук: і дворяп, і цих голодних людей.

Знову чути пісню:

Гей, бурлак робить-заробляє,
А хазяїн його лає.
Гей-гей, а хазяїн його лає...

Старицький. Знову співають.

Вересай. Не співають, а стогнуть.

Андрій. Чув, Миколо?

Старицький *(урочисто)*.

Выдь на Волгу! Чей стон раздается
Над великою русской рекой?
Этот стон у нас песней зовется...

Лисенко *(записує щось у зошит)*. Пісня... стогін... І слово в ній, як сльоза...

Вересай. А без пісні й життя нема. Людина з нею родиться й трудиться, з нею тужить і радується, з піснею

і вмирає. *(Зітхнув)*. Чи так би бурлака співав, коли б голос у борг не віддав. Людське горе — воно для чого?

Лисенко. Це так, діду Остапе! Хто вигадав людське горе? Хіба цар дав селянам волю для того, щоб люди у ярмі жили?

Десь уже зовсім далеко:

Заросився, забродився...
Де ти, бурлак, волочився?

Вересай. Цар волю дав?.. Ех, пане... Ви людина видюща. Не те, що я... Гляньте навколо себе... Де ви бачите ту волю? Скажіть, коли справжній маніфест вийде?

Андрій *(тихо)*. Так усі говорять, Миколо.

Лисенко. Я поспішав сюди, хотів побачити краще життя. Я не вірю, не хочу вірити. Приїду в Жовнин, переодягнусь селянином і піду по селах; збиратиму пісні і послухаю сам, що люди говорять. Підеш зі мною, Михайле?

Старицький. А що ж, підемо, Миколо.

Андрій *(з іронією)*. Ідіть... Слухайте...

Входить Созонт.

Созонт. Їдьмо, паничі...

Вересай. Треба й собі рушати... Ходімо, Грицю...

Лисенко. Куди вам, діду Остапе?

Вересай. До Чигирина пробираюсь... Ярмарок там у неділю. Поспіваю людям.

Лисенко. По такій грязюці? Пішки?

Вересай. Я звик по землі пішки ходити.

Лисенко. Ми вас підвеземо. Нам же по дорозі.

Вересай. Спасибі... Мені-то байдуже. А Гриць підбився...

Созонт. Коні готові. Можна їхати...

Лисенко *(бере Вересая під руку)*. Ходімо, діду Остапе.

Старицький *(до поводиря)*. Біжи до фургона, хлопче!

Всі виходять.
Бурлацька пісня звучить ближче:

Заросився, забродився,
Де ти, бурлак, волочився?
Гей-гей, вечеряти спізнився.

Чути голос Созонта: «Но! Поїхали!» Знову чути бубонці поштової тройки.

Завіса

Картина друга

Праворуч — веранда старого будинку. На веранді — стіл, стільці і стареньке піаніно. Перед верандою — зелений моріжок, кущі троянд і рожі. Вдалині між вербами синіє Сула. Сонячний день. На моріжку лежить з зошитом і олівцем у руках Лисенко. Він у вишиваній селянській сорочці. Недалеко від нього Созонт. На стільці сидить Вересай з кобзою в руках. Осторонь, біля дуба, Андрій.

Вересай *(грає і співає)*.

У полі могила
З вітром говорила:
«Повій, вітре буйнесенький,
Щоб я не змарніла.

Лисенко записує, підспівує.

Щоб я не змарніла,
Щоб я не зчорніла,
Щоб по мені трава росла
Та все зеленіла.

Ой у полі річка,
Через річку кладка.
Не покидай, козаченьку,
Рідненького батька!

Як батька покинеш,
Сам тоді загинеш,
Річенькою бистренькою
У Дунай полинеш.

Бодай же та річка
Кушірем заросла,
Вона ж мого миленького
У Дунай занесла.

Лисенко. Чудово!.. *(До Андрія)*. Там, у Європі, здивувались, прослухавши наші мелодії. А чехи на моєму концерті у Празі зустріли ці мелодії бурею овацій.

Созонт *(дивлячись на Лисенка, до Андрія)*. Ще ж наче не так давно я водив його у ліс по ягоди... Бувало, втомить ніженьки — на спину його посаджу та й несу...

Вересай *(до Лисенка)*. То ви, значить, і за границею побували?

Лисенко *(зітхнувши)*. Побував, діду Остапе.

Созонт *(до Вересая)*. Живих німців і французів повидав наш панич!

Лисенко *(сміється)*. Повидав!

Вересай. Ну, як вони, коли, скажімо, порівняти з нашими людьми?

Андрій посміхається.

Лисенко. Та як сказати...

Созонт. Бідні люди!.. Мабуть, на самому пиві живуть...

Вересай. І пісні, мабуть, не такі...

Созонт *(до Вересая)*. У них, за гряницею, більш на бубон грають.

Лисенко сміється.

Краще, як у нашому Жовнині, мабуть, ніде в світі немає!

Лисенко. Нема, Созонте! Діду Остапе, заспівайте ще, прошу вас. Ви так добре співаєте.

Вересай. Співаю добре, а перестану — ще краще. А скажіть, Миколо Віталійовичу, навіщо вони вам, пісні наші селянські?

Лисенко. Навіщо? А я їх зберу докупи, в одну книжку, і надрукую, щоб усі люди читали, щоб знали і співали їх.

Вересай. Он воно яке діло... У мене їх ого-го! І козацьких, і бурлацьких, і про вдів, і про сиріт, і купальських, і весільних. Добре діло робите, Миколо Віталійовичу.

Созонт. Добре діло, паничу!

Лисенко. Слухай, Созонте! Облиш оте своє «паничу»!

Созонт. Е, ні, до смерті вас так величатиму. *(З любов'ю дивиться на Лисенка)*.

Біля веранди проходить Олена.

Лисенко *(побачив Олену)*. Та це ж... Оленка?

Созонт. Вона, паничу... *(Зітхнув)*.

Лисенко. Як вона виросла! *(Підводиться)*. Оленко!

Олена спинилась, глянула на Лисенка. На її красивому, але блідому обличчі на мить промайнуло щось радісне, проте тільки на мить. Вона йде далі, не відповівши й слова.

(Наздогнав її). Олено! Ти не пізнала мене? Це ж я, Микола, Микола Лисенко. Не пригадуєш? Ти гусей пасла

і пісень співала... А я вже був студентом... Пісні твої записував...

Олена. Микола? Наш панич?..*(Грубо)*. Ну й співала... Ну й що ж?

Лисенко. Що з тобою, Оленко? Ти була така привітна, лагідна...

Олена. Привітна? Ага... була привітна... Яка була привітна і лагідна! А за ту лагідність мою... *(Відвернулась)*.

Лисенко. Оленко, у тебе якесь горе? Розкажи...

Олена *(з гіркотою)*. А ви ніби й не знаєте?.. По всьому селі поговір іде, на глум здіймають, а ви й не чули?.. *(Хоче йти)*.

Лисенко *(заступив їй дорогу)*. Олено... *(До Андрія)*. В чому справа? Що сталося?

Созонт *(до Олени)*. Панич нічого не знає...

Лисенко *(до Олени)*. Розкажи, Олено.

Олена. Пустіть. Не роз'ятрюйте душу!.. *(Гнівно)*. Всі ви... однакові! *(Рвучко пішла геть)*.

Лисенко *(розгублено)*. Що з нею, Созонте?

Созонт *(зітхнув)*. Велике горе спіткало нашу Оленку.

Лисенко. Скажи, Созонте.

Созонт. Відома річ, дівоча доля... Зросла, розцвіла, як у саду пишна квітка... Впала в око одному охвицерику з полку, в якому служив і ваш батько... Хіба не помітили? Матір'ю скоро стане Оленка, покриткою.

Вересай. Бідна дівчина...

Лисенко. Оленка... наша маленька Оленка... Ще три роки тому вона пасла гусей... *(Дивиться з жалем услід дівчині)*. Хто він, той мерзотник? *(До Андрія)*. Де він?

Андрій. Заспокойся, Миколо...

Созонт. Не з руки вам, паничу, у це діло встрявати... Та й що воно допоможе? Така наша доля...

Вересай. За кріпацтва воно ще гірше було. Хіба таке було!..

Входить Старицький.

Лисенко. Михайле, я на тебе чекаю, чекаю... Де ти був?

Старицький. Де був, де був? Ну тебе з твоїм маскарадом, Миколо. В таку халепу встряв...

Лисенко. Що сталося?

Старицький. Пішов я у Журавку. Підсів до людей

на колоди... Почав з ними розмову. А вони поглядають на мене підозріливо. Один дядько здоровенний, як дуб, і каже: «Чоловіче добрий, чи не становий підіслав тебе до нас?» Ось бачиш, розпанахана сорочка?.. А могло бути й гірше, рай його батька! Ні, таке ходіння в народ нікуди не годиться.

Андрій сміється.

Піду переодягнуся. *(Виходить).*

Вересай. Народ злобує дуже... А тільки боятися людей не треба...

Віталій Романович *(входить, до Миколи Лисенка).* А ти все пісні записуєш?

Лисенко. Їх, тату, у діда Остапа — як у саду яблук...

Віталій Романович. Гляди, й нагодувати людину забули?

Вересай. Спасибі, пане. Вельми вдячний. Навіть чаркою почастували... Аякже!.. Ну, мені вже й далі рушати треба... Де мій Гриць?..

Лисенко. Пожили б у нас ще день-два, діду Остапе.

Вересай. Ні, ні... Погостював — треба й честь знати. На неділю неодмінно мушу в Чигирині бути.

Віталій Романович. Созонте, пошукай хлопця...

Созонт виходить.

Лисенко *(до Вересая).* Заспівайте ще, діду Остапе, останню.

Вересай. Що ж вам заспівати?.. Хіба ту, що Тарасові Григоровичу співав?

Лисенко *(здивовано).* Шевченкові? Ви зустрічалися з ним? Розмовляли?

Вересай. Отак, як з вами. *(Зітхнув).* Які слова він сказав мені! *(Урочисто).* «У цього старця душа проста та хороша» — такі слова сказав він. Тільки це дуже гнівна пісня. *(Грає і співає).*

Нема в світі правди, правди не зіскати,
Бо вже в світі кривда стала панувати...

Входить Старицький.

Тепер правда у панів в темниці,
А щира неправда з панами в світлиці.

Андрій. Оце пісня!

Старицький. Яка сила!..

Входять Созонт з Грицем. Поводир бере Вересая за руку.

Вересай. Ну й годі! *(Бере кобзу на плече).* Що я вам скажу, Миколо Віталійовичу... *(Виймає з-за пазухи загорнуту в хусточку книжку).* Тарас Григорович мені подарував. «Кобзар» книжка ця зветься. Я сліпий... читати не можу. Я всі ці вірші його напам'ять знаю. Візьміть ви цю книжку... Тільки не показуйте нікому. Слова тут такі є, що урядник за них і в холодну посадить. Я дуже ховався з нею... Ті вірші він сам, своєю рукою писав. Схороніть її. *(Передає «Кобзаря» Миколі Лисенку).*

Лисенко. Спасибі вам, діду Остапе. Схороню цю книжку. Коли ж я поверну її вам? Де ми зустрінемось?

Вересай. Світ великий. Я по світу ходжу, пісень людям співаю. Чи ви на мій голос, чи я на ваш прийду — десь і зустрінемось. *(Вклоняється).* Щасти вам на все гоже! Бувайте здорові!

Віталій Романович. Ідіть з богом, діду.

Созонт. Доброї дороги вам, діду Остапе.

Вересай виходить.

Старицький *(розглядає книжку).* Рукописний «Кобзар»! Миколо, тут є вірші, які цензура не пропускала! Це надзвичайно цікаво!

Андрій *(дивиться вслід Вересаєві).* Сліпий, а видющому може дорогу вказати. *(До Старицького).* Читай, Михайле!

Віталій Романович. О, вже загорівся! Буйна голова! Скрутиш ти її.

Андрій. Не турбуйся, тату.

Віталій Романович. Наскрізь бачу тебе... Відчуваю, чим дихаєш... *(З посмішкою).* Може, краще було б іти вам у кірасири? А втім, військовий мундир теж не рятує молодої людини від політики.

Лисенко *(сміючись, дивиться на батька).* Це так... Згадати хоч би декабристів...

Віталій Романович. Коли я чую це слово — декабристи,— мені хочеться стати струнко, як солдатові, хоч я вже й у відставці! *(Гордо).* Я, діти, бачив Рилєєва! Він був моїм улюбленим поетом. *(Схвильовано читає).*

Известно мне, — погибель ждет
Того, кто первый восстает
На утеснителей народа.

Судьба меня уж обрекла,
Но где, скажи, когда была
Без жертв искуплена свобода?

Скільки-то часу минуло...

Лисенко, Андрій і Старицький читають «Кобзаря».

Андрій. Які слова!

Чути грім.

Созонт *(глянув на небо)*. Знову на дощ збирається.

Віталій Романович. Та-ак... Хтось збере багато хліба з наших десятин... *(Зітхнув)*. Продано все, крім оцього старого гнізда... Сьогодні у нас гості. Якже, сусідам цікаво поглянути на моїх синів. Злетілися орлята. *(Чути шум, цокання копит)*. Ага, вже з'їжджаються... Піди, Созонте, глянь, чи все в порядку.

Созонт виходить.

Чути голос Живоглядова: «Прошко! Дай вівса Цезарю!» Входить Живоглядов, хоче йти до веранди. Але шлях йому перетинає Олена.

Олена. Чекайте!..

Живоглядов *(спинився, озирається)*. Ти? В чім справа? Потім... Я тут в гостях.

Олена. Пане офіцере... Антоне Павловичу... Антосику...

Живоглядов. Що? Замовчи! Як ти смієш при людях, негідниця?!

Олена. Це я — негідниця?.. *(Відступає від Живоглядова і зникає між дерев)*.

Живоглядов. Чорт забери!.. *(Іде до веранди, де його зустрічає Віталій Романович Лисенко)*.

Віталій Романович. Здрастуйте, ротмістре! Колю, знайомся, ротмістр Живоглядов, з полку, в якому колись і я мав честь служити.

Андрій *(до Старицького)*. Принесло його...

Живоглядов, клацнувши закаблуками, вітається з Лисенком та іншими.

Живоглядов *(до Лисенка)*. Дуже радий. Ви сочиняєте музику? Цікаво... Я теж люблю музику... Я мрію покинути цю нудну провінцію, поїхати в Петербург, послухати циган, шансонеток. Ах, яка це річ!

Л и с е н к о. Не можу поділити ваших захоплень: я ненавиджу шансонеток.

Помітно вечоріє. На Сулі чути купальську пісню:

Ой зірву я з рожі квітку
Та й пущу на воду.
Пливи, пливи, моя квітко,
Та й до мого роду.

Ж и в о г л я д о в. Я здивований! Як можна не любити шансонеток?

С т а р и ц ь к и й *(який весь час переглядав «Кобзаря»)*. Послухай, Миколо! *(До Живоглядова)*. І ви послухайте. *(До Андрія, тихо)*. Це і йому буде корисно, рай його батька! *(Читає)*.

Катерино, серце моє!
Липенько з тобою!
Де ти в світі подінешся
З малим сиротою?

З «Катерини». *(До Живоглядова)*. Селянську дівчину обманув офіцер... Мерзотник покинув її... вагітну.

До веранди підходить С о з о н т, слухає Старицького.

Нещасна дівчина-покритка нарешті зустріла того негідника, коли він їхав зі своїм ескадроном.

А н д р і й *(тихо, до Старицького)*. Читай, Михайле.

С т а р и ц ь к и й *(читає)*.

... до його... За стремена...
А він подивився
Та шпорами коня в боки.
«Чого ж утікаєш?
Хіба забув Катерину?
Хіба не пізнаєш?»

А він їй:

«Дура, отвяжися!
Возьмите прочь безумную!»

С о з о н т *(тихо)*. Ач, мерзотник...

Над Сулою чути все ту ж купальську пісню.

Ж и в о г л я д о в *(до Віталія Романовича)*. Чи не здається вам, що тут запахло чобітьми, намащеними дьогтем?

В і т а л і й Р о м а н о в и ч. Що? Я не чую...

Андрій *(до Живоглядова, різко)*. Треба навчитись поважати і чоботи, намащені дьогтем, пане офіцере!

Лисенко. Читай, Михайле!

Старицький *(продовжує читати)*.

...серед ставу
Мовчки опинилась.
«Прийми, боже, мою душу,
А ти — моє тіло!»
Шубовсть в воду!.. Попід льодом
Геть загуркотіло.

Чорнобрива Катерина
Найшла, що шукала.
Дунув вітер понад ставом —
І сліду не стало.

Віталій Романович *(до Старицького, говорить тихо)*. Може, досить, Михайле? Сам бачиш, це не всім подобається..

Старицький *(закриває книгу)*. Ну й що ж...

Андрій. Читай, Михайле!

Старицький. Ні, досить. *(До Живоглядова)*. Ви пробачте...

Живоглядов. Чому ж, прошу... Я терпляче слухав... Звичайно, мені не все зрозуміло... Є слова, які... А втім, нема нічого дивного. Ці ж вірші писані для мужиків?

Лисенко поривається щось сказати, але стримується.

А скажіть... ця книжка дозволена цензурою?

Старицький. А якщо ні?

Созонт *(схвильований, до Миколи Віталійовича)*. Яка правдива книга, паничу. Саме так, як отут описано, повівся з нашою Оленкою їх благородіє. *(Вказує поглядом на Живоглядова і виходить)*.

Лисенко. Що?! *(Гнівно дивиться на Живоглядова, потім наближається до нього)*. Так це ви?..

Старицький *(спиняє Лисенка)*. Миколо... Прошу тебе... Не роби дурниць.

Лисенко *(не слухає)*. Пане офіцере!

Раптом з саду, з боку Сули, де звучить пісня, чути незвичайний тривожний шум, пісня обривається. Долітають окремі слова: «Гаки! Гаки! Човен! Швидше човен!.. Невода! Несіть невода!» Знов чути грім.

Що там?

Віталій Романович. Що за крик? Що сталося? *(Прислухається)*. Біля Сули. Там молодь святкує Купала.

Вбігає Созонт, він блідий, схвильований.

Созонт. Віталію Романовичу, таке горе! Ой, таке горе...

Віталій Романович. Говори швидше, Созонте, що сталося?

Созонт. Оленка... Кинулася в Сулу... Утопилася...

Віталій Романович. Людей! Клич людей! Біжи в село!..

Лисенко. Де вона? *(Побіг)*.

Вибігає Старицький. Андрій іде в дім, повертається з ліками і теж біжить до Сули.

Віталій Романович. Ну й діла... Созонте, неси гаки до берега! Швидше!..

Созонт виходить.

З'їжджаються гості, і такий випадок. *(Виходить)*.

Живоглядов *(сам)*. Олена? Чорт забери! Надало мені приїхати на цю вечірку... Краще буде, коли я звідсіль ретируюсь. *(Гукає)*. Прошко! Коня!

З боку Сули чути вигуки: «Є! Тягніть до берега! Швидше!» (

Прошко! Куди він подівся, каналія?.. *(Нервово ходить по веранді)*. Чорт!..

Велика пауза. Насувається ніч.
Згодом сюди входить Микола Лисенко, одежа в нього мокра. За ним ідуть Старицький, Віталій Романович.

Віталій Романович *(до Миколи)*. Просто в одежі кинувся! Ти ж міг і сам потонути.

Лисенко. Коли гине людина... *(Побачив Живоглядова)*. А-а, ви ще тут? Гаразд!.. *(Іде до нього)*. Пане офіцере! Я маю вам сказати два слова... tête-à-tête...*

Живоглядов. Прошу... Я до ваших послуг...

Лисенко *(бере Живоглядова під руку і веде з веранди на моріжок. Закривши собою Живоглядова, говорить гнівно)*. Забирайтеся! Забирайтеся геть! Негайно! Зараз же!

Живоглядов *(спантеличений і розгублений)*. Я вас не розумію... В чім справа? Прошу пояснити!

---

* Сам на сам *(франц.)*.

Лисенко. Ніяких пояснень!.. Щоб вашої ноги тут більше не було. Інакше я... *(знизивши голос)* я прилюдно дам вам ляпаса!.. За Олену...

Живоглядов. Як ви смієте!.. Я офіцер і дворянин!..

Лисенко. Ви негідник!.. Геть звідсіль!

Чути удар грому.

Живоглядов. Гаразд!.. Я піду. Але я запам'ятаю... запам'ятаю! *(Відходить від Миколи Віталійовича Лисенка)*. Прошко!

Вбігає солдат.

Ти де ходиш, сучий син? *(Б'є солдата по обличчю)*. Коня!

Солдат виходить. Живоглядов іде до Віталія Романовича.

Прошу пробачення... Мене викликали в службових справах. Я мушу негайно їхати. *(Виструнчився, клацнув закаблуками)*. Au revoir! * *(До Миколи Лисенка)*. Я не забуду! *(Виходить)*.

Віталій Романович *(до Миколи Лисенка)*. Я нічого не розумію. Що сталося між вами?

Лисенко *(спокійно)*. Нічого особливого. Невеличка розмова про мораль і честь.

Віталій Романович. Миколо... Звичайно, дуелі давно заборонено, а все ж...

Лисенко. Не хвилюйся, тату! До всього — він ще й боягуз.

Віталій Романович. Ходім переодягнешся... Ти весь мокрий...

Старицький. Андрій наказав грілку...

Віталій Романович. Не грілку, а горілку! Аква віта, і чим більше, тим краще. Ходімо!

Вбігає Созонт.

Созонт. Вже дихає!

Лисенко *(радісно)*. Жива?

Созонт. Андрій Віталійович диханіє їй зробив. А вже була зовсім мертва. *(Озирнувся)*. А де він? Той...

Лисенко. Втік, мерзотник!..

Віталій Романович. Жива... Ху... На душі полегшало. Созонте, засвіти лампу.

---

* До побачення *(франц.)*.

Сезонт виходить. Віталій Романович дивиться на небо. До веранди йде Черепань.

О, ще його тут не вистачало...

Черепань *(входить)*. Здрастуйте!

Віталій Романович. Що? Ах, це ви... Здрастуйте. *(До Миколи Лисенка й Старицького)*. Ідіть, ідіть, кажу! У мене тут справи...

Микола Лисенко і Старицький виходять.

Черепань. Прошу пробачення, Віталію Романовичу. Але... я прийшов нагадати вам, що сьогодні...

Віталій Романович *(говорить схвильовано, але стримано)*. Знаю, знаю... Я б вас просив... іншим разом. Ви розумієте, приїхав син... Гості. А тут іще така подія.

Черепань. Час, дійсно, непідходящий... Та що поробиш! Сьогодні вийшов строк.

Віталій Романович. Знаю. Днів через п'ять... Все одно у мене зараз немає грошей.

Черепань *(холодно)*. Це дуже неприємно. Ви розумієте, шановний Віталію Романовичу, я змушений буду пред'явити векселя в суд. Вашу садибу...

Віталій Романович *(з обуренням)*. Ви цього не зробите! Гроші будуть найближчими днями.

Черепань. Не вірю. Навряд. У вас дуже щедрий синок. Іван-царевич! А в мене комерція... Залізницю будувати возмечтав Гнат Черепань! Кожна копійка потрібна. Чекати нам не з руки...

Віталій Романович *(нервово)*. Ви людина чи камінь? Я ж вам кажу: гроші будуть найближчими днями.

Черепань. Гаразд. Поважаючи вас, даю тиждень строку. Хе-хе... діти... То і радість наша, і горе. Йому й науку подавай, і піаніно, і тонкі манери... Знов же таки — форс. Лакеї, білі рукавички і ресторанчик; і цей, як він, лі... лібералізм, благодійність усяку, мечтательність. На це у них мода. Не вистачає мужичку на коня — на, мужичок, карбованця! А за цю мечтательність, гляди, і в Сибір по етапу перепровадять. І сюди витрати. Трудно, як не прикинь. Бувайте здоровенькі! Але пам'ятайте: тиждень. *(Виходить.)*

Віталій Романович *(сам)*. Тяжкі часи настали. Вчорашній корчмар, відкупщик, стає мільйонером, за гор-

ло бере дворянина... *(Обурено)*. Як він смів так розмовляти зі мною? *(Виходить)*.

Велика пауза.

Тихо в домі, тихо і в саду. Сходить місяць. Десь знову чути спокійну купальську пісню:

Ой зірву я з рожі квітку
Та й пущу на воду.
Пливи, пливи, моя квітко,
Та й до мого роду.

На веранду, на дах будинку і на старі тополі падає місячне сяйво. Згодом на веранду виходить Микола Лисенко у халаті. Він ходить по веранді, щось наспівує. Потім сідає до піаніно. Бере акорди. Звучать перші звуки. Він шукає, знаходить. Тут і пісня лісорубів, і пісні, що наспівував Созонт, і мелодія купальської пісні, яка й зараз тихо лине десь над Сулою.

Звуки ростуть, міцніють. На Миколу Віталійовича падає сяйво місяця. З саду до веранди підходять Андрій і Старицький. Вони завмирають, слухають. Лисенко розвиває тему, імпровізує. І ось уже на всю силу звучить знайдена остаточно мелодія.

На веранду з дому входить Віталій Романович, тихо стає біля дверей і теж слухає.

Микола Лисенко захоплюється грою і не помічає нікого. Нарешті він стомлено опускає руки.

Андрій і Старицький ідуть до Лисенка на веранду.

Андрій. Миколо! Чудесно!..

Старицький. Це ти зараз? Отут!

Лисенко. Ви слухали?

Старицький. Так...

Андрій. Слухали!

Старицький. Я все зрозумів. На тебе вплинула ця трагічна подія з Оленою.

Андрій. Як багато можна сказати музикою!

Старицький. Пригадуєш «Майську ніч» Гоголя?.. Ця музика дуже підходить до сюжету цього твору!.. Миколо!.. Створити б нам таку оперу!..

Лисенко. Таку оперу... Я давно мрію про оперу, Михайле...

Старицький. Я напишу лібретто...

Лисенко. Спасибі, друже. *(Задушевно)*. Що я скажу тобі, Михайле! Підемо в життя разом... Пліч-о-пліч...

Старицький. Зберемо трупу. Організуємо театр. Ех, Миколо! Дай я тебе поцілую...

Цілуються.

Лисенко. А роботи — непочатий край! У нашого народу стільки музичного багатства, стільки прекрасних мелодій! І в кожній з них — як не любов, то гнів! На простір їх, в театр! На сцену! Все зберегти! Гармонізувати!

Старицький. Ми створимо нашу національну оперу!

Віталій Романович. Не забудьте й мене запросити на прем'єру.

Лисенко *(обернувшись)*. Тато?..

Віталій Романович *(схвильовано)*. Ось сюди, до самого серця дійшло...

Лисенко. Створити нашу національну оперу... *(Ходить по веранді)*. Але я ще не готовий до цього. Мені ще треба вчитись.

Віталій Романович. А Лейпціг?

Лисенко. Так, я дякую добрим німецьким професорам за їхню науку... Вони допомогли мені стати непоганим піаністом. Але того, по що я їхав, я там не знайшов. Справжнім композитором можна стати лише тоді, коли ти — з своїм народом, живеш його піснями, мелодіями, його думами. Я поїду до Петербурга, буду вчитися у російських композиторів. У Римського-Корсакова. Він, і тільки він...

Віталій Романович. Миколо, ми тяглися з останнього, щоб дати тобі освіту... Гніздо продають з молотка. Послухай, сину, що я скажу: я теж був молодим; хто з нас у ці роки не мріяв злетіти над світом! А життя — воно має свої суворі закони. Об них, як об скелю, розбиваються всі наші юнацькі мрії. Я б радив тобі шукати посаду... З пісні хліба не спечеш...

Лисенко. Служити?

Андрій. Стати чиновником?

Лисенко. Я вже скуштував цього хліба. Ніколи!

Старицький. Віталію Романовичу, у Миколи інше покликання. Він мусить служити народові своїм талантом. Музика — єдиний шлях, яким...

Віталій Романович. Хіба я проти? Але знай: тебе чекають нестатки, злидні...

Лисенко. Тату! В ім'я справи, яку любиш... *(Суворо)*. Я поїду, тату!

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Картина третя

Берег над Десною. Верби. По той бік річки мальовничий пейзаж старовинного українського міста.
Вечоріє. Чути далекий церковний дзвін. Очевидно, неділя.
Лине пісня:

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою.

Входять Микола Віталійович Лисенко і Ольга Антонівна. Обоє у світлому літньому одязі.

Ольга Антонівна. Це на човнах співають.

Лисенко *(мрійно)*. Ольго Антонівно! Я зберу хор, великий народний хор... Поїду з цим хором по Україні. Про цю свою мрію я говорив Римському-Корсакову... і Мусоргському, і Стасову... Які це люди, Ольго Антонівно! Вони люблять нашу пісню!

Ольга Антонівна *(дивиться з захопленням на Миколу Лисенка)*. Римський-Корсаков і вас любить, Миколо Віталійовичу.

Лисенко. Як легко було в нього вчитись! Мене хотіли залишити в Петербурзі в оперному театрі диригентом. А він порадив мені їхати на Україну. Пригадую нашу прощальну розмову. Ми йшли по Невському. Стояла чудова біла ніч... Він сказав мені: «Я знаю: вам буде важко. Це страшна річ — політика утиску культур окраїнних народів. Але саме тому вам і необхідно бути з своїм народом». Я повернувся до Києва. Почались ці подорожі, концерти. *(Щиро)*. І от я зустрів вас, таку сердечну, щиру і таку музикальну людину. *(Зітхнувши)*. Сьогодні я повертаюсь до Києва.

Ольга Антонівна *(злякано)*. Уже? Так швидко?

Лисенко. Знову буду самотній... Вірите, Ольго Анто-

нівно, я так звик до того, що біля мене друг, якому я можу програти кожну свою нову річ, порадитись з ним...

Ольга Антонівна. Миколо Віталійовичу...

Лисенко *(щиро)*. Життя моє склалось не дуже радісно. Я мав дружину. Але... ми прожили разом не довго... Вона пішла від мене... *(Пауза)*. Ольго Антонівно, скажіть, що таке щастя?

Ольга Антонівна. Щастя... Не знаю... Але мені здається, я зараз відчуваю його — всією душею, серцем.

Лисенко. Я теж. Щастя... воно спадає на долю людини несподівано, як сніг, воно чарівне, як цвітіння яблунь навесні... Ольго Антонівно, он човен і весла... Хочете — попливемо вдвох униз за течією і так будемо пливти, аж поки на річку не впаде присмерк. Я проспіваю вам свою нову пісню. Вона зветься «Веснянка». Ходімо?

Ольга Антонівна *(тихо)*. Співайте, я буду веслувати.

Вони, взявшись за руки, виходять. Велика пауза. З боку річки чути «Веснянку», яку співає Лисенко.

Входять Остап Вересай і Созонт.

Созонт. Сідайте, діду Остапе. Тут вам буде безпечніше.

Вересай. Спасибі. А як же люди?

Созонт. Люди сюди прийдуть.

Вересай. Тож тільки подумать! Співати забороняють!..

Созонт. О господи... Відпочиньте. А я панича пошукаю. Дуже радий він буде, коли дізнається.

Вересай. Ага! Кличте його сюди.

Созонт виходить.

Ох-хо-хо. З піснею ховайся, мов злодій. Боже, як ти дивишся з неба на цю неправду? *(Настроює бандуру)*.

Сходяться люди, стають біля Вересая.

Голоси. Співайте, діду,

— Станового нема...

— І як у нього рука піднялась...

Вересай. Великий та багатий рідко винуватий... Проспіваю вам, люди, пісню, яку я царю співав...

У натовпі шепіт: «Чуєш? Самому царю співав!»

(Співає).

Нема в світі правди, правди не зіскати,
Бо вже в світі кривда стала панувати.
Тепер правда у панів в темниці,
А щира неправда з панами в світлиці.
Що вже тепер правда стоїть у порога,
А щира неправда з панами в кінці стола.
Тепер уже правда в панів під ногами,
А щира неправда сидить між панами!
Тепер уже правду ногами топтають,
А щиру неправду медом-вином напувають.
Тепер щира правда у панів в недолі,
А щира неправда у добрій волі!

Раптом люди, що слухають пісню, захвилювались.

Голоси. Становий!

— Мовчіть, діду!

Входить становий пристав.

Пристав. Це що за зборище? *(Побачив Вересая).* А... Ти знов?.. З базару прогнав, а ти сюди? Геть зараз же, поки я в холодну тебе не посадив!

Вересай. І чого ви так лютуєте, пане приставе? Що я вам зробив лихого?

Пристав. Не розсуждать! *(Хоче вирвати з рук Вересая бандуру).*

Вересай. Не смій! У мене пачпорт на пісню є! Глянь! *(Виймає з-за пазухи золочену табакерку).*

Пристав. Це що?

Вересай. Від самого царя.

Пристав читає напис на табакерці, виструнчується, бере під козирок.

Голоси. Ага!

— Злякався? Сам цар його слухав!

— Отаке-то, пане становий.

Пристав. Государю імператору честь віддаю, а не тобі, старий дурню! *(Б'є ногою по бандурі).*

Голоси. Та як так можна?!

— Це розбій!

Пристав *(до людей).* Р-р-розойдись!

Люди розходяться.

Каналії! *(До Вересая).* Ану, ходім зі мною в холодну. *(Тягне Вересая за руку).*

Входять Созонт, Микола Лисенко, Ольга Антонівна.

Созонт *(злякано)*. Сграновий!..

Лисенко. Дід Остап? *(До пристава)*. Куди ви тягнете цю людину?

Пристав. Ясно куди...

Лисенко. Хіба він злодій?

Пристав. Гірше... *(Багатозначно)*. Політичний! Пісні, котрі, згідно указу, співати воспрещено, співає, негідник!

Лисенко. Одну хвилину. *(Відводить пристава вбік)*. Я вас прошу... тут десять карбованців...

Пристав. Га? Що? Ага!.. *(Бере гроші)*. Премного благодарствую. Должон звернуть вашу увагу на обстоятельство: з одной сторони — от царя дійствітельно іменной подарунок, з другой сторони — імєю секретноє предписаніє наблюдать за повєдєніем оного кобзаря і не дозволять йому співати пісні як політическькі вредниє. *(До Вересая)*. Можеш іти. Але негайно забирайся геть звідсіль! *(До Лисенка)*. Адью! *(Клацнув шпорами. Пішов)*.

Лисенко *(до Остапа Вересая)*. Здрастуйте, діду Остапе!

Вересай. Здрастуйте, Миколо Віталійовичу. Рятівник мій... Почув ваш голос — і зразу на душі легше стало... Каже, якийсь міністр з Петербурга знову пісні наші заборонив... Мабуть, карбованця здер з вас за те, що відпустив мене? Ех, горе людське... Де ти, доле наша? Чи ти у світлиці, чи ти тут у в'язниці?..

Лисенко. Заспокойтесь, діду Остапе.

Ольга Антонівна. У вас свитка розідрана.

Созонт. Ага. *(Дістає з шапки голку й нитку)*. Голка у мене є.

Ольга Антонівна. Давайте сюди. *(Зашиває свитку)*.

Вересай. Спасибі вам. *(Обмацує кобзу)*. Ціла, не розбив... Як бабахнув по ній ногою... Таким бузувірам у м'якеньких паптофлях треба ходити, а не в кованих чоботях. *(До Миколи Лисенка)*. Після Петербурга не бачився з вами. *(Зітхнув. До Ольги Антонівни)*. Мене, отакого сліпого, нужденного, до столиці возили. Показували там усяким великим людям, музикантам знаменитим... Як це вони там у них звуться, дайте пригадаю... Ага, кучка...

Ольга Антонівна *(з усмішкою)*. «Могуча кучка».

Вересай. Так вони ото, значить, всі разом, всією кучкою, дуже одобряли мене. І вчитель Миколи Віталійовича господин Римський-Корсаков ласкаве слово сказав, і пан Балакірєв. Усі такі душевні, не горді. Такі знамениті, а Микола Віталійович з ними, як рідний брат. І зі мною привітні. А потім дізнався цар, що я приїхав. Отой цар, що людям волю цю нещасну дав... Захотів мене послухати. Каже: подать сюди Вересая! Ну я йому і проспівав! Думу свою про правду й неправду царю проспівав!

Ольга Антонівна. І не побоялись?

Вересай. А що він мені, сліпому, зробить, хоч він і цар? Світу я вже й без нього не бачу. У темницю посадить? Так мені без очей увесь вік темниця. А правду про людей хоч від мене хай почує. Бо він, цар, хоч і видющий, а людей не бачить. Теж як сліпий по своєму царстві ходить. Ну я йому всю правду-матінку піснею...

Ольга Антонівна. І що вам було за це, діду?

Вересай. Анічогісінько. Не зачепили.

Ольга Антонівна закінчила лагодити свитку.

Велике спасибі вам, голубко. Царевичі мені ось цю табакерку пожалували. *(Таємниче)*. Я так мислю — побоявся мене цар! Думає собі, що, мовляв, люди скажуть? Усіх видющих своїм маніфестом обидив та ще й сліпого скривдити?

Лисенко *(скорботно)*. У нас це стало долею кожного талановитого співця, музики. А я йду назустріч цій долі! Пісні пишу. Для кого ж я їх пишу?

Вересай. Не вболівайте, Миколо Віталійовичу... То все пусте, то від лукавого. Спало якомусь дурному міністрові на думку, ну й утнув людям на сміх. Пісня — як вітер, як вода... Чи можна Дніпрові заборонити пливти по землі? Чи можна вітрові сказати — стій? Так і пісню — не спиниш її, крізь грати пройде вона.

Лисенко. Так, Остапе! Нікому не зупинити пісню. Я вирішив покласти Шевченкового «Кобзаря» на музику. Адже там кожний вірш, кожний рядок — пісня! Коли не гнів народу, то його убивчий сміх. *(Наспівує)*.

Од села до села
Танці та музики:
Курку, яйця продала —
Маю черевики.

Од села до села
Буду танцювати,
Ні корови, ні вола —
Осталася хата.

Та це ж слово само просить мелодії!

Вересай. Чуло моє серце, що я у добрі руки ту золоту книжку передаю. *(Встає).*

Лисенко. Куди ж ви тепер, діду Остапе?

Вересай. Знов на Полтавщину. Скоро у Переяславі ярмарок. Підводу б напитати. Пішки мені вже труднувато. Зносилося тіло. Був у мене один скарб — здоров'я, та й те кінчається.

Ольга Антонівна. Як же ви самі, без поводиря?

Вересай. Захворів мій Гриць. Та я вже й без поводиря звик... Дороги знайомі, ходжені. На все добре вам... *(До Миколи Лисенка).* Прощайте... Не знаю, чи побачимось коли... *(Вклоняється, виходить).*

Лисенко. Щасти вам, діду Остапе... *(Довго дивиться йому вслід).* Як я люблю цю людину, Ольго...

Ольга Антонівна. Його не можна не любити. *(Пригорнулася).*

Лисенко. Я ніколи не забуду цей день, Ольго, Созонте! Поздоров нас: Ольга Антонівна дала згоду стати моєю дружиною.

Созонт *(радісно).* Поздоровляю вас, паничу. Від усього серця. *(Витирає сльозу).* Шануйте нашого панича, Ольго Антонівно, доглядайте його...

Лисенко. Созонте, іди замовляй коні на Київ. *(До Ольги Антонівни).* Поїдемо у нашу весільну подорож.

Завіса

Картина четверта

Простора кімната в квартирі Миколи Віталійовича Лисенка в Києві. В центрі — широкі двері на балкон, крізь які видно дзвіницю Софійського собору.

Кімната обставлена пристойно, хоч і не дуже розкішно. Праворуч добротний концертний рояль. Всюди ноти, зім'яті аркуші. Це сліди творчої праці.

Зима. Біля рояля Микола Віталійович Лисенко. Він грав. Чути мелодію жалібного маршу «Вмер батько наш».

Тихо входить Ольга Антонівна, довго слухає, потім підкрадається до Миколи Віталійовича, жартівливо закриває йому очі долонями.

Лисенко. Це ти, Ольго?

Ольга Антонівна. Ні, це не я. Це добра фея, яка прийшла з таємничого лісу, щоб забрати тебе з собою, врятувати від цих важких думок, переживань, від надмірної праці і понести далеко в ліси, в таємничі хащі, у казкові краї, де нема ні губернаторів, ні поліцмейстерів, ні цих тривог та безсонних ночей.

Лисенко *(неспокійно дивиться на годинник)*. А Михайла нема...

Ольга Антонівна. Він пішов у справі твоєї збірки?

Лисенко. Так. До попечителя округу князя Ширінського-Шихматова. І до поліцмейстера. Вирішується доля святкового концерту. І доля збірки. До князя треба було мені піти самому. Але я посварився з його фаворитом, отим лакузою Андріашевим. Чекаю вже п'ять годин.

Ольга Антонівна. А ти не хвилюй себе передчасно, Миколо. Може, все й обійдеться. *(Проглядає ноти на роялі)*. Це що в тебе?

Лисенко. Вранці написав. Виносив у собі давно, а сьогодні записав. Послухай Олю... *(Грає і наспівує)*. «Вмер батько наш та й покинув нас...» Жалібний марш для нашого хору. До роковин Тараса Григоровича... *(Співає далі)*. «Сиротою наша мати зо-о-ста-а-лась». Слова Лесі Українки... Наша талановита поетеса. Ну, як?

Ольга Антонівна. Добре, Миколо. Але ж тобі треба кінчати оперу.

Лисенко *(продовжує грати)*. Над оперою я працював уночі.

Ольга Антонівна. Не жалієш ти себе...

Лисенко. Не гнівайся на мене, Олю. *(Дивиться знов на годинник)*.

Ольга Антонівна *(ласкаво)*. Хіба на тебе можна гніватись?

Лисенко *(взяв у руки товстий зошит)*. Ось він, клавір нашого «Тараса». Ще кілька безсонних ночей — і десятирічна праця буде завершена. *(З гіркотою)*. І якийсь газетний писака рознесе її в пух і прах...

Ольга Антонівна. Не розстроюй себе, Коленько. Що б я тобі порадила: поїдь знов до Петербурга, покажи нашу оперу Миколі Андрійовичу, своєму вчителеві, ще кому з композиторів. Порадься з ними...

Лисенко. Стасову, Чайковському... *(До Ольги Анто-*

нівні). Поговориш з тобою, Олю, і в серце входить дивний спокій. Стає затишно. *(Схиляється на руки Ользі Антонівні).*

Ольга Антонівна. Ти стомився, Миколо. Поїдьмо за місто... Візьмемо тройку добрих коней і помчимо засніженими дорогами за Дніпро. Розваж себе...

Лисенко. Справді, проїхатися б... подихати свіжим зимовим повітрям. Де ж Михайло? *(Знову дивиться на годинник).*

Дзвінок.

Може, він? Созонте, хто там?

З передпокою чути голос Созонта: «Це Олена».

Мабуть, зі співанки. Ідіть сюди, Олено! Ну, як там наш хор?

Входить Олена, вся засніжена, зарум'янена з морозу.

Олена. Здрастуйте, Миколо Віталійовичу! Надворі такий іній...

Лисенко. Співали?

Олена. Співали, Миколо Віталійовичу... А ви сидите, пишете?

Лисенко. Еге ж!.. Вночі таке мело, висвистувало. Прийшов настрій... я сів до рояля, захопився. Не міг прийти на співанку.

Олена. І як воно дається людині такий дар — пісні складати?

Лисенко. Я й для вас дещо написав, Олено, спеціально для вашого голосу. Ось послухайте... *(Сідає, грає і наспівує: «Ой одна я, одна...»).*

Олена. Ой, яка ж пісня! І це я співатиму?

Лисенко. Ви...

Олена. Сама?

Лисенко. Так. Цю пісню треба співати соло.

Чути голос: «Тату, тату!»

Зараз!.. *(Виходить).*

Олена *(до Ольги Антонівни).* На прогулянку збираєтесь? Я з дітьми вашими посиджу. Можна?

Ольга Антонівна. Прошу вас, Олено. Там з ними зараз Андрій Віталійович бавиться. Чуєте? Розповіда їм про море, бурю, шторми.

Олена *(зітхнула).* Моє померло. Давно, ще тоді...

Зразу ж, як народилося. Це, мабуть, кара мені була за той гріх...

О л ь г а А н т о н і в н а *(одягаючись)*. Ну, як вам у хорі, Олено?

О л е н а. Ой, цікаво!

О л ь г а А н т о н і в н а. Не сумуєте за Жовнином?

О л е н а. А чого за ним сумувати? Що я в ньому бачила? Чорну працю! Та ще поговір і неславу... Я тут немов на світ народилася. А все Микола Віталійович! До смерті не забуду. І з води мене витягли, і нове життя відкрили. В хорі мене всі полюбили.

Входить Л и с е н к о. Слухає Олену.

Все б нічого... Одне горе...

Л и с е н к о. Яке? Говоріть, Олено.

О л е н а. З нотами. Ніяк не доберу, що в них до чого. Стоять переді мною на папері, як пуголовки. Я більш на слух беру. Не знала я, що й для пісні така наука є.

Л и с е н к о *(сміється)*. Нічого, Олено, подолаєте й ноти. *(Зітхнув)*. Хор... З якими труднощами я збирав його! Нарешті, ця моя мрія здійснилась! Та це лише початок, Олено! Відкриємо школу! Музичну школу! І будемо в ній вчити наших дітей музики. Не синків чиновників, поліцмейстерів, купців, а Грицька та Івана з наших сіл! Скільки там гине талантів... Створимо нашу національну оперу! Скільки задумів, планів... Здоров'я, здоров'я б! І сил... Що з Михайлом?

Дзвінок. Входить С о з о н т.

С о з о н т. Люди до вас, паничу, з Полтавщини.

Л и с е н к о. Хай заходять.

Созонт виходить і повертається з К а р п о м і З а х а р о м.

К а р п о. До вас пожалували, Миколо Віталійовичу.

З а х а р. Здрастуйте...

Л и с е н к о. Сідайте, земляки.

К а р п о. Пробачте, що потурбували вас.

Л и с е н к о. Нічого, нічого, говоріть... Ольго, підіть туди, до дітей.

Ольга Антонівна та Олена виходять.

З а х а р. До кого ж нам, як не до вас?

К а р п о. Людина душевна, правильна, і ці діла знаєте.

З а х а р. Самі колись мировим були...

Л и с е н к о. Та був...

К а р п о. За землю у нас спір іде...

Входить А н д р і й у формі морського лікаря.

А н д р і й. Ти зайнятий, Миколо?

Л и с е н к о. Сідай. Люди з нашої Полтавщини.

А н д р і й. Ага... *(Приглядається)*. Так, так, наче й знайомі... *(До Захара)*. Це ж ви у шлеях... тягли колоди?..

З а х а р. Ми... *(Криво посміхнувся)*. Хрещені коні...

А н д р і й *(сідає)*. Як там зараз на Полтавщині?

К а р п о *(суворо)*. Багато говорити, та мало слухати... *(До Миколи Віталійовича і Андрія)*. Суд у нас іде... З Гнатом Черепанем. За графську землю. Ми домовилися з графом, що він нам, громаді, значить, віддасть землю на виплат.

З а х а р. Мужикові ж без землі не можна...

К а р п о. Нам без землі, як без рук.

З а х а р. Та нам тоді і воля не воля!

К а р п о. А цей мироїд збив усе діло! Йому, Черепаню, граф землю нашу продав!

А н д р і й *(до Миколи Лисенка)*. Знов Черепань?

З а х а р. Дешевше, ніж нам! Як же! Готівкою всі гроші! Зразу на стіл виклав.

К а р п о. Наче серце у нас вирвав, ту землю забравши! Ще й кепкує з людей. У вас, каже, мені питатись? Кому граф захотів, тому й продав! Його земля!

Л и с е н к о. Земля то графська, але ж ви домовились!

А н д р і й. Ви маєте більше прав. Трудилися на цій землі стільки років!

К а р п о *(до Андрія, пристрасно)*. Потом її своїм, як дощем, напоїли.

З а х а р. Наша вона!

К а р п о *(до Миколи Лисенка)*. Може, знайомства у вас у суді які є? *(До Андрія)*. Допоможіть...

Л и с е н к о *(зітхнув)*. Знаю, все добре знаю. Наслухався горя цього, коли був мировим посередником! Я зараз напишу вам скаргу до окружного суду.

А н д р і й. А що це допоможе, Миколо? *(До Захара й Карпа)*. Ніхто вам нічого не зробить! Право буде завжди за ним, за Черепанем! Тільки ноги зіб'єте по тих адвокатах.

К а р п о *(розгублено)*. Та що ж це? Та як же тепер?

З а х а р. Виходить, нема на них ніякої управи?

А н д р і й. Настане й для них суд і управа... Але ще не зараз.

З а х а р. Нам зараз треба! А ні, то ми з ним своїм судом! Пущу червоного півня... Хай все йде з вогнем і димом...

К а р п о *(злякано)*. Схаменись, Захаре! Ти що ляпнув? У Сибір захотілося? *(До Миколи Віталійовича і до Андрія)*. Це він згарячу. Не зважайте на нього. Молоде, дурне...

З а х а р. Не можу далі терпіти. Піду я з села, батьку. На шахти подамся... Або ж в грабарі, на залізницю... Каміння рватиму. Продам, як чортові душу, силу свою, здоров'я. Будь вона проклята, доля наша селянська.

К а р п о. Землі цураєшся? Гріх, сину... Земля хліб дає...

З а х а р. Ні, батьку. Люблю я землю, та в ярмі ж вона, як і ми. Не наша земля.

А н д р і й. Гадаєш, там, на шахтах, краще? Усі в ярмі ходять!.. І селяни, і робочі. Доля однакова!

К а р п о. Де ж правда? В якій землі, у якому царстві?

А н д р і й. Правда скрізь є... Тільки за сімома замками вона...

З а х а р. Загадки загадуєте. Не збагну я, куди ви закидаєте, пане. Говоріть прямо...

А н д р і й. Настане час, скажемо прямо...

З а х а р. А коли ж він настане? Не можна далі терпіти... Сил нема... *(Рішуче)*. Зроблю, як надумався, як серце мені підказує. А там хай буде, що буде. Ходімо, батьку.

К а р п о. Прощавайте. Пробачте йому: молоде, гаряче... Пішли, Захарку...

А н д р і й. Заждіть... *(Підходить до Захара)*. Що ви зробите самі? Згориш, як метелик на вогні. Треба інакше, голубе... На вовка йдуть облавою.

З а х а р. Навчіть нас.

А н д р і й. Множте ненависть.. і єднайте її в один кулак. Грамотний? Читати вмієш?

З а х а р. Та трохи вчився.

А н д р і й. Візьміть ось це — почитайте. Тільки — не показуйте нікому...

З а х а р *(бере з рук Андрія брошурку, довго дивиться на неї)*. Спасибі...

К а р п о. Пішли, синку...

Карпо й Захар виходять.

Лисенко *(вслід)*. Це страшна сила — гнів народу...

Андрій *(збуджений, ходить по кімнаті)*. «Прислушайтесь! Благо, тьма не мешает слушать. Со всех сторон огромной родины нашей, с Дона, с Урала, с Волги и Днепра растет стон, подымается ропот... Это начальный рев морской волны, которая закипает, чреватая бурями, после страшного утомительного штиля»... Герцен правий... Та що може зробити Захар, коли він сам? *(До Миколи Лисенка)*. Ми проти анархізму, проти терору. Ми шукаємо інших шляхів.

Лисенко. Яких? Герцен теж кликав Русь «к топору».

Андрій. Кликав Русь, весь народ, всю масу, а не одну особу, героя-одинака!

Входить Ольга Антонівна.

Ольга Антонівна. Вже пішли? Ну, як?..

Лисенко дивиться на годинник.

Їдьмо! Візьмемо і Андрія. *(До Андрія)*. Поїдемо з нами за місто?

Андрій. Не можу, Ольго Антонівно. Я мушу пакуватись.

Ольга Антонівна. Ви вже нас покидаєте?

Андрій. Що поробиш — служба. Через три дні мій корабель виходить у далеке плавання.

У передпокої чути чийсь голос: «Пусти, говорю! Не бачиш, хто йде?» Голос Созонта: «Та я ж вам кажу, вони зайняті».
В кімнату вривається Черепань, в чорному фраку і в циліндрі, позаду нього схвильований Созонт.

Ольга Антонівна. Це хто?

Созонт. Преться без спросу... Як штовхне мене...

Черепань. Здрастуйте, пане Лисенко!

Лисенко. Здрастуйте! Пробачте. З ким маю честь...

Черепань. Теж земляк, з Полтавщини..

Лисенко *(сухо)*. Не можу пригадати...

Черепань. Шкода... А ми вже зустрічались. Проте це було давно... Ми ще тоді не при циліндрах були. *(Гордо)*. Купець першої гільдії. Ігнатій Саливонович Черепань.

Созонт. Іч, вирядився...

Созонт виходить. Виходить і Ольга Антонівна.

Андрій *(до Миколи Віталійовича)*. Черепань? З Жовнина?

Черепань. Не пізнаєте? Ясна річ! *(Гордо)*. Підряд від казни маю! Залізницю будую! П'ять тисяч грабарів під моєю рукою ходить! А ви все пісеньками зволите бавитись? У музикантах і досі? А втім, кожний в жизні свій авантаж має, і свій козир! Читав я про вас у газетах; наче й комерція у вас така собі... незавидна, а пишуть! *(Сідає)*. Прийшов до вас в одній ім... інтимній справі.

Лисенко. Я вас слухаю...

Черепань. Дочку заміж віддаю... На весілля запросив двісті персон. Потому зять дворянського званія, з колишніх баронів. Герби спродав, іде в прийми до мене. Хе-хе-хе. В теперішній час мільйони дорожчі за герби... Чутки такі йдуть, що ви мастак пісні всякі сочинять. Ублажи, земляче, душу... Напиши для дочки нове песнопеніе... Для соборного хору «Гряди од Лівана, невесто!» Таку мені «Гряди» напиши, щоб свічки в соборі гасли! Зможеш? А? Сотенної не пошкодую... Ось цим самим, як його... ме... ме... меценатом тобі стану.

Андрій *(пирснув, до Миколи Віталійовича)*. Ось він, меценат! У натуральному вигляді!

Лисенко *(до Черепаня)*. Спасибі... Але я таких речей не пишу...

Черепань. Не можеш? Не дійшов ще до такої науки?

Андрій *(ледве стримуючи сміх)*. Куди йому!

Черепань. Ось воно...

Лисенко *(щось міркуючи)*. А втім... можу написати. Можу «ублажити» вашу душу. І не візьму ніяких грошей.

Черепань. Он як! По землячеству, значить? Якже, не раз папашу вашого рятував: позичав і проценти брав по-божому.

Лисенко. Тільки ж і ви зробіть для мене одну річ... теж по землячеству.

Черепань. Говори, музикант. Ми все можемо!

Лисенко. Жовнинські селяни судяться з вами за графську землю... Уважте землякам... Поступіться їм землею...

Черепань *(похмуро)*. Ось ви куди загнули, пане Лисенко! Хе-хе, чого захотів музикант!

Лисенко. Селяни мають більше прав на купівлю, ніж ви. Вони на цій землі робили...

Черепань. Що? Права ми знаємо! *(Вийняв бумажник, поляскав по ньому рукою)*. Ось вони, права наші! *(До Миколи Віталійовича)*. І ви, пане Лисенко, не дуже за мужиків розпинайтесь! Законів своїх не встановлюйте. Знай свої пісні, а сюди — зась! Я сказав: землею цією не поступлюсь, хоч би тут що. Я на ній завод поставлю. Вона мені до зарізу потрібна! І ти гордість мою не займай! Не ставай поперек дороги. Сила у нас тепер велика... Трусону грішми — за ваші пісні ніхто й копійки не дасть.

Андрій. Меценат!

Черепань. І не треба мені ніяких «Гряди». Знаю все. Зайшов розвідати, як ви тут поживаєте, чим промишляєте! Попереджаю: Черепань тепер сила! І, к слову сказати, в апартаменти їх сіятельства князя Ширінського ми теж вхожі, і з дружком їхнім, паном Андріашевим, знаємось. Бувайте здорові! *(Шумно виходить)*.

Лисенко. Ось як! Цікавий візит!

Андрій. Він має рацію. Він тепер сила. Найбільша сила, яку доведеться ламати.

Ольга Антонівна *(входить)*. Ти такий збуджений, Миколо...

Лисенко. Задушно!

Ольга Антонівна. Їдьмо за місто. *(Весело)*. Дайте нам тройку бистрих, як вихор, рисаків. У срібній збруї і з дзвіночками! І щоб із ніздрів дим і полум'я, як у казці!

Дзвінок.

Знову?.. Що це справді!.. Нас немає вдома!

Знову дзвінок. Входить Старицький.

Лисенко *(радісно)*. Михайло?

Старицький *(стомлений, сідає у крісло)*. Ху... Мушу вам сказати, неуцтво й ідіотизм, рай його батька, може стомити людину більше, ніж найтяжча праця!..

Лисенко. Говори, не муч...

Старицький. Чого ти хвилюєшся, Миколо? Видрукуєш свою збірку за кордоном. Велике діло!

Лисенко. Значить, дозволу нема?

Старицький. Його світлість зволила висловити дуже мудрі слова, правда, вже сказані трохи раніш іншим філософом батога і шпіцрутенів — міністром Валуєвим:

«Малороссийского наречия не было, нет и быть не может». *(Повертає зошит Лисенку).*

Лисенко. Праця стількох років...

Ольга Антонівна *(тоскно).* Та коли ж кінчиться це знущання?!

Лисенко. Ну, а з концертом?

Старицький. В жандармському управлінні не люди, а якісь їжаки, дикобрази з вовчими мордами. Я випробував всі засоби. Я їм сказав, що ми співатимемо українські пісні французькою мовою.

Лисенко. Що?

Старицький. Так. Щоб не порушити указ Валуєва. Замість «Дощик, дощик капає дрібненько» *(наспівує).*

Ля плюї, ля плюї,
Ки томб дусман,
Же пансе, же пансе,
Сет ен запорожець, маман.

Ольга Антонівна. Жах!

Старицький. Там же, у жандармерії, я зробив переклад. Моя пропозиція їм сподобалась. Жандармський офіцер багатозначно глянув на мене й зажадав програму. Я зрозумів його і вклав у програму п'ятдесят карбованців. Він глянув — і все пішло шкереберть. *(Махнув безнадійно рукою).* Святковий концерт заборонено. Мало дав! А більше у мене не було...

Ольга Антонівна *(гнівно).* Ні, ми вшануємо пам'ять поета! Ми проспіваємо твій жалобний марш, Миколо! Не дадуть приміщення — вийдемо всім хором на вулицю, в парк!

Лисенко. Яка ти хороша, Ольго!..

Андрій. Друзі мої... Я мушу попрощатися з вами.

Лисенко. Знов у далекс плавання?

Андрій. Так, Миколо. *(Суворо).* Рознесу свою лють по чужих морях... Бо ще не можу хлюпнути пею тут. *(Цілується з усіма).*

Лисенко. Знову років на два?..

Андрій. Якщо не більше. Закінчуй «Тараса». Я хочу, повернувшись з рейсу, почути його на сцені.

Лисенко *(зітхнув).* Дай-но боже.

Андрій. Сила, велика сила у цьому творі, Миколо! Революційна сила! Герой твоєї опери — народ. А де на-

род — там правда! А де правда — там революція. До зустрічі!

Ольга Антонівна. Пишіть, Андрію Віталійовичу, давайте про себе звістку.

Андрій. Писатиму! З кожного порту, з кожного моря.

Старицький *(обнімає Андрія)*. Напиши, чи й там, по той бік цієї планети, беруть хабарі і торгують людською совістю.

Андрій. Прощай, Михайле. *(Виходить)*.

Лисенко *(услід братові)*. Поїхав... А може, це й краще для нього... *(Після паузи, до Старицького)*. Не дали дозволу? Ну й чхати на їхній дозвіл. Річницю ми відзначимо, які б там не були заборони! Михайле! У мене є чудовий план! Ольго, серце моє, їдь за місто сама...

Ольга Антонівна. Ні, я залишусь дома, Миколо, з тобою...

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Картина п'ята

Вестибюль залу «Мінеральних вод». Біля колон буфету столик із стільцями. На буфетній стойці вази з фруктами, цукерки, тістечка, пляшки з напоями, різні закуски.

За стіною, в концертному залі, шум натовпу.

Входять Микола Віталійович Лисенко і Ольга Антонівна.

Ольга Антонівна. Зал переповнений.

Лисенко. Все йде як слід... Ми їх перехитрили.

Ольга Антонівна. Ти хвилюєшся, Миколо?

Лисенко. Ні, Ольго, я спокійний, як ніколи... Ходімо на сцену.

Ольга Антонівна. Миколо... хвилиночку... *(Веде його за колону)*. Дозволь перед концерном перехрестити тебе. Я зроблю це зовсім непомітно. *(Нишком хрестить Миколу Лисенка)*. Ну, а тепер...

Старицький *(входить)*. Ідіть, ідіть... Я наказав дати другий дзвінок.

Микола Лисенко і Ольга Антонівна виходять.

Ну, в добрий час...

Чути два дзвінки. Старицький теж хреститься.

Господи благослови. І як Миколі спало на думку... Поліція певна, що в нас...

Входять Горленко та Андріашев.

Ти, рай його батька! Як вони сюди потрапили?

Горленко *(до Старицького)*. Здрастуйте, пане Старицький. Пробачте, ми не запрошені, але...

Андріашев. Нам треба бачити пана Лисенка.

Горленко. Поки ще не пізно — кличте його сюди.

Старицький. Гаразд. Прошу почекати. *(Виходить).*

Андріашев. Таке зухвальство! Ми не потерпимо цього!

Горленко. Я не проти пісень, концертів. Але я проти шкідливих ідей! Я проти будь-якої нелегальності.

Андріашев. Говорите розумні речі, а теж причетні до лібералізму. Це аж ніяк не може прикрасити літопису вашого славетного роду.

Горленко. Лібералізм — справа легальна... І... я українець! Я хочу, щоб наш український рід займав у суспільстві почесне місце, яке належить йому по праву.

Андріашев. І ви гадаєте зайняти це місце таким способом? Помиляєтесь, молодий чоловіче! Є інші шляхи... Адам Кисіль здобув шляхетство покорою королю і дружбою з польським панством. Кирило Розумовський став графом і малоросійським гетьманом, діставши ласку цариці Єлизавети... Подумайте над цим, пане Горленко.

Горленко. Тихо... Він іде...

Входять Старицький, Лисенко з диригентською паличкою і Ольга Антонівна.

Ольга Антонівна. Я скажу, що тебе нема, що ти хворий.

Лисенко. Ні, не треба... Я прийму бій. Все одно з ними треба колись схрестити мечі. *(Підходить до Андріашева і Горленка, сухо).* Я до ваших послуг.

Андріашев. Я б хотів говорити з вами без сторонніх.

Лисенко *(до Ольги Антонівни і Старицького).* Я прошу вас...

Ольга Антонівна і Старицький виходять.

Андріашев. Київська громадськість уповноважила мене... Ми вже не раз висловлювали протест проти прилюдних концертів вашого хору...

Лисенко *(різко).* Знаю...

Андріашев. Вимагали їх припинити.

Лисенко. Чим вони вам заважають?

Андріашев. Ваші концерти розбещують молодь. Малоросійське наречіє офіціально заборонене указом його величності, і ми будемо просити поліцмейстера суворо дотримуватись...

Горленко. Я теж... приєднуюсь до голосу громадськості. Ви святкуєте річницю Шевченка... нелегально.

Андріашев. Закон забороняє такі святкування!..

Горленко. Як ви насмілились?

Лисенко. Ви даремно хвилюєтесь... Ніякого святкування нема. Це помилка. У нас відбувається чергова репетиція хору.

Андріашев *(здивовано дивиться на Горленка)*. Я не розумію.

Горленко. Я теж! *(Тихо)*. Він нас дурить.

Лисенко *(сухо)*. Все?

Горленко. Так... Ні... Я ще хочу сказати... Ви збиваєте на манівці нашу молодь, студентство, прищеплюєте їм своїми піснями шкідливі ідеї! Це дискредитує нас, малоросійську інтелігенцію. Це призведе до ще більших утисків, оскільки ваша діяльність дає право всіляким русофілам...

Андріашев *(різко)*. Пане Горленко!.. Я — русофіл!

Горленко. Пробачте...

Лисенко. І я теж русофіл!

Горленко *(приголомшений)*. Що-о?

Андріашев *(здивовано)*. Тобто... Як?

Ольга Антонівна стає за колоною і слухає розмову.

Лисенко *(до Андріашева)*. Ви заборонили людям говорити рідною мовою. Тепер ви хочете заборонити їм і співати?

Андріашев *(люто)*. Рідна українська мова! Що це таке? Є Малоросія, є південь Росії! Я не знаю ніякої України, пане Лисенко.

Горленко *(до Андріашева)*. Це ви вже занадто!

Лисенко *(іронічно)*. Навіть пану Горленкові не сподобалася ваша аракчеєвська географія, шановний пане Андріашев!

Горленко. Ні, це вже політика... *(Кричить)*. Я проти політики! Я хочу, щоб наша українська громадськість, наша інтелігенція...

Лисенко *(їдко)*. Виряджувалась у «Просвітах» у селянські свитки?

Горленко. Чому ж свитки? Можна говорити про якісь права українського дворянства... Домагатися, просити, боротися з тими, хто заважає нашому процвітанню. За наші родові права і привілеї.

Лисенко. Тобто боротися за вас, пане Горленко? Ні, ми будемо дбати про весь народ, про його культуру і суверенність.

Андріашев *(люто)*. Ви чули? Суверенність! Та це ж сепаратизм! Та це ж...

Горленко *(з жахом)*. Ви небезпечна людина, пане Лисенко!

Андріашев *(до Горленка)*. Все це мусить знати жандармське управління! *(Демонстративно виходить)*.

Горленко *(до Лисенка)*. Чули? Ось паслідки... Ви губите всіх нас! Ні, ми вас скрутимо, пане Лисенко!

Ольга Антонівна *(за колоною)*. Який мерзотник!..

Горленко. В моїх руках преса!

Лисенко. Знаю, як ви ненавидите мене, тому й не дивуюсь...

З дверей залу виглядає Старицький. Він схвильований.

Старицький. Ти, рай його батька! *(Робить знак Лисенку)*. Кінчай з ними, люди чекають.

Лисенко. Зараз, зараз.

Горленко. Ви не помилилися. Я справді ненавиджу вас, учня Римського-Корсакова. *(Озирається)*. Ви гадаєте, нам треба вчитися в Петербурзі? У Москві? Ні, шановний добродію! *(Знов озирається)*. Я говорю з вами сам на сам. Подалі від Росії! Ми орієнтуємось на Європу!

Лисенко. Ось як?

Горленко. А ви, ваші Франко, Леся Українка, Коцюбинський, Грабовський — ви нам заважаєте... За-важа-є-те!

Лисенко. Яка ж ви підла людина! Я поважаю Бетховена, Мендельсона і Берліоза, але Глінка і Римський-Корсаков нам ближчі національно. Я глибоко переконаний, що наша музика, вся культура нашого народу зможе розвиватися, лише йдучи пліч-о-пліч з близькою культурою. Все своє життя я боротимусь за це братерство наших слов'янських культур! Ось в цьому моє русофільство, пане Горленко!

Горленко. У цій боротьбі ви будете самотнім!

Лисенко. О ні! За нами піде весь народ!

Горленко. Народ — це отара овець, бидло, яке піде туди, куди ми його поженемо!.. Поженемо його ми, пане

Лисенко, — я це говорю без свідків, — на Захід! Так, так, на Захід!

О л ь г а А н т о н і в н а *(виходить з-за колони)*. Ви помиляєтесь, пане Горленко, свідки є...

Г о р л е н к о *(збентежений)*. Пардон...

О л ь г а А н т о н і в н а. І я прошу вас не хвилювати мого чоловіка.

Г о р л е н к о. Підслуховували? Гаразд... Але вам не повірять!.. *(До Лисенка)*. В жандармському управлінні ви лічитесь, як підозріла людина. Отже — війна! Жорстока і нещадна! *(Виходить)*.

Л и с е н к о *(услід)*. Вона вже давно почалася, ця війна... *(Сідає, схиливши голову на руки. Ольга Антонівна стає біля нього)*. Спасибі, Ольго... Коли б ти не вказала йому на двері, я б викинув його через вікно!..

Входить С т а р и ц ь к и й.

С т а р и ц ь к и й. Пішов? Ну й гаразд! Миколо, на сцену.

Л и с е н к о. Іду, іду. Давайте третій дзвінок. Святковий концерт відбудеться, що б там не було. Я триматиму в руках не диригентську паличку, а меч!

Іде до залу з Ольгою Антонівною. Чути третій дзвінок. Згодом у залі лунає мелодія «Заповіту».

С т а р и ц ь к и й *(урочисто)*. Почали...

Входить околодочний наглядач О ш м е т к і н.

(Побачив Ошметкіна). Поліція? Ось тобі й маєш! *(Дивиться в бік, куди пішли Андріашев і Горленко)*. Яка підлість! *(Іде назустріч Ошметкіну)*. А-а... кого я бачу? Пан Ошметкін! Наш околодочний! Наша гордість і надія! Дуже приємно, дуже приємно. Чим зобов'язані таким високим візитом?

О ш м е т к і н *(розгладжує руді вуса)*. Зайшов, як кажуть, на вогник. Іду вулицею, дивлюсь — світиться. Що тут у вас? Лицедійство яке чи збори?

С т а р и ц ь к и й. Репетиція хору, шановний, звичайна репетиція хору... Два дні тому зняли це приміщення для репетицій.

О ш м е т к і н *(підозріливо поглядає навкруги)*. А чому ж стільки людей? На всіх вішалках пальта...

Старицький. Це в нас завжди. Родичі хористів, знайомі. Люблять послухати. До того ж співають французькою мовою... Дозвольте, шановний, з нагоди такого візиту почастувати вас чарчиною. Коньячку чи чогось іншого?

Ошметкін. А навіщо те інше? Давайте, артисте, коньячку.

Старицький *(до буфетника)*. Пляшку коньяку найвищої марки, п'ять зірочок, для шановного гостя. *(До Ошметкіна)*. Сядьмо до столу, пане околодочний.

Ошметкін. Що ж, могу-с і до столу...

Старицький веде Ошметкіна до столу. Буфетник подає коньяк і закуску.

Старицький *(наливає)*. Прошу вас...

Ошметкін. А ти не дуриш мене, артисте? Може, у вас тут... які студентські збори?

Старицький. Ну що ви! Репетиція. Звичайнісінька репетиція! Чуєте? Співають.

З залу чути спів: «Як умру, то поховайте...»

Ошметкін. Ага, співають. *(П'є)*. А!.. Коньяк — перший сорт! *(Дивиться на пляшку)*. Справді — п'ять зірочок! *(Виймає хусточку, сякається)*.

Старицький. По чину і марка. *(Наливає ще)*. Прошу...*(Цокається, приспівуючи)*.

Ой чарочка, чарочка медовая,
З ким я тебе питиму, молодая...

(Непомітно виймає з кишені гроші. Раптом нагинається, удає, ніби піднімає гроші з підлоги. Простягає їх Ошметкіну). Розбагатіли? Так розкидаєтесь грішми?

Ошметкін. Що? *(Здивований, дивиться на гроші)*. Красненька? Здається, це не...

Старицький. Ваша, шановний, ваша. Хусточку виймали, і... на підлогу... Прошу...

Ошметкін. Так, так, справді моя. *(Хутко ховає гроші, широко посміхається)*. А ти справді артист! *(П'є знову)*. Люблю артистів. Не всіх, конешно, а тих, котрі уваженіє до начальства імєють. І порядок понімають. Потому і серед вас є такі суб'єкти, що от, к приміру, проізносять зі сцени слово, не подлежащее проізношенію, або ж, скажімо, сидить у першому ряду його превосходительство, генерал-

губернатор чи віце-міністр, а він до нього, подлец, задом стане і зі своєю мамзелею, значить, на цій самій сцені всяческі ляси-баляси точить. А йому, бродязі, понімать треба, що до начальства стоять задом не положено.

Старицький. Але ж... Це ж у п'єсі, на сцені, а не в житті.

Ошметкін. І на сцені порядок мусить бути. *(Знову п'є).* Кажеш — репетиція?.. М-да... Ну, як репетиція, то хай репетиція. Ще артисти — туди-сюди; студенти — ось кого б я всіх до одного... *(Робить виразний рух рукою).*

Старицький. Допекли?

Ошметкін *(люто).* Отут вони мені сидять!

Старицький. Прошу. *(Цокається).*

В залі хор співає:

Вмер батько наш
Та й покинув нас,
Сиротою наша мати зосталась.

Ошметкін *(п'яніючи).* А це що?

Старицький. Я ж вам казав — репетиція хору. *(Наливає ще).*

Ошметкін. Співають, значить? По-французькому?

Старицький. Так точно! Прошу! *(Подає склянку).*

Ошметкін. Ну й артист. Чи не забагато?

Старицький. Ну що ви! При вашій комплекції і в такому чині... Будьмо!

Ошметкін *(п'є, слухає спів хору).* Я б усі пісні, крім божественних, заборонив. Потому нам, поліції тобто, у цих пєснопєніях розібратись дуже важко. Музика — це не прокламація. Спробуй вгадай, де воно в отих нотах за царя-батюшку, а де революція...

Старицький. Так, це, справді, вам не під силу. Ви, пане околодочний, зволили висловити цікаву і оригінальну думку з приводу пісні. Але ж — як же все-таки народу без неї? Хіба вам самому, скажімо, хоч після чарки, не хочеться поспівати?

Ошметкін. Га? Чому ж — іншим разом кортить помугикати. Брр...

Старицький. Ну от бачите!.. А ви хочете всі пісні під замок! За грати...

Ошметкін. Що? Га? *(Подумавши).* Правильно, артисте! Можна і для народу залишити одну-дві пісні...

Старицький. Які саме, шановний?

Ошметкін *(подумавши)*. «Соловей, соловей, пташечка».

Буфетник раптом пирснув зо сміху.

Старицький. Тихо...

Ошметкін *(продовжує)*. І ще «Гречаники». Ці пісні я знаю. Вони благонадійні.

Старицький *(наливає ще)*. Прошу...

Ошметкін. Ну, це вже ти, артисте, кинь... А все ж... *(Присовує коньяк до себе)*.

Старицький *(піднімає чарку)*. Прошу!

Ошметкін. Іч, ти... артист! Споїти мене хочеш? Н-не вийде.

Старицький. Ну, що ви, шановний! *(Знов цокається)*. За друга артистів, за мецената музики і її наглядача! *(П'є)*.

Ошметкін. За мецената? Можна. *(П'є)*. Бррр!.. *(Мугиче)*. «Соловей, соловей, пташечка... канарею... канареєчка...»

Старицький. Готовий! *(До буфетника)*. Хай помугиче. А проспиться, виведете його на вулицю. *(Іде до залу, звідкіля лються урочисті звуки)*.

То ж по ньому плаче, тужить
Україна-ненька...

Раптом до вестибюля входить поліцмейстер Живоглядов, з ним кілька жандармів, Андріашев і Горленко. Якийсь час Живоглядов не бачить п'яного Ошметкіна.

Буфетник *(злякано)*. Поліцмейстер?

Андріашев *(показує на заповнені вішалки гардероба)*. Бачите, ваше високоблагородіє? Це така «репетиція» хору!

Горленко. Розіслали потай запрошення... В університет, на заводи, в залізничні майстерні. Ось такі... *(Показує запрошення)*.

Андріашев. Таємні зборища!

Живоглядов *(гнівно)*. Чорт забери! Порушити мій наказ?!

Горленко. Ваше високородіє, звичайно, народ має право згадати свого поета хоч піснею...

Живоглядов. Що?..

Горленко. Але... в рамках дозволеного... Справа в тім, що пісні цього Лисенка небезпечні. Вони збуджують

народ. Так, так, вони викликають у мужиків гнів і непокору... Тут потрібні рішучі заходи.

Спів у залі лунає сильніше.

Андріашев. Чуєте, ваше високородіє?

Живоглядов *(люто)*. Я послав сюди околодочного Ошметкіна. Де він? *(Іде до залу. Чути його голос)*. Припиніть! Забороняю!

Спів обривається.

Горленко *(до Андріашева)*. Здається, все... Ви задоволені?

Андріашев. Я гадаю, ви теж...

Горленко. Це так. Краще, щоб нас тут не бачили.

Горленко та Андріашев виходять.

Велика пауза. З залу чути лемент. Згодом до вестибюля входять Живоглядов, а за ним Микола Лисенко, Ольга Антонівна, Старицький, Олена, дехто з хористів із публіки.

Живоглядов. Зал для репетицій хору! Таємні запрошення!.. Ошукати так поліцію! Мене! Це свавілля! Хто ініціатор вечора?

Лисенко *(спокійно)*. Я, пане поліцмейстере.

Старицький. Миколо... *(До Живоглядова)*. Я, ми всі!.. Громадськість Києва...

Голоси з натовпу: «Ми вимагаємо дозволу продовжувати концерт!»

Лисенко. Народ має право шанувати пам'ять свого великого поета.

Живоглядов. Якого поета? Бунтаря, засланого височайшим повелінням на каторгу?

Лисенко. На жаль, у нас це стало гіркою долею багатьох великих людей.

Живоглядов. Ви насмілюєтесь так висловлюватись у моїй присутності?

Ошметкін *(п'яний співа)*.

Соловей, соловей, пташечка...
Канаре-е-чка... жалобно поет.
Раз поет... два поет...

Живоглядов *(побачивши Ошметкіна)*. А-а... Ось він де, каналія! *(Підійшов до столика, штовхнув п'яного ногою)*. Мерзотник!

О ш м е т к і н *(підводиться з полу)*. Артист... Ти чого штовхаєшся?... Артист, де ти? Чо-о-рт!.. Морда! На коліна! Або ж я тебе заарештую. *(Побачив Живоглядова)*. Га? Що? *(Виструнчується)*. Здравія желаєм, ваше високо... родіє!

Ж и в о г л я д о в *(б'є його рукавичкою по обличчю)*. Геть! Щоб ноги твоєї... *(До жандармів)*. Під арешт! На гауптвахту!

Жандарми відбирають у Ошметкіна зброю.

О ш м е т к і н *(в одну мить тверезіє)*. Єсть, вашество! *(Повернувся на каблуках, виходить в супроводі одного з жандармів)*.

Л и с е н к о. Просимо вислухати нас.

С т а р и ц ь к и й. Ми хочемо пояснити...

Ж и в о г л я д о в. Нічого не буду слухати. Мені не потрібні ніякі пояснення...

Л и с е н к о. Ні, ви мусите вислухати...

О л ь г а А н т о н і в н а. Хіба заборопою можна вбити в народі любов до поета?

С т а р и ц ь к и й. Його пам'ять вшановують зараз у Петербурзі і в Москві кращі російські письменники і композитори!

Ж и в о г л я д о в. Мені немає діла до того, що робиться у Москві і в Петербурзі. Там є своє начальство. Я відповідаю за Київ. Тут я наказую.

Л и с е н к о. Накази не знищать слова і пісні народної, пане поліцмейстере.

Ж и в о г л я д о в. Ну, це ми ще побачимо! Малоросійська мова височайшим наказом заборонена. Отже, я дію по закону. Ви, пане Лисенко, порушили мій наказ. Віднині я забороняю вам і вашому хорові не тільки виступати у Києві і в публічних концертах, а навіть збиратися для репетицій. Все!

Л и с е н к о. Ви не маєте права. Я протестую!

О л е н а *(пильно дивиться на Живоглядова)*. Він!..

Ж и в о г л я д о в *(до Лисенка)*. Попереджаю... Невиконання моїх наказів може мати для вас дуже сумні наслідки. Я ще не забув вашого зухвальства...

Л и с е н к о *(здивовано)*. Мого зухвальства?

Ж и в о г л я д о в *(повертається до Лисенка спиною. До жандармів)*. Звільнити зал! *(Іде до виходу)*.

Лисенко і всі стоять приголомшені.

О л е н а *(наздоганяє Живоглядова)*. Пробачте... Я хочу вам щось сказати...

Ж и в о г л я д о в *(спинився)*. В чім справа?

О л е н а. Це —секрет. Прошу вас сюди... *(Бере Живоглядова за руку і майже силоміць веде його за колону)*.

Ж и в о г л я д о в. Я не розумію... В чім справа? Швидше...

О л е н а. Не пізнаєте?

Ж и в о г л я д о в. Н-не пригадую...

О л е н а. А ви пригадайте... Жовнин... Берег Сули. Свою молодість. Ви ще тоді були кірасиром. Не мали цієї пишної бороди...

Ж и в о г л я д о в *(злякано)*. Олена?

О л е н а. Згадав? То було давно... А я пам'ятаю... Пам'ятаю бистрину Сули... І померле дитя... Так, я Олена. Тільки вже не та безсловесна селянська дівчина. Я — артистка. За моє безчестя і муки я б могла вам зараз...

Ж и в о г л я д о в. Як ви смієте? *(Відступає від неї)*.

О л е н а. Заарештуєш? Зашлеш у Сибір? Не насмілитесь, пане поліцмейстере! Не хвилюйтесь, не чіпатиму. Не чіпайте й нас... Наш хор...

Ж и в о г л я д о в. Ваш хор?.. *(Люто)*. Я їх всіх за грати, під замок! *(До жандармів)*. Опечатати приміщення! *(Виходить)*.

О л е н а. Яка падлюка!

О л ь г а А н т о н і в н а. Ходімо додому, Миколо. Ти такий збуджений... весь тремтиш.

Л и с е н к о. Ні, ні, чекай, Ольго... *(До хористів)*. Друзі мої... ви чули? Цей держиморда заборонив нам співати, навіть репетирувати.

Г о л о с и. Чули...

— Що ж тепер?

— Як тепер?

Л и с е н к о. Але влада пана поліцмейстера далі Києва не діє. Ми не припинимо нашої роботи. Ми поїдемо по Україні, по наших селах. Хор житиме!

Г о л о с и. Миколо Віталійовичу, ми з вами!

— Їдемо! Хоч завтра! Хоч зараз!

О л е н а. Куди ви, туди й ми.

Г о л о с и. Наш хор житиме!

— Житиме!

Л и с е н к о *(схвильовано)*. Спасибі вам, друзі, діти мої... А тепер ідіть... Залиште мене самого...

Хористи розходяться. Лише Ольга Антонівна і Старицький залишаються у вестибюлі, недалеко від Миколи Віталійовича.

(Сідає стомлений на стілець). Скільки злоби, насильства, неправди... А я колись вірив, що в світ прийде щастя, що воно само впаде людям до ніг, як манна з неба... Теж був наївним лібералом... Ні!.. Щастя не приходить само. Його беруть у боротьбі... *(Гнівно).* Боротись за народ!.. Захищати його від насильства і від цих потвор, які плазують перед жандармським чоботом, а потай збираються піднести нас на блюдечку прусському залізному канцлерові або ж англійським лордам! Хто більше дасть! Негідник! Лакуза! *(Встає, грізний у своєму гніві).* Ні, пане Горленко! Народ вам не дозволить торгувати його життям і долею!

Старицький. Так ми всі волимо...

Лисенко *(обернувся).* Михайле! Ольго! Ви тут, мої друзі?

Ольга Антонівна. Як завжди, біля тебе, Коленько... Ходімо додому. Ти глянь на себе...

Лисенко. Важко... *(З силою).* Коли... Коли ж цю чорну пітьму розсіє промінь сонця?

Завіса

Картина шоста

Зима. Квартира Лисенка. В кімнаті Лисенко та Ольга Антонівна.

Лисенко. Це нове слово в мистецтві всього світу! Я сидів наче зачарований.

Ольга Антонівна. Бо він таки справді чародійник! І все так ніби просто і в той же час геніально!

Лисенко. В цьому і секрет справжнього мистецького твору.

Ольга Антонівна. Миколо, ти певний, що він прийде до нас?

Лисенко. Він сказав, що неодмінно буде. *(Дивиться на годинник).* А втім, може щось і перешкодити. *(Підійшов до рояля, нервово взяв кілька акордів і одійшов).* Ні, ні, він сказав, що прийде... *(Знов сідає за рояль, знов бере акорд, потім ходить по кімнаті).*

Ольга Антонівна. Ти нервуєш.

Лисенко. Прийде! Обов'язково прийде!

Рішуче сідає за рояль і грає свою «Другу рапсодію». Грає натхненно. Чути дзвінок.

Це він! *(Закриває рояль, іде до передпокою і швидко повертається)*. Ні, це діти.

Слідом за ним входить Катря.

Змерзла, дочко?

Катря. Надворі дуже зимно, тату! *(Тихо)*. Ще нема?

Ольга Антонівна. Немає, Катрусю...

Катря. Я дуже люблю, коли у нас бувають гості. *(Іде до вікна)*. Татусю, он біля нашого під'їзду спинився візник. З саней виходить якийсь дідусь з сивою борідкою.

Лисенко *(йде до вікна)*. Це він! Петро Ілліч! *(Швидко виходить)*.

Ольга Антонівна *(радісно)*. Приїхав *(Збуджена, підходить на хвилинку до дзеркала)*.

У передпокої чути голос Миколи Лисенка: «Прошу вас, Петре Іллічу, прошу...» Крізь відчинені двері видно, як гість знімає з себе засніжену шубу. Згодом входять Чайковський і Лисенко.

Лисенко. Дуже радий вас бачити у своєму домі. Прошу познайомитись: моя дружина...

Чайковський. Дуже приємно. Бачив вас у залі під час концерту, але не мав змоги підійти. *(До Катрі)*. А це ваша дочка? Як тебе звуть?

Катря. Катря. *(Робить реверанс)*.

Чайковський. У, яка хороша. А мене зови — дядя Петя. Вчишся?

Катря. Угу!

Чайковський. Будеш композитором, як батько?

Катря. Щоб мене лаяли в газетах так, як отой Горленко лає тата? Не хочу!..

Чайковський. О, я бачу, ти не даси батька скривдити! Молодець! *(До Ольги Антонівни)*. У вас чудесна дочка... Я вкраду її у вас. *(До Катрі)*. Завезу тебе з собою до Петербурга. Поїдемо зі мною?

Катря. Мамо, можна мені з дядею Петею поїхати до Петербурга?

Ольга Антонівна *(посміхаючись)*. Можна.

Катря. Тоді викрадайте мене, дядю Петю!

Всі сміються.

Чайковський. Ах ти ж така!..

Ольга Антонівна. Ми такі щасливі, що ви, Петре Іллічу, завітали до нас. У вас же стільки запрошень; кажуть, сам губернатор...

Чайковський. А про що нам говорити з паном губернатором? Я ж не ревізор і не інспектор тюрем чи інших богоугодних закладів. Чи не так, Миколо Віталійовичу? Я житиму довгий час на Україні, в Кам'янці. Мене хвилює тема декабристів. Рилєєв, Муравйов-Апостол, Пушкін... Їздитиму, як і ви, по селах, слухатиму пісні. У мене є ваша книга про Остапа Вересая. Я хочу почути його.

Лисенко. Не знаю, де він. Я загубив його сліди.

Чайковський. Ми відшукаємо його разом.

Лисенко. А які там полювання у Кам'янці! У лісі графа Давидова стільки диких кіз! Влітку, в місячні ночі, вони влаштовують на галявинах цілі ігрища. А в цей час у вітах дерев виспівують солов'ї. Це така краса...

Чайковський. Цікаво... Сяйво місяця — і як привиди — білі кози у срібному серпанку, і над всім цим — солов'їний оркестр... *(Говорить, ніби сам до себе).* Фантастична музика... Якісь місячні казкові трелі... Так, так... Це тема, чудова тема для феєричного балету! *(Щось занотовує).* Спасибі... Я всього кілька днів на Україні і вже так багато черпаю з цього чудесного джерела. Куди не глянеш — стільки музичних барв, стільки тем. *(Підійшов до рояля, взяв у руки ноти).* Клавір «Тараса Бульби»?

Лисенко. Я працюю над цим твором вже скоро десять років.

Чайковський. Знаю.

Ольга Антонівна *(тихо, до Лисенка).* Він знає! Ти чуєш, Миколо?

Чайковський *(гортає клавір).* Гоголь, геніальний письменник, такий близький і російському, і українському серцю. Гоголь, який назвав пісні ваші дзвінкими живими літописами.

Лисенко *(після паузи).* Як у пісні мене захопив Шевченко, так у великих музичних полотнах я бачу перед собою Гоголя.

Чайковський. Я хотів би познайомитися з вашим «Тарасом», Миколо Віталійовичу. Прошу, програйте мені...

Лисенко *(схвильовано).* Але... Це все ще не остаточно... Я ще шукаю... Сьогодні мені подобається ця арія, завтра я її перекреслю і писатиму нову.

Чайковський *(з посмішкою)*. Це муки творчості, які відомі і мені, і вам, кожному творцеві...

Лисенко. Я трохи хвилююсь... Здається, вперше в житті... Одну хвилину. *(До Ольги Антонівни, тихо)*. Візьми Катрю, ідіть...

Ольга Антонівна *(до Катрі)*. Катрусю, ходімо зі мною.

Катря. Дядю Петю, приходьте в нашу кімнату. Пограємо у м'яча.

Чайковський. Обов'язково прийду!

Катря, зробивши реверанс, виходить разом з Ольгою Антонівною.

Лисенко *(сідає за рояль)*. Ви скажете мені всю правду про мій твір. Мені так важливо знати правду... Кожний митець, навіть великий, потребує присуду правдивої критики. Що ж вам програти? Це увертюра. *(Грає спочатку несміливо, але вже після перших акордів захоплюється і грає віртуозно, з великим піднесенням)*.

Чайковський. Прекрасно! Та ви ж чудовий виконавець!

Лисенко. Ну, ось ще пісня Тараса. *(Грає і співає)*.

Гей, літа орел,
Гей, літає сизий
Та попід небесами.
Гей, гуля козак,
Козак-запорожець,
Степами, ярами...

Чайковський. Так, так! Ще! Прошу вас! Ось це місце. Що це? Ага! Сцена в Січі, обрання кошового? Прошу...

Лисенко грає. Чайковський підводиться, підходить до Лисенка, обіймає його і цілує.

Ваш «Тарас» продовжує традиції «Івана Сусаніна»! Їх поєднує наш слов'янський патріотизм. Вітаю вас, Миколо Віталійовичу! Ви глибоко розумієте народ, його душу, його страждання і радощі. І головне — його велич!

Лисенко. Петре Іллічу, народ — герой мого твору. Коли я писав «Тараса», переді мною проходили не лише картини минулого, наша Січ, Іван Сусанін... Переді мною стояли й сьогоднішні українські бурлаки з берегів Дніпра і Сули.

Чайковський. Дайте нам цю оперу, Миколо Віталійовичу! Я повезу її в Петербург; я подбаю, щоб вона була поставлена на сцені імператорського театру. Андрія зіграє Фігнер, Настю — Славіна...

Лисенко. Тарас Бульба — Стравинський, Остап — Яковлєв. *(Зітхнувши).* Я вірю вам, Петре Іллічу, я з радістю повіз би до Петербурга... Та я не певен, що якийсь чиновник з департаменту цензури не напише на моїй опері страшну резолюцію: «Не разрешаю, ибо малороссийского наречия не было, нет и быть не может».

Чайковський *(взяв ласкаво Лисенка за плечі).* Я розумію вас... Мені так боляче... Не зважайте на це, працюйте. Наша зброя — пісня... А ви — творець пісні!

Лисенко. Творець пісні — народ. А ми, композитори...

Чайковський *(сміється).* ...лише аранжуємо те, що створено народом, як сказав великий Глінка?

Лисенко. Ще кілька років тому я був здоровою людиною...

Чайковський. Бережіть себе, Миколо Віталійовичу. Будемо вірити в те, що завтра буде кращим, ніж сьогодні.

У передпокої чути дзвінок, потім голос Старицького.

Лисенко. Михайло, приїхав Михайло!

Входять Старицький і Ольга Антонівна.

Старицький. Здрастуй, Миколо! *(Цілується з Лисенком).* Привіт тобі від полтавських земляків.

Лисенко. Як це добре, що ти приїхав саме сьогодні. У нас такий гість!

Старицький *(підходить до Чайковського).* Петро Ілліч, радий вас бачити у нашому Києві. А я мандрую з театром по Україні і не знаю, що ви у нас.

Чайковський *(тисне руку Старицькому).* Читав я ваші переклади Пушкіна і Лермонтова. Щиро скажу: їхні вірші звучать українською мовою так само чудово, як і в оригіналі.

Старицький. Це скромна відповідь поета деяким петербурзьким чиновникам, які дають накази про заборону нашої мови, нашої пісні.

Чайковський. Дика річ — забороняти пісні! Я приїхав сюди послухати ваші пісні, почути Остапа Вересая.

Старицький. Вересая? *(Зітхнувши)*. Спізнилися, Петре Іллічу.

Лисенко. Що? Вересай?!

Ольга Антонівна. Дід Остап?!

Старицький. Замерз в степу... Похований у селі Сокиринцях, на Полтавщині...

Чайковський *(встає)*. Схилимо голови перед нам'яттю великого народного рапсода.

Завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Картина сьома

Простора закрита веранда, за вікном виноград. На верапді ліжко. У ліжку Михайло Старицький. Він уже зовсім сивий, худий і якийсь піби прозорий. Біля ліжка невеличкий столик з ліками. На столику книги. Олена сидить трохи осторонь від ліжка. За вікном рожеве надвечір'я.

Старицький. Говоріть, Олено, говоріть.

Олена. Скільки об'їздили ми. Побачили світу: побували і в Полтаві, і в Лубнах, і в Єлисаветграді. Накладемо на гарбу сіна — і їдемо... уночі, степом... Місяць зійде... Дуже хороше! І по річках пливли на дубах. По Дніпру й по Росі. Сидимо на дубах, човни пливуть униз за течією, а ми співаємо.

Старицький. Микола знов від'їжджає?

Олена. Уже спакувалися.

Старицький *(мрійно)*. Карпати, чудові гірські краєвиди... Я вже, мабуть, їх не побачу, рай його батька. Продовжуйте, Олено, я слухаю вас і піби чую, як плеще Сула під човном, бачу верби, що поспіталися верховіттям над Россю...

Олена. Там як затягнемо... *(Заспівує)*.

Та забіліли сніги,
Забіліли білі...

Люди посходяться — і старі, і молоді, і діти. По обох берегах слідом за нами ідуть і теж співають. А Микола Віталійович на середньому дубі стоїть, хором керує. Руками як змахне, наче крилами. Ніби всіх людей до себе пригорнути хоче. Бо всі ж з нами співають. Співають і плачуть. І в нас на очах сльози. І в Миколи Віталійовича. *(Тихо співає)*.

Та заболіло тіло
Козацьке біле
Ще й головонька,
Ще й головонька.
Та ніхто не заплаче
По білому тілу
По чумацькому.

А люди все йдуть і йдуть за нами, наче заворожені.

Старицький. Як хороше...

Олена. На Пслі то було... Ми їхали попід мостом. Стоїть на мосту висока людина, кремезна, у чоботях... Шапку зняла і нас слухає. Вже потім нам сказали, що то був Максим Горький.

Старицький. Так, так, він жив тоді у Мануйлівці, біля Псла.

Олена. Слухає нашу пісню і теж плаче.

Старицький. Яка то сила — пісня! Мабуть, важко Миколі, старий уже він...

Олена. Старий, Михайле Петровичу, а ще бадьорий. Не бере його ніяка втома. Та він наче аж помолодів у цих подорожах.

Старицький. Наша молодість минула, Олено. До землі хилимось, рай його батька.

Олена. Молодість, як весна,— процвіте голубим цвітом, побуяє — і нема її. Та ще коли життя у тривозі, неспокійне, як ваше.

Старицький. А може, в цьому і є краса життя?

Чути дзвінок. Олена виходить, згодом повертається разом з Лисенком.

(Радісно). Микола!

Лисенко *(іде до ліжка)*. Здрастуй, Михайле! *(Схиляється біля ліжка, цілує Старицького)*. Знов у ліжку?

Старицький. Зайшов попрощатись, друже? Спасибі... Ану, не хили голови! Посміхайся до мене, як я до тебе. Ти, рай його батька! Чи ми з тобою не знаємо, що життя людське не вічне? *(Пауза)*. Все життя разом... Пригадуєш, Миколо, Жовнин, веранду в старому батьківському домі. І ті наші трепетні, святі слова про дружбу...

Лисенко. Тобі важко, Михайле, лежи, не хвилюйся; помовч, прошу тебе.

Старицький. Ні, ні, я говоритиму. Я хочу встигнути сказати... Ми потрудились з тобою, друже, на нашій

ниві. Ми сіяли; може, нащадки знімуть урожай. Може, й помилялися, несміливо йшли, навпомацки... *(З силою).* Не так, як Шевченко! Хай не осудять нас; кожний віддав стільки, скільки міг, як міг і як умів. Хай нащадки приймуть і наш скромний дар.

Лисенко. Великий дар, Михайле! Всюди чути твоє слово — в театрі і в народі. Ми повеземо тебе на південь, до моря. В тобі ще стільки сил.

Старицький. Вже пізно до моря.

Чути дзвінок. Олена виходить. Згодом повертається з Андрієм Лисенком. Він уже в цивільному одязі.

Лисенко. От і Андрій приїхав.

Андрій. Здрастуй, брате, здрастуйте, Олено!

Старицький. Андрій? Ото добре...

Андрій *(іде до ліжка)*. Що ж це ти, Михайле, га?

Старицький. Скільки приставів зрадіє, як я помру.

Андрій. Кинь, друже! *(Проглядає ліки, прочитує рецепти)*. Дай руку. *(Слухає пульс)*.

Старицький. Ви, лікарі, не говорите хворим правди. Ми ж родичі; ти скажеш мені, Андрію. А втім, не треба...

Андрій. Не розмовляй, лежи тихо.

Старицький. Надовго до Києва?

Андрій. Ні, день-два — і знову до своїх нових друзів-залізничників, у Знам'янку. *(Відпускаючи руку Старицького)*. Випишу я тобі одні ліки... На «Нептуні» хворів матрос. У такому ж стані був. І уяви собі, поки ми повернулися в Росію, видужав. Може, й тобі допоможе.

Старицький. Ти оптиміст, Андрію.

Андрій *(іде до Лисенка, говорить тихо)*. Здало серце.

Лисенко. Знаю, все вже знаю... *(Пауза)*. Все життя разом... *(Йде разом з Андрієм до вікна)*. Значить, з морем уже покінчено?

Андрій. Так, наблукався по світу. Годі! Робітники мене полюбили, вірять мені. А коли тобі вірять — це вже радість. *(Тихо)*. Я приїхав у одній важливій справі...

Лисенко. Згориш ти, Андрію. Кажу, як братові, будь обережним.

Андрій *(з посмішкою)*. Не турбуйся; бог не видасть, поліція не з'їсть. Я вже давно навчився робити трахеотомію, закриваючи рот марлею. У кожного з нас є своя стежка в житті, по ній і йдемо. У тебе одне покликання,

у мене інше. Ти композитор, я — лікар. І революціонер. Час іде, і все минає: все стає яснішим і зрозуміліш им. Миколо, народилася нова сила, яка перебудує світ. Це ті, що плавлять сталь, будують кораблі, добувають з земних надр вугілля...

Лисенко. Ти й на суходолі живеш у бурях.

Андрій. Так, і до цього кличу всіх, хто має в грудях серце, а в голові розум. Я мушу йти, мене чекають. Забіг побачитися з тобою *(глянув на Старицького)*, попрощатися з Михайлом. Надовго їдеш?

Лисенко. Не знаю.

Андрій. Побачиш Івана Франка — потисни йому руку за його чудові твори. Як люблять їх робітники!

Старицький. Іван Франко — то після Шевченка перша людина на Україні.

Андрій. Це так. *(Знову підходить до Старицького)*. Обов'язково замов за цим рецептом ліки. Тричі на день... Ну, видужуй, Михайле. Я поспішаю.

Старицький. Так усе життя. Біжимо і не можемо наздогнати.

Андрій. Ні, уже наздоганяємо... Незабаром почуєте всі.

Старицький. Не всі...

Андрій. Що я скажу тобі, Михайле... У нас у Знам'янці у майстернях гурток аматорів ставив твою п'єсу «Маруся Богуславка». Коли б ти бачив, якими оплесками її зустріли робітники! Не кожній людині спадає на долю безсмертя...

Старицький. Спасибі, Андрію. *(Тисне руку)*.

Андрій цілує Старицького.

Лисенко *(дивиться у вікно)*. Андрію... Там внизу, біля парадного, поліція...

Андрій. Невже? *(Швидко йде до вікна)*. Стоять, круки... Погано... Що я попрошу тебе, Миколо... Все може статись... Очевидно, за мною слідкували. *(Виймає пакунок)*. Тут важливі політичні документи. Листівки... Їх треба сховати...

Лисенко. Дай їх сюди!

Андрій. Я зайду за ними сьогодні ж... Коли зі мною що станеться, по них прийде наша людина... Назве моє ім'я. Це буде пароль...

Лисенко. Я і боюсь за тебе, і пишаюсь тобою, Андрію!

Старицький. Іди чорним ходом... А там через двір у сусідню садибу і вийдеш на іншу вулицю...

Олена. Я проведу вас, Андрію Віталійовичу.

Андрій та Олена виходять. Лисенко дивиться вслід братові.

Старицький. Його життя в бурях... А втім, справжньої бурі він ще не дочекався. Це ще передбур'я... Миколо, підійди сюди, до мене ближче. Він сказав правдиві слова: зросла нова сила. По всьому світу вона стає на барикади. Їм потрібна нова пісня, Миколо.

На сходах чути шум.

Мабуть, поліція... Сюди йдуть. Ех, рай його батька! Посміюся я з них востаннє... Миколо, дай сюди ті папери... Листівки... Поклади їх у моє ліжко... Чого доброго, ще вчинять обшук... Хворого не зачеплять...

Лисенко ховає папери у ліжку Старицького.

Ось так. Хе-хе-хе...

Входить Олена.

Олена. Вивела... Пройшов, не помітили...

Лисенко. Слава богу... Спасибі вам, Олено.

Старицький. Хе-хе-хе... Я ж казав, що вони дурні, оті поліцаї.... Важко... Нічим дихати... Олено... Ні, ні, не ліки... Вікно... Відчиніть... Надворі весна. Хай вітер принесе мені сюди пахощі лугів з-понад Дніпра й Сули...

Олена відчиняє вікно.

Ось так... Ніби справді запахло конвалiями. Нарвіть мені повний кошик васильків. Розкидайте їх по землі... Встеліть стежку...

Олена. Він марить чи...

Старицький. Ні, ні, Олено, я при повній пам'яті. Я ще посміюся з них, рай його батька!..

Шум на сходах посилюється.

Вони йдуть, Миколо... Он там рояль... заспівайте мені... Удвох з Оленою... Мою улюблену... Ти знаєш...

Лисенко *(скорботно, до Олени)*. Ви зможете, Олено?

О л е н а *(крізь сльози)*. Не знаю...

Микола Віталійович Лисенко і Олена йдуть до рояля. Звучить тиха музика. Олена разом з Миколою Лисенком співає

Коли розлучаються двоє,
За руки беруться вони...

Старицький лежить мовчки, слухає. Очі його виблискують. По його бліді, впалих щоках котиться сльоза. У двері стукають. До кімнати вдирається жандармський офіцер і кілька поліцейських.

Жандармський офіцер. Що це за співи?

Старицький. Концерт для хворого поета. Може, дозволите перед смертю прослухати улюблену пісню? Чи не можна?

Жандармський офіцер *(спантеличений)*. Ми шукаємо соціаліста. Він зайшов сюди, у ваш дім.

Старицький. Не знаю, нічого не знаю. Пани соціалісти не погоджують зі мною свої маршрути. Пробачте, мені лікарі не дозволяють говорити... І я хочу дослухати концерт.

О л е н а. Сюди ніхто не заходив.

Старицький *(поліцейському, який наближається до його ліжка)*. Обережно, обережно. Лікарі сказали, що в мене холера.

Поліцейський *(злякано)*. Ваше благородіє! Холе-ра!

Жандармський офіцер. Чорт забери... Прошу пробачення... Пішли далі.

З шумом виходять.

Старицький. Au revoir, monsieur! * Хе-хе-хе! Рай його батька!.. Миколо, співайте, співайте ще.

Лисенко і Олена *(продовжують співати)*.

З тобою ми вдвох не зітхали,
Ніколи не плакали ми...

Старицький. Все життя разом... *(На його блідому обличчі хороша посмішка. В очах бринить сльоза)*.

Завіса

---

* До побачення, месьє *(франц.)*.

Картина восьма

Кімната в квартирі Лисенка, та ж сама, що і в третій дії. Ніч. За вікном чути лемент, який раптом змінюється тривожною тишею, потім постріл, чийсь зойк, цокотіння копит по бруку.

У кімнаті Микола Віталійович біля рояля. Він у домашньому халаті, обличчя тривожне. На роялі горить свічка. Лисенко грає. Акорди «Вічного революціонера». Чути дзенькіт розбитого скла.

Лисенко. І так цілу ніч...

Входить Ольга Антонівна.

Ольга Антонівна. Ти й досі не спиш? Ану, в ліжко!

Лисенко. Чекай, Ольго, чекай... Ти чуєш, що робиться на вулиці?

Ольга Антонівна. Чую і теж не сплю...

Лисенко *(зітхнувши)*. Ех, Андрію, Андрію... Де він зараз?

Ольга Антонівна. Не хвилюй себе. Приляж засни.

Лисенко. Ольго, одну хвилинку... Візьми ось це... *(Виймає з халата газету)*. Спали її.

Ольга Антонівна *(глянула на газету)*. Де ти її взяв? Я ж ховала її. Той негідник так лає тебе.

Лисенко. Нічого, Олю... Як казав покійний Остап Вересай, — собака бреше, вітер несе. Горленко цькує мене все моє життя, а я, дивись, не вмираю! Справжній ціни тель таланту є народ, Олю, а не ці жалюгідні писаки.

На вулиці знову шум.

Мабуть, розбили вітрину. Сховай і це. Лист від Франка... Чуєш, Олю? *(Читає)*. «Не беріть до серця...» Мабуть, теж читав цю писанину. *(Читає далі)*. «У справжнього творця завжди будуть вороги. Дивіться гордо попереду себе, так, як орел дивиться на сонце, не стуляючи очей». І вірш прислав. Ось, послухай. *(Сідає за рояль, грає, і співає)*.

Вічний революціонер —
Дух, що тіло рве до бою...

(Повторює).

Дух, що тіло рве до бою...

Яка сила, Ольго! *(Грає далі).*

Рве за поступ, щастя й волю —
Він живе, він ще не вмер!

Я вже і музику підібрав. *(Ходить по кімнаті й наспівує, розмахуючи рукою, ніби диригує).* Він живе, він ще не вмер. Так, так, чудово! *(Знов іде до рояля, бере кілька акордів).* Він живе, він ще не вмер! *(Записує ноти).*

Ольга Антонівна. Це буде нова пісня?

Лисенко. Ні... це буде гімн, Олю! *(З силою).* Спасибі, Іване Яковичу! Прийде час. Я вірю в це — розсунуться кордони, і ми будемо, як і були, в єдиній сім'ї.

Дзвінок.

До нас? У таку пору? Хто б це?

Ольга Антонівна йде до передпокою.

Обережно, Ольго, спитай хто. Ні, я теж піду. *(Виходить, але зараз же повертається. Його силоміць веде Ольга Антонівна).*

Ольга Антонівна. Ти застудишся...

Знову дзвінок.

Я сама. *(Виходить).*

Лисенко *(тривожно прислухається).* Чого доброго, ще впустить якогось архангела з шворнем у руках. *(Ходить неспокійний по кімнаті).*

Ольга Антонівна *(входить разом з Созонтом).* Миколо! Хто б ти думав? Созонт! Із Жовнина!

Лисенко *(здивовано).* Що? Созонт! Невже ти? Живий, здоровий?

Созонт. Живий, паничу, ще живий.

Лисенко *(обнімає Созонта).* Спасибі, друже, що не забув, завітав... Посивіли ми з тобою...

Созонт. Посивіли, паничу... А я так зовсім загостювався на цьому світі... Ось вам медку горнятко від бджілок моїх...

Лисенко. Спасибі, Созонте... Що там у нашому Жовнині?

Созонт *(зітхнув).* Ой, наш Жовнин... Таке діється в селі... *(Озирнувся, говорить тихо).* Народ бунтує, паничу! Розбили панську економію, попалили скирти. Приїхали козаки... Дуже людей били, Миколо Віталійовичу! Зовсім

безневинних били. Я людина стара, а й мене якийсь бузувір уперезав по спині. Пароплав запізнився... Бачу, і у вас на вулицях козаки. Чи знайду я на того бузувіра управу? Га?

Лисенко. Ех, Созонте!..

Созонт. Мабуть, не знайду. А люди у нас після тих нагаїв ще лютіші стали. Вийдеш уночі — куди не глянь — всюди горить. І над Сулою, і над Дніпром, і туди аж за Ворсклу... І страшно, і радісно.

Лисенко. Ще й не те буде, Созонте!

Созонт *(зітхнув)*. Хто доживе — побачить.

Лисенко. Ольго, ти йди відпочинь.

Ольга Антонівна виходить.

Сідай, Созонте... Може, перекусиш з дороги?.. *(Іде до шафи, виймає старовинний штоф і чарки, наливає)*. Пригадуєш, які ти мені пісні співав?

Созонт. Співав, паничу... А тепер вже ваші пісні у кожній хаті співають. *(Цокається)*. За ваше здоров'я, паничу! *(П'є)*. А голос у мене ще й зараз... *(Витер рота рукою, починає співати)*.

Ой з-за гори кам'яної
Голуби літають...

Лисенко *(сідає поруч з Созонтом, співають удвох)*.

Не зазнала розкошоньки,
Вже літа минають.

Запрягайте коні в шори,
Коні вороні.
Та й поїдем доганяти
Літа молодії...

Обидва схвильовані, збуджені.

Созонт. Все старіє, всьому свій кінець приходить. А пісня живе.

Лисенко. Так, Созонте, пісня живе... *(Підводиться, ходить по кімнаті)*. Їм потрібна нова пісня... Така ж сміливa, як і їх діла. Яка б звала на барикади... Посидь, Созонте. Я зараз. *(Іде до рояля, грає. Знов звучить та сама мелодія «Вічного революціонера». Захоплюється, з великим натхненням грає і співає)*.

Вічний революціонер —
Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастя й волю —
Він живе, він ще не вмер!

Так, так... *(Записує ноти).*

У двері стукають. Микола Лисенко припиняє гру.

Га? До нас?

У двері стукають сильніше.

Ольга Антонівна *(входить).* Якась невідома людина... Хоче бачити тебе...

Лисенко. Хто б це? Вночі? *(Рішуче).* Та щоб ми, Ольго, злякалися одного чоловіка? Хай заходить... А втім, чекай, це нерозсудливо. Може б, він зайшов завтра?

Ольга Антонівна виходить.

Созонт. Тривожно... І у вас тривожно.

Ольга Антонівна *(крізь двері).* Миколо... Він каже... У нього лист від Андрія...

Лисенко *(стрепенувся).* Із тюрми? Клич його сюди!..

Созонт. Хіба Андрій Віталійович?.. О господи!..

Входить Ольга Антонівна, з нею Захар.

Захар. Здрастуйте... Пробачте, в такий час... але вночі зручніше...

Лисенко. Прошу, сідайте... Це правда? Від Андрія?

Захар глянув на Ольгу Антонівну і Созонта.

Тут всі свої... А втім... Ольго, вийди на хвилинку з Созонтом.

Ольга Антонівна і Созонт виходять.

Захар. Так, я від вашого брата. Прошу... *(Подає лист).*

Лисенко *(розпечатує лист).* Де він зараз?

Захар. У Вятці, чекає відправки...

Лисенко *(зітхнув).* Ви бачили його? Розмовляли?

Захар. Заспокойтесь. Він живий, здоровий.

Лисенко *(скорботно).* Останнього листа я одержав від нього із Знам'янки ще до арешту. За що його?

З а х а р. Андрій Віталійович керував повстанням залізничників.

Л и с е н к о *(присвічує, читає лист)*. Що? *(До Захара)*. Ви знаєте, що він пише в цьому листі?

З а х а р. Знаю. Є можливість організувати втечу. Потім ми відправимо його за кордон. Треба дістати паспорт, декого підкупити. Ну, і витрати на дорогу... У нас не вистачає грошей.

Л и с е н к о *(йде до столу, відчиняє шухляду)*. Віддаю, все, що маю. Аби лише врятувати його, вирвати з каторги. Ви хороша людина... Будьмо знайомі! *(Тисне Захарові руку)*.

З а х а р *(з посмішкою)*. А ми вже давно знайомі!..

Л и с е н к о *(здивовано)*. Як саме?

З а х а р. Пригадайте... У цій же кімнаті. Я приходив до вас разом з батьком.

Л и с е н к о. А! Так, так... Батько й син... Зі скаргою про землю.

З а х а р. Це ж я — той син. Сам уже давно батьком став.

Л и с е н к о. Стільки років... Значить, пішли з села?

З а х а р. Пішов. Побував усюди: і в шахтах, і на заводах... З вашим братом я зустрівся в залізничних майстернях, у Знам'янці. Там і потоваришували.

Л и с е н к о. Разом і страйкували?

З а х а р. Так. Він — наша людина.

Л и с е н к о *(дивиться пильно на Захара)*. Пригадую, ви вже й тоді збиралися пускати червоного півня.

З а х а р *(суворо)*. І пускав. І по етапу за це водили. Бачив Сибір, Нерчинськ... Бубнового туза на спині носив. Зазнав багато чого... І зрозумів теж багато. Не червоним півнем з ними треба... не так, як вчать есери... *(Вийняв з піджака стару, зачитану газету)*. Пригадуєте, я просив у вас поради: що робити? Де шукати правди? Тепер ми знаємо, що робити!

Л и с е н к о. Дайте гляну... *(Проглядає «Искру»)*. «Из искры возгорится пламя».

З а х а р *(пристрасно)*. Полум'я людського гніву. Ця «Искра» — наш дороговказ. Ми носимо її в серці...

Л и с е н к о *(дивиться на Захара)*. Не пізнаю вас! Зовсім інша людина.

З а х а р. Час змінює людину. Вона росте у боротьбі.

Л и с е н к о *(читає газету)*. Володимир Ульянов.

З а х а р. Це він запалив нам іскру, вказав правильний шлях. *(Бере «Искру» з рук Лисенка і хова̀є її на грудях).* Я мушу йти...

Л и с е н к о. Чекайте... Це небезпечно. *(Одягається).*

Входить О л ь г а А н т о н і в н а.

О л ь г а А н т о н і в н а. Ти куди?

Л и с е н к о. Пройду вниз, гляну, що там на вулиці. Чи немає якого шпика біля дому?

О л ь г а А н т о н і в н а. Не смій! Я сама. *(Виходить).*

Л и с е н к о *(до Захара).* Побачите Андрія, розкажіть йому про все, що робиться у нас.

З а х а р. Він знає.

Л и с е н к о. Хоч би ж пощастило. Та я вірю: пощастить. Бо всі ви... сильні, дужі і вперті. І Андрій такий.

З а х а р. Чув я ваші пісні... Навіть там, у Сибіру, чув. Співали їх засланці з України. І я співав...

Л и с е н к о *(з гіркотою).* А мене за ці пісні лають.

Входить О л ь г а А н т о н і в н а.

О л ь г а А н т о н і в н а. Зараз спокійно. Біля будинку нікого... Можна йти.

З а х а р. Прощайте.

Л и с е н к о. Ідіть... ідіть...

Захар виходить у супроводі Ольги Антонівни.

(У великому роздумі). Андрій... таке його покликання...

Входять О л ь г а А н т о н і в н а і С о з о н т.

Пішов?

О л ь г а А н т о н і в н а. Наче пірнув у ніч... Хто це?

Л и с е н к о *(урочисто, підняв руку).* Людина! Сильна, нова... *(Ніби сам до себе).* Пісню таку, щоб звала на барикади... *(Сідає до рояля, бере акорд «Вічного революціонера»).*

Дзвінок.

О л ь г а А н т о н і в н а. Знов хтось.

Л и с е н к о. Може, повернувся він?

Ольга Антонівна виходить до передпокою.

Хоч би чого не сталося...

Созонт. Неспокійно, ох, як неспокійно...

Входить Ольга Антонівна, вона бліда.

Ольга Антонівна *(до Миколи Лисенка)*. До нас поліція...

Лисенко. Поліція? Ольго... На... сховай це... *(Подає Ользі Антонівні лист Франка з віршем «Вічний революціонер»)*.

У кімнату вдирається кілька поліцейських. Ольга Антонівна ховає листа на грудях.

Поліцейський. Квартира Лисенка?

Лисенко. Так.

Поліцейський. Мусимо тут вчинити обшук.

Ольга Антонівна. Миколо...

Лисенко. Обшук? У мене?

Созонт *(злякано)*. О господи!.. Що ж це?

Поліцейський *(до інших поліцейських)*. Починайте!

Поліцейські нишпорять по кімнаті, переглядають книги, ноти. На підлогу летять папери. Зазирають навіть у рояль. За хвилину кімнату вже не можна пізнати.

Созонт. Миколо Віталійовичу... Та що ж це? Наче погром який...

Ольга Антонівна *(до поліцейських)*. Він хворий... Я прошу тихіше.

Лисенко. Ольго, не заважай їм... Хай роблять своє діло.

Поліцейський. Політичне що маєте? Скажіть де? Все переверну!

Созонт. Та побійтесь ви бога — так на людину кричати!

Поліцейський *(до Созонта)*. А ти хто будеш?

Созонт. З села я.

Поліцейський. Пачпорт є?

Созонт. Як же у теперішні часи без пачпорта? Є, голубе, є!.. *(Показує паспорт)*.

Поліцейський *(проглядає, повертає)*. Сиди й не диш, мужик!.. *(Підходить впритул до Ольги Антонівни)*. Політичну літературу...

Ольга Антонівна. Нема в нас такого... Що ви!

Поліцейський *(до своїх)*. Не знайдено нічого? Чорт забери!

Лисенко *(до поліцейського)*. Ну, ви вже закінчили?

Поліцейський. Так.

Лисенко. Прошу, покладіть все на своє місце, як було.

Поліцейський. Що?

Лисенко *(твердо)*. Все, як було... Чуєте? Інакше буду скаржитись вищому начальству, в Петербург...

Поліцейський. А?..

Збитий з пантелику вольовістю і спокоєм Лисенка, поліцейський починає слухняно збирати з підлоги папери. Те ж саме роблять інші поліцейські.

Лисенко. Ось так...

Поліцейський *(до Лисенка)*. Одягайтесь. Ви заарештовані. Я маю наказ відправити вас до тюрми.

Ольга Антонівна. Миколо!

Созонт. О господи!

Лисенко. Заспокойся, Ольго... Очевидно, і мені треба причаститися до цього всенародного горя. *(Спокійно, не поспішаючи, одягається. До Ольги Антонівни)*. Олю, дай мені ковдру, рушничок. Візьму з собою.

Ольга Антонівна *(до поліцейського)*. Ви не маєте права! Він хворий!

Поліцейський. Там розберуться. *(До Лисенка)*. Ідіть за мною!

Созонт *(схвильовано)*. Та що ж це, господи?

Лисенко *(цілує Ольгу Антонівну)*. Не хвилюйся... Можливо, це якесь непорозуміння... Вони не посміють... Є сила більша, ніж вони... Народ...

Поліцейський. Пішли!..

Созонт. Миколо Віталійовичу... Та що ж це, господи...

Ольга Антонівна *(припала до Лисенка)*. Не пущу! Я теж піду з тобою у тюрму... *(До поліцейських)*. Чекайте, я побіжу до шефа жандармерії. Я заявлю протест! *(Припала до Миколи Віталійовича)*. Що вони роблять з тобою!

Лисенко *(гірко посміхнувся)*. Хіба тільки зі мною? Прощай, Созонте...

Созонт. Та що ж це таке?.. О господи!..

Лисенко *(до поліцейських)*. Одну хвилину... Я забув... *(Іде до рояля)*.

Поліцейський. Подать сюди! *(Вириває з рук Лисенка ним щойно написані ноти «Вічного революціонера»).* Це що таке?

Лисенко. Хіба не бачите? Ноти.

Поліцейський. Пісня, значить? *(Люто).* Пишуть... Всіх би вас таких у тюрму... *(Крутить у руках ноти).* Вгадай, що воно тут написано?

Лисенко. Хочете я вам поясню... *(Бере ноти).* Олю, відчини вікно. *(Сідає за рояль, грає).*

Звучать акорди «Вічного революціонера». Лисенко грає і співає. Цю мелодію підхоплює за вікном незримий могутньої сили оркестр і стоголосий хор.

Поліцейський. Га? Що? Припинити! *(Зачиняє вікно. Біжить до рояля, закриває кришку, але оркестр і хор продовжують звучати).*

Лисенко *(він ніби виростає. Іде на авансцену сильний, гнівний, вольовий. Говорить, звертаючись до залу).* Вітаю вас, нових, прийдешніх. Прийміть і мій скромний дар — мою пісню. *(Вклоняється).*

Завіса

РІДНА МАТИ МОЯ

Драма на 3 дії,
6 картин

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Софія Іванівна Журавіна, вчителька, 60 років.
Сергій, її син, 19—20 років.
Сава Лукич Скидан, старий мірошник.
Даша, його дочка.
Оля, вродлива дівчина.
Василь Коврига.
Андрій Ярчук, буровий майстер, 30 років.
Микола Павлович Мурашко, інженер, начальник газорозвідки.
Робітники, молодь.

Перед початком вистави звучить увертюра, лейтмотивом якої є «Пісня про рушник».

Розсувається завіса. Перед нами, на все дзеркало сцени, великі гілки яблуні. Вони то в ряснім цвітінні, то вже в осінньому золоті, то вкриті пухнастим снігом.

Ніч. У темряві виблискують то червоні, то зелені вогники. Чути ріжки стрілочників. Це станція. На передньому плані — кронштейн з прикріпленим до нього станційним дзвоном і вивіска «Заброди». Блимає гасовий ліхтар. Ллє дощ.

На пероні високий, вродливий юнак у промоклому плащі. Це Василь Коврига. Він нетерпляче поглядає на годинник.

З репродуктора чути голос: «Громадяни пасажири! Поїзд Чугуїв—Харків прибуває на першу колію. Стоянка дві хвилини». Коврига, схопивши чемоданчик, хоче бігти. Але його зупиняє раптовий окрик: «Василю!» На перон вбігає змокла, бліда, стривожена Оля.

Оля. Василю! Куди ж ти?

Коврига *(розгублено, злякано)*. Ти ж знаєш... Я на курси газовиків. Я ж давно подав заяву.

Оля. А як же я? Наш Павлусь? Ти ж обіцяв.

Коврига. Зрозумій, Олю. Там усі документи. Дай мені чогось досягти у житті. А потім... Потім ти і Павлусь.

Оля *(тоскно, з докором)*. Кидаєш?

Коврига. Ну що ти, Олю! Я люблю тебе.

Оля. А я? Чи сталося б те, якби я не любила?

Коврига. Звичайно. Але... Зрозумій: хто я в селі? Якийсь завклубом. Платня — сама знаєш: півтрудодня. На що ми житимемо?

Оля. Злякався?

Коврига. Ну, злякався.

Оля. А про що ти думав тоді, коли кликав мене у гай? Коли стояв годинами під вікнами, чекаючи, поки вийду з хати? Коли благав мене йти слухати солов'їв?

Коврига. А ти? Що думала ти, коли йшла? Обоє ми винні. Молоді ще. Он що наробили! Ну який з мене батько? Та я ще сам... Ти не думай чого: я не відмовляюсь. Я визнаю. *(Пауза).* Чекай на мене, Олю. Поживи у матері. Ну, рік, два... Я стану техніком. А там, може, і в інженери виб'юсь. Олю, я прагну до широких горизонтів! Я не з тих, хто задовольняється, коли його пригріє краєчок сонця. Я хочу, щоб мене сонце гріло на всю потужність. Чула? Під Харковом знайшли газ.

Оля. У тебе газ, Василю, а в мене... Вийти на вулицю не можна. Поговóри. Сусіди потоптанкою звуть. Мати плачуть... Що ти робиш зі мною? Одумайся! Не їдь!

Коврига. Не можу. Не можу, Олю. Це зв'язує мені життя. А в мене ж мета. Ой, вже прибув поїзд! Ти не думай про мене погано. Зрозумій: щоб досягти свого, треба йти на жертви.

Оля *(тоскно)*. І ти робиш мене жертвою?

Коврига. Інакше не можна. Прощай! Я тобі напишу. Про все напишу.

Оля. Я теж подамся з села. Піду світ за очі. Не лишусь тут на глум. Бо людське лихослів'я — то найстрашніша кара. Павлуся залишу в селі — і піду. Не хочеш бути його батьком — не знатиме він і матері.

Коврига. Вирішуй сама. Роби, як краще. От і поїзд... Прощай! *(Намагається поцілувати Олю).*

Проте Оля різко одвертається від нього. Схопивши чемоданчик, Василь Коврига біжить до поїзда, але Оля зупиняє його.

Оля. Зачекай! Ось тобі мій поцілунок, Василю! *(Дає йому ляпаса).*

Коврига. Олю!

З репродуктора лунає голос: «Поїзд Чугуїв — Харків відправляється». Чути, як поїзд поволі одходить від станції. Василь наздоганяє його.

Оля *(вслід)*. Негідник!

Поїзд набирає швидкість. У темряві тільки миготить червоний вогник заднього вагона.

Василю! Васю! Я ж люблю тебе! *(Поривається бігти за поїздом, але раптом зупиняється).* Що ж тепер? Як тепер?

Якусь хвилину Оля стоїть на пероні самотня. Десь поблизу лунає дівоча пісня:

Зостаюся я сама,
Та зостаюся я сама-а-а-а,
Ні дівчина, ні вдова-а...
Покриточка молода.

Ця пісня ще більше каламутить збентежену Олину душу. Вона йде з перону.

Поволі опускається інтермедійна завіса з гілкою квітучої яблуні. На просценіумі прожектор освітлює солідного сивуватого чоловіка. Це інженер Мурашко. Він все бачив і сумно дивиться вслід скорботній Олі.

Мурашко. Я інженер-геолог. Багато років працював у геологорозвідувальних партіях, намагаючись розгадати таємниці земних надр, знайти незчисленні земні скарби. А втім, це п'єса не про нафту, руду чи вугілля: в ній ідеться про долі простих людей, яких я особисто знав, з якими працював, сміявся, плакав. Про людей, які люблять і ненавидять, радіють і страждають. Адже там, де є справжня любов і щастя, завжди будуть і страждання. Без них ніяка людська радість не може відчуватися на повну силу. Проте в п'єсі ніхто нікого не вб'є, ніхто не втоне в річці, не отруїться. Все буде трохи не так, як в інших п'єсах, і все буде трохи схоже на те, що ми вже бачили в тих п'єсах.

Світло прожектора гасне.

ДІЯ ПЕРША

Картина перша

Невеличкий садок у садибі Журавіних. Під кислатою яблунею столик, вкопаний у землю. Біля нього дві лавочки. Багато квітів. У глибині сцени — критий шифером будинок з верандою, обвитою диким виноградом. У всьому почувається дбайлива жіноча рука. За столиком Софія Іванівна Журавіна, вже сивувата жінка з ніжними, ласкавими очима, в яких світиться одвічна материнська любов. Осторонь Сергій зриває яблука з обважнілої від рясних плодів гілки. Навпроти Софії Іванівни сидить Мурашко. В його руках сімейний альбом Журавіних.

Обличчя Софії Іванівни збуджене спогадами та розмовою, яка, очевидно, щойно тут відбулася.

Софія Іванівна. Не тільки чоловіка я втратила, Миколо Павловичу. Двоє синів з війни не повернулись. Любов, яку в серці на трьох синів ділила, тепер одному Сергійкові віддаю.

Мурашко. Сказано — мати.

Софія Іванівна. Один він у мене лишився. Живу тільки для нього. Вже виріс. З маленького Серьожки став великим Сергієм. А я й не помічаю. Для мене він і зараз — дитина. Аж страшно, як подумаю, що прийде час, знайде він собі подругу життя, піде від мене.

Мурашко. Звичайно, піде. Такий закон життя.

Софія Іванівна. Правильний закон. Але страшний для матері.

Мурашко. Нічого не поробиш. Чи ви перша?

Софія Іванівна. Знаю і корюсь. А все ж хочу, щоб цей день прийшов не скоро, не зараз, щоб він...

Мурашко *(з посмішкою)*. Це вже егоїзм.

Софія Іванівна. Егоїзм матері. Може, йому єсть якесь виправдання?

Мурашко. Як сказати. А може, вам було б краще, коли б син одружився? Порадував вас онуками?

Софія Іванівна. Може, й справді, так було б краще. Але боюсь... Боюсь втратити його. Троє було їх у мене.

Мурашко. Заспокойтеся. Цю трагедію зазнали мільйони матерів. Довго, ще дуже довго ми будемо згадувати тяжкі рани війни. Мої загинули в Ленінграді під час облоги. *(Зітхнув)*. Давнє. Важке і незабутнє... Праця, тільки наполеглива праця відвертає мене від тяжких спогадів, від думок. *(Спиняє погляд на якійсь фотографії альбома. Потім дивиться на Сергія)*. Сергій дуже схожий на свого батька.

Софія Іванівна. Як дві краплі води. І характер його... Тільки вчиться гірше. *(Зітхнувши)*. Двічі їздив на іспити — і не щастить.

Підходить Сергій з кошиком яблук.

Мурашко. Ну що ж, не пощастило з інститутом — хай стає на роботу.

Сергій *(різко, з гіркотою)*. На яку роботу? Десять років провчився, а що з того? І до науки по-справжньому не дійшов, і робити нічого не вмію. Якийсь фонвізінський недоук. Їжте яблука.

Мурашко. Спасибі. Вже й недоук! Хочеш, я тебе візьму до себе, в газорозвідувальну партію? Зроблю з тебе геолога?

Софія Іванівна. Я мріяла, щоб він став учителем.

Мурашко. Наша професія не гірша. *(Захоплено)*. Красива наша професія! Ти тільки подумай, Сергію: докопатися до самого серця землі, проникнути в її таємничі комори і забрати всі багатства. Це ж так само цікаво, як і полинути у космос чи завоювати Місяць. Ну?

Софія Іванівна. Спасибі вам, Миколо Павловичу, але...

Мурашко *(захоплено)*. Наша планета ще зовсім не розвідана. Ми ж врилися в неї всього на якихось три-чотири кілометри, не більше. А її ж товща дванадцять тисяч! А що там далі? Які скарби ось тут, під моїми ногами? Під курганами вашого села? *(Після паузи)*. Вже не один рік я добираюсь до них. А вони не здаються. Борються! Не хочуть розкрити свою таємницю! Сподіваються, що у геолога Мурашка не вистачить терпіння! *(З посмішкою)*. Сергію, допоможи мені докопатися до них.

Сергій. Ви так цікаво говорите. Але... Як мама... І це, мабуть, важко?

Софія Іванівна. Вибір професії — справа серйозна. Тобі треба ще вчитись, Сергію.

Мурашко *(холодно)*. Що ж, думайте. Вирішуйте.

Чути голоси. Входить росла, може, й не дуже красива, але симпатична дівчина в робочому комбінезоні, у грубих брезентових рукавицях. Коли б не чорна товста коса, що вибивається з-під хустки і лягає на забруднений комбінезон, то її можна було б прийняти за хлопця. Це Даша. Її наздоганяє батько, старенький, вже сивуватий, але рухливий дідок, Сава Лукич Скидан.

Сава Лукич. Дашо! Я хочу, то їсть, пояснити тобі, що...

Даша. Нічого не хочу слухати, тату! Нам треба на вашому кургані вишку ставити — і все. *(До всіх)*. Здрастуйте!

Мурашко. Що там у вас за суперечка з батьком?

Даша. Та ось лаюся...

Сава Лукич. Ні, ви самі подумайте, Миколо Павловичу! Хоче знищити наш млин! Я їй пояснюю, говорю, то їсть, що...

Мурашко *(до Сави Лукича)*. Вітряк на кургані доведеться прибрати. Я вже домовився з вашим колгоспом.

Сава Лукич. А зі мною домовились? Я вам згоду дав? Не чіпайте нашу індустрію, цей млин, то їсть! Він все наше село обслуговує своїми жорнами!

Мурашко. Не хвилюйтесь, Саво Лукичу: ми вам замість нього вальці поставимо.

Даша. Я й кажу батькові: нольовочку петлюватимете!

Сава Лукич. Спасибі! Але цей млин не просто собі, то їсть, млин та й годі. Це — історія. Він для нашого села як пам'ятник: там, на вирлі, у вісімнадцятому році сиділи Будьонний і Ворошилов, коли полки свої через наші степи на Денікіна вели. А в сорок першому там прийняв смерть од фашистів учитель наш, Іван Андронович Журавін, чоловік нашої Софії Іванівни.

Софія Іванівна раптом закрила обличчя рукою, заплакала.

Сергій *(до Сави Лукича)*. І навіщо ви... *(До матері)*. Не треба, мамо. Заспокойся!

Сава Лукич *(у запалі не звертаючи уваги на сло-*

ва Сергія). Он на тому крилі підняли його фашисти, бенеря б їх подавила!

Мурашко уважно слухає Саву Лукича.

Навіть поховати людину не дозволили. Так і висох він на крилі... Потім зняли його й завезли у степ. Ніхто не знає, де тліють його кості.

Даша *(тихо).* Тату! Софія Іванівна плаче.

Сава Лукич. Ой, справді. *(Зніяковівши, змовкає).*

Мурашко *(вражений, щось думає. До Даші).* Поки що займіться вишкою номер шістнадцять. На східному схилі Чорної гори.

Даша *(здивовано).* Але ж, Миколо Павловичу, ви наказали ставити на кургані, де млин.

Мурашко. Поставимо і там, де млин. Робіть, як я сказав.

Даша. Слухаю. Але, скажу одверто — не розумію.

Мурашко. Потім зрозумієте. Я вас прошу...

Даша відходить убік.

Сава Лукич *(знову присікався до Мурашка).* Ну то як же буде з млином, то їсть, товариші інженери? Я ж вам пояснюю: цей млин для нас дорога річ.

Мурашко. І все ж вам доведеться поступитись.

Сава Лукич *(люто).* Ні! Не поступлюсь! Судитимусь! Ляжу на жорнах — і робіть зі мною, що хочете! *(Іде до Софії Іванівни).* Пробачте. Старе, як мале.

Даша *(тихо до Сергія).* Підемо зі мною на курган?

Сергій. А навіщо?

Даша. Хотіла поговорити з тобою.

Сергій. Скучила, чи що?

Даша. Ага, скучила. Мимо двору йдеш — навіть не глянеш.

Входить Андрій Ярчук. Худий, вусатий, у благенькому одязі, з саморобним чемоданчиком у руках, запилений, очевидно, з дороги: з-під піджака видно несвіжу сорочку.

Ярчук *(похмуро).* Тут живе інженер, начальник газорозвідки?

Мурашко. Це я.

Ярчук. Значить, правильно. Потрапив куди слід. Будемо знайомі: Ярчук Андрій Микитович. Ось мої документи. *(Порпається у кишені).* Буровий майстер.

Даша *(радісно)*. Буровий майстер? *(Підходить до Мурашка та Ярчука)*.

Ярчук *(знайшовши документи, подає їх Мурашку)*. Можу пришвартуватися до вашого берега. Якщо приймете. Не побоїтесь?!

Мурашко *(уважно проглядає документи)*. Сиділи?

Ярчук. Так.

Мурашко і Даша перезирнулись.

Мурашко. Ви з Ставропольщини?

Ярчук. Народився на Кубані.

Мурашко. Чому ж не повертаєтесь у рідні місця? На Ставропольгаз?

Ярчук. Не хочу. Скривдили мене там. А я козак. Образи не забуваю.

Даша. За що судились?

Ярчук. А тобі що? Я з інженером розмовляю.

Даша. Диви, який суворий.

Мурашко. Дашо, дозволь мені...

Даша відходить.

Ярчук *(до Мурашка)*. За дівчину судився. Любив я одну. А якийсь технік став мені на перепутті. Станиця наша недалеко від газородовища. Я не стримався, огрів його по-нашому, по-кубанському. Думав, злегка, а він миршавий... Одне слово, на інвалідність перейшов.

Даша не втрималась, засміялась.

Софія Іванівна *(тихо, до сина)*. Щоб я пустила тебе, Серьожо, на газ, куди ось такі приходять? Нізащо!

Ярчук *(продовжує)*. Ну і суд. Може б, дали років два за хуліганство, так той падлюка таке наговорив. Ніби я хотів вишку підпалити, а він, бач, захищав її. То ж брехня! А суддя, місцевої категорії, повірив. *(Їдко, з люттю)*. І десять років. З того часу ненависть у мене до суддів і до дівчат. Прибув на місце призначення — а мені кажуть: «Так ти, значить, газовик? Будеш у нас свердловини бурити». А я ж у колгоспі в рільничій бригаді робив. З газом ніякого соприкасательства не мав. Ну, а там став буровим майстром. За добру роботу півстроку скинули. Там у документах все сказано. Документи законні.

Сава Лукич *(до Даші тихо)*. Якась приблуда.

Мурашко *(оглядає документи)*. Бачу, вам доводилось гасити аварійні вишки.

Ярчук. Аякже, гасив. Не одну загнуздав!

Мурашко. Як гнуздали?

Ярчук. Заводнюю свердловину... Потім поставлю йолку, ну, і задавлю її.

Мурашко *(дивиться на Ярчука пронизливим поглядом)*. Скажіть по-чесному, Андрію Микитовичу, ви хороший робітник?

Ярчук *(сухо)*. У Героях праці не состою. Хочете — беріть, а ні — повернусь на станцію.

Сава Лукич *(знову до Даші)*. Диви! З гонором!

Мурашко. Гаразд. Я беру вас. *(До Даші)*. Ось буровий майстер на вашу комсомольську свердловину. Оформляйте його на вісімнадцяту.

Ярчук *(різко)*. Ні, не хочу. Піду далі.

Даша *(здивовано)*. Чому?

Ярчук. Щоб мною баба командувала? Не вийде!

Сава Лукич. Диви, який!

Даша *(з викликом)*. А якщо команда буде законна?

Ярчук. Однаково — не хочу. Слабаки ви над такими, як я, верховодити.

Сава Лукич. Ну-ну, ти...

Даша. А я й не збираюся над вами верховодити. Я комсомольцями командую. Ви для мене перероcток.

Ярчук. Що? Та мені ж тільки... Ще й тридцяти нема.

Даша. Я ж і кажу — перероcток.

Ярчук. Це мене біда зробила таким, а я... Та я ще бику роги зламати можу. *(Потряс у повітрі жилавими, здоровими, як заступи, руками)*.

Даша. Ну то й ламай собі десь, а не в нашій бригаді. Бери документи.

Мурашко *(тихо)*. Дашо, не треба так різко. Розумієш — буровий майстер. Саме те, чого нам бракує.

Даша. А я що, кланятися йому буду? Хочеш — іди до нас. А не хочеш — іди під три чорти!

Ярчук *(спантеличений Дашиною різкістю, розгублено)*. Ти диви: де не бував — такої не бачив. Красива, а колюча! Згоден — оформляй!

Мурашко *(сміється)*. Вона хоч і не козачка, а характер має. Я певен, ви ще подружите.

Ярчук *(з захопленням дивиться на Дашу)*. Терпіти

не можу баб... Але коли з отаким характером... Ану, покажуй свою вісімнадцяту! Побачимо, який з тебе начальник!

Даша *(до Сергія, ніжно)*. Підемо з нами?

Сергій. Я на річку збирався.

Даша. Побачиш вишку, на якій я працюю. І чого ти такий кислий? Не бери до серця. Зі мною теж так було: все здам на п'ять, одну трійку по чомусь там поставлять — і готово. Сказала — годі. Пішла на газ, у розвідку. До робочого класу приписалася.

Сергій. І чого ти так кричиш, Дашко?

Даша. Голос у мене такий. *(Ніжно, тихо)*. Я так чекала тебе, Сергію!

Софія Іванівна. Іди, Серьожо. *(Тихо)*. Може, Даші боязко самій. Хто зна, що воно за людина.

Мурашко *(до Сергія)*. Побачиш, як наші газовики працюють. Може, й тобі закортить стати газовиком. *(До Софії Іванівни)*. Ну, я піду. Гляну, де нам нову вишку ставити. *(Виходить)*.

Разом з ним виходять Ярчук, Сергій і Даша. Софія Іванівна і Сава Лукич дивляться їм услід.

Сава Лукич. Дітки наші вже он які повиростали.

Софія Іванівна мовчить.

Чули? Мою Дашу у передову бригаду призначили, яка, то їсть, бореться за звання комуністичної!

Софія Іванівна мовчить.

Чимало грошей у дім приносить!

Софія Іванівна все мовчить.

У почоті. Комсоргом її обрали. Хто на ній жениться — не прошибе. Ви якого мнєнія на цей щот, Софіє Іванівно?

Софія Іванівна *(глянула ласкаво на Саву Лукича)*. Ви, Лукичу, знаєте, я б хотіла з вами породичатися. Але як Серьожа...

Сава Лукич *(насупив брови)*. А що Серьожа? Чим моя Даша, то їсть, йому не до пари? Може, родом моїм гордуватиме?

Софія Іванівна. Ну що ви! Але ж самі знаєте: тепер діти батьків не питаються.

Сава Лукич. Справедливо, то їсть... А ви, Софіє Іванівно, не дуже набивайте ціну своєму Серьожці.. Він

ще як бур'ян. Без усякої кваліфікації. Не те, що моя Даша. Обміркуйте мою пропозицію. Скажу вам по секрету, тривідерний бутель наливочки припас на весілля. Боюсь, щоб не прокисла. Ну, бувайте здорові. *(Виходить, трохи ображений).*

Картина друга

Садиба Журавіних. На веранді Сергій читає книжку. Осторонь, схилившись над учнівськими зошитами, сидить Софія Іванівна.

Софія Іванівна. Ну, як тобі ті свердловини, Серьожо?

Сергій. Нічого цікавого. Гуде, реве, крутиться. Брудна робота.

Софія Іванівна. Мабуть, відмовимося ми від того діла, синку. Знову сядемо за книжки.

Сергій. Не вийде нічого, мамо. Зневірився я.

Софія Іванівна. Що ти, Серьожо!

Сергій. Може, справді стати на якусь роботу?

Софія Іванівна. Ні, ні! Я всі сили віддам, тільки щоб ти... А ще я хотіла поговорити з тобою про Дашу. Дружите ви з дитинства.

Сергій. Ну, дружимо.

Софія Іванівна. То ви були дітьми, а зараз вже дорослими стали.

Сергій. Ну й що?

Софія Іванівна. Сава Лукич уже натякав мені... Що ти про Дашу думаєш, Сергію? Які твої наміри?

Сергій. А я нічого не думаю!

Софія Іванівна. Тихо, Серьожо, Микола Павлович відпочиває. *(Після паузи).* І вона, і ти — на порі...

Сергій. Киньмо про це, мамо...

Софія Іванівна. Ти не любиш її?

Сергій. Мамо! Рано мені ще про якусь там любов...

Софія Іванівна *(радісно).* І я так думаю: рано, Серьожо! Любов — то велике почуття, сину. Його треба перевірити. Для цього потрібен час. Звичайно, я розумію: молоді люди зараз живуть трохи не так, як жили ми: самі собі будують своє життя. Батьків не питаються. Та це й призводить часто до великих помилок, до трагедій. Думаї

сам. Я не силую тебе. Ти господар своєї долі. Даша — хороша дівчина. Я не проти того, щоб мати її за невістку. І то нічого, що ти ще не при ділі: я ж заробляю.

Сергій. Мамо...

Софія Іванівна. Але... Віриш, Сергію? Мені радісно було почути від тебе ці слова. Ти молодий. Встигнеш. Побудь ще біля матері. А як надумаєшся — що ж, я ніколи не стану на шляху до твого щастя. Ну, мені вже час і до школи. *(Складає зошити у старенький портфельчик і виходить).*

Сергій. І чого це вона раптом? Даша... Любов.. Тьху! Ех, мамо, яка ти хороша! Це, мабуть, про тебе пісню складено. *(Тихо наспівує).*

Рідна мати моя,
Ти ночей не доспала,
Ти водила мене...

(Робить кілька фізкультурних вправ, завершуючи їх стойкою на руках).

В цю мить рипнула хвіртка.

Хто там?

Крізь хвіртку зазирає Оля. Вона у запорошеному одязі, в руках чемоданчик.

Оля. Чи тут є хто вдома?

Сергій *(схопився)*. Га? Що? А вам кого?

Оля. Інженера Мурашка. Кажуть, він тут квартирує.

Сергій *(з неприхованим зацікавленням дивиться на Олю. Його вразила краса цієї дівчини)*. Так, інженер Мурашко живе тут, у нас. Але він зараз спить.

Оля. Що це за інженер, який удень спить?

Сергій. Микола Павлович всю ніч на свердловині був. Аварія якась трапилася. І ви це даремно. Інженер він якраз хороший. Ви до нього? Його знайома?

Оля. Ні, ще не мала щастя.

Сергій *(зачаровано дивиться на Олю)*. Ясно.

Оля. Чого ви на мене так дивитесь?

Сергій. Ні... Я нічого... *(Зриває з гілки кілька яблук, подає Олі)*. Ви любите яблука? Прошу.

Оля. Спасибі, могли і раніше пригостити. *(З апетитом їсть яблуко)*.

Сергій. Ви здалека до нас?

О л я. А що?

С е р г і й. У нас тут нема таких.

О л я. Яких?

С е р г і й. Ну... таких... *(Раптом почервонів)*. Звідкіль ви?

О л я. Вже й забула. Бо я щомісяця на нову точку перелітаю.

С е р г і й. Ви що — літун?

О л я. Хтозна. Не можу знайти цікаву роботу. Пробувала і на риштовки лазити, і під землю спускатися — і все не до душі. А ще нудьга мене по світу гонить.

С е р г і й. І давно це ви так?

О л я. Ні. Стаж невеликий. Може, з рік. Ганяюсь за долею, шукаю її, а знайти не можу. *(Суворо)*. Чого ви розглядаєте мене, як експонат для виставки? *(Вийняла з сумочки люстерко. Зазирнула у нього)*. Ой, та я ж вся в болоті. Їхала полуторкою.

С е р г і й. Я принесу води, вмієтесь.

О л я. Якщо можна, то...

Сергій притьмом побіг на веранду. Оля поставила чемоданчик, струшує пил з одягу.

С е р г і й *(повертаючись з кухлем води і рушником)*. Прошу. Ви зніміть пальто. Будьте як вдома.

О л я *(скидає пальто)*. А ви гречний. *(Вмивається)*.

Сергій зливає їй на руки.

(Витирається). Дякую.

С е р г і й. Мабуть, на газ?

О л я. Ага. Після вугілля хочу ще й газу покуштувати.

С е р г і й. Ви ж ким будете в нас працювати: бурильником? Чи, може, диспетчером?

О л я *(здивовано)*. Яким диспетчером? Я без кваліфікації. Я цеглу підносила, на кліті стояла. Набридло. Хочу легшого хліба. Я б могла бути секретарем. *(Грубо)*. Якщо ви не перестанете ось так дивитися на мене, я піду звідси.

С е р г і й. Хіба я вас образив?

О л я. Ні. *(Зітхнула)*. Мене образили інші.

С е р г і й. Хто?

О л я. Як вас звати?

С е р г і й. Сергієм. А вас?

О л я. Оля. Мало ми знайомі, Сергію, щоб я рани свої розкривала, ятрила їх. Ви газовик?

Сергій. Я? *(Зніяковівши)*. Я... Ще теж без кваліфікації... Збираюсь поступити до інституту.

Оля. Значить, на маминих хлібах?

Сергій. Ну, чому ж... А можливо, я теж стану газовиком. Якщо ви...

Оля. Ви говорите загадково. *(Різко)*. Я побачу нарешті вашого інженера, чи він спатиме до вечора?

Сергій. Хвилину. Я зараз розбуджу його. *(Виходить)*.

Згодом Сергій повертається разом з Мурашком.

Розумієте, Миколо Павловичу, така дівчина...

Мурашко *(до Ольги)*. Я вас слухаю.

Оля. Я хочу...

Мурашко. Вже знаю: хочете до нас у контору? Секретаркою? Ваша освіта?

Оля. Дев'ять класів.

Мурашко. Малувато.

Сергій *(схвильовано)*. Та чи для такої роботи більше треба? Візьміть її, Миколо Павловичу! Розумієте, така дівчина — і цеглу носила!..

Мурашко *(з посмішкою)*. Ну що ж, коли за вас так просять. Навіть заснути не дають. Як вас звати?

Оля. Оля.

Мурашко *(щось пише)*. Ось вам записка. Підіть у контору. Здасте свої документи.

Сергій *(радісно)*. Правильно! Як же вам без секретаря?

Мурашко. От тільки з квартирами у нас... Доведеться жити в бараці.

Сергій. А навіщо в бараці? Можна і в селі кімнату знайти!

Мурашко *(пильно дивиться на Сергія)*. Даруйте, я ще піду трохи посплю.

Сергій. Миколо Павловичу! Я теж вирішив....

Мурашко. Що?

Сергій. Піду до вас, на свердловину.

Мурашко. Так раптом? *(Здивовано поглядає то на Сергія, то на Олю)*. Ну що ж, добре, Сергію. Пошлемо тебе на вісімнадцяту, на комсомольську! Пробачте. *(Виходить)*.

Сергій *(радісно)*. Ну, от ви і влаштувались.

Оля. Дякую. Здасться, ви теж!

Сергій. Коли б не ви...

О л я. А при чому тут я? Ви знову розглядаєте мене, наче...

С е р г і й. Я не розглядаю. Я милуюсь вами, Олю.

О л я. Ще одне таке слово — і я з вами посварюсь. *(Збирається йти).*

С е р г і й. Ні... ні... Не йдіть. Я вас прошу. Я проведу вас до контори. А потім підемо в село. Пошукаємо разом для вас квартиру.

О л я. Спасибі. Коли вам так хочеться — ходімо.

С е р г і й. Я такий щасливий, що ви зайшли до нас, Олю. Ви комсомолка?

О л я. Здається, ще не виключили.

С е р г і й. Будемо з вами на «ти». Добре?

О л я. А мені однаково.

Сергій і Оля виходять.

Світло гасне. На інтермедійній завісі — гілка яблуні з соковитими плодами.

На авансцену виходять М у р а ш к о і Д а ш а.

Д а ш а. Ви так змарніли, Миколо Павловичу.

М у р а ш к о. Пусте. Самі бачите, Дашо: справи наші не блискучі. Риємо, риємо — і ніяких наслідків.

Д а ш а. Так. З двадцяти свердловин десять безрезультатні. Погано. Я розумію занепокоєння міністерства.

М у р а ш к о. Але я не відступаю, не здаюся. Я вірю, що газ тут є, що ми його відшукаємо. Боротися, боротися треба. Ніщо не дається без боротьби, так?

Д а ш а. З ким боротися? З начальством?

М у р а ш к о. Ні, з відсталістю, з спокоєм, з байдужістю, з інертністю, з тими, хто стає на дорозі до всього світлого, прекрасного.

Д а ш а. Хороший ви, Миколо Павловичу. Скільки у вас енергії, сили, дерзання. Але не беріть все так близько до серця. Бережіть здоров'я.

М у р а ш к о. Спасибі, Дашо. Спробую берегти.

Здалеку чути молодіжну пісню.

Ну, як працює наш новенький?

Д а ш а. Ви про кого? Їх у нас двоє: Сергій Журавін і цей...

М у р а ш к о. Андрій Ярчук. Як він?

Д а ш а *(захоплено)*. Прекрасний майстер. Знаючий! Ви не помилилися, взявши його на роботу.

Мурашко. Попрацює місяць-два, а там ми йому і бригаду дамо. Довіряти людині — це головне. Це робить її ще більш благородною. Якось — це було у Карпатах — до мене прийшов ось такий... З тюрми. Всі його боялись. А я взяв. І знаєте, Дашо? Проробив він у нас років п'ять — і став Героєм праці. Довір'я — це така річ... *(Виходить).*

Картина третя

Піднімається інтермедійна завіса, відкриваючи чудовий краєвид — долину Дінця з петляючою по луках річкою і розкиданими по долині вишками. Праворуч, на передньому плані, курган з старим млином-вітряком. Проте вітряка ми не бачимо: він стоїть осторонь. Видно лише старі, поламані сходи до нього та почорніле вирло. Згори звисають кінчики старих крил, які освітлює останнє проміння вечірнього сонця.

На сцені Даша. Наближається пісня. На сцені з'являється гурт молоді, що співає її. Це робітники газорозвідки. Серед них Ярчук та русявий, ще зовсім юний хлопець з милим, немов дитячим, обличчям, поросли першим пушком; він з гітарою в руках. Поруч нього — дівчина, така ж маленька на зріст.

Хлопець і дівчина *(співають під гітару).*

Тихо над річкою, ніченька ясная,
Спить зачарований ліс.
Ніжно шепоче він казку таємную,
Сонно зітха верболіз.

Нічка розсипала зорі сріблястії,
Он вони в річці на дні,
Плачуть берези по той бік кудрявії,
Здалека линуть пісні.

Даша. Ну й добре ж співаєте, комсомольці! *(Занепокоєно шукає когось очима).* А де ж Сергій? Чому нема його з вами?

Голос. Олі теж немає.

Ярчук. Сергій, Сергій... Бачив його. Пішов понад берегом разом зі своєю кралею.

Даша. З Олею?

Ярчук. А з ким же йому? Секретар-машиністочка в око впала хлопцю. Всі дні по п'ятах за нею ходить.

1-й голос. Там така любов!

2-й голос. Любов! А може, там самі дрібнобуржуазні зітхання та суцільна обивательська каламуть? Бо Ольга на нього уваги не звертає.

Даша *(з болем)*. Казав, прийде на річку.

Ярчук *(стежить за нею)*. Диви: не знав я, що й комсорги можуть любити. Та ще й ревнувати.

Даша *(спалахнувши)*. І зовсім я... Я про інше... Справи у нас з газом погані. Бачиш, інженер ходить, як тінь. Риємо, риємо — і нічого. Гляди, ще прикриють нашу розвідку. І роз'їдемось звідсіль хто куди... Ти на свою Кубань.

Ярчук *(зітхнув)*. Ех, Кубань... А ти даремно хвилюєшся, Дашо, газ знайдемо. Тут вся земля ним пахне. Я його за кілометр у глиб бачу. Ходив по свердловинах і на дев'яту, і на тринадцяту, і у нас, на вісімнадцятій. Докопаємось! Тільки копати треба не так, як мокре горить. Наші бригади свердлять за добу тридцять метрів. А можна свердлити сто.

Голоси. Давай, Андрію Микитовичу!

— Приходь на нашу свердловину, навчи!

— І на нашу!

Ярчук. Прийду. У мене секретів немає. Чого сам навчився — можу і з вашими комсомольцями поділитись. Дамо й по сто.

Даша. Он вони йдуть! Сергій та Оля!

1-й голос. Бач, воркують, як голубки.

2-й голос. Та замовкни ти!

Ярчук. І як можна закохатися так раптово, не знаючи, хто вона й що?

Даша. Серцю не накажеш.

Хлопець і дівчина *(співають)*.

Ранок бринить співом,
І на травах роси,
Вітром не оббиті,
Перлами тремтять.

Я стою й цілую
Твої русі коси,
А в небесних далях
Журавлі летять.

Ми з тобою, люба,
У майбутнє линем,
Бо нема для юні
Перепон і меж.

Скажуть— спиніть вітер!
Ми вітри зупиним.
Скажуть нам — у космос!
Ми полинем теж.

То цілуй же, милий,
Мої русі коси,
Бо в небесних далях
Журавлі летять...

Раптом Даша перебиває пісню і починає зухвало, з викликом танцювати. Її танець так само раптово припиняється, як і почався.

Я р ч у к *(підходить до Даші, ніжно)*. А ти не вболівай, Дашо. Та тебе таку... таку... *(не знаходить слів)* кожний полюбить.

Д а ш а *(з гіркотою)*. Мабуть, не кожний.

Я р ч у к. У дівках не засидишся.

Молодь іде далі, за млин. Пісня тане вдалині. Ярчук і Даша залишаються, сідають на вирлі млина.

(Мрійливо). Красиво... Сонце он сховалося за обрієм. Дашо, у тебе є гроші? Хапайся руками!

Д а ш а. Навіщо?

Я р ч у к. Он же місяць-молодик. Кажуть, хто побачить молодика, мусить за гаманець потриматися. Весь місяць при грошах буде! І весь місяць щасливий буде.

Д а ш а. Вигадки.

Я р ч у к. Щодо грошей, може, й вигадки. А про щастя... Е, бачу, ти мене не слухаєш. Інше на думці. Вірніше, інший. А він чхати на тебе хотів! Пішов із своїм херувимом рай шукати! *(Тоскно)*. Подамся я з цих країв.

Д а ш а. Куди?

Я р ч у к. Хіба мало місця на світі? А може, і на свою Ставропольщину. Здавлю серце — і повернусь. Кубань-ріка... А які у нас дівчата! Не дівиці, а цариці!

Д а ш а *(грайливо)*. Невже кращі, ніж у нас?

Я р ч у к. У вас? *(Дивиться на Дашу)*. Є й у вас підходящі. Тільки... Вже всі загнуздані.

Д а ш а. А тобі б степового коня, необ'їжджeного?

Я р ч у к. А хоч би й так. Тільки скажу тобі, дівко, заарканена ти погано: ремінь не витримає. Тебе б в отакі руки взять. *(Простягає до Даші свої дужі руки)*.

Д а ш а. Ну-ну... ти... Не поламай об ці ребра свої неоковирні руки!

Я р ч у к. Прошу пробачення. Правильно: неоковирний я. А руки у мене слухняні. Що їм скажу — те й зроблять. Ану, ручки, крутіть цигарку! Бач? Крутять цигарку. *(Мовчки палить. Кидає сірник на траву. Раптом з трави підіймається язик полум'я на метр заввишки).*

Д а ш а. Ой, що це? Горить!

Я р ч у к. Газ горить. Бачиш? Він тут просто з землі пре! *(Гасить полум'я).*

Д а ш а. Треба повідомити Миколу Павловича!

Я р ч у к. Ось тут би й копати.

Д а ш а. Тут вже мали ставити вишку. Та раптом... Це все мій батько! Млина йому шкода!

Я р ч у к. Інженер знає, що робить. *(Підвівся).* Он ідуть наші голубки. Сергій та Оля... Підемо, Дашо, не будемо їм заважати.

Ярчук і Даша виходять.

Пауза. Чути далекий спів. Згодом входять С е р г і й та О л я.

С е р г і й. Вислухай мене, Олю!

О л я. Ти знову? Я просила. Облиш це...

С е р г і й. Ти жорстока. *(Пауза).* Он на річку лягла місячна доріжка. Правда, красиво? Ти любиш їхати човном по річці, коли у воді відбивається місяць, а десь у гаю ось так співають?

О л я. Ну, люблю. Ну й що з того?

С е р г і й. Ходімо на берег! Я посаджу тебе у човен, і ми поїдемо... і будемо разом співати. *(Наспівує).*

Вечір надворі, зіроньки сяють,
Тихо по річці човен пливе...
В човні дівчина пісню співає,
А козак чує, серденько мре.

Оля тихо підспівує.

І ти співаєш! У тебе такий чарівний голос! Ідемо на човен! Я маю тобі сказати багато-багато...

О л я. Я знаю, що ти маєш сказати. Не треба.

С е р г і й. Ні, треба! І ніхто не спинить мене, не заборонить! Бо я не можу без тебе жити, Олю.

О л я *(суворо)*. Чула я вже такі слова. Не вірю їм.

С е р г і й. Ні, повіриш. Я люблю тебе палко, шалено, ніжно... Олю, тільки побачив тебе, серце наче вирвалося з грудей і полинуло, як птах, кудись у неосяжний простір, якому немає ні кінця, ні краю. Мені хочеться вхопити

тебе на руки і нести кудись... А куди — сам не знаю. Вгору. Все вгору і вгору.

О л я. І той говорив так. *(З гіркотою).* Всі ви однакові.

С е р г і й. Я не такий, Олю!

О л я. Сергію, не криюся: ти подобаєшся мені. Ти, мабуть, дуже хороший хлопець. Але я не гідна твоєї любові.

С е р г і й. Не говори так.

О л я. Не гідна. Отже, нам краще не зустрічатися.

С е р г і й. Що ти, Олю? Хіба можна нам не зустрічатися? Щодня, щоночі ти стоїш перед моїми очима.

О л я. А ти прожени мене з очей, вирви з серця.

С е р г і й. Ніколи!

О л я. Ні, вирвеш. Зараз, як тільки я скажу тобі все... У мене є дитина, Сергію. Від нього... Від Василя, якого я любила. Там, у селі...

С е р г і й. Дитина?

О л я. Ну, от бачиш? Ти вже й прохолов.

С е р г і й. О ні. Що б не було, я не відступлюсь. Бо я люблю... Ти знаєш, Олю? Я... Я стану батьком твоїй дитині!

О л я *(здивовано).* Справді? Ти подумав, Сергію?

С е р г і й. А що тут думати? Я сьогодні ж про все скажу матері.

О л я *(з гіркотою).* І вона настановить тебе на праведний шлях.

С е р г і й. Вона зробить так, як я хочу, бо вона любить мене. Ти переїдеш до нас. І ти, і твоє дитя. Ми будемо жити у тій кімнаті, що вікнами в сад, де зараз живе інженер Мурашко. Я попрошу Миколу Павловича оселитися у когось іншого.

О л я. Я бачу, ти справді любиш мене, Сергію. *(Раптом схиляється до нього на груди).* Як я скучила за справжньою ласкою! Чому ж я не зустріла тебе раніше, Сергію?

С е р г і й. Олю! Щастя моє! Радість моя! Та тепер я... *(Вхопив її на руки, цілує).* Ходімо до нас! До моєї мами. Зараз же!

О л я. Ти... навіжений... Все це так несподівано.

С е р г і й. Нічого. Кажуть, щастя завжди приходить несподівано. *(Несе Олю на руках).*

Оля припада до його грудей, цілує його.

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

Перед інтермедійною завісою, на якій зображена гілка яблуні в осінньому листі, М у р а ш к о.

М у р а ш к о. Після такої зворушливої сцени освідчення можна було б чекати гучного весілля з танцями, піснями. Але весілля не буде. Автор, очевидно, розуміє, що показом ще одного, тисяча першого, весілля він навряд чи збагатить чимось оригінальним нашу драматургію. Весілля відбулося за кулісами. Поцікавимося краще, що сталося з нашими героями після весілля.

Світло гасне. Інтермедійна завіса підіймається.

Картина четверта

Вітер гойдає гілки берези. Вдалині той же краєвид над Дінцем. На кургані, під березою, стоять столики. Тут снідають робітники, грають у доміно. Та зараз тут ще нікого немає, крім О л і, яка порядкує за столами, накриває їх скатерками, ставить квіти, пляшки, тарілки з закусками. Входить С о ф і я І в а н і в н а. В руках у неї квіти та вузлик.

С о ф і я І в а н і в н а. Ху, так боялася спізнитись. Аякже, така радість у Серьожі. Знайшли газ! І саме на тій свердловині, де він працює! *(Віддає квіти Олі).* Підпесеш Сергійкові.

О л я. Спасибі. Ви така хороша! Мені так затишно у вас. *(Пригорнулась до Софії Іванівни).*

С о ф і я І в а н і в н а. Ну от і добре. І я рада за Сергійка. А це йому обід. Котлетки. Ще теплі. Він любить.

О л я *(з усмішкою).* Ви за ним, як за малим дитям.

Софія Іванівна *(теж мило посміхнулася)*. Я ж мати, Олю. Для мене Серьожа завжди буде малим дитям. Ти вже пробач мені.

Оля *(з тією ж усмішкою)*. Ні, не можу пробачити. Давно хотіла поговорити з вами. Тепер це вже моя справа — дбати про Сергія, готувати йому спіданки, обіди.

Софія Іванівна *(розгублено)*. Чому твоя? А я? Хіба я чужа йому? Я ж мати?

Оля. А я дружина. Тепер він уже мій, а не ваш.

Софія Іванівна. Так, так... Це правильно. Ти пробач, Олю. Звикла я... Ой, згадала! *(Порпається у вузлику)*. Лист тобі прийшов. *(Віддає Олі лист)*.

Оля *(нервово бере лист, розпечатує, проглядає)*. Ви не читали його?

Софія Іванівна *(з образою)*. Як ти могла таке подумати? Вже йдуть з вишки. І Серьожа йде. *(Виходить)*.

Оля *(сама, читає лист)*. «...Гроші, які ти присилаєш, одержуємо. Твій синочок росте, йому вже пішов другий рік. А від того анцибола Ковриги ні слуху ні духу... Хоч би ти приїхала, подивилася. Одцуралися дитини... Хай той баламут, а ти ж... таки мати... Дитині потрібні не тільки твої гроші, а й твоя ласка. Погано, дочко...» *(Притиснула лист до грудей)*. Знаю... Погана... Хіба я мати? Павлусику, синку мій... Я винна перед тобою. Коли б ти знав, як хочу я бути біля тебе, як скучила за тобою!

Входять робітники у забруднених глиною та розчином комбінезонах. З ними іде Мурашко. До них підбігають діти, дівчата, дають їм квіти.

Голоси. Молодці!
— Газ знайшли.
— Недаром копали!
— Та тепер наше село на весь Союз загримить!

Входить Сава Лукич.

Сава Лукич *(вбік)*. Знайшли тут. Може, тепер мого млина зовсім не чіпатимуть. *(До всіх)*. Ура! Ех, це б оркестра, та заграти б туш чи хоч якусь польку.

Мурашко *(схвильовано)*. Сьогодні у нас подвійна радість, товариші. Ваша бригада дала ще й найвищу в країні норму свердління! Сто сорок метрів! Це рекорд!

Сава Лукич. Я ж кажу — герої! Видимі, то їсть, герої. Дівчата! Ще квітів! Засипайте їх з голови до ніг!

Заслужили! І мого млина не зачепили, і своє діло, то їсть, зробили.

Даша *(до Ярчука)*. Бачиш? І ми в люди виходимо.

На обличчі Ярчука з'являється мила, ласкава посмішка.

Ярчук *(схвильовано)*. А знаєш, Дашо, це куди приємніше, коли людині підносять квіти, а не судовий вирок.

Даша сміється.

Оля *(іде до Сергія)*. Це тобі, Серьожо! *(Підносить йому квіти)*.

Сергій. Спасибі, Олю.

Софія Іванівна стоїть осторонь, чекає, коли син побачить її, підійде до неї. Та Сергій, захопившись Олею, не бачить матері.

Мурашко. Сідайте, друзі, до столу. Відсвяткуємо нашу радість.

Всі сідають до столів. Софія Іванівна все ще стоїть осторонь. Їй важко, що син не помітив її, не підійшов до неї.

Голоси. Таки пішов!

— Думали, він десь глибше, а воно як вдарить... Мене всього облило.

— Воно завжди спочатку вода йде, потім уже газ.

— Молодець Ярчук! Якже, такий рекорд!

— Коли б не він, то, може, й до зими не докопалися б.

— Ну, годі. Он, здається, чарки стоять. Цокнемось на радощах.

Мурашко *(до Даші, тихо)*. Скажу вам правду, Дашо. Я не дуже радію. Тиснення всього-на-всього — сорок атмосфер. Та їм про це не треба.

Даша мовчить.

Все ж таки — газ. Хай наша радість буде повною. *(Підійшов до Сергія)*. Сергію... Чого ж ти матір не просиш до столу?

Сергій. Мама? А де ж вона? *(Побачив матір)*. Мамо, іди сюди...

Софія Іванівна. Вітаю і я тебе, сину. *(Цілує Сергія)*.

Сергій. Сідай, мамо, з нами.

Мурашко. Наливайте чарки.

Всі наливають чарки.

Вип'ємо, друзі, за цю нашу першу радість.

Пауза. Всі урочисто випивають.

Сава Лукич. Ех, це б оркестр... Та вдарити туш.

Софія Іванівна *(до Мурашка)*. Ну от ви й досягли свого.

Мурашко *(зітхає)*. Як сказати... Це ще тільки початок.

Софія Іванівна. Початок —то вже половина справи... Здається, так сказав Арістотель.

Мурашко. Арістотелю легко було говорити, тоді не було газу, свердловин, геології.

Сава Лукич. Пийте, сипочки, пийте. Таку ж полегкість для народу, то їсть, зробили. Кажуть, цим газом і хліб пекти можна буде. Еге-е, що ж вам пити? Пляшки порожні! Бачу, інженер наш трохи поскупився з вином, малувато. Ну, ми це діло поправимо. *(На мить виходить і відразу ж повертається з тривідерним бутлем наливки)*. Слив'янка. Наливочка, то їсть. Перший сорт! Власного виготовлення. Робив для Дашиного весілля. Ну не вийшло. Для неї буде інша. Го-го! Я знайду собі зятя! Та такого, як моя Даша, передового, то їсть, газовика, сам міністр газової промисловості, якщо він холостяк, посватати може! Прошу, синки. Як ви єсть герої, село наше в історію, можна сказати, ввели — пийте во славу індустріалізації всіх п'ятирічок, які були, єсть і будуть. Раз млин не зачепили — пийте!

Голоси. Спасибі, діду!

— Оце так посудина!

— Наливай...

Робітники обступили бутель, цідять з нього наливку.

Мурашко. А тільки, Саво Лукичу, з млином все ж таки доведеться вам розпрощатись.

Сава Лукич. Як це? Знову атака? Так навіщо ж я вам, можна сказати, бутель наливочки підніс, то їсть?

Мурашко. Заспокойтесь, Саво Лукичу. Ми про це поговоримо з вами завтра.

Сава Лукич. Ні на які переговори я не піду! Пийте, хлопці, мені наливки не жалко. Млина шкода.

Мурашко. Чого задумалися, Софіє Іванівно?

Софія Іванівна *(скорботно)*. Серьожа у мене на мислі. Бачу, відходить від мене. Воно й зрозуміло: випурхнув птах із гніздечка.

М у р а ш к о. Бува, що птах вилітає з гнізда ще з дуже кволими крильцями. *(Після паузи).* Кожна пристрасть призводить людину до якоїсь помилки. Та найбільше помилок творить сліпа, незріла, необачна любов...

С о ф і я І в а н і в н а. Любов... Вона налетіла, як буря.

М у р а ш к о. Ну й що ж? Це явище закономірне. Чи ми з вами не були молоді?

С о ф і я І в а н і в н а. Коли б усе благополучно... Коли б же вони були щасливі.

М у р а ш к о. У вас є якісь побоювання?

С о ф і я І в а н і в н а. Ні, ні... Нічого... Лише передчуття... Материнське серце—воно як барометр. Воно чує грозу навіть тоді, коли в небі сяє сонце і піде ні хмаринки. Нічого не можу сказати про Олю. Я ще мало знаю її. Хоч, здається, більше, ніж Сергій. Лише відчуваю, що син забуває мене. І це мені страшно. Поміж мною і Сергієм стала Оля.

М у р а ш к о *(загадково)*. Нам важче зберегти у серці вірність до тієї жінки, яка дала нам щастя, ніж до тієї, що принесе нам муки. Це я вичитав у якомусь романі.

С о ф і я І в а н і в н а *(злякано)*. Муки? Не дай бог... А втім, це так. Я вже їх відчуваю... Борюся з ними, але... Я безсила.

М у р а ш к о. Може, поговорити з Сергієм?

С о ф і я І в а н і в н а. Ні... Не треба... Ні в якому разі! Він нічого не мусить знати.

М у р а ш к о. Ну, як хочете. Може, справді, буде краще не говорити. *(Тихо до Даші)*. Піду гляну, як тиснення. Дуже воно мене непокоїть. *(Іде. Спиняється біля Олі)*. Ага... Що я хотів вам сказати?! *(Порпається у кишенях, знаходить якийсь папірець)*. Це лист з міністерства. Шлють нам нового газотехніка. Його прізвище... Без окулярів не прочитаю. Гляньте.

О л я *(бере лист, читає)*. Коврига?!

М у р а ш к о. Правильно, Коврига. Що з вами?

О л я. Нічого...

М у р а ш к о. Направте його на свердловину, яку ми закладемо біля старого млина. *(Виходить)*.

О л я *(розгублено мне в руках папірець)*. Коврига... Василь...

С е р г і й. Наливку вже кінчаємо, а пісні нема.

Я р ч у к. Непорядок!

1-й г о л о с. Ану, хлопці, заспіваємо нашу.

Кілька робітників *(заспівують)*.

За даллю даль
Новою мерехтить красою
І стелить в вирій нам
Новий, буремний шлях.

Всі підхоплюють хором.

І ми полинем в це нове з тобою.
О наша юнь! Лети у вись, мов птах!
(Заспівувачі продовжують).
Чи в мирний труд,
Чи в бій за Батьківщину —
Повсюди станем ми,
Звитяжні, як завжди.
Ми скорим даль небес,
Морів страшну стремнину...

І далі всі хором.

І на землі на всій
Насадимо сади.

Сава Лукич. Добра пісня.

1-й робітник. Ми самі її склали.

Даша. Хай ця пісня стане піснею нашого газородовища! *(Включає радіо)*. Вальс! *(До Сергія)*. Ходімо потанцюємо. *(До Олі)*. Ти не ревнуватимеш?

Оля. Чого б це я?

Даша і Сергій танцюють.

Сергій. Дашо... Ти пробач, що так сталося...

Даша. Що?

Сергій. Дружили ми... Мати хотіла, щоб я... Ну ти ж сама бачиш: полюбив я Олю.

Даша. А я не маю проти тебе ніякого зла, Сергію. Нікому не ставала на дорозі. Думаєш — плакатиму? Гризтиму нігті? *(Гордо)*. Даша Скидан не така! Стисла серце обома руками — і геть видавила з нього всю оту єрунду... Аби лише ти був щасливий.

Сергій. Спасибі, Дашо. Чи може бути більше щастя, ніж у мене? Що ж мені побажати тобі?

Даша. Побажай... Я теж полюбила, Серьожо!

Сергій. Кого?

Даша. Їх усіх... Наших газовиків. Їхнє робітниче життя. Зріднилася я з ним навіки. Побажай мені, щоб я стала

хорошим майстром-бурильником. Кажуть, це діло не жіноче. А я хочу довести, що і тут жінці нічого не страшно.

Сергій. Бажаю тобі цього, Дашо. Від усього серця.

Вони кінчають танець, Сергій іде до Олі, Даша — до Ярчука.

Оля *(до Сергія, невдоволено)*. Про що ти з нею розмовляв, Сергію?

Сергій. Дружба у нас.

Даша *(до Ярчука)*. Ну й добре ж танцює Сергій!

Ярчук *(різко)*. Сергій, та не твій! Ніби на світі тільки Сергії! Є й інші благозвучні імена.

Даша *(з усмішкою)*. Наприклад?

Ярчук. Ну, скажімо, Андрій... Тобто я...

Даша. Ім'я непоганє! Але...

Ярчук. Знаю, корягуватий. Фігура — наче сокирою рубана. Лице — тільки янголів для церковних іконостасів малювати. Хто полюбить такого неоковирного хамулу? А ще і біографія: бездомок, у тюрмі сидів! *(Наливає вино, п'є)*. А за що? *(Сп'янілий, раптом насідає на Саву Лукича)*. Я тебе, старий, питаю, бо ти багато знаєш, а ще більше забув. Скажи: за що?

Сава Лукич. Не знаю, то їсть, про що ти говориш, милий чоловіче.

Ярчук *(до Сергія)*. Може, ти скажеш? За що?

Сергій. Це ти про квіти? Чи про що?

Ярчук. Я про життя... Дай мені відповідь: за що?

Сергій. Пристав і пристав... Іди проспись, Андрію.

Ярчук. Не скажеш... Це тому, пташко, що ти ще жовторотая.

Сергій. Що-о?

Софія Іванівна. Сергію! Спокійно...

Ярчук. Справжнього життя не знаєш. Сухар не жував і водою не запивав. Тобі б тільки перед дівчатами хизуватися. Потому морда у тебе як писанка. Херувимчик!

Даша. Андрію!

Сергій *(спалахнувши)*. Слухай, ти! Я не дозволю...

Софія Іванівна *(злякано)*. Серьоженько!

Ярчук. А що ти мені не дозволиш? Постав чарку на стіл! Тобі ще молочко з соски пити!

Даша. Андрію! Схаменись!

Ярчук. Не заважай! Дай поговорити з цим красунчиком-мазунчиком. Що? Образився? Піди, дєтка, погрійся під маминим крильцем. Або похнич у жінчину пелену.

Сергій *(підвівся, лютий)*. На це я тобі ось що скажу: краще у жінчину пелену хникати, ніж по тюрмах шлятись.

Ярчук. Що-о? Тюрмою мене попрікаєш?

Софія Іванівна *(до Сергія)*. Навіщо ти так... Нехороше, Серьожо.

Ярчук. Я тебе, пташко, міг би цією рукою... Та ні: не бійся, не вдарю. І в обличчя не плесну пивом. Навіть слова тобі гидкого не скажу. Навчений я... Встану і піду з цього чистого обчества. Щоб не ганьбити вас... Піду... *(Підвівся з-за столу і пішов геть)*.

Даша. Погано ти повівся з людиною, Сергію... *(Пішла за Ярчуком)*.

Сергій. А він? Як він смів...

Входить Василь Коврига.

Коврига *(до когось з робітників)*. Здається, я потрапив на вісімнадцяту?

1-й робітник. Так. Це вісімнадцята.

2-й робітник. І не просто вісімнадцята! Сьогодні вона у нас іменинниця! Газ дала!

Коврига. Вітаю... Де я тут знайду інженера Мураш... *(Побачив Олю)*. Оля!

Оля. Василю!

Коврига. Ти? Тут?

Оля *(озирається)*. Тихо!.. Чого ти... Сюди?

Коврига. Я скінчив курси. У мене призначення на роботу. Це дуже добре, що я... що ти... Я був у нашому селі. Заходив до твоєї матері. Питав, де ти... *(З захопленням оглядає Олю)*. Яка ж ти стала!

Софія Іванівна. Хто це, Олю?

1-й робітник. Людина ненаська...

Оля. Це... знайомий...

Сергій. Який знайомий?

Оля. З нашого села... Земляк... *(Тихо, до Ковриги)*. Мовчи. *(Голосно)*. Ось мій чоловік. Сергію, знайомся.

Сергій. Дуже приємно. Сідай, земляче, до нашої компанії.

Оля *(тихо до Ковриги)*. Чуєш? Ти вже раз скалічив моє життя: не каліч його вдруге...

Коврига *(сідає до столу)*. Спасибі. *(До Олі, тихо)*. Я мушу з тобою бачитись... Говорити...

Оля. А про що нам говорити...

Сергій. Олю...

О л я. Потім... Не зараз... Не сьогодні... *(Підводиться)*. Сергію, мені щось погано. Я піду додому. *(Виходить)*.

Софія Іванівна дивиться їй услід.
Світло гасне.

Картина п'ята

Кімната в домі Журавіних. За столиком, схилившись над учнівськими зошитами, сидить С о ф і я І в а н і в н а. Осторонь від неї О л я. За вікном завірюха.

С о ф і я І в а н і в н а. Це вже тиждень, як нема нашого Серьожі.

Оля мовчить.

Ти читала? У газетах про нього пишуть.

Оля мовчить.

Як же, на зльоті передовиків дали йому слово!

О л я. А знаєте ви, що він поїхав туди разом з Дашею?

С о ф і я І в а н і в н а. Ну й що? Обох їх удостоїли.

О л я *(з натиском)*. З Дашею, яку ви за невістку собі планували. Яку...

С о ф і я І в а н і в н а *(суворо)*. Не слід так говорити, Олю. Що було, те минуло.

О л я. Я все знаю. Через неї і мене...

С о ф і я І в а н і в н а. Неправда, Олю. Я сказала Серьожі: ти любиш Олю, значить, і я її любитиму.

О л я *(нервово)*. Ні, не любите. Чужа я у вашій хаті! Приблудна...

С о ф і я І в а н і в н а. Заспокойся, Олю. І звідкіль ти це взяла? Та я...

О л я. Не кривіть душею. Все бачу...

С о ф і я І в а н і в н а. Не маєш ти на це ніяких підстав. Мабуть, це я тобі не до вподоби... *(Зітхнула)*. Бачу, виживаєш мене. А за що? Що я поганого тобі зробила? Скажи, чого ти хочеш, Олю?

О л я. Хочу, щоб ви не заважали моєму сімейному щастю. Сергій весь мусить бути моїм! Не хочу я з вами ділити його.

С о ф і я І в а н і в н а *(зітхає)*. Ти хочеш, щоб я зовсім відмовилась від сина? Важко це, Олю. Ну, чим я тобі не

догодила? Попросив мене Серьожа, щоб я дозволила братика твого до нас взяти.

О л я. Якого братика? Ах, Павлуся...

С о ф і я І в а н і в н а. Чи я сказала — ні? Живе у нас...

Чути плач дитини.

Це він... Піди, Олю. Мабуть, прокинувся...

Оля виходить до сусідньої кімнати.

(Дивиться їй услід). Братика... Ех, Олю! *(Складає книги і зошити у портфелик).* Діти... Чи є у світі більша радість? *(Дивиться у двері, куди пішла Оля).* Я розумію тебе, Олю.

Пауза. Згодом повертається О л я.

Бачу, і ти любиш дітей.

О л я. А що?

С о ф і я І в а н і в н а. Нічого... Дивлюсь, голубиш братика свого, паче він тобі рідний синочок.

Олі враз стає ніяково. Вона почервоніла, з болем дивиться на Софію Іванівну.

О л я *(раптом з викликом).* Бо він і є мій рідний син...

С о ф і я І в а н і в н а. Син?

О л я. Ага, син. Не хочу далі таїтися, критись! Мій син... Мій гріх... Моє горе і моя радість... Коріть мене! Судіть, смійтесь... Я сказала правду. *(Вибігає).*

С о ф і я І в а н і в н а. Це добре, коли людина правду говорить... Куди ж ти, Олю. *(Побігла за Олею).*

О л я повертається.

Ну, чого ти... Та я... Я догадувалась... і мовчала... Буває і таке в житті... Що я тебе проситиму: йому, Серьожі, не треба... Не кажи, не ображай його... Благаю тебе, хай потім...

О л я *(похмуро).* Сергій знає...

С о ф і я І в а н і в н а. Що?

О л я. Я призналась йому... у всьому. Давно... Ще як тільки познайомились.

С о ф і я І в а н і в н а *(полегшено зітхнула).* Я ж казала тобі, що він у мене хороший, мій Серьожа. Ну, от і добре. Не гнівайся на мене, Олю. Я все розумію. Запал молодості, а потім — трагедія. Хіба ти одна? Я не засуджую: я — теж мати... Хай Павлусь живе з нами... Хай живе не

як твій братик, а за своїм справжнім паспортом. Я ніколи не докорятиму тобі, Олю. Тільки і ти не ображай мене: не відривай від мене Серьожу. Хоч частиночку лиши для матері... Люблю я його...

Оля мовчить.

Зрозумій: я ж і цей твій обман простила заради Серьожі.

О л я. Я вас не обманювала. Це він просив, щоб я вигадала того братика. Боявся вас...

С о ф і я І в а н і в н а. Ні, він не мене боявся. Він боявся нанести мені рану... Я розумію його. Вас обох... Це була свята неправда, яку і за гріх не можна вважати. *(Ледве стримуючи себе, щоб не заридати).* Ну, я піду до школи. Спізнююсь. *(Одягається. Йде в сіни. Потім повертається за стареньким портфельчиком).* А портфель і забула... Тільки ти не сердься на мене. *(Виходить).*

О л я *(вслід).* Ні, не жити нам під одним дахом. Соромно мені.

Велика пауза. За вікном виє завірюха. І в це виття вплітається мелодія сумної, тривожної музики. Оля прислухається. Щось думає. Тихо входить В а с и л ь К о в р и г а. Іде, крадучись, наче злодій.

(Побачивши, злякано). Ти? Як ти смів?

К о в р и г а. Коли любиш — на все підеш. Я слідкував, коли вона вийде з хати. Твій Сергій ще не повернувся?

О л я. Чого ти хочеш від мене?

К о в р и г а. Ти знаєш: тебе і мою дитину. Олю! Я знайшов кімнату. Можеш переходити до мене. Хоч зараз.

О л я. Ти збожеволів! Здурів!

К о в р и г а. Ні! Навпаки, я зрозумів, яку я зробив дурницю, коли покинув вас. Покажи мені сина. Я хочу бачити його.

О л я. Павлусь спить.

К о в р и г а. Сонного покажи. Прошу тебе. Я вимагаю!

Оля виходить. Згодом повертається. Тихо везе коляску, в ній спить П а в л у с ь.

О л я. Тільки обережно. Не розбуди його.

К о в р и г а *(навшпиньках підходить до коляски, милується Павлусем).* Син... Мій син... Схожий на мене! Правда?

О л я *(з докором).* А на кого ж йому бути схожим, як не на батька?

К о в р и г а. Мій син...

О л я. Милуєшся? Скажи ж йому щось ласкаве, батьківське. Не вмієш? Не знаєш таких слів? То хоч не злякай його. Ой, він прокинувся! Дивиться на тебе, як на чужого... Відійди... Він ще заплаче. Спи, Павлусю! Якийсь чужий дядя? Правда? Ми зараз проженемо його. Хоч би цукерку яку приніс сину!

К о в р и г а. Я не знав... Забув...

Оля вивозить коляску в іншу кімнату і відразу повертається.

О л я. Сергій не рідний йому, а не забуває.

К о в р и г а. Як же він схожий на мене! Що ти наробила, Олю? Навіщо вийшла заміж?

О л я. А що я мала робити? Ти поїхав — і наче у воду впав. Жодного листа... Навіть не написав, де ти... Я їздила, шукала...

К о в р и г а. Ти вдарила мене... Там, біля поїзда. Я думав, зненавиділа мене... Думав, і знати мене не хочеш. І тому...

О л я *(тоскно)*. Я любила тебе, Василю... Ночами мріяла про тебе. Одна, осміяна людьми, проклята матір'ю. А ти...

К о в р и г а. Я ж казав тобі: виб'юсь у люди, повернусь.

О л я. А мені ж як було з дитям? Чекати тебе, як грому чи манни небесної? Не криви душею, скажи — втік...

К о в р и г а *(зітхає)*. Але я весь час думав про тебе. Мріяв швидше кінчити курси. Влаштуватися на роботу і... *(Милується Олею)*. А ти стала ще красивішою!

О л я. Василю, іди звідси.

К о в р и г а. Я винен перед тобою. Дуже винен, Олю. Згадай минуле... *(Обнімає Олю)*.

О л я *(схиляє до нього голову, а далі, опам'ятавшись, виривається з обіймів Ковриги)*. Одійди від мене. Я одружена... І я люблю його, Сергія.

К о в р и г а. Неправда!.. Ти любиш тільки мене!

О л я. Іди... Прошу, благаю...

К о в р и г а. Повернись до мене, Олю. Я буду добрим батьком нашій дитині. *(Пристрасно обнімає її)*.

Входить С е р г і й. В руках чемодан і триколісний велосипед. Глянув — чемодан падає на підлогу.

С е р г і й *(розгублено)*. Олю!

О л я. Ай!..

Сергій *(люто)*. А-а... Земляк?

Оля. Це Павлусів батько...

Сергій. Що? Це правда?

Оля. Правда, Сергію.

Коврига і Сергій Журавін стоять один проти одного.

(До Сергія). Не смій! Я все тобі поясню!

Сергій. А мені вже й так усе ясно!

Оля. Василю, іди звідси. Він уб'є тебе! Сергію... Благаю... Порозумійтеся... Поговоріть... Він прийшов до дитини.

Сергій. Я всиновив Павлика. Він тепер мій.

Коврига. Ну, це ми ще побачимо!

Сергій. Він обнімав тебе...

Оля. Я можу піти з вашого дому. Зараз же...

Сергій *(вражений)*. Що?

Оля *(до Ковриги)*. Я тобі сказала — іди звідсіля!

Коврига виходить.

Сергій. Не чекав я такого. Поспішав додому, до тебе... Віз Павлусеві подарунок... Кажи всю правду: не приховуй нічого.

Оля. А я нічого і не таю. Він має право...

Сергій. Він житиме тут?

Оля. Не знаю. Робить же на газу...

Сергій. Що ж тепер буде, Олю?

Оля мовчить.

Як ми житимемо?

Оля. Не знаю... *(Виходить)*.

Сергій. Я не пущу тебе! *(Вибігає слідом за Олею)*.

Сергій та Оля виходять на просценіум перед інтермедійною завісою, на якій тільки яблуні, вкриті снігом. Чути голос Даші: «Сергію! Сергію!»

Оля. Он тебе твоя Дашка гукає! Не наговорилися там, на зльоті! Мені докоряєш, а сам...

Сергій. Олю! Та як ти могла таке подумати?

Оля. Набридло все.

Входить Даша. Веде за руку Ярчука. Той з чемоданом.

Даша. Сергію! Ти тільки послухай, що він затіяв, наш Ярчук. Ходімо зі мною!

О л я *(різко)*. Нікуди я Сергія не пущу... Годі. Не командуй моїм чоловіком!

Д а ш а *(строго)*. Він для мене не твій чоловік, а наш комсомолець. *(До Сергія)*. Ти розумієш — хотів тікати від нас! З поїзда його зняла.

Я р ч у к. А що ж я таке зробив? Нікого не скривдив, нічого не вкрав.

Д а ш а. Тобі дали бригаду... А ти?

Я р ч у к. Ну й що? Поставите замість мене когось іншого... *(Похмуро глянув на Сергія)*. Хто на зльоти з тобою їздить... Хто по тюрмах не шлявся...

С е р г і й. Андрію... Пробач мені; сам незчувся, як воно, те дурне слово...

Я р ч у к. І нащо воно мені, те бригадирство? Героя ви з мене не зробите. Я звичайна собі людина: овоч середнього калібру.

Д а ш а. Куці якісь у тебе думки, Андрію! Отак і хочеш прожити у сірячках? Не вийде! Будеш у нас працювати! Зі мною...

Я р ч у к. З тобою? *(Зітхнув. До Сергія)*. Скройся куди. Поговорити я хочу з комсоргом сам на сам.

О л я. Ходімо, Сергію!

С е р г і й. Справді, ходімо. У нас своє...

Сергій і Оля виходять.

Д а ш а. Чого ти зірвався? Сергій же пробачився перед тобою.

Я р ч у к. А може, то я і не через ту образу... Може... Може, то через тебе, Дашо! Ага! Може, у серці Андрія Ярчука загорілася любов. Та що я буду гратися у піжмурки? Все одрубаю! Начистоту скажу... Ти всьому причина! Полюбив я тебе, Дашко! З першого дня, як побачив...

Даша мовчить.

Горличко моя! Тихою радістю постала ти переді мною... І скаламутила мою душу. Не можу знайти собі місця. Спокою не маю. Ні, не вмію я говорити. Багато красивих слів у голові, а сказати їх не вмію. Одно знаю: сила велика у моїй любові до тебе. Страшна сила, Дашо. Тому я і вирішив утекти. Щоб не зірвала вона мене, щоб не покалічив я людей і знову не зламав своє життя. Мовчиш? Ну й мовчи... А я говоритиму! Потім — на Кубань!.. Пригадую, си-

діла ти зі мною біля млина... Запнулася хусточкою, легкою, як дим. Як та чайка-кигитка. Ну й роз'ятрилась моя душа. Довго таїв у собі, не казав... Боявся... Хотів геть прогнати з серця ту кляту любов... А вона цупка. Вчепилася, як реп'ях... Знаю все! Хто полюбить отакого? Хамула... Бездомок... Прожени мене, вилай... Щоб спокійніше пішов я звідси. Бо в душі моїй страшне море бурупить. Як хлюпне на берег — то заллє всю землю, весь суходіл. Говори, не карбуй моє серце! Я ж усе бачу: у тебе на думці і в серці Сергій.

Даша. Помиляєшся, Андрію. Нема вже його у моєму серці. Інший там звив гніздечко...

Ярчук. Хто?

Даша. Ти, Андрію. *(Гладить йому голову).* Ех, чубатенький мій!

Ярчук *(суворо, тихо).* Не жартуй, Дашо! Не грайся мною, як хлопчиком!

Даша. А я й не граюсь. Давно приглядаюсь до тебе. Бачу всього, наскрізь... Хороший ти... Тільки смоли в тобі багато — весь кипиш вогнем. Ну, чого ж ти стоїш? А казав, у серці — страшне море!

Ярчук. Аж не вірю... Ні, вірю! Тобі вірю! *(Раптом обнімає Дашу).* Бо така, як ти, на вітер слід не кине. *(Пристрасно цілує її. Піднімає її на руки).* Щастя моє... Радість моя... Пригадую: це було у нас дома, на Кубані... Вітер зламав яблуню у нашому саду. Вона лежала, зранена, на росяній траві. Але сонце пригріло її. І яблуня та ожила. Ось такий і я стою перед тобою, зранений своєю любов'ю. І оживлений тобою, мов сонцем.

Грає музика.

Даша *(мрійно).* Сьогодні бачила тебе уві сні. Наче з моря виходять, як у казці, тридцять три богатирі. У сяючих кольчугах. І серед них ти, Андрію. Богатирі ті озброєні не мечами; в їх руках — перфораторні молотки, велетенські циркулі, теодоліти. Ось перед ними на березі моря стає стіною могутній гірський хребет. Ти змахуєш рукою, встромлюєш у груди гірського хребта свій перфоратор. А далі хтось із богатирів набрав на кельму бетон, кладе цеглу... І переді мною постають нові, нечуваної краси міста. А в них палаци, що відсвічують прозорим мармуром колон, прикрашені золотом, смарагдами, рубінами. І це все робимо ми з тобою, Андрію. Ти і я...

Ярчук. Хороший сон ти бачила, Дашо. *(Знову вхопив її на руки)*. Сонечко моє... Ти звеселила мені життя, зробила його радісним. *(Кружляє Дашу)*.

Входить Сава Лукич.

Сава Лукич. Ой! А це що, то їсть, за карусель? Диви! Слухай ти, кубанець! Не рихтуйся! Дашко! Ти що йому дозволяєш? Ану, киш до хати! Повернулась із столиці, а в дім, то їсть, і носа не показуєш?

Даша. Зараз прийду, тату. Та й не сама прийду: з чоловіком.

Сава Лукич. Що? Не збагну, то їсть... А де ж він — твій чоловік?

Даша. Ось. *(Цілує Ярчука)*.

Сава Лукич. Га? *(Спантеличено)*. Це ж як? Чи не на тому зльоті спарувалися? Наче якесь навождєніє. *(Протирає очі)*. Ти це серйозно, Дашо?..

Даша. Серйозно, тату!

Сава Лукич. Ну й діла! *(До Ярчука, суворо)*. А ви, мил чоловік, зможете бути їй справжнім мужем? Таким, то їсть, як полагається?

Ярчук. Зможу.

Сава Лукич *(шкребе скроню)*. Отакі діла. *(До Ярчука)*. Ну що ж... Хоч ви, то їсть, і не міністр газової промисловості, але, чув я, добрий чоловік. Раз Даша вас обрала, значить, і з моєї сторони не буде ніякого протесту. Милості прошу до мого гніздечка. Добре, що я припас новий бутель наливочки, вишнівки. Ходімо попробуємо. Прошу!

Ярчук і Даша, ніжно обнявшись, виходять. Іде Мурашко.

(До Мурашка). Приходьте на весілля, Миколо Павловичу! І сусідам скажіть! *(Виходить)*.

Мурашко *(дивиться вслід Даші і Ярчуку)*. Здається, їхня доля визначилась. Може, вона буде щасливіша, ніж доля Сергія і Олі? Чому? Тому, що вони прийшли до свого не тільки через палкі почуття, а й через розум. О, розум — це велике діло. Він стримує зайву силу бездумних пристрастей.

Музична пауза.
Дія знову переноситься в кімнату Журавінних.

Софія Іванівна *(до Сергія)*. Учора Сава Лукич весілля справляв. Дашу заміж віддав. І нас запрошував.

Сергій. Не до весілля мені, мамо...

Софія Іванівна. Бачу. Важко мені дивитися на тебе, Серьожо. Сохнеш ти...

Сергій *(похмуро)*. А чого б мені було легко, мамо? Ти ж знаєш усе. Вони бачаться...

Софія Іванівна. Що поробиш, сину, батько ж він...

Сергій. Який батько? За рік навіть листа не прислав, не запитав, що з дитям!

Софія Іванівна *(зітхнула)*. А все ж право у нього на Павлуся...

Сергій. А на Олю?

Софія Іванівна. Що ти! *(Суворо глянула на Сергія)*. Оля не дозволить собі... Їй теж важко... Ця роздвоєність...

Входить Оля. Глянула підозріливо.

Оля. Все шепочетесь? Все гудите?

Ці слова Оля адресує Софії Іванівні. Ображена Софія Іванівна підводиться і мовчки виходить.

Сергій. Олю! Це ти даремно. Мама нічого поганого не говорила про тебе. І чого ти стала такою грубою з нею? Я просто не пізнаю тебе, Олю.

Оля. І я себе не пізнаю... Наче горить щось під мною. Люта стала я до людей.

Сергій хоче приголубити її.

(На мить схиляється до нього. Потім враз відходить). Не треба... Нічого не треба! І нічого не кажи мені про свою матір... Не можу я чути про неї. І жити не можу з нею...

Сергій. Що робити?.. Не життя, а мука!

Оля. Я сказала, що можу звільнити вас від цих мук. Можу піти звідси... *(Гнівна, виходить)*.

Сергій *(вслід, теж гнівно)*. А я тобі накажу поважати матір. Поводитись з нею чемно! Так, так, накажу... Справді, у хату зайти не можна! Дивляться одна на одну ворогами. *(Одягається)*. Йдеш на роботу, а в серці ось так все колотиться.

Входить Софія Іванівна.

Хоч з дому тікай!

Софія Іванівна. Поговорити я хочу з тобою, Серьожо. *(Озирнулася)*. Важко мені... Не гаразд у мене з Олею.

Сергій *(незадоволено)*. Знаю, мамо. Аж дивуюсь. І чого ви не поділите?

Софія Іванівна. Нічого прикрого я їй не зробила, не сказала.

Сергій. Може, нічого й не кажеш, та не любиш її! Дашу за невістку хотіла мати! Мовчи, знаю... Ти мирися з Олею, мамо. А ні, то я... я можу перейти з нею на квартиру... у гуртожиток.

Софія Іванівна злякано дивиться на Сергія. Це вперше син так розмовляє з нею.

Софія Іванівна. Що ти, Сергію! Тоді... Краще я... Чуєш, Серьожо, може, я піду від вас? Може, без мене налагодиться у тебе з Олею?

Мати чекає, що скаже син. Звичайно, він не пустить її. Та ні, Сергій не відчув, що зараз діється у серці матері.

Сергій. Коли так вирішила... Може, це й краще... Бо ти й справді заважаєш моєму сімейному щастю.

Софія Іванівна *(з скорботою)*. Спасибі, Серьожо... Троє було вас у мене... Серце своє, любов материнську, що на трьох ділила, тобі одному віддала... Ну що ж... Коли так...

Сергій. Мамо, ти не ображайся... Але так жити не можна. Мені на роботу час... Поговоримо потім.

Софія Іванівна. А що нам говорити... Вже все сказано...

Сергій. Ти не ображайся... Ти ж сама...

Софія Іванівна. Так, так... Я сама... Поспішай, сину, бо вже пізно...

Сергій виходить.

Я заважаю його сімейному щастю... Я, мати, яка все своє життя тільки й мріяла про твоє щастя, Серьожо... Чи знаєш ти, сину, що ти сказав? Яку рану наніс моєму серцю! *(Тихо виходить)*.

Велика пауза. Чутно, як за вікном лютує завірюха. Грає тривожна музика. Поволі опускається інтермедійна завіса. З подвір'я Журавінних виходить одягнена по-дорожньому з речами в руках Софія Іванівна. За нею Оля.

О л я. Що ви надумали?

С о ф і я І в а н і в н а. Не заважай, Олю. Що надумала, те зроблю...

О л я. Краще б я пішла...

С о ф і я І в а н і в н а. Ні, ні, що ти! Живіть щасливо, Олю. Прощай! Поцілуй за мене Павлуся...

О л я. Важко ж вам...

С о ф і я І в а н і в н а. Так... Не криюсь... це не легко — відривати від себе шматок живого тіла, душі!.. Народиш дитя у муках — і радієш йому... Пестиш... Милуєшся ним... За щастя тобі здаються незабутні хвилини, коли вперше піде воно ніжками по кімнаті, коли нарешті вимовить слово «мамо»... Все для нього робиш, щоб не знало воно нестатку.

О л я *(тоскно)*. Народиш дитя в муках... І радієш йому... Навіть я раділа... Бо я теж мати...

С о ф і я І в а н і в н а *(не слухаючи)*. Бережеш його від усякого лиха... Невеликі заробітки сільської вчительки, я їх всі на нього витрачала... Щоб дістав він освіту, щоб став людиною. Він — частка мого життя. *(Іде)*.

О л я. Ви навіть не поговорили з ним.

С о ф і я І в а н і в н а. Досить мені було почути від нього одне слово. Я це роблю задля його спокою. Може, без мене й налагодиться у вас життя. Прощай...

Опускається інтермедійна завіса, за якою ми бачимо Олю. Вона береться руками за засніжені віти яблуні, і здається, що то птах б'ється крилами за гратами клітки.

О л я *(сама)*. Мені страшно... Я принесла в цю сім'ю стільки горя. Хто ж я? Де моя доля? Куди йти? З ким іти?.. Сергій — мій чоловік... Василь — Павлусів батько... Що робити?

Пауза.
Затемнення.

Перед інтермедійною завісою на просценіумі С о ф і я І в а н і в н а. Вона робить кілька важких, нерішучих кроків. Спинилась, замислилась.

С о ф і я І в а н і в н а. Мати пішла від сина. Пішла з рідного дому, з затишного гніздечка, яке сама звила. Це не може не викликати у ваших серцях жалю, співчуття. Вам важко за долю матері. А втім, дехто з вас, можливо, і не схвалить мого вчинку. Скаже, що я безхарактерна...

Скаже, навіщо така жертовність? Бувають різні матері. Бувають такі, що судом примушують сина любити себе... О ні, мою рану не можна загоїти ні позовом, ні судовим рішенням, ні поділом майна. Зараз, після втрати любові сина, воно для мене не має ніякої ціни. Піду... Так буде краще... Вони лишаться самі. Сергійкові не треба буде вже ділити свою любов між матір'ю і дружиною. Їм легше буде вирішити свою долю без мене. *(Хоче йти, вагається).* Ні, піду. *(Виходить).*

Велика пауза. Та ж тривожна музика. Виє завірюха.

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Картина шоста

Курган, на якому колись стояв старий вітряк. Вдалині той же краєвид над Дінцем. На місці вітряка стоїть невеличкий гранітний обеліск. А далі, в глибині,— вишка. Звідти чути розмірені шуми ротора. Праворуч — приміщення для робітників. На стіні, просто надворі,— телефон, протипожежне знаряддя. Надвечір.

Біля обеліска Сава Лукич і Мурашко.

Сава Лукич *(зняв шапку, читає викарбуваний золотом напис)*. «На цьому кургані в 1941 році загинув від рук фашистів учитель Іван Андронович Журавін. Навіки збережемо в серцях світлу пам'ять про героя...»

Мурашко. Ось вам компенсація за млин, Саво Лукичу.

Сава Лукич. Спасибі, Миколо Павловичу. Тепер за млином не вболіватиму... увічнили... Зберегли для потомства, то їсть, для історії. Чекайте хвилину! *(Виходить і зразу ж повертається з саджанцем у руках)*. Посаджу тут берізку. Щоб росла вона поряд з вишкою і з пам'ятником. І теж нагадувала людям про героя... *(Садить берізку)*. Ну от і все. Тепер не маю ніяких претензій. А вальці! Такі ж вальці привезли в село, то їсть, перший сорт!

Мурашко *(стоїть у задумі з непокритою головою перед обеліском)*. Де наша Софія Іванівна? Глянула б...

Сава Лукич. Вже стільки днів немає від неї ніякої звістки. Значить, дуже її вразило. А людина вона горда.

Мурашко. Пішла з дому, а щастя у ньому як не було, так і нема.

Сава Лукич. Даша казала, ніби та Олька зовсім збирається йти від Сергія. До свого першого. Ех, жисть... Одно скушеніє... Он він іде, той Коврига. Бувайте здорові. *(Виходить)*.

Пауза. Повз обеліск проходить Коврига.

М у р а ш к о *(спиняє його)*. Газотехнік Коврига! Мені треба з вами поговорити.

К о в р и г а. Я слухаю.

М у р а ш к о. Як тиснення на вісімнадцятій?

К о в р и г а. Весь час падає. Дійшло вже до п'яти атмосфер.

М у р а ш к о. Погано.

К о в р и г а. Газ ледь-ледь поступає у газопровід.

М у р а ш к о. Так. Спасибі. Будемо сподіватись на інші свердловини. До речі, я хотів говорити з вами не про газ.

К о в р и г а. Я вас слухаю.

М у р а ш к о. Ви, очевидно, догадуєтесь: про Олю і про Сергія Журавіна. Про всю цю історію...

К о в р и г а *(сухо)*. А яке вам до цього діло? Це моя особиста справа, товаришу Мурашко. Вона не стосується газу і моєї роботи.

М у р а ш к о *(різко)*. Але вона стосується людей, які добувають цей газ. Ви внесли розлад у сім'ю мого кращого майстра-бурильника Сергія Журавіна!

К о в р и г а. Я з таким же правом можу сказати, що цей розлад вніс у мою сім'ю ваш кращий бурильник Сергій Журавін! На це у мене більше підстав.

М у р а ш к о. Так... Можливо, ви теж маєте рацію... Хоч, признатись, я не зовсім стою на вашому боці. Адже ви, по суті, не мали сім'ї.

К о в р и г а. Що було — те минуло. А зараз я хочу поновити себе у батьківських правах. Невже знайдуться люди, які засудять мій намір?

М у р а ш к о. Чим обумовлений цей ваш потяг до благородства і моральності? Що ви думали про Олю, коли лишали її ославленою в селі? Чому не послали їй із своєї стипендії хоч би на пляшку молока для дитини? Не поцікавилися навіть, чи жива та дитина?

Коврига мовчить.

Та й зустріли ви її тут випадково. Признайтесь, ви не шукали її... А може, я помиляюсь?

К о в р и г а. Помиляєтесь. І в цьому ви переконаєтесь дуже швидко. Так, я винен перед Олею. Був молодий, жовторотий. А зараз... Я хочу спокутувати свою провину.

М у р а ш к о. О, я б дуже зрадів, коли б помилився. Це так важко — бачити падіння людини. Краще радіти з

її воскресіння. Ну, і на цьому... Пробачте, що я вас затримав.

К о в р и г а. На все добре! *(Виходить).*

М у р а ш к о *(сам).* А може, справді в нього прокинулося почуття батька? Складно все це, дуже складно. *(Теж виходить).*

Велика пауза. Згодом сюди входять С е р г і й Ж у р а в і н і Д а ш а. Вони в робочому одязі.

С е р г і й. Важко мені, Дашо... Комсомольці судитимуть мене товариським судом. За все. За матір. Спустошений я... У серці наче рана. Скалічене моє життя.

Д а ш а. Кинь, Сергію, твоє життя тільки-но почалося.

С е р г і й. Погано почалося... *(Вдивляється).* Чекай! Це вони йдуть! Оля і Коврига...

Д а ш а. Не хвилюйся, Сергію. *(Виходить).*

Входять О л я т а К о в р и г а. Оля з чемоданами, Сергій стає у затінок.

О л я *(зупиняється).* Ху... Дай спочину... Що я роблю, Василю...

К о в р и г а. Ходімо!.. Швидше... Поки його нема... Я зараз повернуся за Павлусем.

О л я. Мені ж і його шкода, Сергія...

К о в р и г а. Ти краще пожалій Павлуся. Хіба зміг би Сергій стати батьком чужій дитині?

С е р г і й *(виходить).* Зміг би!

О л я *(злякано).* Сергію!..

С е р г і й. Що це значить?

О л я. Не судилося нам з тобою, Сергію. Ти хороший... Але... прости мене... Я це роблю заради дитини. До нього *(глянула на Ковригу)* нічого не май: не він причина... Я сама... Так буде краще всім нам.

С е р г і й. Ну що ж... Силою тебе не повертатиму.

О л я. Прощай, Сергію.

Оля і Василь Коврига виходять.
Пауза.
В оркестрі звучить мелодія «Пісні про рушник».

С е р г і й *(тоскно).* Мамо!.. *(Починає співати).*

Рідна мати моя, ти ночей не доспала,
Ти водила мене у поля край села,

І в дорогу далеку ти мене на зорі
проводжала,
І рушник вишиваний на щастя дала.

(З силою, тоскно).

І в дорогу далеку ти мене на зорі
проводжала,
І рушник вишиваний на щастя, на
долю дала.

Хай на ньому цвіте росяниста
доріжка,
І зелені луги, й солов'їні гаї,
І твоя незрадлива материнська
ласкава усмішка,
І засмучені очі хороші твої.
І твоя незрадлива материнська,
ласкава усмішка...

Коли Сергій виконує другий куплет пісні, опускається інтермедійна завіса.

На просценіумі перед завісою проходить Софія Іванівна. Сергій продовжує співати третій куплет пісні. Ні Сергій, ні мати не бачать одне одного.

Я візьму той рушник, простелю, наче
долю,
В тихім шелесті трав, в щебетанні
дібров,
І на тім рушничкові оживе все
знайоме до болю:
І дитинство, й розлука, і вірна любов.
І на тім рушничкові оживе все
знайоме до болю...

(Іде наперед до інтермедійної завіси. Ми його бачимо крізь гілки яблуні. Взявшись руками за гілки, тоскно). Мамо... Прости мене, мамо...

Раптом чути величезної сили вибух. Спалахує яскраве полум'я. Глядач бачить його відблиски.

Що це?

Крізь сітку інтермедійної завіси видно Дашу.

Даша. Викид!

Вбігає Ярчук, за ним — Коврига.

Ярчук. Горить газ! Глянь, який стовп! Вишку зірвало!

Коврига. Викид! Всіх на пожежу.

Всі біжать. Ось вони вже перед інтермедійною завісою. Тут і Мурашко.

Мурашко. Викид! *(До Ярчука).* Жертви є?

Ярчук. Бог милував. *(Побіг).*

Коврига *(до Мурашка).* Я викликав пожежні машини.

Вбігає Сава Лукич.

Сава Лукич. Що робиться!

Мурашко *(радісно).* Газ! Те, чого ми так чекали! Тиснення страшної сили! Не менше трьохсот атмосфер! Де ж пожежні машини?

Коврига. Машини їдуть!

Чути тривожні гудки сирен. Б'ють у рейки.

Сава Лукич. Сорок літ на млині проробив і не знав, що на вулкані, то їсть, сиджу.

Вбігають Ярчук і Сергій.

Ярчук. Миколо Павловичу! Стовп полум'я хилиться до землі! Вогонь може досягти наших дизелів!

Коврига. Миколо Павловичу! Вогонь спалить все обладнання свердловини!

Сергій. Треба рятувати!

Мурашко *(до Ярчука).* Ти, Андрію Микитовичу, тушив газ...

Ярчук *(рішуче).* Так...

Сергій *(спиняє Ярчука).* Я не пущу тебе самого. Підемо удвох.

Коврига. Одягніть азбестові костюми!

Сергій Журавін, Ярчук та Коврига виходять.

Сава Лукич. Ти подумай — державі, то їсть, такий збиток.

Повертається Коврига.

Коврига *(до Мурашка).* Пожежники вже працюють.

Даша *(до Мурашка).* Прибули тягачі!

Мурашко. Добре. Будемо відтягати дизелі від вогню. Сергія Журавіна та Ярчука обливайте водою! *(Побіг).*

До Даші підходить Сава Лукич.

Сава Лукич. Дашо, глянь — наш Андрій і Серьожа! Ідуть просто у полум'я! Накидають гаки на дизелі! Глянь, глянь! Їх обливають водою... Навіщо то?

Даша. Мовчіть, тату... Так треба...

Сава Лукич. З ними і Коврига!

Вбігає Мурашко.

Мурашко. Молодці! Два дизелі вже врятовано!

Даша. А полум'я все нижче й нижче. Андрій горить! *(Вибігає).*

Мурашко. Води! Ще води на них! *(Знову вибігає).*

Сава Лукич. Сергій прикрив його своїм тілом! Підняв на руки! Виніс з вогню!

Перед інтермедійною завісою пробігає збуджена Софія Іванівна.

Софія Іванівна. Сергій! Серьожо!

Світло гасне.
Велика пауза. Коли запалюється світло, ми бачимо радісний день. За Дінцем сходить сонце.
Входять Софія Іванівна і забинтований Сергій Журавін.

Сергій. Спасибі, мамо. Простила. Такого поганого... Прийшла до мене...

Софія Іванівна. А хто сказав тобі, що ти поганий? Для матері кожна її дитина хороша. А ти ж у мене такий. У вогонь кинувся, людину врятував!

Сергій. Мамо... Дай твою руку! *(Взяв материну руку, гладить її, ніжно цілує).* Я згадав, коли я ще був малий, ти навчила мене читати вірш. Я запам'ятав той вірш на все життя. *(Тихо проказує).*

...Увы, утешится жена,
И друга лучший друг забудет,
Но где-то есть душа одна.
Она до гроба помнить будет...

Софія Іванівна *(піднесла хусточку до очей).* Не треба, Серьожо.

Сергій *(продовжує)*.

Одно я в мире подсмотрел —
Святые, искренние слезы.
То слезы бедных матерей...

(Пауза). Ну що там на газу?

Софія Іванівна. Все добре, Сергію, вогонь приборкали. Тепер усі ваші вишки дадуть газ.

Сергій замислився.

Що з тобою, Сергію?

Сергій. Мамо... а могло ж статися так, що Оля лишилася б зі мною? А Коврига пішов.

Софія Іванівна. Могло. Життя — дуже складна річ, сину. Могло все статися й інакше. Але це рішення, мабуть, найвірніше.

Сергій. А знаєш, мамо, мені здається, Олі було важче, ніж усім нам.

Входять Мурашко, Андрій Ярчук, Даша, Сава Лукич і ще кілька робітників. У Андрія теж забинтована рука.

Мурашко. Здрастуй, Серьожо!..

Сергій. Здрастуйте, Миколо Павловичу!

Мурашко. Руку! Тисну як геолог геологові. Я тобі казав: нема у світі більш красивої, більш романтичної роботи, як наша. Трохи присмажило? Заживе. Ну, як? З нами? Назавжди?

Сергій *(з усмішкою дивиться на матір)*. Чи пустить мама?

Ярчук. Тепер уже пустить, Сергію... *(Обнімає Сергія)*. Ти вже хрещений: вогнем і водою.

Софія Іванівна *(зітхнувши)*. Пущу, Сергійку...

Сергій *(іде до матері)*. Мамо... *(Обнімає її)*.

Софія Іванівна. Не буду... Не буду... *(До Сави Лукича)*. Я повернулася, щоб сказати... Що Серьожа ні в чому не винен. Я сама... Не судіть його.

Мурашко. Ніякого суду не буде... Життя кожному винесло свій вирок...

Ярчук *(до Даші, дивлячись у бік Софії Іванівни)*. Я не раз бачив, як птахи, ризикуючи життям, захищають гнізда від ворогів, аби врятувати своїх дітей... То ж у безсловесних тварей... А ми люди... У нас це ще сильніше...

Любов материнська... Свята, вічна... Коли б я мав матір, я б за неї віддав усе...*(Припав до руки Софії Іванівни).*

Його, мов рідного сина, цілує в голову Софія Іванівна. Опускається завіса. Всі виходять на авансцену.

Мурашко *(заспівує).*

За даллю даль
Новою мерехтить
красою.
І стелить в вирій
нам
Новий буремний шлях.

Даша і Ярчук *(разом).*

І ми полинем в це нове з тобою.

Сергій. О наша юнь! Лети у вись, мов птах.

Ці останні рядки всі співають хором.

Завіса

КОРОЛЕВА ТЮЛЬПАНІВ

Комедія-жарт
на 3 дії, 5 картин

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Іван Андропович Бас, інвалід Вітчизняної війни, на пенсії, 60 років.
Ганка, його дочка, 25 років.
Петрик, син, студент. Вчиться на вечірньому відділенні хімічного інституту, 20 років.
Варвара Яківна Чирик, «Королева тюльпанів», 50 років.
Ілля, її син, шофер, 30 років.
Ліна, дочка, стюардеса, 19 років.
Арсен Іванович Гайдаш, льотчик цивільної авіації, 40 років.

Дія відбувається в одному з пригородів Києва, який умовно зветься Козина Слобідка.

Наш час.

ДІЯ ПЕРША

Картина перша

Ліворуч садиба Івана Баса. Видно лише його сад, кислаті яблуні й вишні. На паркані висять риболовні снасті. Біля тину, з вулиці, лавочка. Над нею, на гілці клена, шпаківня. Праворуч будинок Варвари Чирик. На першому плані веранда, на якій проходить більшість сцен. Видно прибудовані до причілка сіни, через які входять до хати. Будинок під шифером, біля нього немає жодного деревця. За будинком простір лук, а далі — блакитна смужка ріки, проходять двоповерхові пасажирські пароплави або ж пролітають бистрокрилими чайками «Ракети».

На веранді Варвара Чирик і Ліна. Ліна у формі стюардеси.

Варвара. Ось вже три місяці, як ти працюєш на тих літаках, а який толк? Для чого я тебе туди влаштувала? Щоб подалі була від отого Петрика... Не пара він тобі! Знайди собі підходящу людину в авіації. Пам'ятай: найвигідніший жених тепер — льотчик. Платня — як у професора, а то й більше. Чоловік не буде п'яницею: їм, льотчикам, заборонено пити.

Ліна. Мамо, мені ще рано заміж. Ще ж тільки дев'ятнадцять. І я...

Розмову Варвари з дочкою підслуховує з свого двору Петрик, що причаївся у затінку яблуні.

Варвара. Я вже в шістнадцять в загсах побувала! І ти мені, Лінко, баки не забивай! Щоб тобі не кортіло заміж! Ти ж не якась немічна; ну, трохи некрасива. Не всім же бути Маринами Владі! Там, у небі, в мужчин і на некрасивих оскома прийде. Чи, може, у старих дівках хочеш засидітися, як ота Ганка? *(Глянула неприязно в бік садиби Івана Баса).* Дав бог сусідів!

Ліна. І чого ви з ними...

В а р в а р а. Не твоє діло! А ще... *(Тихо)*. Ходив тут інженер... Щось виміряв, записував... Кажуть люди, зноситимуть геть Козину Слобідку. Йому що? *(Це знову на адресу сусідів)*. Відставник! З медалями! Може, й не зачеплять! А я? Ніякої защити!.. Нам би, дочко, зятя... у заслугах, з чинами. Серед льотчиків є чимало й героїв. Отож роби, як сказала. Запеленгуй собі там женишка. Куди сьогодні рейс?

Л і н а. На Харків.

В а р в а р а. Неважний маршрут. Сухий... Ти, дочко, старайся більше на Москву чи Одесу. Кажуть, там на пристані можна купити поцінно заграничні речі. Приодяглася б! Мужчини люблять всякі моди.

Л і н а. Мамо...

В а р в а р а. Ти не мамкай, а слухай. Для тебе ж стараюся! Все для вас, для дітей. Ну, йди. Та повертайся ціла. Іллюшка наш має приїхати. Намандрувався... Таки згадав матір. Щасливо. *(Цілує дочку, йде до хати)*.

Ліну перестріває на вулиці П е т р и к.

Л і н а *(радісно)*. Ти?

П е т р и к. А хто ж іще? Летиш?

Л і н а. Лечу... Ти чого такий...

П е т р и к *(похмуро)*. Я все чув.

Л і н а. Що?

П е т р и к. Як мати говорила тобі про жениха. Так от знай, Лінко! Тільки хто з'явиться тут, я з нього...

Л і н а. Так мене любиш? *(Ніжно)*. Петрику, що мені робити? Напосілася в одну душу: «Запеленгуй собі женишка»! Льотчика! А я ж...

П е т р и к. Іди до мене, не бійся: мати тут не побачить. *(Обіймає Ліну)*.

Л і н а. Петрику, хороший мій! Мені треба йти.

П е т р и к. Повертайся ціла.

Л і н а. Повернуся, Петрику! *(Цілує його)*.

П е т р и к. Бережи амулет! Прилетиш — зараз же телеграму! *(Показує на шпаківню)*. «Київ-250».

Л і н а. Дам! Прощай. *(Виходить)*.

П е т р и к *(услід їй)*. Хай тільки на нашій вулиці з'явиться той запеленгований! Я його по всіх законах фізики...*(Іде)*.

Десь за кулісами чути одноманітні вигуки: «Самовари, примуси, негодящі утюги і всякий утиль купую...»

З іншого боку, чути, хтось мугикає пісеньку:

Хмуриться не надо, Ла-ада,
Ти для мене сміх — відра-ада...

З вудками, спінінгом входить І в а н Б а с. На залоєному піджачку медаль «За оборону Сталінграда», з якою він, очевидно, не розлучається. Правий рукав порожній.

Б а с. Петрику! Мабуть, над книжками... До чого ж наполегливий та впертий! Ось так у ту свою науку вгризається! Я, каже, доведу... А що він... Наче ж уже все доведено! Аж до атома доскочили, бодай би він. *(Розглядає сіті).* А може, з нею? Гадає, чортів хлопець, що я нічого не помічаю. Лінка мені до душі, а мати... Ох та мати... *(З люттю в бік сусідів).* Вирубати всю зелень! Солона твоя душа! І як можна жити на такому осонні? Ніякої ж тіні! Варвар, а не Варвара!

Виходить Г а н к а, приладналася біля паркана, гострить рашпілем плішню.

Що ти робиш, Ганко?

Г а н к а. Готую вам реманент... На зиму.

Б а с. Спасибі, дочко! Де ще та зима. Підсоби мені! *(Разом з Ганкою розгортає однією рукою сіть, розглядає її).*

Чути шум проїжджаючого моторолера. А далі якийсь удар. Щось брязнуло важке. Наче розбилося. До ніг Ганки й Івана Баса підкотилося колесо. Хтось за кулісами зойкнув, вилаявся.

Г а н к а. Тату! Гляньте, людина розбилася!

Б а с *(дивиться на колесо)*. Ага...

Входить Ч и р и к у забрудненому одязі, тримається за руку. На лобі гуля, за спиною гітара.

Що сталося? Розбилися, товаришу?

Ч и р и к. Їхав, задивився на будинки, шукав номер... І на всьому ходу — у стовп. *(Кривиться від болю).*

Г а н к а. Я побіжу викличу швидку допомогу!

Ч и р и к. Не треба. Тут потрібна не швидка допомога, а тритонка, щоб відвезти мій моторолер на звалище. Е-ех... А гітара, здається, ціла.

Б а с. Моторолер — найнебезпечніший транспорт. Де ж він?

Ч и р и к. Он лежить на дорозі. Ледь-ледь дихає... Два роки збирав гроші — і на тобі! Трохи під кручу не потрапив.

Б а с. Піду гляну на вашу аварію. Ганко, ти перев'яжи людину. *(Виходить).*

Ганка йде в дім.

Ч и р и к. Як же воно болить!

Г а н к а *(повертається з йодом, марлею, мискою води. Обмиває Чирику пошкоджену руку. Перев'язує).* Еге, ви таки добре розбилися!

Ч и р и к. Спасибі!.. Їхав до матері, три роки не бачив її. Гадав, підскочу фертом на моторолері під ганок — і на тобі! Де тільки не блукав, такого ще не траплялося!

Г а н к а *(здивовано).* Блукали?

Ч и р и к. Така моя професія: шофер! Шпацірую по меридіанах! У тритонках, у «мазах».

Г а н к а. Ясніше не можна?

Ч и р и к. Люблю вивчати географію моєї Батьківщини. Але ви зробите помилку, якщо подумаєте, що перед вами звичайний літун. Не люблю це вульгарне слово! Стандарт! Є більш романтичне визначення моєї індивідуальності: мандрівник-аматор, перманентний шукач нових пейзажів, знайомств... Люблю пісні, людей, дороги...

Г а н к а *(довірливо).* Я... Я теж мрію поїздити по світу...

Ч и р и к. Бачу, ви з отих, з романтиків? Намет, вогнище, комарі, пісня під гітару?.. Мушу вас розчарувати: блукати по меридіанах не так уже й легко. Мені, признаюсь, набридло. Хотів би кинути якір у тихе життя... Ніби вже не так болить... У вас золоті руки. Мабуть, медперсонал?

Г а н к а. Ні, касирка ощадкаси.

Ч и р и к. Теж чиста робота. Біля грошей... Давно в упряжці?

Г а н к а. Я не зовсім розумію.

Ч и р и к. Ну, виконуєте цей свій трудовий обов'язок перед колективом. З своєчасною сплатою профвнесків і акуратною явкою на загальні збори.

Г а н к а. Ви так дивно говорите.

Ч и р и к. Бачу, ентузіастка? А мене ця агітація не бере.

Г а н к а. Хто ж ви за один?

Ч и р и к. Ага! Давайте познайомимось. Іллюша. У Воркуті мене звали Чубчиком. Це за мої кучері. А в Магадані дражнили Цибатим. Я дуже швидко ходжу. Спринтер на всіх дистанціях. Професію свою я вже розкрив: шофер.

Сьогодні, бо завтра... Я, бачте, міняю не тільки свою географію, а й трудовий профіль. Ну що таке шофер? Стандарт. Прагну чогось більш оригінального. Набридло труднтися під гаслом: «Автомобіль не розкіш, а засіб пересування». До того ж зараз це транспорт минулого.

Ганка. А вам кортить на космічні ракети?

Чирик. Признаюсь, думав і про космос. Але... *(Дивиться на Ганку)*. Мабуть, зміню маршрут на щось земне. Я тут житиму якийсь час у матері. Ви дозволите заходити до вас в ощадкасу?

Ганка. Вхід в ощадкасу відкритий для всіх громадян. Та, мабуть, не застанете мене там.

Чирик. Чому?

Ганка. Я теж хочу змінити профіль. Набридло лічити чужі гроші. І який світ у віконці ощадкаси?

Чирик. Правильно! Якщо це поклик вашого серця — ідіть за ним! Зможу поділитися досвідом. Відчуєте мою руку. *(Простягає Ганці руку і скрикує)*. Ой!

Ганка. Не рухайтесь! Нічого страшного. Кістка ціла. За тиждень заживе.

Входить Іван Бас.

Бас. Дійсно, розвернуло так, що тільки на утиль. Шкода. Перев'яжи людину. Та пригости чим. Рибка у нас свіженька є.

Ганка йде до хати, щось стиха наспівуючи.

(Услід). Заспівала. Чого б це? *(До Чирика)*. Бачу, вам легше.

Чирик. Це все ваша дочка.

Вбігає Петрик.

Петрик. Тату! На Дніпро! Швидше! На ваші жаки наліт зробили!

Бас. Ну й чортові песиголовці! Де мій кийок?..

Петрик *(побачив Чирика, тихо)*. А це хто у нас?

Бас. Аварійний товариш. Доганяв смерть — не наздогнав.

Петрик *(нашвидку знайомиться з Чириком)*. Петрик, студент-хімік.

Чирик. Ілля, шофер-мандрівник.

Бас. Ходімо, Петрику, може, спіймаємо тих хунвейбінів. *(До Чирика)*. Пробачте. Теж аварія!

Виходить разом з Петриком.

Ганка *(виносить з хати якусь їжу)*. Прошу!

Чирик. Еге! Як кажуть, з корабля на бал! Куди ж ви?

Ганка, наспівуючи ту ж пісню, знову йде до хати. Повертається з пляшкою наливки і з чарками.

(Радісно). Куди я потрапив! Тут справжня «Рів'єра»!

Ганка *(сміється)*. «Кукушка»! *(Наливає в чарки)*.

Чирик *(захоплено дивиться на Ганку)*. Ви, здається, співаєте? У вас колоратура чи...

Ганка *(сміється)*. Меццо.

Чирик. Теж добре. Проспівайте мені оперну арію.

Ганка. Яку?

Чирик. Ну... «Черные очи да белая грудь, э-эх, не дают, не дают мне уснуть».

Ганка *(сміється)*. Яка ж це опера?

Чирик. Не важно! Аби за серце брало! Я вам акомпануватиму на гітарі. Вона у мене романтична. Ще пахне димом мандрівного вогнища.

Ганка. Це у вас така манера розважати дівчат?

Чирик. Ні... Це... Не можу кинути своєї звички балабонити не те, що треба...

Ганка. Їжте карасі...

Чирик. Люблю рибу. В ній багато фосфору. Вобла, шамая, в'ялені акули... Ви дозволите поцікавитись вашою анкетою? Одружена?

Ганка. Поки що — ні.

Чирик. Правильно робите! Що таке — шлюб? Це контракт, який треба виконувати. А я... Я люблю свободу! А втім, коли потрапляєш у полон ось такої, як...

Ганка. Їжте карасі.

Чирик *(враз прочах)*. Все ясно... По-французькому це зветься «атанде». Шофер Ілля! Задній хід! Одбой! Цибай своїм курсом далі! *(Співає)*. З гітарою під полою.

Ганка. Зрозумійте ви: є речі, про які...

Чирик. А я що? Я нічого. Для мене дівчата... Я їх обходжу третьою дорогою. Ще жодна мене не охмурила!

Входить Бас.

Бас. Жаки геть порвали. Солона їхня душа! Не інакше — аквалангісти! Взяли собі моду — трусити чужі ятери! Хоч колючим дротом обплутай снасть! Бачу, й наливочка на столі! *(Сідає)*. Я, Ганко, цокнусь з несподіваним

гостем. Наче людина стоюща. Давайте познайомимось. Іван Андронович Бас. Персональний пенсіонер.

Чирик. Дуже приємно. Прізвище у вас оригінальне.

Бас *(закушує)*. Це в мене не прізвище, а прізвисько. Бо по паспорту я — Чубенко.

Чирик. Ваша анкета трохи схожа на мою. Теж маю прізвисько. Не одне, а двоє.

Бас. Цього Баса мені вчепили, коли я ще був хлопчаком.

Чирик. За що?

Бас *(глянув на дочку)*. Бачте, розум я мав пустий, голос густий і спав на добу півтори доби. Тобто щодня позичав у завтра півдня.

Ганка *(з докором)*. Тату!

Бас. Ти чула, а людина ж не знає. Я з села. Поставили мене до плугів, щоб весь час був у движенії. А я іду за плугом — і хроплю. Ну і нарекли мене: «Іван Бас, що на ходу спить».

Чирик. Оригінально.

Ганка, глянувши невдоволено на батька, виходить.

Бас. Лежу під вишнею. Люди до мене: «Коли тобі вже, гайстуре, набридне спати?» А я їм: «Я не сплю, я думаю». — «А що ж ти думаєш?» — «А я думаю, куди дірка дівається, як бублик з'їдається?»

Чирик. Дозвольте записати цю народну мудрість.

Бас. Отаким мене і війна застала. Призвали в армію. Бо немає ж такого закону, щоб ледачих не брать. Я ж козарлюга був — хоч обід гни!

Чирик. Ким служили? Піхотинець? Льотчик? Чи, може, бомбардир-наводчик?

Бас. Я кашовар.

Чирик. М-да... Є й така військова спеціальність. А ця медаль у вас за що?

Бас. За аромат.

Чирик. Не доходить.

Бас. Зараз дійде. За Сталінград медаль ця... Фашисти хотіли там нас оточити, а вийшло навпаки: ми їх оточили і голодом заморили. З'їли вони коней і котів, почали гризти підошви. Бійцям, котрі на передовій, щодня робота: то снайпера вб'ють, то в атаку йдуть. А я?.. Дрова рубай, кашу соли, бійцям діли. У суп кинеш заправу — оце й уся моя слава.

Ч и р и к. Сказано — кашовар!

Б а с. Пішов я до командира: «Товаришу капітан! Дозвольте варити обід на передовій лінії».— «Для чого?» Я й розказав йому свій план... «Вари!» Поставив я кухню на передньому краї, у проломі стіни, під самим носом у німців. Варю суп... Кинув у котел м'ясо — ціле стегно; миску душистого перцю, жмень тридцять лаврового листя і вінок цибулі.

Ч и р и к. Ого!

Б а с. Каптьор кричить: «Додержуй норми!» А я йому: «Ти не лай і нормами не заважай, потому суп я сьогодні варю ненормальний».

Ч и р и к. Справді, ненормальний!

Б а с. Кипить мій котел! Пара з нього, як з паровоза! Вітрець з Волги дме, той запах на фашистів несе.

Ч и р и к *(сміється)*. Аромат, мабуть, такий, що й ситому їсти захочеться?

Б а с. Саме ж у цьому і був мій план. Сидять німці в бліндажах, ссе їх під ложечкою, крутить у пупі, носами сьорбають — той аромат нюхають. Цілий день їх ароматом обкурював! Коли бачу — повзе один!

Ч и р и к. Закортіло?

Б а с. «Дай, рус!» — простягає котелок. Ага, думаю, діє! Перцю й цибулі ще підкидаю. Потім набрав в ополоник того варива, настромив на ніж білий куховарський ковпак — чим не парламентер? Підійшов до їхнього бліндажа та й кажу: «Наварив я вам супу. Та не знаю, чи буде вам до смаку. Не знаю німецького вкусу. Приніс на пробу». Вони як кинуться на той ополоник-черпак. «Гут суп!» — кричать. «Ну, якщо гут, то йдемо до нас обідати!» Привів я у полон їх душ тридцять. Так ото, коли нам за Сталінград медалі роздавали, генерал мені й сказав: «Це тобі, кашоваре, за аромат!»

Ч и р и к *(встає, бере під козирок)*. Герою...

Б а с. Спасибі. Звання такого мені не присвоїли, але від людей уваженіє маю. Крім сусідки! *(Киває в бік будинку Варвари Чирик)*.

Ч и р и к. Не в ладу?

Б а с. Три роки воюємо. Не людина, а... Одне слово, сотворив її бог та й носа висякав. Робить собі благоденствіє на квітах! Королева тюльпанів! Щодня на базар! То з нарцисами, то з тюльпанами. А взимку хутром торгує! Наловчилася розводити нутрію. Така ж вонюча звірина!

Терпіти не можу людей, які торгують квітами і собаками! О! Про вовка помовка...

Входить Варвара Чирик. Іде на своє подвір'я.

Чирик. Та це ж... Мамо!

Варвара. Іллюшо! Приїхав?

Бас *(розчаровано)*. Ось воно що... *(До Ганки)*. Її синок.

Варвара. Ти диви! Сидить у цих... Ходімо на свою територію! Ой, та ти ж весь у бинтах! Поранений?

Чирик. Невеличка аварія... *(Переходить у двір Варвари)*. Ну, здрастуйте, мамо! *(Цілуються)*.

Варвара. А я на станцію збиралася. Гадала, ти поїздом приїдеш.

Чирик. Три тисячі кілометрів їхав поїздом. А двісті— моторолером. Не вистачило грошей на квиток.

Варвара. Моторолером, кажеш? Розбагатів у своїх странствіях?

Чирик. Он моє багатство.

Варвара *(дивиться на місце аварії)*. Ай-яй-яй! Розбився! Ось чого ти... Хоч не дуже повредився?

Чирик. До свадьби заживе. Піду скину його з кручі!

Варвара. Не смій! *(Виходить)*.

Чирик *(поглядає у двір Баса)*. Ви пробачте... Під'їхав до самої хати — і не знав, що це наша. Мати ж без мене придбала цю садибу.

Бас *(похмуро)*. Бува... Ганко, ходімо!

Бас і Ганка йдуть до своєї хати.

Варвара *(волочить моторолер)*. Щоб таку вещ під кручу! Я їй дам лад!

Чирик поспішає їй назустріч, допомагає.

Повішу твою моторулетку в сінях.

Чирик *(сміється)*. Моторолер.

Варвара *(разом з сином вішає моторолер у сінях на стіні)*. Ось тут хай і вікує. Може, щось перекусиш, Іллюшо?

Чирик. Спасибі. Ваші сусіди мене підкормили.

Варвара. Що? Мабуть, Ганка? Підсипається! Вже під тридцять, а вона все в дівках ходить! Ніхто не бере! Признавайся, спокушала?

Чирик. Ні, мамо: я хотів її спокусити, але вона...

В а р в а р а. Може, піднесла тобі гарбуза?

Ч и р и к. Говоріть, мамо, культурно. По-французькому це зветься «атанде».

В а р в а р а. Я в пансіонах благородних дівиць не вчилась! По-нашому — гарбуз! Іллюшо! Пренебреги! Я тобі таку підшукаю...

Ч и р и к. Не турбуйтесь, мамо: я не приїхав сюди одягати на свою благородну шию хомута. Навряд, щоб мене хто охмурив на супружество! *(Глянув у бік подвір'я Баса).* Бачу, не мирите з сусідами?

В а р в а р а. То не сусіди! То вороги мої!

Ч и р и к. І чого б це? Люди ж наші, такі душевні...

В а р в а р а. Ага! Душевні! Душу з мене ладні видушити!

Ч и р и к. Ганка така симпатична, привітна.

В а р в а р а. Що-о? Ой, горе моє... *(Прикладає руку до чола сина).* Сорок!

Ч и р и к. Що сорок?

В а р в а р а. Температура мозку. Щоб не почалося у тебе марення душі і гангрена серця! Не інакше, обпоїла чимсь!

Ч и р и к. Мамо... Ви...

В а р в а р а. Ну, годі, мовчу. Не хочеш їсти — іди приляж. Відпочинь з дороги. Може, воно в тебе сном пройде.

Ч и р и к. А я, й справді, приляжу.

Варвара відводить сина в хату. Чирик на ходу ще раз зазирнув на Басове подвір'я, шукаючи очима Ганку.

Картина друга

Декорація та ж сама. Але надворі вже темно. Загоряються вогні горішнього берега. Куранти б'ють десять годин.

В а р в а р а *(ставить банку на стіл, кладе і згорток. Озирається, прислухається. Чує — у хаті хропе Іллюша. Завішує вікна веранди ряднами. Розгортає мішковину. Виймає пачки грошей).* Милі мої! *(Рахує).* Скільки за кожною з цих пачечок страждань, клопоту, страху, тремтіння і переживань. І чого я тремчу? Чого мені боятися? Чи я їх накрала? Все трудом! Комерція у мене чиста! Квіти! Радість для человєчества! Тюльпани, жоржини, гладіолуси... Сама, своїми руками виростила! Ніхто не

причепиться! Продаєш, а воно тобі ще й пахне... Це я вторгувала за нарциси. Дуже вигідна квітка! Густо росте! З кожного метра землі більш як двісті квіток знімаю! А на тих метрах стояла у мене паршивенька яблунька. Ну, дала б вона мені відер п'ять кислиць. А тут такі гроші... І я ж з тих метрів приловчилася знімати по два, а то й три врожаї! Як це зветься: інтенсифікація! Одійдуть нарциси й тюльпани — перекопаю землю і посаджу айстри! І за все рублики, рублики... Десь у селі воно квітка — і все. А тут капітал! *(Рахує гроші).* Сімсот... Дев'ятсот... А ця тисяча за нутрії. Мої зимові заробітки! Коли я переходжу з флори на фауну! Така наче незавидна звірипа, а ціна? Півсотні за шкурку! *(Бере нову пачку грошей).* Дві... Дві з половиною. Ще сотня — і буде три тисячі! *(Дослухається).* Спить... *(Кладе пачки грошей у банку, закриває кришку ключем).* Все... Узники мої... *(Трохи не плаче).* Замаринованi! Все для них, для дітей... Для Ліпки і для Іллюші. Такий же красивий у мене синок! А вопа йому гарбуз атандує! Біда, хати не держиться. Де він шльондрив три роки? Що зараз за людина? А може, якийсь шалапут? Приїхав до матері, рознюхає, де в мене якась загорьована копійка схована, і... Хоч воно й син, а все ж... Може, переховати свій капітал? Та й незручно тримати гроші в землі. Кортить же хоч раз у три дні на них поглянути... Новий внесок покласти... Краще б тримати десь напохваті. А де? *(Глянула на моторолер, що висить на стіні).* Може... Єй, буде зручно! Завжди перед очима. Покладу свій капітал в бензобак! Ну, хто догадається, що в цьому розбитому моторолярі лежать гроші? Але ж банка не влізе. *(Розкриває банку).* Не вийде маринації. Ідіть на волю, узники! *(Виймає пачки з банки. Несе в сіни і запихає їх у бензобак).* Єй, добре... А раптом у хату залізуть злодії? Мене ж часто не буває вдома. Ну й що? Хто позариться на цей мотлох! Хапатиме щось більш цінне. Місце надійне. *(Прислухається).* Здається, Іллюша прокинувся. *(Зачиняє сіни, сідає на веранді).*

Входить заспаний Іллюша Чирик.

Чирик. Ну й спав. А ви, мамо, бачу, розбагатіли! Свій домик...

Варвара. Ага, придбала... Стільки років про нього мріяла.

Чирик. Ціла гасієнда. Вілла!

В а р в а р а. Для вас, діти, стараюсь.

Ч и р и к. А де гроші дістали?

В а р в а р а *(злякано)*. Не бійся, не вкрала. І по лотереї не виграла! Все з пучки! Трудом своїм!

Ч и р и к. Тепер, мамо, є такі, що в гонитві за дачами та машинами на всякі фокуси кидаються.

В а р в а р а. Ага, сину, знала одну таку — багатіла на субтропічній фрукті.

Ч и р и к. Як це?

В а р в а р а. Діло мала з овочевою базою. Сто ящиків апельсинів пройшло через її руки! А що вийшло! Зірвалася на комерції. Дістала строк... Я, синку, тих спекулянтів третьою дорогою обминаю. Не криюсь, збивали й мене на манівці! Радили перепродувати шерстяні кофти. Знайшли дурну! Щоб і мене в кіно показували, як оту перекупку, що стояла на толчку, одягнена в тридцять кофт, і пріла на сонці?.. Покупці знімали з неї ті кофти, як листя з капусти! Прийшла на базар, як поросна свиня, а пішла з нього — як щепка. І не сама пішла, а вже з міліцією. Я тих спокусителів геть з хати вигнала!

Ч и р и к. Правильно зробили!

В а р в а р а. Дехто багатіє на домовій книзі...

Ч и р и к. Ясніше, не доходить!

В а р в а р а. Припише на своїй площі з десяток сільських дівчат — і має по дві сотні. Мої заробітки чисті... Глянь...

Ч и р и к. Квіти? І так багато!

В а р в а р а. Оці квіти і є моє благоденствіє. Вирощую, синку, радість для человєчества. І продаю! Рублик до рублика так і перебиваюсь. Люди ж тепер стали жити краще, заможніше; всяку свою радість квітами прикрашають. Чи весілля, чи які свята — Восьме березня, Перемога. Ну, і коли діти до школи йдуть або на екзамени. Кожне ж хоче свою вчительку задобрити, піднести їй букет. А ще поминальні неділі, як на гробки йдуть... А найбільше на іменини, на Петра і Павла, на Андрія. Особливо під Віру, Надежду, Любов і матір їх Софію.

Ч и р и к. Бачу, у вас на це діло спеціальний календар є?

В а р в а р а. Аякже! Все розписано! Коли на який товар попит і яку ціну треба брати. Віриш, Іллюшо, один молодик, студент — грошей у нього не вистачало — піджак хотів мені у залог лишити! За десяток півоній!

Чирик. М-да... *(Дивиться в бік садиби Баса).* А є люди, які не поважають тих, хто квітами торгує...

Варвара. Мабуть, отой Бас тобі таке говорив? Собака бреше — вітер несе! Під мене не підкопається! Своє продаю! Ех, завести б мені ще мімозу! Дуже цінна квітка.

Чирик. У нас же вона не росте.

Варвара. А треба, щоб росла! Хай вчені зроблять таке достіженіє науки! Щоб не платити скажені гроші всяким спекулянтам! Ну, Іллюшо, розказуй про себе. Як ти? Стільки років не подавав звістки. Наче й не мати тобі я.

Чирик. Знаєте, робота. А ще... Я часто міняв свою адресу.

Варвара. Не накоїв там нічого у своїх скитаніях? На аліменти ніхто не подасть іск? Не оскандалиш мене тут на всю Козину Слобідку?

Чирик. Не хвилюйтесь за мене, мамашо: чистий, як алмаз! І взагалі, я ненавиджу жінок. *(Дивиться в бік садиби Баса).* Шкода, що ви не мирите з сусідами.

Варвара. Сусіди! Коли б ти тільки знав... *(Принюхується).* О! Вже смажить свою рибу! Знає, що я ж не переношу того запаху! І на зло мені! Ну, зараз я йому зроблю... *(Виходить, виносить на веранду примуса, ставить на нього сковорідку, теж з рибою).* Він — карасі, я — морожену камбалу! Газ на газ! Я хоч і жінка, беззахисна вдова, а мене голими руками не візьмеш!

Чирик *(сміється).* Добре, коли вітер у бік сусідів. А як навпаки?

Варвара. У мене і на це є контрудар. Грамотна! Милості в природи не проситиму! Ось глянь.

Чирик. Що це?

Варвара. Вентилятор. На три волячі сили! Торік у нас тут знімали кінокартину. Привезли їх з десяток. Для вітру. Зняли, що їм треба... Одного вентилятора й забули. Я його присургелила до свого двору. *(Принюхується).* Справді, аромат не в той бік іде. Зараз я зміню вітер! *(Вмикає вентилятор).* Ось так!

Гуде вентилятор. На подвір'я Баса полетіли шматки газет.

Бачиш?

Чирик. Та бачу...

Бас *(до Ганки, на своєму подвір'ї).* Чуєш? Завела вже,

суклята жінка, свого вітряного двигуна! Труїть мене вонючою тріскою!

Ганка. Самі винні. Розказали їй про оте своє сталінградське куховаріння! Вона й воює з вами вашою ж стратегією.

Бас. А ми ще синочка її тут пригощали!

Варвара *(войовниче)*. Ось так його!

Чирик *(обурено)*. Мамо, що ви робите?

Варвара. Не заважай! Хай знає!

Чирик. Люди ж можуть опротестувати! Притягти до суду!

Варвара. Який суд? Я на своїй території! Роблю, що хочу. Тут я хазяйка! Як кажуть ці, як їх... англійці! Мій дім —моя фортеця!

Бас тікає з подвір'я в хату.

Бач? Враг відступив! Викурила його! Ха-ха-ха! А це що?

Повертається Іван Бас у протигазі.

Ти диви! Він знайшов свій контрудар! *(Зітхнула)*. Ось так і живу, синку. В боях і в сраженіях!

Чирик. Погано живете, мамо!

Варвара. Що поробиш. Така моя сирітська доля. *(Тихо)*. Будеш куди виходити, Іллюшо, замикай добре двері. Шльондрять тут всякі. *(Глянула на мотороллер, виходить)*.

Чирик *(вслід)*. Ех, мамо, мамо... «Королева тюльпанів»! *(Відкидає ногою вентилятора)*.

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Картина третя

За кулісами знову ті ж вигуки: «Самовари, негодящі примуси, всякі старі вещі купую».

Через просценіум проходять Ліна і Арсен Гайдаш.

Ліна. Ну, от ще один рейс. Це вже двадцятий!

Гайдаш. Так, так. Записуйте, ведіть рахунок, Ліно! Літати в небі — це не ходити пішки по землі. У мене цей рейс вже... *(Дивиться у свою записну книжечку)*. Ну да, трьохтисячний! Бачу, ви слухаєте мене неуважно.

Ліна. Ні, ні... Я...

Гайдаш. Давно стежу за вами, Ліно! Завжди якась мовчазна, невесела. А що у вас на шиї? Хрестик? Ладанка?

Ліна. Це амулет...

Гайдаш. Вірите у прикмети? Є у нас такі льотчики, що вішають перед собою Буратіно на щастя. Забобони! Боїтеся літати?

Ліна. Ні. То... Не розпитуйте мене, Арсене Івановичу.

Гайдаш. Ви, може, віруюча? *(З посмішкою)*. У якійсь секті?

Ліна. Як ви можете таке подумати!

Гайдаш. Я можу все думати. Щось у сім'ї? Хвора мати?

Ліна. Мама здорова. Але... *(Раптово одверто, з болем)*. То все через неї! І мій настрій, і сумне обличчя. Вона хоче, щоб я запеленгувала собі в авіації жениха.

Гайдаш. Що? Запаленгувала? Цікаво!

Ліна. А мені зовсім не потрібно ніякого жениха. Я маю хлопця. Петрик... Наш сусід... Студент-хімік. Вчиться на вечірньому. Дуже розумний хлопець! Працює на санстанції. А моя мама заборонила мені зустрічатися з ним. Вона ворогує з Петриковим батьком.

Гайдаш. Ось що.

Ліна. Це Петрик подарував мені амулет. Він завжди любить якісь вигадки. Ми листуємося. Кидаємо листи у шпаківню. Він зве ту шпаківню «Київ-250».

Гайдаш. Оригінально!

Ліна. Я люблю його... Так люблю... *(Плаче).*

Гайдаш. Ну, от вже й сльози! Чого ж плакати? Раз любиш — радіти треба! Та ще коли й тебе люблять. *(Зітхнув).* Я, Ліно, не знав цього щастя. Моя дружина пішла від мене, бо не любила.

Ліна. Як це так? Хіба ж можна не любити вас? Такого...

Гайдаш. Мабуть, є кращі. Авіацію тут перемогла піхота... Поки я літав, один сухопутний майор запеленгував мою дружину. Живу з дочкою і для дочки... Ви заспокойтесь, Ліно, щось зробимо. Дайте свою адресу.

Ліна. Навіщо?

Гайдаш. Прийду до вас у гості. Поговорю з вашою мамою. Парторг мусить знати все, що діється в сім'ї нашої стюардеси. Може, чим і зараджу біді.

Ліна *(радісно)*. Справді? Але ж... Ми живемо далеко. Аж на Козиній Слобідці. Набережна, сім. Біля нашої хати вирубані всі дерева.

Гайдаш. Хто ж їх вирубав?

Ліна. Мати. Зате в нас багато квітів. Ви скажіть моїй матері, що я не підходжу для льотчика. Що я некрасива... Кирпата... Бо я люблю тільки Петрика.

Гайдаш. Та вже щось скажу...

Ліна. Ви такий добрий, Арсене Івановичу. Ми з Петриком будемо вам вдячні.

Гайдаш. Добрий... Це мій обов'язок. А ще скажу вам, Ліно, дочка моя в таких же літах. Може, і з нею трапиться щось подібне? Отже, до зустрічі у вашої мами. *(Прощається з Ліною. Іде).*

Світло гасне.

Картина четверта

Дія відбувається то на веранді Варвари Чирик, то в садибі Івана Баса.

Двері до будинку Варвари Чирик замкнені. На дверях навхрест дві важкі залізні штаби, і на них висять пудові замки.

Входить Варвара з порожнім кошиком. Очевидно, спродалася. Відмикає двері. Милується моторолером.

З'являється Ліна.

Варвара *(цілує її)*. Вже злітала? Бачу, приземлилася благополучно. Ну, як воно в тебе?

Ліна. Ви про що, мамо?

Варвара. Та все про те ж. Про щастя твоє дбаю, дочко.

Ліна. До нас, мамо, прийде один льотчик, який...

Варвара *(радісно)*. Прийде? Коли?

Ліна. Мабуть, завтра. Якраз вільний від рейсу. І казав, що...

Варвара. То чого ж ти мовчиш? Хто він? Розказуй!..

Ліна. Наш парторг.

Варвара. Начальство, значить. Молодий?..

Ліна. Та вже років за сорок йому.

Варвара. Нічого. *(Набік)*. Молоді — то буяни, несерйозні... А в таких літах... *(До Ліни)*. Мабуть, у заслугах?

Ліна. Всі груди в колодочках.

Варвара. Молодець! Говорив з тобою?

Ліна. Ага. І з вами хоче поговорити, мамо.

Варвара. Правильно! Значить, людина серйозна, обстоятельна. Бо про таке більш з матір'ю треба. Перетри кришталь. Все, що в нас є коштовного, щоб на виду було! А я пройдусь у гастроном, дістану шпротів, маслин, вина. Стіл накрию — як для закордонної делегації.

Ліна. Мамо...

Варвара *(перебиваючи Ліну)*. Мовчи! Роби, як сказала. Як його звати?

Ліна. Арсен Іванович.

Варвара. Ім'я благородне. *(Одягається)*. Не знаєш, що він любить? Пристрасть у нього до чого?

Ліна. Здається, пиво і раки.

Варвара. Погано. Дістати раки чи воблу тепер важче, ніж краби й ананас. Ну, спробую. З-під землі роздобуду! Будеш з хати виходити — замикай на замок. Щоб не заліз хто!

Ліна бере кришталеву вазу, йде з веранди.

(Бере сумку, авоськи). От і налагодилося в неї. Таки запеленгувала когось! Діти... Поки не накричиш на них — ні до чого рук не прикладуть. Ількові скільки говорю: підмети біля двору — все треба самій. *(Іде, наспівуючи: «Льотчик високо літає, грошей много заробляє». Глянула на моторолер. Навіть помацала його. Виходить).*

Пауза.

Ліна *(входить з вазою).* І чого це вона заходилася з тим угощенням? Дивно... *(Побачила Ганку, яка вийшла на своє подвір'я).* Здрастуй, Ганко! Так хочу поговорити з тобою, Ганко.

Ганка. Ну то й заходь. Якщо не побоїшся своєї матері.

Ліна. Її зараз нема. *(Переходить на Басове подвір'я).* Петрик, мабуть, з батьком на рибалці?

Ганка *(з посмішкою).* Ні, у вербах. Зубрить свою хімію.

Ліна. Ганко, скажи, чого то вони ворогують? Ну так же ненавидять одне одного!

Ганка. Спитай своєї матері.

Ліна. Пробувала говорити з нею. Не дається... На душі так важко. Розумієш, навіть парторг наш помітив. Почав розпитувати. Каже, ти комсомолка і я мушу знати, чого в тебе таке сумне обличчя. Я змушена була сказати йому правду. Ну, про Петрика... Не брехати ж парторгу! Сказав, прийде до нас. А що з того буде? Ганко, ти старша... У комсомолі вже стільки років. Все знаєш. На зльоті нашому у Москві була! Порадь.

Ганка *(зітхнула з гіркотою).* Кажеш, старша? Скоро мене в комсомолі почнуть перестарком звати. Ще рік — і розпрощаюся з моїм комсомольським квитком. *(Мрійно).* Згадую той наш зліт. Знаєш, що мене на ньому найбільше вразило?

Ліна. Скажи, Ганко!

Ганка. Коли до залу внесли прапор нашого комсомолу, той самий прапор, який нам подарував Володимир Ілліч. А на ньому золотом горять шість орденів! За труд нам дали їх! За подвиги! То не ордени, Ліно. То наша комсомольська юнь на тому дорогому прапорі. Ти ще живеш нею, а я вже її втрачаю.

Ліна *(схвильовано).* Я розумію тебе, Ганко.

Ганка. Життя дівоче — як квітка яблуні, що одцвітає: падають з неї пелюстки. А як хочеться ще поцвісти! А ти чого зітхаєш? Рано ще... Скільки тобі?

Ліна. Дев'ятнадцять.

Ганка. А тут *(вказує на серце)*, бачу, неспокійно?

Ліна. Дуже неспокійно. І все через Петрика...

Ганка. Знаю.

Ліна. І він любить мене.

Ганка. Знаю.

Ліна. А мати... І все ж ми зустрічаємось! Потай... І переписуємось!

Ганка. І це знаю... Як Дубровський з Машею! *(Посміхається)*.

Ліна. А ти звідки знаєш?

Ганка. Не раз бачила, як ти виймаєш лист із шпаківні.

Ліна. Наша пошта: «Київ-250». *(Мрійно)*. По землі ходжу, у небі літаю — все про нього думаю. З-під хмар на парашуті до нього б злетіла! Бо в серці...

Ганка. Ох, те серце... На ньому і я погоріла. Була вільна, як жайворон, не знала горя, журби, зітхань. Все мені було по коліна! І раптом. *(Інтимно, довірливо)*. З'явився тут один... Почав до мене в ощадкасу заходити. Книжку завів! Правда, грошей поклав на неї... два карбованці!

Ліна. Це щоб була причина зайти! Хитрий!

Ганка. І я так подумала... Віриш, Ліно, я теж закохалася. Документи його в ящик кидаю — і, чую, у той ящик своє серце кладу.

Ліна. Ти диви! А він, може, й не вартий того!

Ганка. Може, й не вартий. Та хіба серцю накажеш? Теж прогнати його з очей не можу.

Ліна. Ось так і в мене... Хто твій? Довірся мені, скажи.

Ганка *(зітхнувши)*. Твій брат, Ліно...

Ліна. Іллюшка? Невже? От, підлий!

Ганка. Приїхав у нашу слобідку на моє горе.

Ліна. Я скажу йому, щоб він... Скажу, яка ти хороша! Краща на всій слобідці. Я йому...

Ганка *(суворо)*. Ти нічого йому не скажеш, Ліно! Інакше ми...

Ліна. Гаразд, мовчатиму. Я ж хотіла, як краще. Бідні ми, дівчата. І все через них! І чого вони ворогують?

Л і н а і Г а н к а *(сідають поруч, обнялися і співають).*

Ти кликав в дорогу, незнану й далеку,
А потім, кароокий, забув свою лелеку,
Скажи, скажи, коханий, єдиний і жаданий,
Чому, чому ми носим весною в серці осінь?

Збудив дівоче серце, тепер проходиш мимо,
Скажи, де ти навчився кохати так зрадливо?
Скажи, скажи, коханий, єдиний і жаданий,
Чому, чому ми носим весною в серці осінь?

Л і н а. Твій тато йде! *(Швидко тікає на своє подвір'я).*

Входять, очевидно, з рибалки Б а с і Ч и р и к.

Ч и р и к. Вирубала дерева?

Б а с. Всі до одного! Я пробував її усовіщати. Куди там! «Я на своїй території! Роблю, що хочу!» Ну й полаялися. Та так полаялися, що ось уже третій рік ворогуємо. Бо я за живу природу не знаю що можу зробити! Ти, як син, роз'ясни їй, що вона нарєбила. Хай хоч посмертно у тих бідних яблунь прощення попросить!

Ч и р и к. Не беруся... І прошу вас, Іване Андроновичу, більш про це зі мною не говорити. Все ж таки вона — моя мати.

Б а с. Ага... Так, так... А втім, молодець. Хвалю. Матір, яка б вона не була, треба захищати.

Ч и р и к. Всі ми, смертні люди, маємо якусь ваду.

Б а с. Та чув і про тебе. По меридіанах шльондриш?

Ч и р и к. У кожного своє. У вас мрія — добрячий короп, у мене — географія. *(Вийняв цигарку, запалює сірника, одного, другого, третього. Викинув усі).* «Сірник хотів згоріти від сорому за фабрику, яка зробила його, і не міг». Це не моє, вичитав у «Крокодилі».

Б а с. А що ж у тебе своє? Метляєшся між людьми, може, все ж таки чомусь навчився? Що ти вмієш?

Ч и р и к. Фокуси робити вмію.

Б а с. Які фокуси?

Ч и р и к. Ось такі... *(Розстібає на рукавах Івана Баса манжети, розстібає й комір. Тягне сорочку ззаду — витягає геть).*

Входить Г а н к а.

Б а с *(ошелешений)*. Ти диви... *(До Ганки)*. Бачила?

Г а н к а. А що тут у вас?

Б а с. Хвокуси... *(До Чирика)*. Покажи їй, на що ти гаразд!

Ч и р и к. Фокус номер два. Гроші у вас є?

Б а с. А навіщо тобі мої гроші?

Ч и р и к. Зараз побачите.

Б а с *(порпається в кишені)*. Дрібних немає. Десятка.

Ч и р и к. Можна й десятку. *(До Ганки)*: Здрастуй, Ганко! Будеш свідком. Я — маг. А ти — публіка. *(Запалює сірника)*. Раз, два, три... Шурум, бурум... Алла верди. *(Підпалює десятку)*. Пж!

Б а с. Диви — спалив! Поверни гроші!

Ч и р и к. Які гроші? Хіба я у вас їх брав?

Б а с. Слухай, фокусник! Не грайся!..

Ч и р и к. Фокус чесний! *(Витягає з кишені Баса десятку)*. Прошу!

Б а с. Моя десятка! Справді, маг!

Г а н к а *(сміється)*. Кіо!

Ч и р и к. Звичайнісінька хімія. Панчохи з диму, костюми зі скла... А ще спритність рук.

Г а н к а *(до Чирика)*. Ти що — в цирку працював?

Ч и р и к. Було всього. Був цирк, була й естрада. У Караганді я в філармонії працював.

Г а н к а. Виступав?

Ч и р и к. Возив акторів на виступи. Якось один з них захворів, саме перед концертом. Ну, одягли на мене фрак — це їхній спецодяг. Виштовхнули на сцену, і я їм таку арію Каварадосі двинув, куди тобі! *(Співає)*. І от я умираю...

Г а н к а. Добре співаєш!

Ч и р и к. Ага, співаю, коли на душі димно. *(Дивиться з захопленням на Ганку)*. Хотів би й з тобою зробити один фокус. Та бачу, моя магія тут не діє. Піду на територію моєї мамаші, де колись був сад з «деревами жизні» і «познанія добра і зла», які мати зрубала. Адью... *(Виходить)*.

Б а с *(услід Чирику)*. Хлопець — бур'ян. Мабуть, такий, як і його мати.

Г а н к а *(задумливо дивиться вслід Чирику)*. Красивий хлопець, тату...

Б а с. Шолудива краса! Одне слово — плевел! *(Скоса поглядає на Ганку)*. Аж дивно: до всіх хлопців така, що

не вкуси її. А на цього саргана, бачу, задивляєшся? Чи він тобі пара?

Ганка. Хіба серцю накажеш...

Бас. Що-о? Невже? Ай-яй-яй!.. Ходімо, дочко, обідати. *(Виходять).*

Входить Петрик. Стає на лавочку, дістає із шпаківні листа. Читає.

Петрик. «Любий Петрику! Прилетіла благополучно. Але на серці... сохну по тобі... Петрику! Зроби подвиг! Викрадь мене, як абрек, і завези кудись. Хоч і на Сахалін! Чи навіть в Арктику! Бо далі так не можу. Твоя Ліна». *(Ховає листа).* А я не сохну? *(Дивиться на дорогу).* Хтось іде... Здається, льотчик! Може, це... *(Одягає боксерські рукавички).*

Входить Гайдаш.

Гайдаш *(до Петрика).* Ви не скажете, де тут мешкає Варвара Чирик? У неї дочка стюардеса.

Петрик *(недружелюбно).* А навіщо вона вам?

Гайдаш. Ви, юначе, не дуже ввічливий. *(Відходить від Петрика, оглядає Варварине подвір'я).* Набережна, сім... Дерева біля хати вирубано... У садибі багато квітів... Мабуть, ця?

Петрик *(став йому на дорозі).* Інтересуюсь, хто ви за суб'єкт?

Гайдаш. Що за тон? Ви що — п'яний?

Петрик. Ні, просто сусід... Я хочу повідомити вас про три закони, які мають велику силу. Перший — закон фізики. Другий — закон несподіваного нападу. Третій — неписаний закон нашої Козиної Слобідки. Ніхто не має права ходити сюди до наших дівчат. За це у нас б'ють.

Гайдаш. Ось як! Може, ви й мене...

Петрик. Ви не дивіться, що я такий, наче незавидний. Я за свою дівчину можу...

Гайдаш *(приглядається).* А-а, розумію. Вас звати Петрик?

Петрик *(здивовано).* А ви звідки знаєте?

Гайдаш. Ліна розповідала про вас.

Петрик. Ліна?

Гайдаш. Студент-хімік? Працюєте на санстанції чи десь у хімчистці?

Петрик. Ну й Лінка!

Гайдаш. Маєте мрію стати другим Менделєєвим? Відкрити в його таблиці елементи, які ще...

Петрик *(гордо)*. Так! Це моя мрія! Хочу знайти зброю проти атома!

Гайдаш. Ну і як? Посувається діло?

Петрик. Ви не смійтеся! У мене є теорія... Але все у світі існує на протиріччях. *(Захоплюється)*. У всьому є своя теза і антитеза. На кожний яд має бути протиядя! Що таке атомний вибух? Горіння! Температура сонця! А що є антитезою вогню? Холод! Лід! Крига Арктики і Антарктиди! Айсберги Гренландії! Ця маса криги загасить атомне полум'я! Закінчу хімічний факультет — і поїду туди! З Лінкою! Сам все розвідаю! І знайду! Доведу!

Гайдаш. Теорія ваша, товаришу хімік, ще дуже туманна. Але не позбавлена логіки. Що ж, дерзайте! Бачу, моя стюардеса знайшла правильного хлопця!

Петрик. То ви... не запеленгований жених?

Гайдаш *(сміється)*. Не бійся, не конкурент!

Петрик. Тоді подружимо з вами. Я, розумієте, три роки люблю. Її мати дізналася — заборонила навіть розмовляти зі мною. Гляньте на мене: втратив дванадцять кілограмів! Був такий боксер, що... Та я б вас...

Гайдаш *(з усмішкою)*. Може, спробуєш?

Петрик. Ні, тепер уже не треба. *(Скидає рукавички)*.

Гайдаш. Значить, дружба?

Петрик *(радісно)*. Дружба!

Гайдаш. На руку! І не вішай носа, хімік! Я прийшов сюди як ваш союзник! Не знаєш, мати її зараз вдома?

Петрик. Ні. Щойно пішла кудись із своїми кошиками.

Гайдаш. Шкода! Доведеться завтра...

Петрик. А як вас звати?

Гайдаш. Арсен. А хочеш — зви Арсен Іванович.

Петрик. Заходьте до нас, Арсене Івановичу! У нас юшка із свіжих карасів! Батько мій рибалка.

Гайдаш. А що, справді, зайду. Ти мені, Петрику, дещо розкажеш.

Гайдаш і Петрик ідуть на подвір'я Баса.

Музична пауза.

У верби за Дніпровські гори заходить сонце. Входить Ганка. Очевидно, з купання. В руках рушник. Сідає на лавочці.

Ганка *(співає)*.

Кожен вечір дожидаю —
Вийдеш ти чи ні?
Кожен вечір виглядаю
У далечині.
Бачу: в білому убранні
Край твоїх воріт,
Хтось в неясному смерканні
Все стоїть, стоїть...

З хати на своє подвір'я виходить Чирик. Мовчки слухає пісню.

(Ганка продовжує співати).

Чи то ти мене чекаєш
В сумі самоти?
Я лечу і повертаю —
Ні, не ти, не ти...

Входить Варвара. Несе повні авоськи.

Варвара *(слухає пісню. До сина)*. Заміж ніхто не бере, ото й тягне її на такі жалісливі пісні!.. *(Раптом і сама починає плакати)*.

Чирик. Чого це ви, мамо?

Варвара. Розтривожила, мене, чортова дівка. Добре співає!... А я ж такі пісні люблю! Та ще коли про любов чи розлуку. Як почую де, так і плачу. Слухаю і плачу... Плачу і слухаю... *(Поклала авоськи з покупками. Розчинила двері в сіни, дивиться на моторолер. Заспокоєна, знову виходить. Одягається)*.

Чирик. Ви знову кудись?

Варвара. До знайомого рибалки. Індика, шпроти, маслини, шампанське купила. А раків не дістала. Обіцяв мені один з Пухівки. Це аж на Десні. *(Інтимно)*. Завтра ж прийде гість...

Чирик. Хто?

Варвара. Дуже важна людина! З авіації... Зарплатня — як у професора. Для орденів піджака не вистачає. Парторг! Ти, Іллюшо, доглянь тут все по господарству. Не забудь полити грядки з левкоями. *(Глянула ще на моторолер)*. Будеш з хати виходити — добре замикай двері. Пляжників тут стільки по березі шльондрить. *(Виходить)*.

Ганка *(продовжує співати).*

Край воріт, сумна і мила,
В білому вбранні,
Жде мене берізка біла
У самотині.

Чирик *(зриває з грядки цілий оберемок тюльпанів і з ними підходить до Ганки).* Хоронителю грошових вкладів населення, добробут якого невпинно зростає, — від вдячних клієнтів. *(Кладе квіти перед Ганкою).*

Ганка *(радісно).* Іллюшо! *(І враз суворо).* Зараз я не в ощадкасі.

Чирик. Бачу... Когось чекаєш?.. Це добре, коли людині є кого чекати. А я...

Ганка. А що у тебе? Чула, знову працюєш шофером?

Чирик. Що поробиш? Змінити профіль нелегко. А ще мати каже, в неї не так багато грошей, щоб утримувати безробітних. Довелося піти на автобазу і сісти за руль. І знову — чепе! Нова аварія!

Ганка. Що сталось?

Чирик. Одвозив письменників, які виступали на нашій автобазі. Коли — автоінспектор.

Ганка. Злякався?

Чирик. Краще вночі з чортом зустрітися, ніж вдень з автоінспектором. «Калимиш?» — накинувся на мене. Я йому, чокнутому, внятно роз'яснюю, що це не той случай, везу літературу! А він: «Не заливай! Хіба справжня література їздить на таких драндулетах?» Забирає права... Коли це один з моїх пасажирів підійшов до нього. «Я Остап Вишня», — каже. Автоінспектор аж підскочив: «Що-о?» Враз повернув права. «Зелену вулицю!» — викрикнув. Я аж танцюю від радості. А всі пасажири сміються-заливаються. «Ви чого?» — питаю. «Та Остап Вишня,— кажуть,— помер! Вже скільки років тому!» Чула? Ось така слава у товариша... І в мертвого такий авторитет! Думаю піти з автобази. Бачу, знову не клеїться у нас розмова... Піду на материну територію!

Ганка. Сядь!

Чирик. Можу й сісти... *(Сідає).*

Ганка. Сядь ближче. Боїшся мене, чи що?

Чирик. А чого б це я мав боятися тебе?

Ганка. Мене хлопці чомусь лякаються. Бо я їх справді на гарматний постріл не підпускаю. На котрого гляну — тікає.

Чирик. Тому й заміж не виходиш.

Ганка. А з тобою, бач, сиджу... І чого я з тобою сиджу?

Чирик. Не знаю, чим заслужив таку ласку.

Ганка *(явно губиться)*. Глянь, як красиво заходить сонце.

Чирик. Бачив я його на всіх меридіанах і паралелях!

Ганка. Чого ти такий розхристаний? *(Поправляє на Чирикові галстук)*. Про тебе так погано говорять. Навіть мій батько. Сарганом тебе зве!

Чирик. А мені чхати. Я маю свого царя в голові. Може, почнеш читати мені мораль? Втечу!

Ганка. Не для цього тебе затримала. Скажи... Що сталося з тобою? Був такий веселий, а зараз... Як підмінили тебе!

Чирик. Я закохався, Ганко. Ось так! Віриш, гину від того чортового кохання. Де воно взялося? Гріш тепер мені ціна! Йолоп я і останній піжон!

Ганка. Може, скажеш, хто вона? Яка?

Чирик. Яка! Такої ніде не бачив! Ні на яких меридіанах!

Ганка *(з болем)*. Де ж вона?

Чирик *(дивиться на Ганку)*. Цього не можу сказати... Не знаю!

Ганка. Дивна якась твоя любов! Без прописки!

Чирик. Ні, прописка у неї є! І житлоплоща є! Та... Коли б я знав, що в неї на серці! Йшов би на пряму! Третьою швидкістю! А ще... Її батько ворогує з моєю матір'ю. Сарганом мене зве!

Ганка. Іллюшо! Говори... Говори все... про неї...

Чирик. А ти... Не поглузуєш? Може, знову на «атаманде» мене підводиш?

Ганка. Ти ж по-серйозному?

Чирик. Дуже по-серйозному, Ганко! Віриш, ото як розбив біля вас свого моторолера, — розбив і своє серце. Ні, не я розбив — ти... На друзки! Коли б я мав дружину таку, як ти!

Ганка. А хто говорив: — «Шлюб — це контракт, який треба виконувати. Ніхто на мене не одягне хомута»?

Чирик. Ганко! Я... Я змінив свої погляди на життя!

У мене вже інша філософія!.. В'яжи мою свободу! Намертво в'яжи!

Ганка. Почекай. Приглянусь до тебе.

Чирик *(розчаровано)*. Знову? Ну, тоді... Прощай! Подамся на свої меридіани.

Ганка. Чекай. А може... Поїдемо удвох, Іллюшо?

Чирик. Що? Справді?

Ганка. Я ж тобі говорила про свою мрію побачити світ.

Чирик. Ганко! *(Хоче її обняти)*.

Ганка. Іллюшо... Надворі день...

Чирик. А мені тепер однаково! Я день об'явлю ніччю і ніч — днем. Ходімо до твого батька! Скажемо йому про все! І виробимо наш маршрут!

Ганка. Не гарячкуй. З батьком поговорю сама.

Чирик. Така радість! Ганко! Завтра неділя! Погуляємо! Запрошую тебе! Наймемо тройку рисаків! *(Співає)*. «Тройка мчиться, тройка скаче, пил летить із-під копит». На санях! Через замети! Щоб сніг димів!

Ганка *(сміється. Вказує на подаровані тюльпани)*. Який сніг, Іллюшо? Ти що?

Чирик. Тьху... В голові все сплуталось... Всі меридіани і клімати! На катері по Дніпру! Висадимося на безлюдному острові і...

Ганка. Ти фантазер, Іллюшо. Та, може, за це ти мені і подобаєшся. Мандрівник...

Чирик. Ні, Ганко! Це вже не фантазія. Це моє нарешті знайдене земне щастя! Та я... Віриш, так люблю тебе, як... сорок тисяч братів не зможуть любити! Це не моє: з якогось кінофільму...

Ганка. Іллюшо! Я хочу, щоб ти любив мене не як якихось сорок тисяч братів, а як один мій хороший муж.

Чирик *(радісно)*. Ганко! Любитиму!

Ганка. Бо шлюб — не хомут, Іллюшо. Це найрадісніше, найпрекрасніше... Це... *(Прислухається)*. Здається, у нас хтось є. Іди... Прочахни трохи... До завтра...

Чирик. Чекатиму ось тут о п'ятій... А звідсіль — на таксі — і в наше щастя! Командуй ти парадом, Ганко!

Ганка і Чирик розходяться.

(Став на веранді, з захопленням дивиться на подвір'я Баса). Присягався, що ніхто мене не охмурить... І... Сам

себе охмурив! Пішов у полон! Ну й що? Все б життя бути в такому полоні! І погуляємо ж! Візьмемо «Волгу» і... у «Млин» чи на «Рів'єру». На весь день! Ні, на півтора дня! І щоб оркестр з дванадцяти ударників і саксофонів грав нам безперервно «Ясени, ясени...» Всі півтора дня! Ні, всю вічність! *(Мрійно)*. Офіціант! Рожевий мускат! Салат «Столичний»! Олів'є по-французьки! А на закуску — десерт: «Московські трюфелі»... *(Раптом похмуро)*. А на які гроші? У мене ж... *(Порпається в кишенях)*. Півтора карбованця... Ну, ще два на моєму біжучому рахунку в ощадкасі... Мамо! Вона ж пішла кудись по раки... Та й чи дасть... Може, позичити у Лінки? Мабуть, мати забирає у неї все... Що ж робити? Невже моє щастя так і зав'яне, не випустивши бруньок? *(Одчиняє сіни. Дивиться на моторолер)*. А що, коли... Ідея! Еврика! Знайшов! *(Знімає моторолер зі стіни, обтирає з нього пил)*. Знайти б людину, яка дасть за цей мотлох ну хоч би тридцять карбованців...

З подвір'я Івана Баса виходять Гайдаш і Петрик.

Гайдаш. Добра юшка!

Петрик. На два закиди! Батько варив!

Гайдаш. Спасибі і за інформацію. Перш ніж іти в наступ, треба вивчити дані розвідки. Прийду завтра о дванадцятій. Так і Ліні скажи, щоб знала.

Петрик. Скажу! Он вона йде!

Гайдаш. Ну, бувай здоров, студент! *(Тисне Петрикові руку, йде)*.

Петрик побіг у лози до Ліни.

Чирик *(перестріває Гайдаша)*. Пробач, льотчик... Ти не цікавишся автотранспортом?

Гайдаш *(підозріло оглядає Чирика)*. Я не зовсім розумію.

Чирик. Автотранспортом, котрий не розкіш, а засіб для пересування по землі. Льотчики ж не завжди в небі! Ти б не придбав по случаю моторолер?

Гайдаш *(набік)*. Лінин брат! *(Голосно)*. Продаєш?

Чирик. До того ж дуже дешево.

Гайдаш. Можна глянути?

Чирик. Прошу.

Гайдаш *(оглядає)*. Аварія?

Чирик. Майже новий. Побував у поганих руках. Ти, друже, можеш за дурничку купити люксову машину, на якій ще поставиш світовий рекорд!

Гайдаш. Вже й рекорд! А в ліс по гриби можна було б з'їздити. Скільки хочеш?

Чирик. Сорок.

Гайдаш. За такий мотлох?

Чирик. Ти, льотчик, не здумай зі мною торгуватися так, як один служитель культу торгувався на базарі з бабою за курку: «Десять просить, віддасть за вісім, почну торг з шести... Руб дать?»

Гайдаш *(сміється)*. Бачу, ти веселий хлопець! Але за три пуди покарьоженого заліза сорок ніхто не дасть. Ціна йому від сили — двадцять.

Чирик. Це вистачить мені лише на вечерю. А на оркестр?

Гайдаш. Який оркестр?

Чирик. Розумієш, льотчик, іду на вечірку... З сусідською дівчиною. А любов, сам знаєш, потребує капіталовкладень.

Гайдаш *(набік)*. Доведеться авансувати його. *(Голосно)*. Ну, що ж, шофер, ось тобі три десятки. Тут і на оркестр.

Чирик. Спасибі. *(Лічить гроші)*. Ляржани, як кажуть французи. А в поляків — пеньонзи. Остап Бендер звав їх ще тугриками. Я тобі допоможу дотягти цей утиль до шосе. А там візьмеш грузовик. Бери колеса, а я...

Гайдаш. Знаєш що, шофер: хай він постоїть у тебе. Зайду потім.

Чирик. Ні-і... Купив — забирай. Мені гроші — тобі вещ. *(Набік)*. Прийде мати, почнуться дебати.

Гайдаш *(набік)*. Дістав собі рахубу! *(Голосно)*. А тут *(поплескує по бензобаку)* немає, нічого... такого?

Чирик. Продаю власну річ. Ніякого атома не підкладено. Допремо до шосе, а там... *(Бере мотороллер на плечі, гроші ховає в кишеню)*. Ну от ти, Іллюшо, і при грошах.

Гайдаш. А я тебе, шофер, ніби десь бачив. Ти не брат нашої стюардеси Ліни?

Чирик *(збентежено)*. Що-о? *(Набік)*. Чи це не той материн гість? *(Різко)*. Не знаю ніяких стюардес! І взагалі... Слухай, льотчику, я передумав. Нічого не продаю. Ось твої тугрики...

Гайдаш *(здивовано)*. В чім річ?

Чирик. Бувай здоров.

Гайдаш. Як знаєш. *(Виходить)*.

Чути знову вигуки: «Самовари, негодящі примуси, всякий утиль купую».

Чирик. Що? Ей, ти, скупщик! Зажди! *(Виходить, волочачи за собою мотороллер)*.

Гайдаш *(він стежив за Чириком з-за рогу)*. Дивак... Чого б це?

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Картина п'ята

Декорація та ж сама.
Біля подвір'я Баса Гайдаш (із саквояжем) і Петрик.

Гайдаш. Ну, от я прийшов. А ти, бачу, не дуже веселий!

Петрик. Нове ускладнення.

Гайдаш. А саме?

Петрик. Дістав листа від Ліпи... На «Київ-250»... *(Показує на шпаківню)*. Пише, що сестра моя, Ганка, закохана в Іллюшу. В отого бродягу-шофера.

Гайдаш. З розбитим моторолером?

Петрик *(здивовано)*. Ви все знаєте?

Гайдаш. А нам з неба все видно, що тут у вас на землі діється. І чим же це тобі заважає?

Петрик. Він же — Лінчин брат. Я наук юридичних не знаю. Якщо вони... Чи можна ж тоді нам, тобто мені і Ліні, іти до загсу?

Гайдаш. Ти ось про що! Не хвилюйся: юридично тут все в порядку.

Петрик. Ху... А я...

Гайдаш. Здається, сюди йдуть... Я б не хотів...

Петрик. Прошу на наше подвір'я.

Гайдаш іде на подвір'я Баса.

(Сам. Пише листа). «Лінуське! Геть песимістичний настрій! Наш союзник, твій парторг, вже тут! Починаються воєнні дії. Тримайся! Ворог буде розбитий, перемога буде за нами! Твій Петрик». *(Вкидає листа у шпаківню. Виходить)*.

Згодом сюди входять з-за верб Ганка і Чирик.

Чирик. Я розмовляв з твоїм батьком. Виклав все начистоту!

Ганка. Хто тебе просив? Я ж казала — сама.

Чирик. Не хвилюйся: все в порядку! Золотий старик! Назвав мене сином! Тепер мені ясно, чому ми вистояли в Сталінграді! Там же були ось такі, як він! Слово даю: любитиму його, як рідного батька. А того льотчика я вважатиму за брата.

Ганка. Ти на радощах ладен породичатися з усім світом!

Чирик. Коли світ з добрих людей, то чого ж... Он вийшла Лінка. Напевне, чекає свого хіміка. Може, не будемо їм заважати?

Виходять. Входить, озираючись, Ліна. Сідає на лавочку, дістає із шпаківні листа. Читає. Радісно посміхається. Ззаду до неї підкрадається Петрик. Закриває їй очі руками.

Ліна. Ой! Знаю: це ти, Петрику...

Петрик. І як ти вгадала?

Ліна. Руки пахнуть хімією...

Петрик. Читала?

Ліна. Читала. Що то скаже Арсену Івановичу мати? Ой! Вона! Тікай!

Петрик зникає. Ліна йде на своє подвір'я.
Пауза.
Входить Варвара Чирик. В руках авоська з живими раками. На голові шиньйон.

Варвара. Ху... Дістала... А що є в світі, чого б я не могла дістати? Чи не спізнилася? Навряд: з таким ділом серед білого дня не приходять. Встигну і стіл накрити, і раки зварити. Ой, як же мені потрібен такий зять! Всі як у бубон б'ють — ніби розкидатимуть цю Козину Слобідку. Як я опеклася, купивши цю хату! Може, він походатайствує, захистить. Їм всюди скидка і уваженіє. *(Йде на подвір'я).* Іллюшо! Нема... Лінко! Нема. Де ж вона? *(Відчиняє сіни).* Що це? *(Глянула на стіну, де висів моторолер, — немов скам'яніла).* Ввижається мені чи... Де ж моторолер? *(Протирає очі).* Нема! *(Кидається в хату, вибігає).* І в хаті нема! Що ж це? Лінко! Іллюшко! Діти! Сюди! Сусіди! Люди! Рятуйте! Обікрали! Хто обікрав?

З садиби Баса визирають Чирик і Ганка.

Ганка. Хтось кричить?..

Чирик. Мати... Я піду, Ганко. *(Переходить на своє подвір'я).*

Варвара. Ой боже ж мій!.. Ой, що ж це сталося?.. Іллюшко! Ти?

Чирик. Що з вами? Чого кричите? Гаманець у вас витягли?

Варвара. Коли б гаманець! Все! Всю душу! З нутрощами! Може, ти кудись переховав?

Чирик. Кого?

Варвара. Свій мотороляр... Що на стіні висів, ось тут!

Чирик. А-а... На стіні? Той, що я на ньому аварію дістав?

Варвара. А який же другий? Не тягни, кажи: де?

Чирик. Н-не знаю...

Варвара. Ой боже ж мій...

Чирик. І навіщо він здався вам, той моторолер? На мотогонки надумали їхати, чи що? Так він же...

Варвара. Не зубоскаль! Тут таке... Заспокой матір... Ти зняв його зі стіни?

Чирик. Ну, я...

Варвара *(полегшено)*. Ну... А я думала... Так налякалася... Куди прибрав? Де він?

Чирик. Нема вже його, мамо.

Варвара. Як?

Чирик. Продав я цю бандуру.

Варвара *(в нестямі)*. Що-о?

Чирик. Гроші потрібні були до зарізу. А вас нема... Ну й загнав.

Варвара. Та ти при своєму розумі? *(Раптом починає заїкатись)*. І як-кт-т-и-м-міг...

Чирик. Чого ви так, мамо? Взяв тридцятку...

Варвара. Ой боже...

Чирик. Гадасте, за нього дали б більше? Навряд...

Варвара. Тридцятку!.. А там же... Грошенят трохи було в мене... Я їх у тій моторулетці сховала.

Чирик. Що-о? Ну й знайшли собі ощадкасу! Багато?

Варвара. Тобі б знати скільки! Трудова копійка! За оті квіти вторгована... Кому продав? Кажи швидше! *(Вхопила сина за піджак, трясе, з голови у неї падає шиньйон).* Душу б ти свою продав! Анцихрист! Душогуб! Піду в міліцію. Хай беруть собаку-шукача...

Чирик. Чи з руки вам зв'язуватися з міліцією, мамо?

Варвара. Ой, що ж мені робити, Іллюшо, синочку... Скажи: кому?

Чирик. Наче вам від того полегшає... Свій продав!

Варвара. Якомусь іродові за тридцять карбованців!

Чирик. Та замовкніть ви! Люди ж слухають. Через вас соромно в очі дивитися! Гадаєте, не знають про вас? *(Передражнює)*. «Радість для человєчества!» Квіточки-тюльпанчики! І грошики в кубушку! Ні, мабуть, знову подамся з дому... Завіюсь на меридіани...

Варвара. Не пущу! Спочатку скажи, кому продав! Не вбивай матір! Де шукати? Я ж для вас старалася...

Бас *(визирає з-за тину свого подвір'я. До Ганки)*. Якийсь крик у сусідів... Шум більший, ніж від її повітряного двигуна! З сином не помирила, чи що?

Ганка. Кричить і плаче...

Варвара *(пов'язала голову мокрим рушником)*. Іллюшо, води... Ще води! З льодом!

Чирик ллє на неї воду з поливалки.

Іди! Шукай по всій слобідці! Кажеш, продав за тридцять? На! Дай йому п'ятдесят! Двадцять одступного! Аби лише повернув... Ой...

Чирик *(бере гроші)*. Такі діла... *(Щось хоче сказати матері, але стримується і виходить)*.

Варвара *(сама)*. Все... Всі мої капітали... Ой боже ж мій! А може, знайде його? Поверне?

На подвір'я Івана Баса виходить Гайдаш з саквояжем.

Бас. Ну, хай вам щастить. Я, самі бачите, не проти. Потому, Ліпа — дівчина підходяща. Раз любляться — паруйте їх! Так само і Ганка... Може, з того саргана люди вийдуть. Та тільки що скаже Варвара? У неї ж характер...

Гайдаш. У мене теж характер. До того ж я маю деякі аргументи... І сюрпризи. *(Показує на саквояж)*. У всякому разі, прошу вас бути напоготові. Щоб при повній парадній формі. Як резерв головного командування.

Бас. Все ясно. Ну, ні пуху вам, ні пера... Ні хвоста, ні луски, солона її душа...

Гайдаш переходить на подвір'я Варвари Чирик. Іде на верандy.

Гайдаш. Здрастуйте!

Варвара. Хто там? Що? А, а... Це ви... *(Скидає з*

голови рушника). Прошу, заходьте, Арсен Іванович! Парторг з авіації? Сідайте, будьте гостем.

Гайдаш. А ви — Лінина мама? Здається, Варвара Яківна?

Варвара. Так, Яківна... Дочка говорила мені про вас. *(Набік).* Тепер на нього вся надія. *(Голосно).* Зараз і Ліна прийде. Ви пробачте... Тут у нас трапилося горе... *(Намагається приладнати шиньйон).*

Гайдаш. А саме?

Варвара. Вещ одна з хати пропала... Дуже цінна вещ...

Гайдаш. То, може, я зайду іншим разом?

Варвара *(запобігливо).* Ні, ні! Що ви! Я вас так чекала. Сідайте. Зараз поговоримо. *(Накриває на стіл).* Ось і Ліна. Іди сюди, Лінусю! Привітайся з дорогим гостем.

Ліна *(входить).* Здрастуйте!

Варвара *(тихо, до Ліни).* Ти де ходила? Я ж наказувала бути вдома! Може б, той дурень Ілько і не зробив таке.

Ліна *(теж тихо).* А що зробив Ілько, мамо?

Варвара. «Що», «що»! *(Голосно).* Виймай, Ліночко, індичку з печі, викладуй на стіл усе, що є в холодильнику. Допомагай матері! Грій окріп на раки. *(До Гайдаша, улесливо).* Ви любите раки?

Гайдаш. Коли з пивом...

Варвара. Аякже! І пиво є! Аж на Десну їздила по раки. Для такого дорогого гостя... *(Зітхнула).* Саме в цей час воно й трапилося.

Гайдаш. Що трапилося?

Варвара. Ну, ця пропажа... Цілу авоську дістала. Живі! Ти, Ліно, порядкуй біля плити. А я поговорю з Арсеном Івановичем. *(Сідає ближче до гостя).* Знаю, все знаю про вас і про Ліночку. Я не проти. Правда, вона ще молода, та я виходила ще молодшою. І душевна, ввічлива... Вам з нею буде, як у бога за дверима.

Гайдаш *(набік).* Це що? Здається... Вона вважає мене за отого запеленгованого жениха?

Варвара *(продовжує).* Їй вже траплялися люди. З торгової сіті. Випийте коньячку. *(Наливає).* «Брендя» зветься. Вісім сорок пляшка. Стара ціна була п'ять двадцять. Я дешевого не купую. Та ще для такого гостя... Прошу...

Гайдаш. Спасибі. А ви?

Варвара. А я... Валідольчик... *(Наливає у фужер нарзан, накапує валідол)*. Будьмо! *(Цокається)*. Кажу ж, траплялися їй люди. Главбух з універмагу... Глянув на мою Ліночку: «Я її заприходую!» А я йому: «Не спішіть! Поки не розвідаю, що ви за суб'єкт, ніяких балансів з дочкою робити не дозволю». Наче серце мені віщувало: зняли його після ревізії і дали строк.

Гайдаш. Буває... Особливо в торговій сіті...

Варвара. Та я б і не віддала Ліну за якогось бухгалтера. Сказала їй: хочу мати зятя льотчика; дуже поважаю вашу професію...

Гайдаш. А вона мені...

Варвара. Не говоріть... Таке діло розлюбити не можна.

Ліна вносить якісь наїдки. Ставить на стіл.

А ще, коли знаєш, що десь на землі є дорога тобі людина. Мила жіночка, яка за тебе болів, чекає тебе. Тоді воно і літається веселіше. Давайте по другій. Закушуйте, що на вас дивиться. Шпроти, маслини, індичка. Породичаємось — побачите, що ми за люди. Не якісь нужденні.

Ліна *(слухає. Набік)*. Ой! Здається... Вона вважає його за... Що ж тепер?

Варвара. Дочка, самі бачите, не в ситцях ходить. Все в неї з цього, як він... Гіпюр! Вся аж світиться наскрізь!

Ліна. Мамо!..

Варвара. Не мамкай! *(Тихо)*. Іллюша не повернувся?

Ліна. Ні, мамо...

Варвара. Боже ж мій... *(Голосно)*. В магазині не було того гіпюру — дістала у спекулянтів. Ціна — не питайте! Та для дочки не шкода! Ліночко! Там у відрі шампанське! Став на стіл. *(До Гайдаша)*. Взяла найдорожче: «Москательне»!.. Діти... Все для них... Приїхав син... Десь мандрував... І йому новенький костюмчик. З лапсану...

Ліна *(вносить шампанське)*. З лавсану, мамо... *(Виходить)*.

Варвара. Один біс! І те і друге — по одинадцять карбованців метр!

Голос Ліни. Мамо! А вийдіть на хвилинку!

Варвара. Порядкуй сама, Ліно! *(Продовжує)*. Я доч-

ку привчила до всякої роботи. А син... Таку вещ випустив з хати! *(Знову наливає)*. Пийте. А я... валідольчик... Дозвольте запитати: паспорт у вас чистий? Я мати... Я мушу знати...

Гайдаш. А мені критись нічого. Був одружений. А потім... Теж трапилася аварія!

Варвара. Так. Воно ж і літа у вас такі, що... А зараз?

Гайдаш. Зараз...

Варвара. Розійшлися? Було і в мене таке! Вип'ємо ще по одній. Ліночко, як там раки? *(Цокається валідолом)*. Будьмо! Так мрію, щоб Ліночка мене онуком подарувала.

Гайдаш *(набік)*. Ну й ну...

Варвара. Так воно і у вас буде прочніше, і для репутації. Мужчина, коли має дітей, солідніший. Більше поваги до нього. Бездітний — то наче ялова корова!

Ліна *(з докором)*. Мамо...

Варвара. Не заважай!.. Коли діти є — і податками не обкладають. Знову ж економія...

Гайдаш. Мушу сказати, я...

Варвара *(перебиває)*. Ви пробачте, що я така наче розговорчива. Все для дочки. Одна ж вона в мене.

Гайдаш. Одна? А...

Варвара. Правда, є ще син... Іллюша... Але... Хлопці хати не держаться. Меридіани йому якісь у голові!

Гайдаш. Він що — географ?

Варвара. Ні. По автотранспорту пішов. Я хочу, щоб ви, дорогий мій, вписалися в нашу сімейну біографію всерйоз і надовго, для тривалого супружества, а не для судів і аліментів...

Гайдаш *(набік)*. До чого ми договоримось?

Варвара. Це ж так приємно — мати зятя. Скажімо, іменини чи Восьме березня... Зять несе подарунки. І дружині, і мені, як тещі... Ліно! Не прийшов Іллюша?

Ліна *(входить)*. Ні, мамо... *(Тихо)*. Я вам щось хочу сказати.

Варвара *(до Гайдаша)*. А ще люблю, щоб на курорти мою дочку возили. І не в якусь там Миронівку! У Крим! Або ж на Кавказ. До Ріци!

Гайдаш. В Сочі краще.

Варвара. То вже на ваше усмотреніє. І не як якісь безпрописні «дикарі», що стоять півдня в черзі за обідом; щоб офіційна путівка, придбана у профкомі чи там де, зі знижкою на сімдесят процентів.

Гайдаш. М-да...

Варвара. Щоб і тут була економія. Ліно, як там раки? Дозвольте, я ще підкладу вам індички.

Гайдаш. Спасибі. Женщина ви, бачу, хазяйновита!

Варвара. Яка хазяйновита? Без мужа зосталася — сама дітей у люди вивела. Квіти мої бачили? Все своїми руками. Вирощую цю радість для человєчества.

Гайдаш. Похвально. А скажіть, це правда, ніби ви зрубали свій сад?

Варвара. Хто сказав? Мабуть, сусіди. Ну й люди! Не буду перед вами критись: вирубала! А навіщо він мені? Я люблю, щоб у хазяйстві все було рентабельне. Що я мала з тих кислиць?

Гайдаш. Ясно...

Варвара. Насадила замість них квітів. Бачте?

Гайдаш. Це вас «Королевою тюльпанів» прозвали?

Варвара. То все по злобі. І з заздрощів... А може, я й справді королева? Бо таких тюльпанів, як у мене, на всій Козиній Слобідці не знайдете! І ціна найдорожча.

Гайдаш. Ціна?

Ліна. Мамо...

Варвара *(набік)*. Здається... Щось не те бовкнула. *(До Гайдаша)*. Якось проходила повз наш двір дама... Попросила продати. Ну, коли людина просить... Бо я, знаєте, цим ділом не займаюся. Я лише, як любитель... Як... А є такі, що, дійсно, торгують. Перепродують... Мімозу чули? Ту, що з Кавказу привозять? Перекупки її оптом забирають. А потім деруть з людей по два карбованці за гілочку... А ще альпійська фіалка. Анемонія...

Гайдаш *(іронічно)*. Підкинути б тієї мімози цілий контейнер!

Варвара. Е, ні: це вам не меблі. Мімоза — товар дуже тендітний. Їй диханіє потрібне. *(Інтимно)*. Спеціальні баули є. З дірками! Для диханія!

На своє подвір'я виходять Ганка і Іван Бас.

Ганка *(прислухається)*. Розмова ніби у них іде мирна.

Бас. Мабуть, ось так перед ним розпинається! У чотири руки старається!

Варвара *(до Гайдаша)*. То на коли ж ми заплануємо заручини? Мені ж треба підготуватись. Чи, може, одразу — весілля?

Гайдаш. Шановна Варваро Яківно! Я мушу внести деяку ясність. Мені, здається, ви помилились.

Варвара. Як помилилась? У чому?

Гайдаш. У мені. Я, бачте, прийшов до вас не як жених, а як...

Варвара *(насторожилась)*. Що-о? Може, ми чимось не підходимо вам? Може, Ліна? Чи...

Гайдаш. Що ви! Ліна — хороша дівчина. Зичу їй тільки щастя! Це я вам, Варваро Яківно, не підходжу...

Варвара. Не збагну... Ліно! А йди сюди. *(До Гайдаша)*. Говоріть.

Гайдаш. Вам треба зятя, льотчика, який би... А я не льотчик.

Варвара. Що-о?

Гайдаш. Я пішов з авіації.

Варвара *(роздратовано)*. Лінко!

Гайдаш. Льотчик, бачте, як футболіст: на нас попит, поки ми молоді. Мушу вам сказати, з неба списують частіше, ніж з корабля.

Варвара. І вас... списали?

Гайдаш. Сам не захочеш — тебе попросять...

Варвара. То чого ж ви мовчите? Їсте, п'єте — і мовчите?

Входить Ліна з тарілкою раків.

Ти це що? *(Тихо)*. Якогось списаного запеленгувала? Навіщо він мені здався?

Ліна. Я...

Варвара *(тим же тоном)*. Неси раки назад! Забирай усе з столу! *(До Гайдаша)*. Ви пробачте. У нас таке горе... Мені зараз не до гостей.

Ліна *(з докором)*. Мамо!

Варвара. Я кому наказала? *(Тихо)*. В такий розход мене ввела!

Гайдаш. Шановна, ви не накидайтесь на дочку. Вона не винна. Я прийшов до вас поговорити про...

Варвара. А про що нам говорити? За безробітного віддавати дочку не буду.

Гайдаш. Якщо ви думаєте, що я безробітний, то помиляєтесь. Мені вже запропонували роботу: посаду фін-інспектора у вашій Козиній Слобідці.

Варвара *(аж пополотніла)*. Що-о? Фін-інспектором? До нас?

Гайдаш. І я дав згоду. Робота не складна. Стягай податки, обкладуй громадян, які цього заслуговують. Які мають визиск... Чимось торгують... Попрацюю ще й по цій лінії. В нашій державі немає праці, якої треба соромитися.

Варвара *(набік)*. Що це я? Знову пошилася в дурні. *(Голосно, лагідно)*. Отаке з вами сталося? З неба і на землю?

Гайдаш. З людиною все трапляється. Бува, на таких висотах стоїть. А потім його...

Варвара. Воно так. В житті — як на довгій ниві. Ліно! Де ж твої раки? Став на стіл! Арсене Івановичу, прошу, свіженькі.

Гайдаш. Спасибі. Признатися, дуже люблю свіженькі раки! Та ще й гарячі!

Варвара. Я, знаєте, через оту нашу сімейну аварію — така ж пропажа! — трохи нервничаю. Може, що вам наговорила... Не звертайте уваги. Не раз дивилася на тих жінок, що квітами торгують. Стоять, бідні, ніхто ті квіти у них і не спитає. Віддасть за безцінь, аби додому не нести. Ну, самі посудіть, як можна розбагатіти на якихось тюльпанах? *(Благально)*. Оце ви йдете до нас на таку должность. Не наробіть, голубчику, мені якогось горя. Я вже й так наказана. Рідний син! Таке мені зробив. Прошу вас.

Гайдаш. Так просите. Може, справді пожаліти вас?

Варвара. Пожалійте! Зробіть милість!

Гайдаш. Зроблю. При одній умові...

Варвара *(озирнулася)*. Скільки? Але... Давайте по-божому: осталася без средств.

Гайдаш. Ви, бачу, звикли все продавати і купувати. Не візьму з вас ні копійки. І ви не жалкуйте, що витратилися, пригощали мене. Може, воно й не даремно?

Варвара. Не збагну...

Гайдаш. Я, шановна Варваро Яківно, таки справді прийшов сватати вашу дочку.

Варвара. Не ясно мені...

Гайдаш. Не за себе, а за свого дружка.

Варвара. Льотчик?

Гайдаш. Беріть вище: хімік! Отож слухайте мене вже як свата-старосту. *(Виймає з саквояжа рушник, пов'язується. Прибирає позу)*. Ми люди не німецькі і не турецькі, не іранські і не африканські, а наші-таки, радянські. Одне слово, льотчики-молодчики. Робимо черговий рейс.

І, знаєте, в небі випала пороша. Беру я в штопор, лягаю на крило, дивлюсь — а з хмар назустріч нам князь. І кричить: «Ей, ви, льотчики-митці, на всякого звіра ловці! Допоможіть мені знайти куницю — красну дівицю!» Ми і взялись. Побували під хмарами і за хмарами, розпитували орлів і вітрів. Вітри на ваш двір вказали. «Тут, — кажуть,— живе князева куниця, красна дівиця». Отож і завітав я до вас у хату. З хати не гоніть, а добру справу для своєї дочки й для мого князя робіть.

В а р в а р а *(набік)*. Ти диви! І цьому навчений! *(До Гайдаша)*. Цікаво, хто ж він, ваш князь?

Г а й д а ш. Синок вашого сусіда, Петрик.

В а р в а р а *(аж підвелась)*. Що-о?

Г а й д а ш. Хлопець з головою. Над такими проблемами думає — куди тобі! Майбутній Менделєєв!

В а р в а р а. Мене не інтересує майбутнє. Мені подай зараз. Не буде моєї згоди!

Г а й д а ш. Шкода. Таку прикрість робите своїй дочці. Адже вона любить хлопця.

В а р в а р а. Лінко! А йди сюди!

Входить Л і н а.

Що я чую? Ти ще валандаєшся з Петриком?

Л і н а. Не валандаюсь, ми любимося, мамо.

В а р в а р а. Га? Та я тебе...

Л і н а. Мамо, не погрожуйте. Не дасте згоди — все одно розпишемось.

В а р в а р а. Боже мій! Новий удар!

Г а й д а ш. Ну, я піду. Бачу, поганий з мене сват. Дякую за хліб-сіль. Завтра знову завітаю до вас. Але вже як фінінспектор...

В а р в а р а. Боже мій, атакована з усіх боків. Що ж ти наробила, Ліно? Я ж мріяла тобі — льотчика.

Л і н а. Хімік мені до серця припав, мамо.

В а р в а р а. Що робити?.. Іллюша не приходив?

Л і н а. Ні, мамо.

В а р в а р а. Що робити?

Г а й д а ш. Робіть те, чого хоче ваша дочка.

Л і н а. Мамо, благаю вас! Інакше він викраде мене у вас! І ми поїдемо з ним далеко-далеко...

В а р в а р а. На меридіани? Як Іллюша? Люди! Рятуйте!

Гайдаш подає знак. На веранду йдуть Бас, Ганка, Чирик. Бас у військовій гімнастерці й з усіма регаліями. Штани, правда, цивільні. В руці — білий парламентерський прапорець. Позад усіх — Петрик.

А це що за делегація?

Бас. Правильно, делегація. Іду на мирну конференцію. Шановна Варваро Яківно! Тут така оказія. Одне слово — я маю повну інформацію про всі події. І на все, як батько, дав своє согласіє. Раз люблятся — хай живуть собі на радість і всьому обчеству.

Варвара *(похмуро)*. Пішли всім гуртом в атаку!

Бас. Зрозумійте, шановна Варваро Яківно! Жити в парі їм, а не нам з вами. Тож не будемо ставати їм на дорозі. І давайте припинимо нашу ворожнечу на вічні врємена, оскільки нам доведеться з вами породичатися.

Варвара. Змова!.. Така чорна змова!

Чирик. Мамо, не вживайте слів, які не відповідають обстановці.

Варвара. І ти з ними? Замість того, щоб шукати мотороляр?

Гайдаш. Шановна Варваро Яківно, про моторолер дещо зможу сказати вам я.

Варвара. Ви? Щось знаєте? Голубчику!

Гайдаш. Навіть знаю, скільки в ньому грошей.

Варвара *(радісно)*. Мої! Цілі?

Гайдаш. Всі до копійки! Без сотні три тисячі. Так?

Варвара. Ой, аж тремчу вся! Наче на світ народилася. То я... Не думайте чого: для дітей старалася. По копійці, по рублику... Де ж вони, мої грошики? Візьмемо таксі, привеземо сюди той мотороляр.

Гайдаш. Не треба таксі: ваш капітал зі мною.

Варвара. Дорогий мій!

Гайдаш. Хотів їх здати в міліцію.

Варвара. Ой!

Гайдаш. А потім подумав: все ж таки ви їх заробили якимось трудом. Садили квіти, поливали.

Варвара. Так, так. *(Розчулено)*. І садила, і поливала. Все для человєческої радості.

Бас. Трохи дорого ви торгували цією радістю.

Варвара. Не буду! Присягаюсь, Ліпо! Даю згоду на твій шлюб! З тих грошей тобі половина. На свадьбу.

Чирик. Мамо, а наше весілля...

Варвара. Що-о? І ти?

Чирик. І я.

Варвара. Наступленіе на всіх фронтах. Ну, та вже все одно. Накрию стіл, як для закордонної делегації!

Гайдаш. Бачу, ви сердечна жінка. Сказано, мати. Отже, виходить, я теж непоганий сват?

Петрик. Спасибі, коли б не ви...

Чирик *(до Гайдаша, тихо)*. Скільки дали тому перекупщику?

Гайдаш. Сорок.

Чирик. Ти диви, підлий! Я ж йому за тридцятку!

Гайдаш. Сватання, як і весілля, вимагає капіталовкладень... *(Передає Варварі пачку грошей)*. Прошу.

Варвара. Голубчику, мій рятівник! Є ще добрі люди на світі! *(Кладе гроші на дві купки)*. Це тобі, Ліно, а це... *(Сердито)*. Бери ти, Іллюшко.

Бас. Неправильно ділите, свашко, кладіть на три куни.

Варвара. Як це?

Бас. Не забувайте і себе. Адже ваше благодєнствіе на квітах кінчилося. Інженер повідомив: завтра почнуть зносити ці трущоби. Козиній Слобідці прийшов кінець, солона її душа!

Варвара *(зітхнула)*. Бачу, кінець. Ну, що ж! *(До Гайдаша)*. То приходьте ж і ви на весілля. Як же, сват!

Ліна. З донькою!

Гайдаш. Обов'язково прийду. А завтра, Ліно, ми знову в рейс.

Варвара. Як? Ви ж списаний!

Гайдаш. Хе! Рано мені ще! То моя стратегія!

Бас. Отже, наша конференція закінчилася примиренням і згодою. Еге, бачу, пригощали гостя раками? А я запрошую вас усіх до себе на рибну юшку! На добру весільну юшку на два закиди! *(До всього залу)*. Ласкаво просимо і вас... *(Кланяється)*.

За Басом виходять на авансцену і кланяються всі виконавці.

Завіса

ЧУЖА

Драма на 3 дії

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Дробот Геннадій Лукич, директор обласного музею.
Ольга Данилівна, його дружина, художник-реставратор.
Оксана, їхня дочка. Закінчує консерваторію.
Вадим Журавко, її наречений, авіатор.
Гафія, справжня Оксанина мати.
Максим Кулага.
Ятрук Тимофій Минович, з села Вечірній Кут.

Дія відбувається в наші дні.

ДІЯ ПЕРША

Квартира Дроботів. Просто, але затишно. На стінах кілька картин— художніх полотен добрих майстрів. Кімната нагадує музей. Це квартира художника. В центрі досить велике полотно — пристойна копія «Кающейся Магдалины». Збоку, на великому мольберті, полотно менших розмірів, закрите полотнищем. Очевидно, над ним ще не закінчено роботу.

Входить Геннадій Лукич. У дорожньому одязі, з чемоданом. Озирається. Прислухається до слів, що линуть з репродуктора.

Голос із репродуктора. В селі Вечірній Кут закінчено будівництво народного музею. Незабаром світлі зали музею заповнять його перші відвідувачі. В музеї експонуватимуться картини земляка, відомого художника Данила Корвата, серед яких його краща картина «Вечір над ставом», що має свою трагічну історію. Картину реставрує дочка художника — Ольга Данилівна. Робота наближається до кінця.

Геннадій Лукич. Ольга писала мені, що робота вже закінчена. Як же це? *(Дивиться на годинник).* Де ж Ольга? У музеї нема. І вдома нема. *(Йде до мольберта, став в нерішучості перед закритим полотном).* Це «Вечір над ставом». Глянути без Ольги? *(Вмикає світло. Дивиться жартівливо на «Кающуюся Магдалину»).* Будь свідком, Магдалино, я це роблю тому, що згораю від нетерпіння. *(Знімає з картини полотнище. Дивиться. На обличчі розчарування).* Не збагну. Нічого не збагну! Що сталося? Що заважало Ользі оживити це полотно? *(Йде до телефону, набирає номер).* Прошу вас, скажіть, ви не знаєте, де...

Входить Ольга Данилівна.

Ольга Данилівна. Геннадій? Ти?

Геннадій Лукич. Здрастуй, Олю!

Ольга Данилівна. Як же ти довго! Цілий місяць!

Геннадій Лукич. Так склалися обставини. Що тут у тебе? Які новини?

Ольга Данилівна. Є й новини. Навіть приємні: сьогодні має прийти Вадим. Він проситиме руки нашої Оксани!

Геннадій Лукич. Я цього чекав. Що ж, Вадим — прекрасна пара для нашої дочки.

Ольга Данилівна. Дружать стільки років...

Геннадій Лукич. Вважай, з дев'ятого класу!

Ольга Данилівна. Оксана повідомила мені їхню таємницю: ще в тому дев'ятому класі вони поклялися у вічній дружбі! На кручі, над Дніпром. На сході сонця...

Геннадій Лукич. Клялись і ми. І в коханні, і в тому, що будемо завжди щирими одне з одним. А ще які новини?

Ольга Данилівна. Наче все...

Геннадій Лукич. Ой, чи так? Я відчуваю: у тебе на душі якийсь неспокій.

Ольга Данилівна. Розумієш, майбутнє весілля. Я не уявляю собі нашого життя без Оксанки. А вони ж напевне кудись виїдуть.

Геннадій Лукич. Така доля батьків. Дитя — як птах: набуде сил в крильцятах, змахне ними — і полетить мостити своє гніздечко. Але у тебе не тільки це!

Ольга Данилівна мовчить. Геннадій Лукич дивиться на картину.

Ольга Данилівна. Ну, як?

Геннадій Лукич. Ти багато працювала. Але, розумієш, не вистачає ще одного, дрібниці... Життя.

Ольга Данилівна. Так. Я знала, що ти це скажеш. *(Закриває картину).*

Геннадій Лукич. Тобі щось заважало? Признайся.

Телефонний дзвінок. Геннадій Лукич хоче взяти трубку.

Ольга Данилівна. Зажди! Я сама! *(В трубку).* Слухаю... Ні, ви помилилися. Ніякого зубного лікаря. *(Кладе трубку).*

Геннадій Лукич. Тебе налякав цей дзвінок? Ольго, в нашому домі якісь неприємності. Говори мені все.

Ольга Данилівна *(важко сідає в крісло).* Скажу, не можу таїтись. Є неприємності, Геннадію. І навіть дуже великі. Читай. *(Подає листа).*

Геннадій Лукич *(читає. Обличчя стає похмурим)*. Ось що! Ти дала їй гроші?

Ольга Данилівна. Уже двічі. Сто, потім двісті. За мовчання.

Геннадій Лукич. У нас же не було таких грошей.

Ольга Данилівна. Дещо продала. Заклала в ломбард. Тому я й боюся кожного дзвінка. Нахвалялася знову прийти!

Геннадій Лукич. Тепер все зрозуміло. Ти не могла працювати! Що ж, будемо боротися, Олю! Разом. Будемо оберігати нашу Оксану. Вона нічого не повинна знати.

Ольга Данилівна. Чи вбережемо...

Геннадій Лукич. А що?

Ольга Данилівна. Два дні тому Оксана, йдучи на концерт, хотіла надіти мої золоті сережки. Шукає — і знаходить ломбардні квитанції!

Геннадій Лукич. Яка необережність! Що ти їй сказала?

Ольга Данилівна. Спочатку розгубилася. Потім почала теревенити щось про нові меблі, які ми збираємося купити. І дістаємо гроші. Ну й почервоніла. Ти ж знаєш, я не вмію брехати.

Геннадій Лукич. Меблі! Сказала б, що ми... ну, хочемо придбати для неї дорогу скрипку. Найкращого майстра.

Чути дзвінок у прихожій. Дроботи перезирнулися.

Ольга Данилівна. До нас.

Геннадій Лукич. Я піду відчиню.

Ольга Данилівна. Краще я! *(Виходить)*.

Ольга Данилівна повертається разом з Тимофієм Миновичем Ятруком.

Глянь, хто до нас!

Геннадій Лукич *(радісно)*. Тимофій Минович!

Тимофій Минович. З вівторком вас! Ой, вже ж, здається, п'ятниця! Приймайте гостя! *(Скидає чоботи, одягає кімнатні пантофлі)*. Ось так: до вас заходжу як у музей. *(Ширяє очима по кімнаті, ніби когось шукаючи)*. Бачу, вже й Геннадій Лукич повернувся! Довгенько блукали!

Геннадій Лукич *(зітхнув)*. Так, довгенько.

Ольга Данилівна *(робить чоловікові знаки. До Тимофія Миновича)*. Чим добивалися до міста?

Тимофій Минович. Я на своїх. Не знайшов попутної.

Геннадій Лукич. Двадцять кілометрів? Пішки?

Тимофій Минович. А я навпрошки. Правда, вийшло більше. Хто навпрошки ходить, той дома не ночує. Нічого, моціон для здоров'я. Довгожителі на Кавказі, кажуть, багато ходять. *(Знову ширяє очима по квартирі)*. Скажіть, не приходила до вас жіночка з нашого Вечірнього Кута?

Ольга Данилівна *(глянула на чоловіка)*. Не було такої.

Тимофій Минович. І по телефону не дзвонила?

Ольга Данилівна. Ніхто не дзвонив. А що таке?

Тимофій Минович. Та так, нічого. Мені, мабуть, здалося. *(Нарочито переходить на іншу тему)*. Як картина? Готова? *(Хоче підійти до мольберта)*.

Ольга Данилівна. Ні, ні, ще не можна. Ще треба зробити один-два мазки пензлем. Найголовніші.

Тимофій Минович. Бува. У художників це бува. Намалює — і все ще йому не так! Цей «Вечір над ставом» ваш батько малював з нашого Вечірнього Кута. Вода на картині така, як і в справжньому ставку. Спасибі йому, передав усе своє художество рідному селу! А ми, сказано, неуки, поклали цю його найкращу картину на горище; ну її й промочив дощ. Ой, аж совісно!

Геннадій Лукич. Я трохи не плакав, коли ви привезли її зіпсованою.

Тимофій Минович. Але цю картину нам треба мати якомога швидше.

Ольга Антонівна. А що таке?

Тимофій Минович. Розумієте, кореспонденти роздзвонили про наш сільський музей по газетах. Нас повідомили: днями має прибути у Вечірній Кут делегація, здається, з самої Америки. Якже, капіталізм на власні очі хоче побачити, які вони, ті наші народні музеї. А може, й картинами вашого батька інтересуються. Гляди, ще купувати захочуть! Одне слово, ламай, Тимофію Миновичу, голову, як ту заграницю зустрічати. Вже вивчив два слова: «О'кей» і «Хелло». Німецьку я трохи знаю, бо соприкасався ж з ними, а ці... У райком мене викликали. Щоб музей був у повному асортименті. *(По паузі)*. Ольго

Данилівно, я привіз вам, що просили. *(Дає гроші)*. Три сотні.

Ольга Данилівна. Спасибі. Але попереджаю: віддам не скоро. Рік, може, й півтора.

Тимофій Минович. А воно мені за шию не капає.

Ольга Данилівна. Розумієте, до весілля готуємось. Наша Оксана...

Тимофій Минович. Знаю, жених наче підходящий. А все ж придивіться ще. Як кажуть, тричі міряй, а раз одріж. Знаєте, які зараз бувають шлюби: сьогодні розписалися, а завтра вже його на піднятій цілині шукай. Я, каже, закінчив свій медовий місяць ударно, достроково.

Ольга Данилівна. Не дай бог!

Геннадій Лукич. Вадим не з таких. П'ять років до нього придивляємось.

Тимофій Минович. А я раз бачив — і, скажу вам, людина наче самостоятельна. *(Зітхнув)*. Щиро кажу: заздрю вам! А я... Не мав такої радості. Мої всі... Як у тій стародавній козацькій пісні співається:

Вийде батько— розсідлає,
А матінка розпитає...
Ой коню мій вороненький,
А де ж син мій молоденький?

Не плач, мамо, не журися,
Бо вже твій син оженився...
Та взяв собі паняночку,
В чистім полі земляночку.

(Витирає очі хусточкою).

Геннадій Лукич. Що ви! Не треба!

Тимофій Минович. Ну, все. Згадалося... А як би хотілося обняти сина, живого. Хоч одного. Поблагословити на шлюб...

Геннадій Лукич. Заспокойтесь, Тимофію Миновичу.

Тимофій Минович *(прислухається)*. Постукали? До вас?

Ольга Данилівна. Ніхто не стукав.

Тимофій Минович. Мабуть, здалося. А я оце потрапив у халепу.

Геннадій Лукич. Яку саме?

Тимофій Минович. Прочули тут у вас в області, що я байки всякі розказую. Приїхали якісь з апаратами. Націлили на мене... Просять щось розповісти. Я й не туди собі, для чого то: розказую, сміються. А так днів за п'ять по тому дивлюся я телевізор — і що ви думаєте? Себе бачу! У простому брилі, неголений, і ту байку розказую. Єй, аж почервонів від сорому! Капосна, кажу я вам, штука телевізор! Техніка в ньому небезпечна! Ти собі, припустимо, кашлянув чи, бува, руку не туди, куди треба, поклав, а воно по всій республіці бачать і сміються! І хто його вигадав?

Телефонний дзвінок. Дроботи перезирнулися.

Ольга Данилівна *(в трубку)*. Прошу вас. Трохи пізніше... *(Кладе трубку. До Тимофія Миновича)*. Пробачте, ви щось розповідали?

Тимофій Минович. Я? А що? А-а, вже кінець розповіді. Ай-яй-яй! Згадав! Мене ж кіномеханік просив прихопити йому картину. Побіжу в кінопрокатну контору. Це, мабуть, кілограмів двадцять. Ну, якось допру. Так, кажете, не приходила?

Ольга Данилівна. Про яку це ви жінку розпитуєте, Тимофію Миновичу?

Тимофій Минович. З нашого села. Мені здалось, ніби вона зайшла у ваше парадне. Бачу — помилився. *(Стежить за Ольгою Данилівною)*.

Ольга Данилівна. А як її звати?

Тимофій Минович. Гафія.

Ольга Данилівна *(аж підвелася)*. Що-о?

Тимофій Минович. Сусідка. Може, таки була у вас?

Ольга Данилівна *(через силу)*. Ні, ні...

Тимофій Минович. Ну, то на тім бувайте здорові! *(Виходить)*.

Геннадій Лукич. Що з тобою, Олю?

Ольга Данилівна. Розумієш, ця Гафія — вона!

Геннадій Лукич. Ось що!..

Велика пауза. Ольга Данилівна раптом сідає до мольберта, скидає з картини полотно, малює.

Що ти робиш, Ольго?

Ольга Данилівна. Я поклала ті останні мазки, яких не могла знайти ось уже місяць! Глянь!

Геннадій Лукич *(милується картиною)*. Чудово! Це — як натхнення! Але це все від нервів! Я неспокійний за тебе, Ольго!

Дзвінок.

Ольга Данилівна. Вона!

Виходить і швидко повертається разом з Гафією.

Геннадій Лукич. Хто це?

Ольга Данилівна. Гафія...

Гафія *(підозріло оглядає спідлоба Геннадія Лукича)*. Ваш чоловік?

Ольга Данилівна. Так...

Гафія. А втім, я нічого не боюсь. І йому скажу те, що вам!

Геннадій Лукич. Говоріть. Я вас слухаю.

Гафія. А мені говорити нічого: все сказала. Гроші! *(До Ольги Данилівни, грубо)*. І ви не козиряйте: «Виростила! Вивчила!» А хто народив?.. Сім раз проклянеш його, поки народиш! А ви: «Мати!»

Геннадій Лукич. Не так голосно...

Ольга Данилівна. І не можна ж так про дитину. «Прокляну!..» Та я б благословляла ті материнські муки. Аби лише...

Гафія. Хотіла б я почути оті ваші благословіння, як вас покладуть на стіл! *(Побачила портрет Оксани. Підійшла. Дивиться)*. Оксана?

Ольга Данилівна. Вона...

Гафія *(якусь мить стоїть перед портретом. На обличчі хвилювання. Потім знову грубо)*. Ну й годі теревені розводити! Мені ніколи!

Ольга Данилівна. Геннадію, що робити?

Геннадій Лукич. Ви повинні зрозуміти: у нас зараз скрутне становище з грошима. Готуємось до весілля.

Гафія *(знову зирнула на портрет)*. Заміж виходить?

Ольга Данилівна. Цього літа. Місяців за два. Ми позакладали речі в ломбард. Бо треба ж! І для неї, і вам.

Гафія. Ломбард! Тож я вам і повірила! Ніби у вас немає капіталу на книжці!

Геннадій Лукич. Присягаюсь! У нас...

Ольга Данилівна. І за цей місяць я ж дала вам чималу суму!

Гафія. Так минув же місяць! Може, я й розходувала! Знаєте, яка зараз дорожнеча! У мене теж свої діла. Хата розвалюється. *(Глянула на «Кающуюся Магдалину»).* А це що у вас?

Ольга Данилівна. Картина «Марія Магдалина».

Геннадій Лукич. Жінка, яка багато грішила, а тепер кається.

Гафія. Диви! І ото, дурна, повзає на колінах? Перед ким кається? Перед богом?

Геннадій Лукич. Може, і перед богом. А може, перед власною совістю.

Гафія. Таке... *(Щось хвилину думає, потім знову грубо).* Ну, то як буде? Якщо у вас, кажете, нема, то я можу піти до неї, до Оксани. Хай вона пошукає!

Ольга Данилівна *(з жахом)* Що ви! Благаю вас! Що хоче — тільки не це! *(Виймає гроші, які їй приніс Тимофій Минович).* Візьміть.

Гафія *(хапає гроші).* Ну, от. А ви прикидалися, співали Лазаря! «Нема, нема!» А воно і є.

Дзвінок.

До вас?

Ольга Данилівна *(у розпачі).* Оксанка! З Вадимом!

Гафія *(раптом зніґилася).* Я піду.

Ольга Данилівна. Пізно... У кухню! Вам не треба зустрічатись!

Буквально виштовхує Гафію з кімнати.
Знову дзвінок.

Іду! Іду!

Поспішає в прихожу. Повертається разом з Оксаною і Вадимом.

Наші орлята прилетіли!

Оксана. Татко? Приїхав? *(Цілує).*

Вадим. З поверненням вас, Геннадію Лукичу!

Оксана. Ми так хороше погуляли. На катері по Дніпру! *(Виходить).*

Вадим. Погода — чудова!

Геннадій Лукич. Ви хочете сказати, льотна, Вадиме?

В а д и м. Ні, льотчик так уже не скаже. Бо ми літаємо за будь-якої погоди. Як добре, що ви приїхали! Я маю поговорити з вами про...

Входить О к с а н а. Вона вже встигла зазирнути у кухню.

О к с а н а. Що то за жінка у нас на кухні?

О л ь г а Д а н и л і в н а *(збентежено)*. Ти бачила? *(Виходить)*.

Г е н н а д і й Л у к и ч. То до мами.

О к с а н а *(сама до себе)*. Та сама жінка... Здається, я вже бачила її тут.

Г е н н а д і й Л у к и ч. Можливо. Їхні господарчі справи... Ви посидьте тут, молодята, а я... *(Виходить, явно розгубленій)*.

О к с а н а *(услід)*. Що з ними?

В а д и м. Тебе хвилює кожна дрібниця.

О к с а н а. А що, коли це не дрібниця? *(Раптом заспокоївшись)*. Ти розповідав про свого батька. Продовжуй.

В а д и м. Власне, я вже сказав усе. Не злітати в небо — це для нього було б те саме, що у художника відібрати пензлі. «Я і помру в небі»,— якось сказав він. Нещодавно я пролітав над тим місцем, де сталася катастрофа...

О к с а н а. Страшно було?

В а д и м. Думав про нього... Я розумію тата, Оксанко: адже мусить бути хтось перший, хто сяде в кабіну літака нової конструкції чи у міжпланетну ракету. Щоб випробувати їх. Ясна річ, той, хто сідає, не завжди сходить... Бо все це — кроки у незвідане, у таїну світу.

О к с а н а. Літаки, ракети... Все це таке небезпечне. Ти б міг обрати іншу професію, земну.

В а д и м. О ні! Стежка, якою йшов мій батько, буде моєю стежкою. І я не зійду з неї! Ти кажеш: небо, космос — це небезпечно. Спускайся на землю, Вадиме! А земля? Скільки загинуло на ній першопроходців! Тих, що штурмували полюси. Сєдов, Скотт, Нансен. Так було, і так буде, Оксано! Ніщо не спинить людину у її дерзаннях! Ні на землі, ні в небі! І це все абсолютно нормально! Вчені, лікарі, які винаходять нові ліки проти хвороб, випробовують їх і на собі. Трапляється — гинуть! А чим льотчик гірший за лікаря?

О к с а н а *(намагається звести цю розмову на жарт)*. Отже, мене чекає веселе життя: сидіти на землі й думати

про мандрування мого чоловіка по космосу, у міжпланетних просторах!

В а д и м *(так само жартівливо)*. Я не лишусь у боргу, Оксано, там я думатиму про тебе, про твої земні діла. Слухатиму твій концерт. Це ж так цікаво: сидіти в кабіні й чути з землі слова: «Виступає Оксана Дробот!» Ні, тоді ти вже будеш Оксана Журавко. *(Розгортає пакунок)*. Теж музика, але земна. *(Виймає пляшку вина)*. «Рожевий мускат». Масандра. Розіп'ємо сьогодні з твоїми батьками. Адже сьогодні я скажу їм про... як писалося в старих романах: «...він попросив руки їхньої дочки». Хоч ця рука вже й без цього моя... Чи не так, Оксанко?

О к с а н а. Звичайно, так, але ти все ж таки це зробиш. Так треба. Вони мусять благословити нас. Як у тих хороших старих романах. Чекай, я візьму наші келихи. *(Іде до серванта)*.

В а д и м *(наспівує)*.

Кришталева чара, срібнеє дно...
Пити чи не пити — все одно!

О к с а н а. А де ж вони? *(Переглядає все у серванті)*. Нема!.. І ваз мена! У чім річ? Мамо!

В а д и м. Не треба. Вип'ємо з простих чарок.

О к с а н а *(стоїть у роздумі)*. Куди ж вони могли подітись?

Входить О л ь г а Д а н и л і в н а. Обличчя її бліде, схвильоване.

О л ь г а Д а н и л і в н а. Ти мене кликала, Оксанко?

О к с а н а. Де наші келихи? Вадим приніс вино. Я хотіла. У такий урочистий момент — з кришталевих бокалів... А їх нема!

О л ь г а Д а н и л і в н а *(ще більш розгублено)*. Я не знаю.

О к с а н а. Три дні тому вони ще стояли в серванті.

О л ь г а Д а н и л і в н а. Не хвилюйся, Оксанко, знайдуться. А вино можна пити і з простих фужерів.

В а д и м. Я ж і кажу. Не обов'язково кришталь. *(Тримає пляшку в руці)*. А де ж Геннадій Лукич?

О л ь г а Д а н и л і в н а. Він зараз зайнятий.

В а д и м. Розумієте, я хотів сказати вам сьогодні про нас, про Оксанку... *(Відкриває пляшку)*.

О л ь г а Д а н и л і в н а. Так. Ми догадуємося. Але трохи пізніше. Піде ця жінка, і тоді. А тим часом, може б, ви з Оксанкою трохи ще погуляли? З півгодини, прошу.

Вадим *(розчарований, якщо не ображений. Ставить пляшку на стіл)*. Що ж, коли так... Пройдемось, Окса́нко!

Оксана *(тихо)*. Це та жінка, про яку я тобі говорила, Вадику. Вони щось від мене приховують.

Вадим *(сухо)*. Ходімо, Окса́нко, не будемо їм заважати.

Вадим і Оксана виходять.

Ольга Данилівна *(сама)*. Бачила її! Може, розмовляла? Треба, щоб вона зараз же йшла від нас. Гафіє!

Входять Гафія і Геннадій Лукич.

Вже можна! Ідіть. Швиденько! *(Відчиняє двері)*.

Гафія виходить. Раптом одразу ж повертається.

Гафія. Там...

Ольга Данилівна. Хто там?

Геннадій Лукич *(теж визирнув за двері)*. Тимофій Минович!

Ольга Данилівна. Повернувся!

Гафія. Сховайте мене! *(Притьмом тікає у кухню)*.

Ольга Данилівна. Що воно?

Входить Тимофій Минович.

Тимофій Минович. А ціпка-то я забув у вас? Як же чапати додому незапряженому? Ось і він!

Геннадій Лукич. І знову пішки?

Тимофій Минович Не біда. Я з ціпком — як на моторі. Можу дванадцять кілометрів видати за годину! От тільки боюсь, щоб дощик не захопив. *(Як і раніше, нишпорить очима по квартирі)*. Сонце сходило з-за хмар. Якщо у хмари і заходитиме — неодмінно дощик покропить. Піду на кухню, вип'ю водички.

Ольга Данилівна. Я вам принесу. *(Виходить)*.

Геннадій Лукич *(з робленим спокоєм)*. Ви все знаєте!

Тимофій Минович. Ще б! Стільки років під небом живу, щодня на нього дивлюся — дещо й помічаю. Та й від людей ось такі прикмети чував не раз.

Ольга Данилівна вносить склянку води.

Спасибі! І про ніч скажу: коли зірки мерехтять ледь-ледь помітно і на колір зеленуваті — чекай доброї днини.

А якщо помітиш — вечірня заграва жовтогаряча, а світанок густо-червоний, наче аж кривавий — неодмінно буде якась негода. Вітер, негода... Ваш батько, Данило Панасович це все знав. Тому й малював добре, правдиво.

Ольга Данилівна. І де у вас береться стільки енергії? Вам би вже й відпочити од всіх ваших земних трудов. Полежати у затінку під яблунею на травичці. Літа ж які!

Тимофій Минович. Е, дорога Ольго Данилівно, наш брат селянин відпочине не на землі, а вже як у землю ляже. Поки носять ноги — роби! Та я без роботи, мабуть, і не зміг би. Ей, за тиждень дав би дуба. Еге, бачу, картину відкрили!

Ольга Данилівна. Закінчила я роботу, Тимофію Миновичу. Днів за три привеземо її у ваш музей.

Тимофій Минович *(іде до мольберта, милується картиною)*. Ти диви! Знову як жива! І вода тече, і верби наче аж хилитаються! Ну ви ж і майстер, Ольго Данилівно! Сказано, яблуко від яблуні не далеко падає. Унаслідували талант вашого батька. Це ж, мабуть, цікаво було — працювати над картиною, яку малював рідний батько?

Ольга Данилівна. Признаюсь, працювала з особливим почуттям. Боялася. А раптом... Навіть руки тремтіли. Найкращий хірург не згодиться робити операцію своєму батькові чи рідній дитині.

Тимофій Минович. Розумно сказано.

Геннадій Лукич *(теж дивиться на картину)*. Твоя операція вдалася, Ольго! Чудово! Я люблю цю картину. Йшов дорогами війни — і всюди зі мною була вона. Ніс у своєму серці цей «Вечір над ставом». Там ця картина була мені вже не просто вдало написаним полотном художника: для мене це була вся Україна, її краса, яку тоді топтав чобіт чужинця. Яке щастя, що все те в далекому минулому.

Тимофій Минович. Далеке, але ще таке болюче... *(Підводиться)*. Значить, не заходила до вас та жінка? Ну що ж, почимчикую додому. Ага, забув! Проханнячко до вас: привезете картину — візьміть з собою Оксанку! У нашому Вечірньому Куті в школі вечір. Нові кадри випускаємо! Концерт для учнів даємо. Може б, Оксанка програла людям на скрипці?

Ольга Данилівна. А чому ж! Я попрошу її.

Геннадій Лукич. Приїдемо з Оксанкою.

Тимофій Минович. Ну от тепер, здається, все. О'кей! Хелло! *(Виходить, чимсь трохи невдоволений).*

Ольга Данилівна *(вслід).* Все життя в труді.

Геннадій Лукич. На ньому мозолів більше, ніж тіла. *(Тихо).* Він шукав її! Чого б це? Випусти.

Ольга Данилівна іде на кухню. Повертається з Гафією.

Гафія *(люто).* Ну й говорун! Сиджу на тій кухні, наче в тюрмі!

Геннадій Лукич. Ми тут... Скажіть, чому ви ніби боїтесь цієї людини?

Гафія. Гафійка нічого не боїться!

Ольга Данилівна. Ви знаєте його?

Гафія. Може, й знаю. А може, й ні. Вам яке діло? Випустіть мене!

Ольга Данилівна *(одчиняє двері).* Прошу.

Гафія. Щасливо зоставатись! *(Виходить).*

Ольга Данилівна *(вслід).* Ідіть здорові... *(Знесилено сідає на канапу).* Я більше не можу! Добре, що ти приїхав, Геннадію. *(Схиляється до нього на руки).*

Геннадій Лукич *(ніжно гладить волосся дружини).* Мабуть, пізно приїхав, Олю.

Ольга Данилівна. Як же нам тепер? Що робити?

Геннадій Лукич. Заспокойся. Якось буде. Напишу друзям. Позичу в них. Допоможуть!

Ольга Данилівна. А далі? Що буде далі?

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Сад біля вечірньокутівського народного музею. Абрикоси, кислаті яблуні. Тут і кущі троянд у цвіту, і калина; в центрі — затишна верба, під якою мармурова скульптура — мати з дитям на руках. Біля кожного дерева чи куща — акуратна табличка, чи повішена на гілку, чи уткнута в землю.

В глибині парку біліють стіни музею.

У вітах дерев чути журливу пісню іволги.

Входять Гафія і Кулага.

Гафія. Нема нікого. Сідаємо.

Обоє сідають на лавці.

Кулага. У вас тут красиво. Як у дендрарії. Едем! Ці дерева ти садила?

Гафія *(сердито)*. Ні. Наші люди без мене таке воздвигли. Приїхала — села не впізнала. Все мій дядько Тимофій орудує! Старий уже, не при владі, а його тут усі слухаються. Це ж він і на роботу тебе в артілі пристроїв.

Кулага. Робота! Вози кислу капусту, грузи у вагони!

Гафія. А тобі б тільки командувати! Пороби й грузчиком!

Кулага. Завезла мене сюди! Ніяких перспектив... Ніякого простору моїй індивідуальності.

Гафія. Козак не зразу отаманом стає. *(Розгортає пакунок)*. На, перекуси. Може, повеселішаєш.

Кулага *(враз пожвавився, побачивши їжу. Дістає звідкілясь білосніжну серветку і запинається нею)*. Але слово «перекуси» виправдовує своє милозвучіє і смисл, коли є що закушувати.

Гафія. Горе моє... На! *(Витягає пляшку, наливає склянку)*. Пий. *(Решту ховає)*.

К у л а г а. А ти?

Г а ф і я. Обійдусь.

К у л а г а. Шкода. Люблю в цьому ділі колективізм. А втім, можу і індивідуально. *(П'є)*. Сьогодні щедра! Чи не іменинниця?

Г а ф і я. Інше в мене...

К у л а г а *(випив, з апетитом закушує)*. Бачу, знову розбагатіла?

Г а ф і я. А тобі що?

К у л а г а. Нічого... Вивчаю тебе. Як об'єкт! Помічаю, знайшла собі якусь золоту жилу? Те, про що я мріяв! І мовчиш! Тримаєш у секреті? Про все мовчиш! От ми живемо сумєсно вже місяць, а ти про себе — ні слова. А може, я інтересуюсь твоєю біографією?

Г а ф і я. А яка в мене біографія? Скиталася по світах — і все.

К у л а г а *(їсть)*. І чого то?

Г а ф і я. Чого, чого! А втім, хоч — слухай. Я ще зовсім малою була, як почали у нас вигонити куркулів. Геть з села! Наш покійний батечко у тій політиці розтерявся. Якось на зборах сказав щось за дядька Тимофія — куркулі й спалили нашу хату. Хоч батько і не був ні в яких активістах.

К у л а г а *(філософськи)*. Класова боротьба! Ліс рубають — тріски летять.

Г а ф і я. Дак наш батечко з того горя почав чевріти. Все по леваді ходив, стогнав та приказував: «Кому я продам свою досаду?» Так і помер, не знайшовши покупця на своє горе.

К у л а г а. Ти й пам'ятаєш! Тобі ж було тоді...

Г а ф і я. Три роки. А перед війною преставилася і моя матінка. А тут гітлерівці... Захомутали мене, чотирнадцятилітню, вивезли в ту їхню Германію. Сама не знаю, як живою з тієї каторги повернулася. І якою повернулася!

К у л а г а. Ясно! Заміж вийшла?

Г а ф і я. А хто мене таку візьме? І де ті женихи були після війни?

К у л а г а *(їсть)*. Логічно.

Г а ф і я. Дядько Тиміш з фронту повернувся — тоді в нас був за голову. З людей ось так требував! Іди, роби, ори, сій! Самі не їмо — зерно в землю кидаємо. Погнав і мене в ланку: «Пахай на коровах!» У селі тоді таке було!

Хоч сама в плуга впрягайся! Ні шкапини, ні тракторчини... Та на гебіт мені таке здалося! А тут якраз кличуть на Сахалін. Грубі гроші обіцяли... Я й завербувалася. Їхала на той Сахалін морем. Як почало мене хитати! Спасу нема! Упала на палубу, кричу: «Не хочу! Розвербуйте мене!» Еге, пізно! Пробула там кілька років. Там зійшлася з одним баламутом.

К у л а г а. Одружилася?

Г а ф і я. Ага! Бери у дві жмені! Кажу йому: «У нас дитина буде» А він як залютує: «Забрюхатіла, гадська душа!» Це так на мене.

К у л а г а. Підлий суб'єкт!

Г а ф і я. Трохи не вдарила його лопатою по мармизі! Повернулася у свої краї. Тут і народила... А люди на глум беруть. Ще б! Дитя ж моє — самосійка!

К у л а г а. Слово лінгвістичне. Зв'язало руки?

Г а ф і я. А я їх швидко собі розв'язала. У місто! До обласних ясел! Поклала на ганок... Хай держава доглядає!

К у л а г а. Ідейно! Хоч і не зовсім морально.

Г а ф і я. А йди ти собі з своїми моралями! Грамотний найшовся! На себе глянь! Якесь шатало-мотало!

К у л а г а. Ну-ну! Я не звик, щоб мене... Я людина інтелігентна!

Г а ф і я *(не слухає)*. І знову подалася. В Норільськ. Зійшлася й там з якимсь. На тебе схожий, з інтеліґенції. Артист. Уві сні йому все якісь дездемони ввижалися. Кричить — і душить мене. Цього я покинула. Був він якийсь макоцвєтний. Не мужчинського характеру. Отак з мене воду варив! «Ти пе так гудзика пришила, ти не такий борщ зварила! Ти довго спиш, ти ледача». А це ж мені як вухналь ув око! Я хоч і гуляща, бродяга, а руки у мене не якісь немочні! До всякої роботи беручка! Чи то в мене змалку, чи бауери в полоні вишколили. Щоб мені хтось отаке мнявкав? Помикав мною? Та на гебіт ти мені такий, здався! Спідницю у вузол — і гайда! Тепер же по всьому світу пошесть пішла — одне з одним розходяться. Пішла з того Норільська. Шукай мене судом! Стільки років по світу тинялася! Всю свою молодість і здоров'я порозносила. Дитину згадала... Жалко стало. Ну й потарабанила сюди знову. У свій Вечірній Кут. І на тобі! У дорозі на тебе патрапила! Ось такого!

К у л а г а *(їсть)*. То їсть, якого?

Г а ф і я. Обличчя пташине, шия довга, як у вужа. Весь залоєний... Єй, ти мені нагадуєш курку-голошийку!

К у л а г а. Ну, це вже занадто! Я протестую! Могла й забракувати мене!

Г а ф і я *(зітхнувши)*. Пізно мені бракувати... Є люди-свистуни: ти, мабуть, з їхньої породи?

К у л а г а. Та як ти смієш? Чого прискіпалася? Я... Та може, я й без того найнещасніша людина на світі! Я по своїм талантам міг би таким заправлять! А довелося... Кисла капуста! *(З люттю)*. Все життя у затінку! Підбираю крихти з столу жизні! А мені б тягти ось такими шматками! Мчати по світу у «Волзі»! А я плентаюсь по ньому в задку грузовика! Петляю вузенькими кривими доріжками повз великі дороги. Не для мене вони... Так і проживаю своє життя, ніким не помічений.

Г а ф і я. Нещасний, не визнаний! І чого ти так багато їси?

К у л а г а. Живу для бренного тіла. Посудина моя, сиріч живіт, зовні наче і малогабаритна, а требує наполнення.

Г а ф і я. Отож-бо й є. Протух горілкою і часником. Доїдай!

К у л а г а. Мерсі. І кориш, і припрошуєш.

Г а ф і я. А що маю робити? Живемо ж...

К у л а г а *(їсть)*. Повернулася в село... А що людям про дитину?

Г а ф і я. Сказала, що вона померла. Там, у моїх странствуваннях.

К у л а г а. Гм... Як у Льва Толстого «Живий труп». Драма на шість дій.

Г а ф і я. Але ти про це...

К у л а г а. Ясно. Тоді повідай і другу таємницю: звідкіль береш гроші?

Г а ф і я. Треба ж... Хата он яка. Скільки років не мазана. Вітер висвистує. Ще, гляди, втечеш з такої квартири!

К у л а г а *(тоскно)*. Куди тікати! Це, мабуть, мій останній причал. А хата — то пусте. Аби було в хаті. *(Їсть)*.

Г а ф і я. Раз вже спарувалися, то треба ж десь жити.

К у л а г а. Ідейно! Бачу, у нас в обох всяке баламутство з голови вивітрилося. Ну-ну, розказуй про свою золоту жилу! Де береш?

Г а ф і я. Сказати? *(Роздумує)*. А що, й скажу! Дочку я знайшла...

К у л а г а. Оту саму? Цікаво!..

Г а ф і я. Допомагає. Ось глянь. *(Показує пачку грошей)*.

К у л а г а. Ситуація.

Г а ф і я *(гордо)*. Музикантша! Грає на скрипці.

К у л а г а. І давно це?

Г а ф і я. Зразу ж як приїхала.

К у л а г а. І мовчиш!

Г а ф і я. А що ти — піп, щоб я тобі у всьому сповідалася? Коли б оце не найшло на мене, може б, і довіку не сказала. Що? Дядько Тимофій? Сюди йде! Ходімо! *(Збирає наїдки)*.

Гафія з Кулагою виходять.
По паузі входять Т и м о ф і й М и н о в и ч і В а д и м.

В а д и м. Красиве у вас село! І люди, бачу, живуть заможно! На кожній хаті — телевізійна антена! А клуб? Красота! Навіть свій музей маєте!

Т и м о ф і й М и н о в и ч. Живемо, як і всі тепер живуть по селах. А колись було... Бодай не згадувати. *(Глянув на квіти в руках Вадима)*. Оксані?

В а д и м. Вгадали.

Т и м о ф і й М и н о в и ч. Любиш дівчину?

В а д и м. Люблю! Тимофію Миновичу, ви багато прожили на світі, скажіть, як збудувати сімейне щастя? Хочу, щоб у нас з Оксаною було все красиво. У чому ключ злагоди? Справжнього чистого життя?

Т и м о ф і й М и н о в и ч. Як тобі сказати... Ми з покійною Софією шукали його в правді. Ага, треба чесно жити. Перша брехня — і це вже перший нелад у сім'ї. А ще... Треба, Вадиме, жити з усмішкою на устах.

В а д и м. Слухаю вас.

Т и м о ф і й М и н о в и ч. Чого людина сміється? Гадаєш, від лоскоту? Ні, від радості. Дуже корисна це штука — сміх! Від нього люди товщають. А котрі товсті — ті худнуть. Бо як сміються, то трясуться. Вроді як фізкультура, тілесний променаж. Воно корисно і старим і молодим.

В а д и м. Я з вами — без жартів, по-серйозному, а ви...

Т и м о ф і й М и н о в и ч. І я по-серйозному, не вигадую; яке б не було в мене горе — посміхнусь — і на душі стає легше. Старі люди казали: краще з сміхом жити, ніж

із сльозами. Мій батько ходив до пана найматися. Той і питає: «А сміятися вмієш?» — «Вмію». — «Ну, беру тебе на роботу. Бо хто сміється — більше зробить».

Вадим. Чортів пан!

Тимофій Минович. У святому писанії сказано, що бог відрізнив людину від скотини тим, що дав їй розум. Підправлю бога: і сміх! Бо скажіть, хто з живих істот уміє сміятися, крім людини?

Вадим. Цікаво! А я дивлюся на вас — не сказав би, що ви в такій дружбі зі сміхом. Обличчя у вас, можна сказати, драматичне. Навіть сердите.

Тимофій Минович. Справді? Це мене лектор, мабуть, розстроїв.

Вадим. Який лектор? Чому?

Тимофій Минович. Он, посунув з села. Вийшов на трибуну дрібнесенький чоловічок, без усякого тобі авторитету! Бублик жує, щось шамотить. Не слова — клочча. І не своє — все позичене. Цитата на цитаті. Нічого свіжого. Я й не витримав: «А чи не могли б ви, товаришу лектор, оте все, що тут говорили, розказати своїми словами?» Люди в регіт. Ну, ото він і розсердився. Сміх — це така штука, що й убити може! Мов куля! А де ж це всі ваші?

Вадим. Мають приїхати автобусом.

Тимофій Минович *(тихо)*. Скажи, Вадиме, не приходила до них яка жінка?

Вадим. А як ви знаєте? І чому вас цікавить?

Тимофій Минович. З нашого села вона. Блудяга.

Вадим. Не помічав.

Тимофій Минович. Але про це... Он їде автобус. Напевне, ваші. Твоя Оксана! Ходімо зустрінемо.

Виходять.
Пауза.
Входять Гафія і Кулага.

Кулага. Може, дозволиш закінчити трапезу? *(Простягає склянку)*. Влий ще!

Гафія. Ну-ну! Досить!

Кулага. Хочу за твою дочку.

Гафія *(тоскно)*. За мою дочку... *(Наливає)*. Пий!

Кулага *(знову запинається своєю білосніжною серветкою)*. Значить, я вгадав: маєш свою золоту жилу. Те, про що я тільки мрію! *(Випиває)*. Літератури на цю

тему перечитав — цілий чемодан! От, був у Америці такий суб'єкт: дав об'яву в газетах: «Висилаю за півдолара апарат, за допомогою якого можна писати без пера і чорнила». Американці люблять такі штучки! Клюнули на об'яву! Засипали того суб'єкта переказами! Зібрав, подлець, за місяць тридцять тисяч капіталу!

Г а ф і я. Тю!

К у л а г а. І вислав усім олівець ціною в один пенс!

Г а ф і я. Судили його?

К у л а г а. Ні. Все було правильно! Адже апарат, яким можна писати без пера і чорнила,— це і є олівець! А то ще було з одним касиром театру. Він...

Г а ф і я. Годі! Чула! Всьому селу патякаєш про свої золоті жили!

К у л а г а. Бо вони, ці жили, є і в нас. *(Мрійно).* От би влаштуватися прибиральником на столичний стадіон.

Г а ф і я. Велике щастя! Зарплатня — сімдесят карбованців!

К у л а г а. Ти наївна! А приварок? Після кожного матчу на стадіоні збирають десять тисяч, а то й більше порожніх пляшок! Болільник вип'є ситро чи пиво, а пляшку — під сидіння! Зібрав — і маєш тисячу, а то й більше! Один такий прибиральник за сезон придбав собі «Волгу» і дачу.

Г а ф і я. Дача! З пляшок? І таке вигадаєш!

К у л а г а. Зібрав же він їх тисяч сто!

Г а ф і я *(тривожно).* А ти нудишся тут на квашеній капусті! Хапай і собі!

К у л а г а. Гадаєш, так легко туди влізти? А поки об'явиться вакансія, гляди, держава прибере те діло до своїх рук. Що говорить: родився не під фортуною. Вози, Максиме, бочки на Воркуту. Постачай Заполяр'я вітамінами! *(По паузі).* Кинувся на спортлото. А раптом тут знайду свою золоту жилу? І не щастить! Вгадую одну цифру! А треба шість! Ну, розкажи докладніше про дочку. Де ж вона зараз?

Г а ф і я. Тобі б усе знати! Живе тут в одних. Як їхня. Наче люди заможні, при грошах. Не скупляться. Дуже бояться, щоб я не об'явилася дочці, не сказала, хто я. Ну, я й тягну з них. То сотню, а то й дві. За мовчання.

К у л а г а *(вражений).* Гм, да... Ось як! І ти пішла на таке?

Г а ф і я. А що?

К у л а г а. Літературно це зветься шантаж!

Г а ф і я. А на гебіт мені твоя література! І ти мені тут не дуже! Ото їздиш з капустою, може, й сам шарамижничаєш!

К у л а г а. Неправда! Я людина чесна. Та хоч би що й було... То ж капуста! А тут — рідна дочка.

Г а ф і я *(з болем)*. Чия дочка? Доїдай!

К у л а г а *(їсть)*. Ти сьогодні така щедра та ласкава. Кажеш, дочка? Дає гроші? Хм... Бачила її?

Г а ф і я *(з болем)*. На патреті.

К у л а г а. Сказано, жизнь і ці її перипетії. Сиріч комбінації. Дуже складні. А втім, у мене теж... *(Раптом похнюпився)*.

Г а ф і я. Чого носа повісив?

К у л а г а. Гафіє, скажи, що таке — тоска, сиріч нудьга?

Г а ф і я. Годі! Філософ з яловою головою.

К у л а г а *(мрійно)*. Найбільше золота — в океанах. Достобіса! Почистити б океани! І роздати людям. На кожного прийшлося б пудів по сто! Ось де щастя!

Г а ф і я. Дядько Тимофій каже, людське щастя не в золоті. І не в океанах воно! На землі. Хліб! А ти... Одне слово, торохтій. І де ти взявся на мою голову?

К у л а г а. Невже шкодуєш? Та я ж... Я тебе не дездемоною, як отой пришелепуватий. Я до тебе з ласкою.

Г а ф і я. Ваша ласка! Коли є запаска. Всі однакові! Всіх би вас на бантину!

К у л а г а. І коли вже твоє серце подобрішає? *(По паузі)*. Маєш дармові гроші — позичила б мені на спортлото. А раптом вгадаю, розбагатію?

Г а ф і я. Овва! Дурне діло! Не дам!

К у л а г а. Ну ти ж і жорстока. І зі мною, і з людьми. У селі про тебе таке говорять...

Г а ф і я *(люто)*. Язик без кісток! А ти що? Роззявив рота і слухаєш? Нема щоб заступитися! Куроший ка! *(Прислухається)*. Знову йдуть! Що-о? *(Засуєтилася)*. Вони! Ті! І з ними... Ану, мотай звідсіль. *(Хапає Кулагу за рукав і силоміць виштовхує; озираючись, теж виходить)*.

Входять О л ь г а Д а н и л і в н а, Г е н н а д і й Л у к и ч, Т и м о ф і й М и н о в и ч, а за ними — О к с а н а і В а д и м.

Г е н н а д і й Л у к и ч. Їхали автобусом, вашими полями милувалися. Хороші!

В а д и м *(дає квіти Оксані)*. Зібрав он там, на кручах.

Оксана. Спасибі, Вадику.

Геннадій Лукич. Все тягнеться вгору, соками наливається. Буде у вас врожай!

Тимофій Минович. Та так, наче буде. Їстиме планета хліб!

Геннадій Лукич. А ви все — у «мирових масштабах»!

Тимофій Минович. Аякже! Скільки того святого хліба нашого потрібно державі! Своїх людей вже, мабуть, чверть мільярда... А ще ж і про сусідів треба подумати. Теперечки хліб робить велику політику: більшу, ніж всяке там золото, капітали. Він завжди у нас в думці... Просиш йому і води, і тепла, і всього в міру.

Оксана *(оглядає сад)*. Як тут затишно!

Геннадій Лукич. Сад Тимофій Минович розвів завидний.

Тимофій Минович. Років п'ятнадцять тому тут був пустир. Голе місце. Ну, ми й вирішили засадити ці пустопорожні землі. Хай у нашому Вечірньому Куті зашумить сад.

Оксана *(читає таблички)*. Що? Вадиме! Глянь, цю яблуню посадив Остап Вишня!

Тимофій Минович. Ага, він.

Вадим. А на цій абрикосі напис: «Юрій Гагарін».

Геннадій Лукич *(теж читає табличку)*. Амосов, наш знаменитий хірург!

Тимофій Минович. Ми садили цей сад, так би мовити, з ідеєю! Село ж наше від обласного центру — рукою подати. Хто туди приїде — ми його сюди, у наш Вечірній Кут! Ласкаво просимо! Лопатку в руки — садіть деревце. Ну от... А це — верба Тараса Григоровича, дорогого нашого Кобзаря. Сільські комсомольці їздили на Каспій, у форт, де він на засланні посадив вербу. І зараз росте! Я їм наказав: будь-що привезіть з тієї верби хоч одну гілочку. І хлопці привезли. Бачте — прижилася! Он яка! Скажу вам, у нашому селі все добре приживається.

Ольга Данилівна. Бо все це зроблено добрими людськими руками.

Геннадій Лукич. І серцем. Таке диво не виросло б, коли б його не зігріло тепло людського серця.

Тимофій Минович. Це так, трудимось! На прикрасу рідного села.

Ольга Данилівна. Пройдусь до вашого музею.

Як ви там повісили реставрований «Вечір над ставом»? *(Виходить).*

Геннадій Лукич. Ага, поглянь. Я б теж, але... Хочу з Тимофієм Миновичем... Оксанко, ти б пройшлася з Вадимом до ставу. Дуже красиво там!

Оксана *(допитливо дивиться на батька).* Секрети? Пройдемося, Вадику!

Вадим теж пильно подивився на Геннадія Лукича. Мовчки виходять.

Тимофій Минович. Бачу, хочете щось мені сказати.

Геннадій Лукич. Вгадали. Не знаю, з чого й почати, як пояснити. Одно слово, тих грошей, які ми у вас...

Тимофій Минович. Уже нема?

Геннадій Лукич. Признаюсь, нема. Самі знаєте, у нас весілля.

Тимофій Минович. Чи тільки весілля?

Геннадій Лукич *(насторожився).* А що?

Тимофій Минович. Нічого не знаю. Скільки вам ще?

Геннадій Лукич. Теж карбованців триста.

Тимофій Минович *(після паузи).* Можу дати. Маю трохи на старість. Живу сам, нема на кого витрачати зароблену копійку. А все ж хочу вас спитати: для чого вам стільки грошей? Ні, ні, ви не крийтеся. Давно стежу за вами. Приглядаюся. І міркую... Геннадію Лукичу, у вас щось є. Не таїться, скажіть. Якщо вважаєте мене за друга. Що трапилось? Мовчите? Даремно, кажуть, розділене горе — це вже півгоря.

Геннадій Лукич *(з болем).* Не випитуй мене, Тимофію Миновичу.

Тимофій Минович. Бачу, щось є. Секретне?

Геннадій Лукич. Наша велика сімейна таємниця.

Тимофій Минович. Що ж, тоді!...

Геннадій Лукич. Але я скажу вам. Одкриюсь. Бо далі не можу. Тільки, щоб моя Оля...

Тимофій Минович. Тоді, мабуть, справді, щось дуже серйозне, коли від дружини криєтесь. Так було і в мене. Бува, чарку надумаюсь вихилити — обов'язково щось збрешу, щоб моя покійна Софія не догадалася. Але даремно, все їй було відомо. По запаху розпізнавала, у

якій чайній був, з ким пив і скільки випив. Ну то що ж воно у вас?

Геннадій Лукич. Розумієте... З чого ж почати? *(Рішуче)*. Оксана не рідна дочка нам.

Тимофій Минович. Ось що!

Геннадій Лукич. Ольга не мала дітей. Позбавлені ми були цієї радості. І вона мучилась, і я... Ну й вирішили взяти дитину з дитячого будинку.

Тимофій Минович. Так.

Геннадій Лукич. Виростили її, вивчили. А тепер зовсім несподівано об'явилася мати нашої Оксанки!

Тимофій Минович *(різко)*. З нашого Вечірнього Кута? Гафія?

Геннадій Лукич *(вражений)*. А ви звідки знаєте?

Тимофій Минович. Знаю.

Геннадій Лукич. Може, вона щось говорила?

Тимофій Минович. Ні. Сам дізнався.

Геннадій Лукич. Тоді мені легше буде про все вам говорити. Почала приходити...

Тимофій Минович. Що ж вона хоче? Які претензії? Забрати дочку?

Геннадій Лукич. Що ви! Для нас це був би такий удар! Ми ж її... З маленьких літ... І вона ж нічого не знає. Нас з Ольгою вважає за батька і матір. І любить нас! Та може, Оксанка, коли б узнала про це, і не пішла б від нас?!

Тимофій Минович. Воно так, людина вже доросла. Сама у всьому може розібратися. Так що ж Гафія?

Геннадій Лукич. На наше щастя, вона приходить не по дочку.

Тимофій Минович. Тоді чого ж?

Геннадій Лукич. Їй гроші потрібні.

Тимофій Минович *(обурено)*. Що-о?

Геннадій Лукич. Може, вам і неприємно це слухати, людина ж з вашого села...

Тимофій Минович *(суворо)*. Говоріть усе. Начистоту!

Геннадій Лукич. Що ж, почав — мушу кінчати. Вже кілька разів приходила. Візьме сотню-другу і...

Тимофій Минович. Говоріть! Говоріть!

Геннадій Лукич. Ну, грошей у нас таких... Довелося дещо продати. Позакладали в ломбард.

Тимофій Минович. Говоріть!

Геннадій Лукич. Даємо їй, аби мовчала. Не хочемо, щоб Оксана взнала правду. Навіщо каламутити юну душу? Ми бережемо її спокій. Та ще зараз! Кінчає консерваторію. І шлюб бере. Ми згодні все віддати, аби лише вберегти її від зайвих хвилювань. Ось тому й вибилися з бюджету. Позичаємо. Ті гроші, що ви принесли, ми в той же день змушені були їй... *(Подивився на Тимофія Миновича)*. Ви так хвилюєтесь! Благаю, не треба говорити з нею. Характер у неї якийсь здичавілий. Щоб...

Тимофій Минович *(суворо)*. Ні, говоритиму! Гафія — з роду Ятруків!

Геннадій Лукич. Що?

Тимофій Минович. Ага, дочка мого брата. Моя небога.

Геннадій Лукич. Не знав. Я б тоді й не починав.

Тимофій Минович. Облиште! Це добре, що сказали правду. Я не дозволю їй ганьбити наш чесний рід!

Геннадій Лукич. Прошу вас... Шкодую, що сказав.

Тимофій Минович. Не хвилюйтесь, ваша Оксана нічого не знатиме. Спасибі, що допомогли нам з музеєм. Ідьте додому спокійні.

Геннадій Лукич. Але ж... Оксанка лишається тут на концерт. Може, не треба? А раптом Гафія...

Тимофій Минович. Я цього не допущу.

Виходять.
На лавці лишається папка Геннадія Лукича.
Пауза.

Ольга Данилівна *(входить)*. Геннадію! А де ж вони? Геннадію! Його папка...

З'являється Кулага.

Кулага. Когось зволите гукати, дамочко?

Ольга Данилівна. Шукаю чоловіка.

Кулага. Сиріч супруга. Не бачив тут нікого з людей мужеського полу. А скажіть, він у вас питущий?

Ольга Данилівна. Як це? *(Набік)*. Здається, п'яний.

Кулага. Я на той предмет, де його шукати. Якщо питущий — он за рогом буфет. Може, зайшов з ким строїти. Це у нас, дамочко, так називається купити півлітра на трьох... Я оце, даруйте, тричі строїв.

Ольга Данилівна. Та бачу.

Кулага. Що? Хіба по мені видно? *(Набік)*. Що ж тоді скаже мені Гафія? Я, дамочко, наче з вами культурно, по-інтелігентному. Вивчав колись таку книгу: «Правила культурного поведенія в обществе». Думав навіть на цю тему дисертацію... Мені з усякою образованою дамою культурно поговорити — раз і... Хочете, по-французькому — можу! Пренепляс біля нас... Сіль ву пле...

Входять Геннадій Лукич і Тимофій Минович.

Геннадій Лукич *(бере папку)*. Так і є! Тут лишив! Мабуть, уже починається склероз. А-а... Ольго!

Ольга Данилівна *(до Тимофія Миновича)*. Експонати в музеї розміщені як слід. Кімната, де висять картини, світла. А де ж наші молодята?

Тимофій Минович. Оксана з Вадимом на ставку. Милуються нашими вербами.

Геннадій Лукич. Пройдемо до них, Олю?

Геннадій Лукич і Ольга Данилівна виходять.

Тимофій Минович. Кулага! Іди до мене!

Кулага. Що значить «Кулага»? Не люблю фамільярностей! У мене є ім'я і по батькові. Максим Антонович!

Тимофій Минович. Заслужиш — зватиму і по батькові. А зараз... *(Суворо)*. Об'ясни, хто ти?

Кулага. Тобто як? Знову заповняти анкету? Я вже мав цю радість.

Тимофій Минович. Не анкету. Нутро своє викладуй... Хто ти є?

Кулага. Не збагну. Маєте на увазі мою професію? Я тут, дійсно, працюю не по своєму профілю. Я — лінгвіст.

Тимофій Минович. Що воно?

Кулага. Така гуманітарна наука. Сім років готував дисертацію на тему: «Вплив вилучення літер «ять» і «фіта» на розвиток літературної мови».

Тимофій Минович. Ну і як?

Кулага. Перед самим захистом сказали, що така наукова праця нікому не потрібна.

Тимофій Минович. Ось так.

Кулага. Навіть висміяли. Ну, з того і почалося моє

падіння. Я затоскував... Потягло на алкоголь і надмірне вживання їжі.

Тимофій Минович. Такий твій диплом... Правильно тебе на кислу капусту поставили. Та я не про те: чому ходиш по селу, наче тебе вчора з тюрми випустили?

Кулага. Ви про мій туалет? Буржуазна умовність. Я вище цього!

Тимофій Минович. Якийсь ти безрадісний.

Кулага. А може, в мене сидить тоска? *(З надривом, проте гордо)*. Може, нудно мені на цьому світі!

Тимофій Минович. Хто нудить світом, має порожню душу.

Кулага *(заправляє висмикнуту сорочку)*. І ви мені в душу не залазьте! Не дозволю!

Тимофій Минович. А мені туди нічого лізти. Розкусив тебе. Весь як на долоні. Бачу, ти з отих, які знають у житті три речі і без них не можуть жити: сніданок, обід і вечерю...

Кулага. Ви помиляєтесь: я прагну і духовної пищі. Але...

Тимофій Минович *(різко)*. Твоя пища! Скажи, це ти навчаєш Гафію тягти з людей гроші?

Кулага. Я? Гроші? Які, то їсть, гроші? А-а... Вже й вам відомо? Присягаюсь, я тут ні при чому. Це вона... Знайшла собі золоту жилу у вигляді власної дочки.

Тимофій Минович. Бачу, знаєш...

Кулага. Якже, супруги. Я вказував Гафії на аморальність совершаємого. Слово честі!

Тимофій Минович. Твоє слово... А втім, вірю. *(Сам до себе)*. Значить, сама... Думав, цей її направляє. *(До Кулаги)*. Про все, що ми тут говорили, ні слова.

Кулага. Ясно! Виконаю, як наказ.

Тимофій Минович. Он пішла Гафія. Наздожени. Хочу з нею... Ну, швидко!

Кулага побіг.

Суб'єкт! З отих пролетарів, що пишуть в анкетах «син трудящогося». А самі за холодну воду не візьмуться. *(У роздумі)*. Бачу, не він. Сама...

Входить Гафія.

Гафія. Кликали?

Тимофій Минович. Здрастуй, небого! Хочу погомоніти з тобою.

Гафія. А про що гомоніти? Ви слово скажете — наче сіллю у вічі жбурнете.

Тимофій Минович. Коли про солоне говориш, то й слова солоні. Ех, Гафійко! Шолудива голова! Пірнула з села, зрадила землю...

Гафія. А що я бачила на тій вашій землі? Згадайте, на яку роботу мене поставили, як повернулася з Германії! Тягай плуга, впрягайся до корів! Де найтяжче — ставай, небого!

Тимофій Минович. Людям треба було показати приклад. А хто покаже? Ми з тобою! Бачила, що ті гери з селом зробили? Треба було очищати землю від гиді. За нас цього ніхто б не зробив.

Гафія. Жінки — як скотина. Коли б ви знали, як вас кляли!

Тимофій Минович. А зараз спасибі кажуть. Тоді було так не тільки в селах. А на шахтах? Хто вугілля добував? Жінки!

Гафія. А що я? До робочого класу приписалася.

Тимофій Минович *(іронічно)*. Робочий клас! Курили-мандрили! Ну й що ти знайшла там? Славу?

Гафія мовчить.

Втекла і з Курил, як ото від нас тікала. Тільки й того, що шминдрика привезла! Смішний, як утроє бублик! Якийсь обжужелений інтелігент!

Гафія. Який є. Пізно мені вже перебирати. Нажену його — чи другий хто знайдеться? Гадаєте, легко самій світом нудити? Та я...

Тимофій Минович *(з жалем)*. Бачу, важко тобі.

Гафія *(раптом стає лютою)*. І ви мені, дядьку Тимофію, не шматуйте серця! Сама собі раду дам! Бо, єй, розгнівите мене.

Тимофій Минович. На твій гнів ще не городжений хліб! На дядька кричиш? Розгадючилася... А втім, пробач, може, я й неправий. Вмішався у твоє сімейне життя, як середа в тиждень. Твоє діло. Живи з своїм приблудою.

Гафія. І чого ви так не любите людей?

Тимофій Минович *(ображений)*. Це я не люблю

людей? *(Стримується)*. Помиляєшся: людей я люблю, а от недолюдків...

Гафія *(їдко)*. У нас був собака. Такий злий, що поліно кусав.

Тимофій Минович. Спасибі. Та що твій собака! Я, коли мене розізлять, то й собаку вкушу! Так що стережись мене! Не роздражай! Я теж запсихувати можу. Навіть ударити можу! За правду! Слово тобі зараз скажу таке...

Гафія. А вони мені, слова ваші, як пугою по воді.

Тимофій Минович. Ох і уговтало ж тебе твоє бурлацьке життя! Чула, що люди на селі про тебе...

Гафія *(чи то з викликом, чи з притамованим болем)*. Знаю! «Гуляща! Приїхала в село з якимсь заблудою!» Чужою мене кличуть! А яка ж я чужа?

Тимофій Минович *(зітхнув)*. Бачу, знаєш. А мені-то легко слухати?

Гафія мовчить.

Скажи, Гафійко, ти чула пісню про два кольори? Червоний — то про радість, а чорний — то печаль?

Гафія мовчить.

Чого задумалася?

Гафія. Про життя думаю.

Тимофій Минович. Ну-ну, говори.

Гафія. Сьогодні воно є, а завтра — нема... Всі ми — жменя попелу. А тому... *(З викликом)*. Живу — як живеться!

Тимофій Минович *(він сподівався почути інші слова)*. Ось ти як... Ні, Гафіє, людське життя — кострище! Неопалима купина! Яка горить і не згоряє! Іч — жменя попелу! Ти ще зовсім малою була, як ми комуну в селі засновували. З самих нуждарів, котрим не вистачало хліба від жнив до жнив. А як зажили? Гуртом подолали нашу бідність і злидні. А чому подолали? Бо горіли вогнем нової людської радості! Бо всі ми були — як неопалима купина!

Гафія. Чула ваші філософії! Говорите, як...

Тимофій Минович *(статечно)*. Говорю, як комуніст, котрий своїми руками робив це наше нове життя. Котрому воно дороге, як своє кревне дитя. *(Пронизливо дивиться на Гафію)*. Бачу, не доходить до тебе. Ну що ж,

порожній мішок прямо не поставиш і з піску батога не сплетеш. Тоді скажу оте своє слово... *(Різко)*. Де поховала дитину?

Гафія *(збентежено)*. А вам навіщо?

Тимофій Минович. Пам'ятника хочу на могилці поставити. Родичка ж...

Гафія. На глум берете?

Тимофій Минович. Ні, правду хочу знати! Признайся: вигадала ту смерть?

Гафія мовчить.

Де дочка? Мабуть, підкинула чужим людям? Ослобонила собі руки?

Гафія. А хоч би й так?

Тимофій Минович. Не було ще в нашому роду таких, що по чужих гніздах, як та зозуля, яйця кладуть! Тож тільки подумати! Рідне дитя на чужі руки здати!

Гафія мовчить.

Єдина дочка — і тієї відцуралася! Та ще й живого мерця з неї зробила! Хто ж ти після цього?

Гафія. Покликали мене, щоб ось так вичитувати? Душу терзати? Я піду.

Тимофій Минович. Стій! І слухай! І не дивися на мене зизом. Полатав би я тобі, небого, боки, та... Руки в мене до чистого діла призвичаїлись.

Гафія *(несміливо)*. Так докоряєте мені дитиною. Можу взяти її обратно.

Тимофій Минович. Значить, жива. І ти знаєш, де вона?

Гафія. Може, й знаю...

Тимофій Минович *(хитрувато)*. Мабуть, живе у якихось добрих людей, які виростили її, дали освіту, направили на дорогу?

Гафія мовчить.

Дитя стільки років звало їх батьком-матір'ю, і раптом з'являється нова мати!

Гафія мовчить.

Може, й ти хочеш стати такою, як отой батько-заблуда,

що тікав од малої дитини, а як син виріс — об'явився! «Годуй мене, синку, я твій батько!»

Гафія мовчить.

Та ні, моя небога на таке не піде!

Гафія мовчить. Тимофій Минович підійшов до неї, обняв за плечі, й Гафія враз пригорнулася до нього. Ледь стримує ридання.

Гафія. І чого це ви раптом з ласкою до мене? До такої...

Тимофій Минович. Жалко тебе...

Гафія. І про дитину... Ні з того ні з сього...

Тимофій Минович. Бо я — твій родич. Старший. У нас у роду всякі бували: і добрі, і злі, і лихі... Але не було підлих.

Гафія мовчить.

І злість твоя, бачу, не справжня. Тільки вдаєш. Бачу, у зачерствілому серці є щось добре. Ще не вивітрилося... Коли ж воно візьме верх над гиддю? Ану, струси з себе полову! Може, поговориш з дядьком? Посповідаєшся? Людині часто буває потрібен друг-порадник. Прислухайся до голосу своєї совісті.

Гафія. Совість, совість! А як нема її в мене? Проживу й так! Від цього смерть не показана! Сама собі раду дам!

Тимофій Минович. Гляди... А ще б я тобі порадив: ходи на пасіку.

Гафія. А чого я там не бачила?

Тимофій Минович. Послухай, як гудуть бджоли. Дуже заспокоює. На нерви — то цілющі ліки. Та подивися на старого діда-пасічника. Вони, наші пасічники, як боги! Мабуть, тому й малувато стало по людях добра, що все воно їм, пасічникам, віддано.

Гафія. А на гебіт мені здалися ваші бджоли і пасічники! Все сказали? Можу йти?

Тимофій Минович. А що, йди. Я тебе не тримаю. Чекай! Може, в тебе скрута з грошима? Хату ж порядкуєш. Може, підкинути тобі яку сотню?

Гафія *(здивована)*. Ви? Мені?

Тимофій Минович. Ти мені не чужа.

Гафія *(рішуче)*. Спасибі! Не треба! Сама зароблю!

Тимофій Минович. Ну, як знаєш. А надумаєшся — стежку до мене знаєш. Чекай-но, приходь до клубу. Діток наших у путь-дорогу проводжаємо. Прощаються з своїми класами. І з дитинством... Концерт буде. Гратиме одна дівчина з обласного центру. На скрипці...

Гафія зирнула на Тимофія Миновича.

Послухай. Скажу тобі, Гафійко, на людські нерви діє не лише бджолиний шум, а й музика. *(Виходить).*

Гафія, вражена, довго дивиться вслід Тимофію Миновичу. Велика музична пауза.
Перебивка світлом.
І вже з репродуктора лине ніжна, чарівна музика степу, лук. Далі з цих звуків починає вирізнятися скрипка. Чути мелодію «Жайворонка» М. Глінки. Це грає Оксана.
Вибігає Гафія, за нею — Кулага. Гафія спиняється, слухає. Назирці за нею входить і Тимофій Минович. Стає в затінку, стежить.

Кулага. І чого втекла з клубу?

Гафія мовчить.

Так же добре грає... А втім, чути й сюди. Радіовузол працює у вас на славу! *(Слухає скрипку. Водить лозиною, як смичком).* «Жайворонок». Композитор Глінка. *(Раптом зітхнув).* Коли чую цю мелодію, на душі стає якось світліше. І тоскно. Відчуваю свою самотність.

Лине мелодія «Жайворонка». Гафія, слухаючи, опускається на коліна біля мармурової статуї матері і дитини і так завмирає.

Гафія *(слухаючи).* Бо й жайворонок — самотня птаха. У небі бачу його — завжди один. Голуби — ті завжди у парі. А він... *(От-от заплаче).*

Музика скінчилася. Чути гучні і тривалі оплески, викрики: «Спасибі! Приїжджайте ще до нас! Спасибі! Браво!»
Згодом входить Оксана з квітами. З нею Вадим.
Гафія побачила, швидко підвелася. Стала осторонь.

Вадим. Ти грала з таким натхненням! Я сидів, затамувавши подих! Та хіба тільки я? Тисяча людей! Як це прекрасно, що на світі є музика! І ти, моя Оксано, як чарівниця, володієш цим мистецтвом!

Оксана. Спасибі, Вадику. Я трохи хвилювалася. На мене весь час дивилася... *(побачила під вербою Гафію)*

ця жінка. *(Тихо).* Це та сама жінка, що приходить до нас. Чому вона так дивилася на мене? Я боюсь її, Вадику.

Вадим і Оксана виходять.

Їм услід дивиться немигаюче Гафія.

К у л а г а. А грала, дійсно, здорово! Як... *(робить рухи лозинкою, яку весь час тримав у руках, наче смичком).* Паганіні. Талант. Ти щаслива, Гафіє, знайшла собі таку золоту жилу! Це ж...

Г а ф і я *(різко).* Ти про що?

К у л а г а. Я? Та про твою ж дочку. *(З прихованою іронією).* Потягнеш з її названих батьків, а потім і від неї щось перепаде. Така зароблятиме добрі гроші! Талант!

Г а ф і я *(раптом скаженіє, насуває на Кулагу).* Слухай, ти! Обжужелений інтелігент! Геть з очей! Бо як вхоплю що в руки — скалічу! Содухи тебе візьмуть!

К у л а г а *(зляканий, відступає).* Демон... Чи такий вгодиш? *(Зникає).*

Гафія стоїть як закам'яніла у своєму пориві гніву. Далі безсило опускає руки в тяжкому роздумі.
Важка пауза.

Г а ф і я *(люто).* Максиме! Вертай сюди! Чуєш?

Входить К у л а г а.

К у л а г а. Ти ж прогнала...

Г а ф і я. Веди мене в буфет! Ось гроші. Став на стіл все, що є! Горілку, вино, спирт... Є отрута — бери й отруту! Гафія гуляє! Всю ніч!

Гафія виходить разом зі спантеличеним Кулагою.

Т и м о ф і й М и н о в и ч *(виходить із своєї схованки).* Що з нею? *(Довго дивиться вслід Гафії. Зітхнув. Похитує головою. Виходить).*

З а в і с а

ДІЯ ТРЕТЯ

На авансцені К у л а г а і Г а ф і я. Вона одягнена по-святковому. Обличчя схудло і ніби змінилося.

К у л а г а. Дивлюсь на тебе, вивчаю як образ — і нічого не збагну! Що ти за тип? То байдикувала, мені аж соромно було за тебе перед селом. А це вже день і ніч пропадаєш на фермі біля тих корів! А зараз? Одяглася, наче на іменини! Куди взяла курс?

Г а ф і я. А тобі що?

К у л а г а. Як то — що? Я твій, ну, як не супруг, то сожитель. Відповідай!

Г а ф і я. Не кудкудакай! Сама знаю, що роблю!

К у л а г а. То, може, і мене присовокупиш до кумпанії?

Г а ф і я. Ні. Заважатимеш. Сиди вдома, доглядай курей.

К у л а г а. Ха! Дожився! На роботі — капуста! Вдома — кури! Ціп-ціп... Це не мій профіль! І я все ж таки мужчина! Знаю, потягло на жилу? Не смій!

Г а ф і я. А ти мені не указ.

К у л а г а. Не ходи! А ні, то зараз же гукну Тимофія Миновича.

Г а ф і я. Овва!

К у л а г а. Наказав наглядати за тобою.

Г а ф і я. Диви! Бригадиром наді мною поставив?

К у л а г а. А ти не смійся. Тимофій Минович — великої душі людина! Я перед ним шапку можу скинути! Обіцяв походатайствувати, щоб мене зняли з капусти, у контору перевели. На щотну роботу. Як інтелігента... І взагалі, не ходи, Гафіє. Це — аморально.

Г а ф і я. Чула! Одчепись! Ти краще скажи мені, хто вона така, Марія Магдалина? Грамотний же, може, знаєш?

К у л а г а. Магдалина? Це щось трохи святе, більше грішне. Одне слово, блудниця. Є такі жінки, яких оспівують поети, малюють художники... Мессаліна, діва Марія, свята Варвара, Жанна д'Арк, Іродіада, Леді Макбет, цариця Катерина. Не скажу точно: це, як і капуста, не по моєму профілю. Я лінгвіст! А чого це тебе цікавить?

Г а ф і я. Бачу, нічого ти не знаєш, хоч і кандидат! Ось скажи: можеш ти в людську душу заглянути? Мовчиш? Чого витріщився? *(Тоскно)*. Всі гадають, у Гафійки чорне серце... Гафійку можна купити за гроші! *(Люто)*. Ні! Захотіла піти на весілля до своєї дочки — і піду! І ніхто мене не вдержить! Одійди! *(Відштовхнула Кулагу й пішла)*.

К у л а г а *(вслід)*. Демон! Горгона! Леді Макбет з Вечірнього Кута! Що ж робити? Сказати Тимофію Миновичу? Морально це чи не морально? Задача. *(Виймає білети спортлото)*. Цікаво, чи хоч цього разу пощастить? 17, 23, 37, 41, 43... Ех, жила...

Затемнення.

Квартира Дроботів, та ж, що й у першій дії. Але зараз тут більше урочистості: стоять кошики з живими квітами. На столі пишний весільний коровай.

Проходить О л ь г а Д а н и л і в н а. Вона несе красиву весільну білу сукню. Очевидно, десь там, в іншій кімнаті, одягається Оксана.

Входить В а д и м. Він у парадній формі льотчика, з квітами.

В а д и м. Можна?

Чути голос Оксани: «Ні, ні... Почекай, Вадику!»

Пауза. Вадим сідає.

Лине далека музика. Повертається О л ь г а Д а н и л і в н а.

О л ь г а Д а н и л і в н а. Здрастуйте, Вадиме! Оксана просила, щоб ви заплющили очі.

Голос Оксани: «Тільки чесно, Вадику!»

В а д и м. Єсть, чесно! *(Встає, зажмурює очі)*.

Входить О к с а н а у весільному платті.

О к с а н а. Тепер дивись.

В а д и м *(вражений)*. Оксанко!

О к с а н а. Правда ж, мені личить це весільне плаття?

В а д и м *(захоплений, милується)*. Ти в ньому, як...

О к с а н а *(з притаманною їй легкою іронією)*. Тільки не скажи: «Як чарівна королева». Чи щось подібне.

В а д и м. Як моя наречена. Моя Оксана!

О к с а н а. Ну, так можна... *(Кладе руку на плече Вадимові).*

Вони танцюють вальс під музику, яка тихо лине.

Штраус! Король вальсів... Все б життя кружляти ось так, у вальсі!

В а д и м *(танцюючи)*. Тоді б життя стало нудно-солодким. Ні! Я уявляю його, наше життя, іншим.

О к с а н а. Я ніколи не забуду клятву: «Жити мудро, для людей і красиво». Здається, так ми говорили тоді, на кручах Дніпра? Щоб про нас не сказали: «Це були двоє міщан-хробаків, обивателів, що прокоптіли своє життя, як чадний недогарок». Я правильно цитую?

В а д и м. Так. Найстрашніше, коли людина не живе, а тліє.

О к с а н а *(біля вікна припиняє вальсувати)*. Знову та жінка! Біля нашого дому!

В а д и м *(теж дивиться у вікно)*. Вона.

О к с а н а. Що їй треба? Вадиме, я мушу порадитися з тобою. У нашому домі останнім часом діється щось загадкове. Від мене з чимсь криються. Давно помічаю. Якась таємниця. Може, щось зовсім дурне, але воно є. І воно мене непокоїть. Мабуть, щось зв'язане з нашим весіллям. Я навіть хотіла відмовитись від цієї весільної сукні, від вечері в ресторані.

В а д и м. Чому?

О к с а н а. Я відчуваю, це все лягає важким тягарем на моїх батьків. Вони продали цінні речі. Позакладали дещо в ломбард. Позичають. Мені соромно перед ними. Таємничі приходи цієї жінки... Я нічого не знаю. Лише догадуюсь, а спитати не можу.

В а д и м. Все ж таки слід було б спитати.

О к с а н а. В нашій родині так повелося: ми намагаємось не говорити про те, що може комусь завдати прикростей. Навіщо їх хвилювати?

В а д и м. Краще поговорити. З'ясувати.

О к с а н а. Не можу. Відчуваю, що ця розмова буде для них важка. І все ж... Очевидно, таки доведеться.

В а д и м. Але не сьогодні. За годину ми вже маємо виїжджати.

О к с а н а *(знову дивиться у вікно)*. Пішла...

В а д и м. Ну от. І ти даремно хвилювалася.

Входить Т и м о ф і й М и н о в и ч у святковому костюмі. В руках авоська, з якої визирають срібними етикетками шість пляшок шампанського.

Т и м о ф і й М и н о в и ч. Здрастуйте! Не спізнився? Бо знову бився навпрошки.

О к с а н а. Якраз вчасно, Тимофію Миновичу. Чекаємо машин.

Т и м о ф і й М и н о в и ч. А колись-то було на копях! Теж не погано було! Де ж ваші? Геннадій Лукич.

О к с а н а. Вони в тій кімнаті. Прошу. *(Проводжає Тимофія Миновича до другої кімнати. Повертається).* Першим прийшов! Він у нашій сім'ї як свій. Дружить багато років з батьком. Разом воювали! Він такий самотній! Втратив на війні всіх своїх синів! Розумієш, Вадику, всіх!

В а д и м *(в роздумі)*. Він — синів. А я... Ти сядеш за весільний стіл разом з своїми рідними, батьком і матір'ю... Я ж...

О к с а н а. Не хмур чоло, Вадику. Вчись у Тимофія Миновича. «Щоб життя було щасливим, треба вміти сміятися»,— каже він. Я не люблю похмурих людей. Так само, як і похмурої, важкої музики. У нас була піаністка... Як же погано вона грала! Наче п'яні співають на похоронах! Ми запитали її чого то. Знаєш, що вона відповіла?

В а д и м. Слухаю.

О к с а н а. «Мене кинув чоловік. Я в траурі і тому граю все лише на чорних клавішах!»

В а д и м. Оригінальний траур! Від такої музики, напевне, чорно ставало в очах. Але я...

О к с а н а. Вона пішла від нас, з консерваторії! *(Ніжно)*. Я це нарочито, щоб відволікти тебе від важких роздумів. З Тимофієм Миновичем завжди весело. Що не скаже — все в нього розумне і дотепне. І з примовкою! Тільки на поріг: «У вас, — каже, — у місті все по-своєму. Не так, як у селі».

В а д и м. А саме?

О к с а н а. «У нас кисляк — у вас це вже кефір. У нас цибуля — у вас вітаміни. У нас свинина, у вас — бекон». Глянув на моє плаття: «У вас міні-спідниця, а в нас це вже неподобство». Питаю, чого то у вас, Тимофію Миновичу, все виходить з смішинкою? Веселе? А він: «Хочу, щоб,

як помру, людям без мене було скучно жити. Тоді мимоволі згадають старого Тимофія!» Мила людина! Он він іде з батьком!

Вадим і Оксана виходять до іншої кімнати. Сюди входять Геннадій Лукич і Тимофій Минович.

Тимофій Минович *(озирнувшись)*. Гафія до вас не приходила?

Геннадій Лукич. Та бог милував. Це вже тижнів сім, як не бачили її. Мабуть, вам треба подякувати? Говорили тоді з нею?

Тимофій Минович *(хитрувато)*. Ну що вам відповісти? Сказав щось навздогад буряків! Самі знаєте, ділов у нас у селі — ой-ой-ой! Повсякденно у заботі, у клопотах. Та й крім Гафійки люди ще є! Про всіх треба думати. Людське серце не чорнозем. Суперфосфатом його не здобриш. Лише теплим словом. І не все, що туди посієш, зійде, викине колос! Одно скажу про Гафію: прийшла в артіль: «Дайте мені найтруднішу роботу! Щоб заробила я грубі гроші, а не на сіль до оселедця?» Хату ж вона ремонтує.

Геннадій Лукич. Тому й не приходить.

Тимофій Минович. Може, й тому. А може... Чужа душа — темний ліс. І які б не були у людини короткі ноги — вона дістане ними до землі!

З кімнати Оксани виходить Вадим.

Вадим *(до Тимофія Миновича)*. Здрастуйте!

Тимофій Минович. Здрастуй, жених, здрастуй! Мабуть, прогнали тебе? Наречена до вінця вбирається — молодому там бути не личить.

Вадим. Уже вбралася. Хочу з вами поговорити, Тимофію Миновичу.

Геннадій Лукич. Прошу, прошу. Я піду на балкон. *(Сам до себе, з непокоєм)*. Про що це він? *(Виходить)*.

Тимофій Минович. І які ж це у тебе до мене секрети, товаришу льотчик?

Вадим. Власне, це... Не те, щоб секрет, Тимофію Миновичу! Ви знаєте, мій батько...

Тимофій Минович. Все знаю.

Вадим. Благословіть мене на шлюб. Прошу вас, скажіть ті слова, які у такий день сказав би мені мій батько.

Тимофій Минович *(вражений)*. Ось ти з чим! За посадженого батька мене просиш?

Вадим. Так.

Тимофій Минович. Спасибі! *(Схвильований)*. Скажу тобі так, як сказав би рідному синові. Благословляю тебе, сину, на добре шлюбне життя.

Входить Оксана.

Оксанко! І ви слухайте цей Вадимів секрет! *(Продовжує)*. Щоб жили ви у мирі й злагоді. Щоб радісна усмішка не сходила з ваших уст. Щоб доріжка в життя розіслалася вам вишитим рушником. Щоб любили ви святий хліб, поважали людей і творили добро. І не забували батьків. Тих, що виростили вас, зігрівали теплом свого серця.

Вадим. Спасибі. Присягаюсь: так житиму! І я, і Оксанка!

Тимофій Минович. Колись нас, молодих, вчили: «Шануй батька свого і матір». Єй-бо, я б цю науку зберіг для всього людства на всі віки! Не вчила вона поганому! Скільки було поколінь, племен, і народів, і цих, як їх лектори звуть, всяких формацій,— всі поважали батька й матір. Так було і так мусить бути, поки світ стоїть і сонце людям світить!

Вадим. Спасибі.

Тимофій Минович. Мудрі люди говорили: «Сонце, місяць і зорі — то прикраса неба. Ліс, ягоди — краса гір. А краса держави — людина». Будь же людиною, Вадиме!

Оксана *(цілує Тимофія Миновича)*. Спасибі. Ну от, Вадику! Ти не будеш самотнім на весіллі, і ви, Тимофію Миновичу. *(Глянула у вікно)*. Скажіть, хто ця жінка? Он стоїть на тротуарі? Я її бачила у селі на концерті.

Тимофій Минович *(теж глянув у вікно)*. Гафія?! Таки прийшла!

Оксана. Ви її знаєте?

Тимофій Минович. Трохи... З нашого села. Даруйте, мені треба вийти.

Вадим і Оксана перезирнулися.

Оксана. Чекайте, Тимофію Миновичу. Скажу вам те, чого не могла сказати мамі. Про цю жінку.

Тимофій Минович *(збентежено)*. Що? Ви щось знаєте?

Оксана. Так, знаю. Може, й не все... А знаю. Знаю, що мій татко позичав у вас гроші.

Тимофій Минович *(полегшено)*. Ну й що? Яка сорока принесла на хвості вам таку новину? А як і позичав, то що ж тут страшного?

Оксана. Може, й не страшне. Але мені ще не ясне. Я все помічала. У нас в сім'ї щось не гаразд. Цей продаж речей, позички, ломбард. *(Хвилюючись)*. Чого приходить до нас ця жінка? І чому потай?

Тимофій Минович *(після паузи)*. Ну, що ж. Доведеться вам пояснити. Розумієте, в обласному музеї сталася пропажа. Зникла дорога картина. Геннадію Лукичу довелося внести в касу музею гроші. Чималу суму...

Оксана *(з полегшенням)*. І мені боялися про це сказати?

Тимофій Минович. Не хотіли вас хвилювати. Ну, а зараз все ліквідовано. Ідіть, молодята, спокійно на своє святе діло.

Оксана. Пропала картина... А при чому ж тут ця жінка?

Тимофій Минович. Очевидно, вона допомагала вашим добувати гроші. Ну, от ви і посміхнулися, Оксанко. Скажу вам, молодята, щастя минає ті ворота, де чує стогін та плач. *(Глянув тривожно у вікно)*. Пробачте, треба на хвилинку вискочити... *(Швидко виходить)*.

Вадим *(до Оксани)*. Ну, от все і з'ясувалося.

Входить Ольга Данилівна.

Оксанко, дозволь мені поговорити з твоєю мамою.

Оксана. Знову секрет? *(Виходить)*.

Ольга Данилівна. Що у вас, Вадиме?

Вадим. Розумієте, батько за свого життя поклав на моє ім'я трохи грошей. З умовою, що мені їх видадуть у день мого одруження. Ось вони.

Ольга Данилівна. Що ви!

Вадим. Візьміть.

Ольга Данилівна. Вадиме...

Вадим. Візьміть!

Ольга Данилівна. Ні! Ні! Ні в якому разі! Що ви!

Вадим. Якщо відмовитесь — образите. У вас такі витрати... Ця пропажа...

Ольга Данилівна. Яка пропажа?

Вадим. Картина, яка...

Ольга Данилівна. Я вас не розумію.

Вадим. Ну, може, не картина. Може, щось інше. Не хочу вас розпитувати. Мені ясно одно: вам зараз скрутно. Візьміть. *(Силоміць всовує гроші в руки Ольги Данилівни і виходить).*

Ольга Данилівна стоїть якусь хвилину з затиснутими в руках грошима.
Входить Геннадій Лукич, блідий, схвильований.

Геннадій Лукич. Олю, що робити? Вона тут!

У передпокої чути шум. У кімнату входить Гафія. Її намагається затримати Тимофій Минович.

Гафія. Пустіть!

Тимофій Минович. Схаменись, Гафійко!

Гафія. Пустіть!

Геннадій Лукич. Благаю вас, тихше...

Тимофій Минович. Як тобі не соромно!

Гафія мовчить.

Згидити людям такий день!

Геннадій Лукич. Дамо, скільки скажете. Тільки не зараз. Не сьогодні.

Тимофій Минович *(ярiє)*. Ні, так не буде! Ольго Данилівно, Геннадію Лукичу... Доведеться сказати Оксані про все, іншого виходу нема.

Ольга Данилівна. Боже мій...

Тимофій Минович. Я піду до неї. Візьму цю важку дипломатію на себе. Сам скажу.

Гафія. Стійте! Слухайте мене! Не за грошима прийшла. Я принесла гроші! Ось! *(Викладає на стіл гроші).*

Усі вражені.

Ольга Данилівна. Що? Ви це справді?

Геннадій Лукич. Повертаєте? Нам?

Гафія. Ні, їй. День і ніч робила біля корів... Коли можете — простіть. Спокутую свій гріх чим можу. Хай це буде моїй Оксанці на весілля.

Велика пауза.

Геннадій Лукич. Не грошам ми раді... А тому, що...

Гафія. Скинула з себе тягар. *(Вклоняється Тимофію Миновичу).* Вам спасибі, дядечку. Колючі слова говорили, але справедливі. Ось так душу мені вивернули! А як почула, як ото Оксанка заграла там, у нас в селі... *(Сховала обличчя в хустку).*

Звідкись лине мелодія «Жайворонка» М. Глінки.

Каюсь! Ось так, як і ця блудниця. *(Вказує на картину «Кающаяся Магдалина»).* І я падаю на коліна! І я повзатиму перед власною совістю, перед людьми. За все, що наробила... *(Стає на коліна).*

Ольга Данилівна *(підходить до Гафії, ласкаво бере її за плечі).* Не треба. Заспокойтесь. Ми... Геннадію, а може, запросимо і Гафію на весілля? Хай посидить з нами за столом. Як добра знайома.

Гафія. Ні! Не треба! Нема мені місця за тим столом. Та й чи витримала б я? *(Рішуче).* Хай все буде так, як воно склалося... Як я заслужила... Її батько й мати — ви! А я тут — лишня. Чужа я...

Усі стоять мовчазні.

(Гафія йде. На мить спиняється біля піаніно, дивиться на портрет Оксани. Прожогом кидається до дверей).

Ольга Данилівна. Гафіє! Чекайте! *(Спиняє Гафію. Бере Оксанин портрет).* Візьміть!

Гафія *(цілує портрет, притискує до грудей).* Спасибі... *(Її обличчя опромінене несказанною добротою. Раптом обнімає Ольгу Данилівну).* За все спасибі... *(Швидко виходить).*

Ольга Данилівна. Я розумію її. Очевидно, це прийшло в її серце не зразу. А все ж прийшло!

Геннадій Лукич. Перемогло Велике Вічне!

Тимофій Минович. Я ж говорив: у роду Ятруків бували всякі, але не було підлих!

Геннадій Лукич *(в задумі).* Пішла з усмішкою на устах... Бо й вона зробила нарешті щось добре для дочки. Бо й вона — мати.

Опускається задник. На ньому казкова картина «Дорога в життя». Перед нами — довга, перспективна дорога через степи, луки...

Входять Вадим і Оксана у весільному одязі. Тимофій Минович посипає їм дорогу зерном, Ольга Данилівна — квітами. Вони виходять на ту дорогу.

Ольга Данилівна. Щастя вам, діти!

Оксана *(цілує її)*. Спасибі, мамо.

Із-за стовбура осики визирає Гафія. Очі виблискують сльозами радості і туги.

Молоде подружжя під урочисті звуки музики йде у простір, на ту велику дорогу життя.

Завіса

ЧИЄ Ж ТО ВЕСІЛЛЯ!

Комедія на 3 дії,
2 картини

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Денешко Корній Лукич.
Назар, його син, сільський архітектор.
Гринь Оксана Карпівна, знатна людина села, удова.
Орися, її дочка, вчителька.
Касян Гурович, рибовод і сторож по сумісництву, під 70 років.
Дарина, колишня партизанська куховарка.
Маргаритка, її онука, 23—24 роки.
Гонорій Шиндя, 27 років.
Мидон Стратонович, бухгалтер (має прізвисько Цифра), 50 років.
Лук'ян Шуплик, старшина міліції з Макодзьобівки.

Дія відбувається в одному з сіл України.

Наші часи.

ДІЯ ПЕРША

На передньому плані будинок Оксани Карпівни Гринь. Будинок під шифером, ганок, обвитий виноградом, багато квітів.
На другому плані мальовничий місток-кладка, перекинутий горбом через річечку. Голубіє вода.
За містком перспектива сучасного села. Біленькі хати порозбігалися по горбах, потопаючи у вишняках. Над селом — вітряний двигун-водокачка.
На лавочці біля хати сидять Назар і Орися.

Орися *(звільняючись з обіймів)*. Ще хтось побачить...

Назар. А хто? Батько з твоєю матір'ю в районі — нарада.

Орися. Ото наговоряться!

Назар. Хоч би знову не полаялись. Обоє ж такі гарячі!

Орися. Знаю, зчепляться!

Назар. Учора трохи не сказав батькові...

Орися. А чому ж не сказав?

Назар. Було якось незручно: смажу яєчню... Ми ж самі собі...

Орися *(з докором)*. Наша любов — і якась яєчня! Ех, ти... *(Співає)*.

Що є в житті святіш любові?
Вона — як вранішня зоря! Зоря!
Джерельний струм, смарагд чудовий,
Любов моя, любов моя, моя...

Назар *(співає)*.

І я любов цю, як лілею,
У серці свято бережу.
І вдень, і вніч я марю нею,
Мов заворожений броджу...

Орися, Назар *(разом)*.

Життя людське — роса ранкова.
Вона на мить засяє — і нема.
І кожен з нас ту росу-долю ловить,
Бо знає: доля не прийде сама.

Орися *(в задумі)*. Доля не прийде сама... Поговорив би з батьком, з моєю мамою... Звичайно, ми можемо і самі вирішити свою долю, але... Було б краще, коли б...

Назар. Розумієш, Орисю, у нас... як мати померла, батько не хоче брати в сім'ю нову хазяйку. Такої, каже, як була, не буде.

Орися. І в мене так. Як тато помер, мати сказала: «Не буде в нас у хаті другого такого хазяїна». Я розумію маму... А як же нам, молодим?

Назар. Якось почав розмову, а він: «Яка б невістка не прийшла у хату, захоче хазяйнувати...» А все ж, тату, доведеться нам поговорити на цю тему! Ось закінчу Палац культури, і тоді...

Орися. Хтось іде...

Входить Гонорій Шиндя з рюкзаками і чемоданом.

Гонорій Шиндя. Не скажете, де тут готель?

Назар. За містком.

Орися. Та навряд, щоб когось там застали: у завідувачки хрестини. Це днів на три.

Гонорій Шиндя. От так! Де ж я покладу свої сакви?

Орися. Сакви?

Гонорій Шиндя. Сиріч чемодани. *(Ласо позирає на Орисю)*.

Назар *(суворо)*. Готель он там. Ідіть, може, й застанете кого.

Шиндя йде далі.

Орися. Що воно за людина? Не наша...

Назар. Мабуть, командировочний.

Чути шум автомашини.

О, вже й наші з району повернулися! Іди додому, Орисю!

Орися і Назар зникають.
Автомашина спинилася. Чути людські голоси.
Входить Оксана Карпівна Гринь, вся обвішана пакунками, згортками.

Оксана Карпівна. Орисю! Дочко-о! Де ти? Зустрічай матір!

Орися *(виходить назустріч)*. Повернулися, мамо!

Оксана Карпівна. І назасідалася, і набазарювалася. Бач, гостинців навезла. Це черевики тобі. А це на плаття нам обом. А це парасольки.

Орися. Аж три? Навіщо?

Оксана Карпівна. Одна від дощу, друга від сонця. А третя... Буде демісезонна. У хазяйстві все знадобиться: чи до корів вийти, чи гуси погнати на став. А той Денешко хоч би керогаза собі купив у хату. Варять же на дубчиках!

Орися. Бачу, знову полаялися?

Оксана Карпівна. Ну й що? Гадає, що скаже — все в нього правильне!

Орися. Мамо, іде... він...

Оксана Карпівна. Ну й що? Хай слухає! Нагодуй мене, Орисю.

Орися йде до хати. Чути голос Корнія Лукича Денешка: «Обережно, не розбийте! Скульптури! Ось так... Хай поки що тут постоять...»

Корній Лукич входить на місток-кладку.

Добре, що хоч ці статуї купив.

Корній Лукич. Ухвалили ж на правлінні. Голова й доручив мені.

Оксана Карпівна. Прикрий чим, щоб горобці...

Корній Лукич. Сам знаю. Не вказуй.

Оксана Карпівна. Я теж маю право! *(З докором)*. Був у місті — хоч би якогось реманенту придбав для свого хатнього хазяйства! Живете ж такими холостяками!

Корній Лукич. Признатися, забув...

Оксана Карпівна. Знову позичатимеш у сусідів сковороду!

Корній Лукич. Якось обійдеться.

Оксана Карпівна. Чи ти справді такий недорікуватий, чи то тільки вдаєш? Добре, що не почала з тобою розмову про одне інтимне діло.

Корній Лукич. Інтимне? А що саме?

Оксана Карпівна. А може, почати? Ні! Притаю... Чого доброго, ще й на цю тему горшки поб'ємо.

Корній Лукич. Почала, то вже й кінчай.

Оксана Карпівна *(щось міркує)*. Ні! *(Раптом нарочито сердито)*. Знову твої бджоли в моїх липах гудуть? Покою від них немає!

Корній Лукич. То не мої. Я своїм наказав, щоб не літали у ваші липи.

Оксана Карпівна. Глузуєш?

Корній Лукич. І не думав.

Оксана Карпівна. Хата — наче її коти подряпали! Син — архітектор, а ремонту собі не зроблять!

Входить Касян Гурович, слухає.

Корній Лукич. Якби сусіди добрі, то й обмазали б удівцеві.

Оксана Карпівна. Овва! Май жінку, хай вона тобі й маже! Живуть, як цигани! Сказано «гиля-гуси»!

Корній Лукич *(спалахнув)*. Слухай, Оксано! Є всьому межа! Та я...

Оксана Карпівна. Орисю, чуєш? Він нам погрожує!

Чути голос Орисі: «Мамо, обід прохолоне».

Ну й нехай холоне! *(Глянула на Касяна Гуровича)*. Маєш щастя, тут люди. *(Іде до своєї хати)*.

Касян Гурович. Бачу, у вас знову дискусія? І чого б то?

Корній Лукич. Її спитайте! Чули? «Гиля-гусьми» мене дражнить! Совісті не має! Ну, було... Пам'ятаєте, як я з фронту повернувся, доручили артіль на ноги ставити. А з чого починати? Зібрав по людях десяток гусей. Хай, думаю, у конторі кричать... Щоб усі чули і розуміли: життя наше знову повертається...

Касян Гурович. Як же не пам'ятати. Прийняли рішення — на шум узяти!

Корній Лукич. А вона мені оте прізвисько вчепила! «Гиля-гуси»! Гостра на язик.

Касян Гурович. А ти, Корнію Лукичу, не бери до уваги. У мене таке ж з Дариною. Скажу тобі, Корнію Лукичу, по секрету: роблю селу сюрприз — сто тисяч мальків запустив у наш став! Комар йому...

Корній Лукич. Правильно! Будемо з рибою! А, забув: у райкомі ж сказали — Оксані Карпівні з неділі в область їхати. Якась нарада. Може, ви?

Касян Гурович. Самі не могли їй?

Корній Лукич. Боюсь зачіпати демона. *(Зітхнув)*. Їхав нашими полями. Так же серце радувалося! З гусей почали, а тепер у такому ж багатстві! Он, бачили? Привіз.

(Вказує на скульптури, що стоять по той бік містка). Для нашого парку.

Касян Гурович. Що ж воно за статуї?

Корній Лукич. Одна — дискометальник. А друга — Венера.

Касян Гурович. Гола-голісінька. І руки одбиті.

Корній Лукич. Так треба. Богиня грецька, гіпс наш. Антична культура. Але дорога, хай їй біс! Одна оця Венера — триста карбованців!

Касян Гурович. Це як на хліб перевести — п'ятдесят центнерів! Мабуть, тому, що грецька. Бо за наших богів я не дав би і півкіло...

Корній Лукич. Культура вимагає жертв. *(Знову поглядає на хату Гринів).* А вона мені всю симфонію душі зіпсувала. *(Виходить).*

Касян Гурович. М-да... Люди достойні, а заспорять, ну, два їжаки. *(Теж виходить).*

Згодом на місток-кладку повертається Корній Лукич, уже без піджака.

Корній Лукич. Хата відчинена, а в хаті нікого. Назаре!

Вбігає Назар.

Назар. Приїхали, тату!

Корній Лукич. Та наче приїхав. Їсти хочу — не питай!

Назар. Як матер'яли для нашого палацу?

Корній Лукич. Не гарячкуй. Мені голова стільки тих доручень дав. І ферми, і виноградник. Ефіроноси, мериноси... Купи й майки для футболістів. А це бачив? *(Показує на скульптури).*

Назар *(радісно)*. Привезли?

Корній Лукич. Постав їх на видноті.

Назар. У парку, біля палацу. Так у моєму проекті значиться.

Корній Лукич. Став так, щоб було красиво. Колись, сину, всякі графи та князі робили собі на землі райські куточки: Софіївка, парк у Тростянці, Батурин, Качанівка... Нині господарями землі стали ми, народ. Тепер нам треба дбати про ось такі красоти. Одне слово, все, що требується для Палацу культури, дістав. Шифер, оліфу, кахель, парчу для завіси... В неділю й привезуть.

Назар. Спасибі, тату. Ідіть обідати. Я борщу наварив!

Корній Лукич. Сам варив! Е-ех, життя наше бурлацьке...

Назар. І не говоріть, тату: не живемо, а мучимось...

Співають.

Корній Лукич.
Тяжко-важко, синку, жити,
Ось так, нежонато... Ох...

Назар.
Ні зварити, ні помити,
Ні підмести хату... Ох...

Корній Лукич.
Ніхто тебе не догляне,

Назар.
Ані приголубить... Ох...

Корній Лукич.
Слова доброго не чуєш,

Назар.
...що тебе хтось любить... Ох...
Хто нам, тату, їсти зварить?

Корній Лукич.
Хто нам їсти зварить?
Спече пиріжечків? Ох...
Хоч бери курей сам щупай...

Назар.
Щупай, щупай...

Корній Лукич, Назар *(разом)*.
Котра з них з яєчком... Ох...

Назар.
Треба, тату, брати в хату,
Брати нам хазяйку... Ох...

Корній Лукич.
Щоб почуть жіночий голос,
Хоч би її лайку... Ой!..

Корній Лукич, Назар (разом).
Тяжко-важко (тату, сину), жити нежонато...
Ой...

Назар. Можна, тату, знайти смирну, нелайливу... Я...

Корній Лукич. Та я вже, Назаре, згоден на будь-яку. І на лайливу. Єй-бо, скучно жити, коли в хаті й полаятись ні з ким!

Назар *(сам до себе радісно)*. Здається, батько вже згоден порушити той зарок! Обідайте, тату...

Корній Лукич. Ти хоч посолив свій борщ?

Назар. Що? Ой... ні! Та в нас же і солі немає в хаті! Я побіжу!.. *(Швидко виходить)*.

Виходить і Корній Лукич через місток. Цю розмову батька з сином слухала зі свого вікна Оксана Карпівна. Уїдливо посміхається. Зачиняє вікно.

Пауза.

Входить Маргаритка з чемоданами. Одягнена занадто вже строкато: на голові квітчаста хустка, зав'язана по-міському. На чемоданах портрети кінозірок.

Маргаритка. Ху... Приїхала, а в хаті — нікого. Де ж моя баба? *(Оглядається навколо)*. Як же село змінилося за ці три роки! Хата під шифером! Навіть перукарня є! «Салон гігієни»! Шикарно! А парк! І з танцмайданчиком! А то, мабуть, клуб будують! Та який! Весь у колонах! Красота!

Входить Гонорій Шиндя.

Гонорій Шиндя. Не скажете, де тут хата завідувачки готелем?

Маргаритка. Ви до нас, у Красилівку?

Гонорій Шиндя. Може, й до вас... *(Скидає з плечей рюкзак)*. Прокляті сакви...

Маргаритка. Це що — «сакви»?

Гонорій Шиндя. Так філософ Сковорода звав свої чемодани.

Маргаритка. Сковорода? Колись зучала. *(Набік)*. Видать, людина інтелігентна. І фізія нічогенька. *(До Шинді)*. Вам хату завідувачки? Бачте, я теж щойно сюди приїхала. Не була в селі років зо три. Даруйте, ви по якому ділу?

Гонорій Шиндя. Анкету заповнятиму в готелі.

Маргаритка. Гордий, з амбіцією! Може, який актор? Шукаєте роботу?

Гонорій Шиндя. Ага, шукаю... свою синю птицю.

Маргаритка. Диви! По заготівлі курей, чи що? З району чи з області?

Гонорій Шиндя *(загадково)*. А як із столиці?

Маргаритка *(захоплено)*. З столиці... Мабуть, з редакції?

Гонорій Шиндя *(так само загадково)*. А як з академії?

Маргаритка *(зовсім вражена)*. З академії... *(З повагою)*. І до нас, у Красилівку?

Гонорій Шиндя. Може, й до вас...

Маргаритка. Чи не кандидат яких-небудь наук?

Гонорій Шиндя. Вгадали. Кандидат.

Маргаритка. Дуже приємно. Може, ще й з філософським профілем? Я зналася з усякою інтелігенцією, а філософа ще не мала. Познайомимось.

Гонорій Шиндя. Будь ласка. Гонорій Шиндя.

Маргаритка. І прізвище... дуже научне. А що ж то у вас у саквах?

Гонорій Шиндя. Як у всякого командировочного: зубний порошок, харч, ну, і... народна мудрість.

Маргаритка. Не розумію.

Гонорій Шиндя. Збираю фольклор.

Маргаритка. Шикарно! Я відразу відчула, що розмовляю з людиною інтелігентною. Приїхали з дружиною?

Гонорій Шиндя. Я холостий.

Маргаритка. Холостий! *(Набік)*. Візьму його на прикол! *(До Шинді)*. Хапаєте народну мудрість? У нас її — хоч лопатою горни. Приїхали, куди треба.

Гонорій Шиндя. Міліція у вас є?

Маргаритка *(здивовано)*. А що?

Гонорій Шиндя *(явно вигадує)*. Мені... про міліцію дещо треба записати. Наука і міліцією цікавиться.

Маргаритка. Ти диви! Ну-ну, говоріть далі...

Гонорій Шиндя. А далі я нічого не говоритиму. Я від розмов стомлююсь.

Маргаритка. Шикарно! Зразу видно філософа! Пробачте, я така, що... одне слово — рубаю зразу. Ви мені сподобалися. Можу подружити. Я люблю водитися тільки з інтелігенцією. Жила по столицях. А баба пише: «Повертайся, Маргарито, в село. Тепер у нас, пише, така житуха...» Я й приїхала.

Вбігає Касян Гурович. Його переслідує Дарина.

Дарина. Говорила і буду говорити! Аж до смерті! А ти терпи. Кайся і карайся за все содіяне!

Касян Гурович. О господи...

Маргаритка. Бабо!

Дарина *(приглядається)*. Це хто такий? *(Пізнала)*. Ей, моя Маргаритька! Приїхала! Ой, що ж це з тобою зробили? *(Аж сплеснула руками)*.

Маргаритка. Ви чого жахаєтесь?

Дарина. Тебе ж... наче всю підстригли: і волосся, і спідницю!

Маргаритка. Це столична мода.

Дарина. Мамо моя! Та ти ж хоч поздоровкайся! *(Обнімає, цілує)*. Поглянь, Касянчику, що зробили з моєю онукою!

Маргаритка. Вам не до смаку моє «міні»? Завтра покажу інший туалет. І прошу: не називайте мене Маргаритькою: культурно, як у столиці, Мар.

Дарина. Мамо моя! І чого це я зватиму тебе якоюсь марою?

Маргаритка. А я вас зватиму... «бао».

Дарина. Це ж як — по-китайському? Чуєш, Касяне?

Касян Гурович *(похмуро)*. Та чую...

Дарина. А це ж хто з тобою?

Маргаритка *(гордо)*. Мій знайомий... З академії. Кандидат наук з філософським профілем. Хип! Оце зустрілись... Бао, ми з дороги, треба щось проковтнути. Ходімо.

Маргаритка і Гонорій Шиндя виходять.

Дарина. Господи!

Касян Гурович. Маєш онуку!

Дарина. А говорить! Ти чув, як вона говорить? Як ламає язик?

Касян Гурович *(іронічно)*. «Шла по лестнице — упала з драбини; несла муку — розсипала борошно». Одне слово, покруч.

Чути, гавкають собаки.

А це що?

Дарина. На неї, на Мару! На оте її «міні»!

Касян Гурович. Сама винна! Дала дівці волю. Я б її постьобав дубцем по отому «міні»!

Дарина. Росла без отця-матері... *(Раптом гнівно)*. Іч, дубцем! Наче воно твоє! Розпоряджається!

Касян Гурович. Пробач...

Дарина. А могло б бути твоє... *(Зітхнула)*. Коли б ти не проміняв мене на Меланку.

Касян Гурович. Знову за своє! Щербатого горщика не полатаєш!

Дарина. Не можу забути, бо я ж тебе так любила, Касянчику, так любила. Отакого анцибола!

Касян Гурович. Ну-ну! Знову на балай! Дурна як чіп!

Дарина. Коли б з тобою побралися, може б, усе пішло іншим ходом. Та я б тобі таких синів народила! Може, і онуки були б кращі. Тішилися б ними, а не соромилися на люди йти!

Касян Гурович. Не знаю, як воно було б з тобою, Дарино, та я й на те, що маю, не ремствую. Сини мої й від Меланки вийшли на славу: Дмитро по науці пішов, у столиці, аж в академії... Іван до генерала доскочив, комар йому...

Дарина. Син — генерал, а ти сторожуєш!

Касян Гурович. У тому-то й сила нашої держави, Дарино, що синки сторожів у генерали виходять. Так що до покійної Меланки, я не в претензії: хороших синів мені народила!

Дарина. А я що? Хіба я... Пізно вже... Я минуле згадую. Ну, скажи, що жалкуєш, що зі мною не одружився! Касянчику, голубчику, скажи. Щоб я хоч зараз заспокоїлась!

Касян Гурович. Ну ти ж і... *(Співає).*

Ой Дарино, ой Дарино, прошу, не кричи,
Як таке городиш — замовчи!
Захолола кров у тілі,
Ми — як груші переспілі,
Грітись нам собезно на печі!

Дарина *(співає).*

Знаю, скажеш, знаю, скажеш,
ми — як два сичі!
Стогнемо як вдень, так і вночі.
Але ж... що робить я маю,
Коли в снах я ще літаю,
І забуть не можу ту любов...

Касян Гурович *(співає).*

Тринди-ринди, тринди-ринди,
Ти за своє знов!
Я ж сказав: замерзла в тілі кров,
в тілі кров!
Про дурне ти, бабо, мариш!

Тільки воду з мене вариш,
Дай вже молодим про теє дбать!

Дарина *(співає)*.

Любиш ти, Касяне, всіх повчать...
Спірку цю давай будем кінчать.
Та й моя ж недовга мова:
Ти скажи одне лиш слово...
Чи хоч снилась я тобі вві сні?

Чути голос Маргаритки: «Бао, де ви там?»

І рада, що онука приїхала, і... бачив? Привезла якогось гайстура. А що воно? Чи благополучне? Іду-у.

Касян Гурович *(уїдливо)*. Марр...

Дарина. Карр! *(Виходить)*.

Касян Гурович *(вслід)*. Ну й баба! Аж голова спухла від її балачок!

На міст-кладку виходить Корній Лукич.

Корній Лукич. Де ж той Назар із сіллю? Так же їсти хочеться! Касяне Гуровичу! Може, ви зарадите мені... *(Очевидно, мав намір попросити солі, але стримався: соромно ж)*.

Входять Маргаритка і Гонорій Шиндя.

Маргаритка. Поки бао приготує нам своє меню, покажу вам село.

Гонорій Шиндя. Пройдемо до готелю. Може, прийшла завідувачка.

Корній Лукич *(до Касяна Гуровича)*. Це що за люди? Не з нашого села.

Касян Гурович. Маргаритька! Даринина онука.

Корній Лукич. Ти диви... Бачте, Касяне, молодь до села повертається. Здрастуй, блудна онука! Назовсім до нас чи тільки за провіантом до баби? Набереш сала — і знову — ф'ю?

Маргаритка. Можу й назовсім.

Корній Лукич. Це діло. Приходь у контору. Порадимось, яку роботу тобі дати.

Маргаритка. Мені б у ваш «Салон гігієни». Касиркою. Або ж... Я вмію робити шиньйони.

Корній Лукич Це оті стіжки на головах? Нам вони без надобності. Нам у лузі треба шиньйони складати! З сіна, а не з кобилячих хвостів. А то ж хто з тобою?

Маргаритка. Научна людина, кандидат... З самої академії. Мій друг, Гонорій Шиндя.

Гонорій Шиндя. Збирач фольклору. Інтересуюсь народною мудрістю. З ким маю честь?

Корній Лукич. Член правління. Що ж, ласкаво просимо. Збирайте. Ось вам *(вказує на Касяна Гуровича)* наша сільська скриня народної мудрості. Видушуйте з нього все для науки. *(До Касяна Гуровича)*. Не забудьте ж Оксані Карпівні... *(Виходить)*.

Гонорій Шиндя. Я б не сказав, що у вас науку зустрічають з музикою.

Маргаритка. А чого ж не об'яснили, що ви — філософ? Ходімо на природу!

Виходять.

Касян Гурович *(услід)*. Природу... Доведеться за ставком доглядати. *(Іде до будинку Оксани Гринь)*. Оксано Карпівно! А вийдіть-но.

Оксана Карпівна *(визирає з вікна)*. Що там у вас, діду Касяне?

Касян Гурович. Корній Лукич просив передати: з райкому повідомили — вам з неділі в область їхати.

Оксана Карпівна. Мені вже сказав голова. І чого це Корній Лукич сам не повідомив? Шле посильного!

Касян Гурович. Мабуть, боїться вас. Знову, бачу, погиркалися? І коли ви вже...

Оксана Карпівна. Не ваше діло. Характер у нього...

Касян Гурович. А у вас? А втім, доручення виконав, і бувайте здорові. Гризіться хоч щодня! Комар вам... *(Сердитий, виходить)*.

Оксана Карпівна *(вслід)*. Боїться... Хіба ж я якесь страховисько? *(До Орисі, яка стає у вікні поруч)*. Їдять несолений обід! Хі-хі.

Орися *(з докором)*. Мамо...

Оксана Карпівна. Чуєш? Бджоли... Гудуть... В моїх липах гудуть! Його бджоли!

Орися. Ну й що? Ви ж цілісінький день на роботі.

Оксана Карпівна. А коли б була вдома?

Орися. Нерви у вас, мамо...

Оксана Карпівна. А може, й нерви. Гадаєш, легко жити ось так по-бурлацькому?

Співають.

Оксана Карпівна, Орися *(разом)*.

Ранки волошкові,
Трави в синіх росах,
Вітром не оббиті,
Перлами тремтять.

Оксана Карпівна.

Хай срібло квітує
В посивілих косах,
А мені ще в далях
Журавлі летять.

Орися.

Ми з тобою, мамо,
У ті далі линем,
Бо нема для щастя
Незборимих меж...

Оксана Карпівна, Орися *(разом)*.

Хай срібло у косах —
Роки ми зупиним!
Щоб летіти в далі
Журавлино теж.

Орися виходить.

Оксана Карпівна *(вслід)*. Ти про молодика мрієш, дочко... А мені хоч би якого розведеного чи вдівця...

На місток-кладку знову виходить Корній Лукич. Нетерпляче чекає сина з сіллю.

(Поглядає з докором на Корнія Лукича). Дохазяйнувалися, що й дрібка солі немає в хаті!

Корній Лукич. А вам що?

Оксана Карпівна. Та нічого... А все ж жалко вас, бузувірів. На, посоли борщ! *(Подає з вікна Корнію Лукичу сіль)*.

Корній Лукич *(здивований)*. Спасибі...

Запала мовчанка. Обом піяково.

Оксана Карпівна. Слухала твій виступ на зльоті. Хоч і не з усім згодна, а говорив добре. Розумно говорив! А зі мною ось такий... некультурний.

Корній Лукич. Таким вродився. Признаюсь, і я на тому зльоті поглядав на тебе, Оксано Карпівно... Люди-

на ж ти, єй, нічого — наш маяк! У такій шані... І з розумом. А характер...

Оксана Карпівна. А в тебе?

Знову та ж мовчанка.

Ото слухала тебе і так собі міркувала: наш Денешко, думаю собі, людина передова, і в активі... Хоч і не маєш якоїсь великої освіти, а знаєш більше за іншого агронома. І головою у нас був, і рільником... А...

Корній Лукич. А що ж «а»? Говори.

Оксана Карпівна. Буваєш ось таким, некультурним... Можеш обидити женщину... удову...

Корній Лукич. Воно й справді. Я, мабуть, трохи погарячкував.

Оксана Карпівна. А ще ж і в Європі побував.

Корній Лукич. Коли то було! У війну. *(Враз пожвавився)*. А було: наша дивізія по чотирьох державах пройшла. Як вивчав географію по глобусу — ну так же легко було! А як почав її, ту географію, ногами міряти,— важка наука!

Оксана Карпівна. Я всі ті роки в лісі була... Ну, та киньмо про це давнє, важке. Давай про сьогоднішнє, мирне.

Корній Лукич. Справді, давай про мирне. Ти пробач...

Оксана Карпівна. І ти пробач... Беру своє «гиля-гуси» назад... *(По паузі)*. Чи вам, холостякам, хоч сорочки хто миє?

Корній Лукич. Бува всяк. Бува, вийдемо з Назаром уночі на став чи тут, біля містка, та й поперемо нишком.

Оксана Карпівна. Бідненькі.

Корній Лукич. Мені не первина. Почекай хвилинку! Посолю борщ! *(Виходить)*.

Оксана Карпівна. Самі собі сорочки перуть!

Повертається на місток Корній Лукич. В руках горнятко.

Корній Лукич. Це вам з дочкою сувенірчик від моїх бджіл. За липу... Ну й... за сіль...

Оксана Карпівна *(розчулена)*. Дякую. Мед люблю, а бджіл... А ще я хотіла... Одне інтимне діло...

Корній Лукич. Скажи, Оксано Карпівно...

Оксана Карпівна. Не знаю, як його й почати. Ото не раз думаю собі: ну, чого, думаю, ти не одружуєшся?

Корній Лукич. Сама знаєш, зарікся... Ну, скажімо, з того часу минуло чимало років... А з ким одружитися? Може б, підшукала мені підходящу? Висватала?

Оксана Карпівна *(грайливо й загадково)*. А що, можу й висвати... Є у мене одна на прикметі: вдова. Тобі без жінки важко, їй без чоловіка. *(Набік)*. Ой, що це я... *(Продовжує)*. Та не знаю, чи сподобається. Може, ти хочеш молоду? А їй уже скоро півста.

Корній Лукич *(грайливо)*. Для неї можна й скидку...

Оксана Карпівна. Ти в нас в артілі — як майстер «золоті руки». А вона...

Корній Лукич. І вона професор по своєму ділу. Якщо це та, що я догадуюсь...

Оксана Карпівна *(набік)*. А так, мене знають і в районі, і в області. Ну, то як, Корнію Лукичу?

Корній Лукич. Це ти всерйоз, Оксано Карпівно, чи для якогось нового фокуса?

Оксана Карпівна *(грайливо)*. А якби всерйоз?

Корній Лукич. Що сказати... Чи підійду їй? Я людина проста. Солдат!

Оксана Карпівна. Для тебе вона дала б скидку. Ти їй і в такому своєму званії підходящий. *(Серйозно)*. Так от, коли не жартуєш, то на цю неділю і старостів засилай.

Корній Лукич *(радісно)*. Справді?! Оксано!..

Оксана Карпівна. Я своє сказала. Слово за тобою.

Корній Лукич *(як приголомшений)*. Ей, не чекав... А... навіщо свати?

Оксана Карпівна. Така моя воля. Люблю старі звичаї.

Корній Лукич. Чи зручно? Люди ж ми передові...

Оксана Карпівна. Свати — не церква! Тут немає нічого божественного. Та воно зараз і в загсі нові порядки заводять. Може, скоро й «Многіє лета» співатимуть...

Корній Лукич. Ну, що ж... Коли така твоя воля — пришлю й сватів. То, може, ми й поцілуємось? Як, Оксано? Висватала ж мені таку!

Оксана Карпівна. А що, можу й поцілуватись.

Цілуються.

Ху... Наче випила чарку... Солдат... *(Наспівує).*

А вдовине серце, як осіннє сонце.
Воно світить... А ще трохи й гріє...

Тільки ти, Корнію, поки що нікому ні півслова. Чого доброго, передумаєш. Тільки ославиш удову.

Корній Лукич. Що ти! Я сам цю мечту в серці содержував, але... боявся твого характеру.

Оксана Карпівна. Солдат! Жіночого характеру злякався! *(Іде до хати, наспівуючи).*

Ой що ж то за шум учинився,
Що комарик та й на мусі оженився.

Корній Лукич *(вслід їй).*

Та й узяв собі жінку невеличку-у,
Що не вміє шити-прясти чоловічку.

І не гадав, і не думав. Кого ж взяти за старосту? Може, Цифру?

Входить Назар. Вигляд розгублений. В руках — солдатський котелок і ложка.

Що з тобою, Назаре?

Назар. Борщ... пересолив. Їсти не можна.

Корній Лукич. Що-о? І ти?.. Ай-яй-яй... Що ж ти наробив! Я вже посолив його!

Назар. Що? А де ж ви...

Корній Лукич. Сусіди дали. *(Пробує борщ. Кривиться).* Ропа... Виходить, ми його — з двох рук...

Назар. Виходить... Пообідаєте, тату! *(Виливає борщ у річку).*

Корній Лукич. Ну що ж, буває... Заспокойся, скоро скінчиться це наше бурлацьке життя, сину! *(Загадково й інтимно).* Як ти гадаєш, було б непогано... хазяйку нам у хату?

Назар. Дуже було б непогано, тату! Я давно збирався поговорити з вами, та все якось...

Корній Лукич. А ти сміливіше, синку, сміливіше... Як тобі Грині?

Назар *(набік, радісно).* Мабуть, батько взнав про наше кохання з Орисею! *(До батька).* Хороші люди, тату!

Корній Лукич. І я, синку, такого мнєнія. І мати, і дочка... Акуратні. Хата в них — сам бачиш — як лялечка. *(Інтимно)*. А що, коли б ми... Ну, породичалися з ними? А?

Назар *(радісно)*. Було б добре, тату!

Корній Лукич. Вона б нам борщі солила... І сорочки...

Назар. Помиє, тату!

Корній Лукич. Приходять свята — Первомай чи День урожаю, а нам і пиріжка нікому спекти! Бачу, ти не проти, Назаре?

Назар. Я? Та я... Ви що, може, говорили про...

Корній Лукич. Угу!

Назар. Згодна?

Корній Лукич. Угу! Сказала, щоб на цю неділю і сватів слати.

Назар. Справді? А... для чого сватів?

Корній Лукич. Оксана Карпівна, бач, любить старі звичаї. Це в них з діда-прадіда. Треба уважити! Та воно паче й зверху такі вказівки йдуть.

Назар. Що ж, можна й сватів.

Корній Лукич. Тільки ти, Назаре, поки що... Це секрет.

Назар. Ясно! То ви ідіть, дообідуйте. Кисляку з'їжте!

Корній Лукич *(ідучи з містка)*. Хороший у мене син: радіє батьковому щастю.

Назар *(сам)*. На душі наче яблуні зацвіли. Негайно ж скажу Орисі! Де ж би взяти тих старостів? *(Виходить)*.

Згодом на ганок виходять Оксана Карпівна і Орися.

Оксана Карпівна. Спасибі, дочко, пообідала. А вони ж самі собі борщ варять! Живуть, як бурлаки. Ти це куди з сокирою?

Орися. Дров нарубаю.

Оксана Карпівна. Бідна моя! Важко в хазяйстві без мужика, дочко.

Орися. Що поробиш, мамо?

Оксана Карпівна. Чекай, скоро скінчиться оце наше сирітське життя. Як ти гадаєш, Орисю: непогано було б нам хазяїна у господарство придбати?

Орися. Я вже давно збиралася поговорити з вами. Та не насмілювалася.

Оксана Карпівна. А ти сміливіше, дочко, сміливіше. Як тобі Денешки?

Орися *(радісно, набік)*. Єй, мати взнала про Назара! *(Уголос)*. Хороші люди, мамо.

Оксана Карпівна. І я такого мнєнія. І він, і син. Люди достойні, а живуть, як цигани. Їм без жінки важко, а нам... А що, коли б ми... породичалися з ними?

Орися *(аж зашарілася від радості)*. Мамо, та я...

Оксана Карпівна. Він би тобі й дров нарубав...

Орися. Нарубає, мамо!

Оксана Карпівна. Так от, дочко, готуймося. У неділю чекаю старостів.

Орися. Все зроблю, мамцю. *(Цілує)*. А... Навіщо старостів?

Оксана Карпівна. Така моя воля. Хату підмасти. Щоб бачив, як воно, коли при домі жінка є...

Орися. Все зроблю, мамо! А... ви ж наче сьогодні знову полаялися?

Оксана Карпівна. Заради такого діла можна піти і на примирення.

Орися. Ой, яка ж я рада! Яка рада! *(Набік)*. Сказати б Назарові! Мамо, я пройдусь до школи... Ми... нову пісню розучуємо для концерту. *(Побігла)*.

Оксана Карпівна *(сама)*. Хороша у мене дочка, радіє материному щастю! А весілля зроблю... На всю округу!

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Той же краєвид села Красилівки.
Входять Гонорій Шиндя і Маргаритка. Вона вже в довгій-предовгій сукні.

Маргаритка *(співає)*.

А з літ із дівочих
Села я цуралась...
Жить по-столичному
Я все намагалась.

Корсетки і плахти?
Мені те невгодне!
Люблю я шиньйони
І все екстрамодне.

Мені давай бари
І кофе-глясе,
Костюми з «індиго»,
Гофре і плісе.

Гонорій Шиндя. Люблю романси такого змісту. В них відчуваєш справжній вияв душевних переживань, поданих у новій формі. *(Простягає руку за чийсь паркан, зриває квітку і підносить Маргаритці)*. Вам.

Маргаритка. Мерсі, данке шень. Бачу, ви хоч і кандидат, а справжній хип! Битляк! *(Набік)*. Завлікає мене, підлий! Що ж, я не проти. Може, така і моя, і його судьба. *(До Шинді)*. Я так мєчтала познайомитися з філософом. Але... Щоб без обману: кандидат? Не вигадуєте?

Гонорій Шиндя. Якщо ви вгадали в мені філософа, то мусите знати: філософи не обманюють — вони можуть лише помилятись. *(Наспівує)*.

Гаснут дальней Альпухары
Золотистые края...

Маргаритка. Такий голос! Проспівайте, Гонорій, щось із своєї автобіографії.

Гонорій Шиндя. Для вас, моя красилівська Дульцінея, міг би проспівати і щось автобіографічне, але... Ви хочете бачити перед собою філософа? Тоді знайте: філософи — скромні люди. Ми проти самовихваляння.

Маргаритка *(захоплено)*. Як же хип інтелігентно говорить!

Гонорій Шиндя *(оглядає Маргаритку)*. У вас сукня справді екстрамодна. Блиск!

Маргаритка. Ці дикуни-сусіди висміяли моє «міні». Я змінила туалет: зшила чотири міні — вийшло одне «максі». Тепер «максі» модней.

Гонорій Шиндя. Вам і в «міні», і в «максі» шикарно. Але... *(Зітхає)*. Я не зможу милуватися ні вашими «міні», ні «максі».

Маргаритка. Чому?

Гонорій Шиндя. Маю рушати далі...

Маргаритка. Як це? Ви ж нічого тут не записали. Ніякої мудрості для своїх філософських саков!

Гонорій Шиндя. Дещо я записав. Але...

Маргаритка. Чого спішите? Чим тут вам погано?

Гонорій Шиндя. Бачте, Маргаритко...

Маргаритка. Я просила говорити зі мною по-городському — Мар...

Гонорій Шиндя. Бачте, Мар...

Маргаритка. Почала звикати до вас... Це неповага до женщини, яка...

Гонорій Шиндя. Є обставини... *(не договорює)* я теж шкодую! Ех, Мар! Коли б ви могли своїм ембріональним розумом збагнути, що зараз у мене на умі й серці!

Маргаритка. А який для цього потрібен розум? *(Набік)*. Бачу, мліє філософ.

Гонорій Шиндя *(зітхає)*. Коли дивлюся на...

Маргаритка. Говоріть, не тягніть!

Гонорій Шиндя. ...коли дивлюсь на всі ваші принаби...

Маргаритка. Можу я подобатися мужчинам?

Гонорій Шиндя. Без сумніву. Як в анфас, так і в профіль. А чого ви, Марго, пробачте, Мар, села не держались?

Маргаритка. Бо я культури прагну. До інтелігентного обчества. Чи я в школі на те англійську вивчала, щоб розмовляти нею з коровами? *(По паузі)*. Був у мене друг, в Сочах. Я там курортилася. Професор... по масажу. Дуже научно розмовляв. Ерудит! Я його теж філософом звала. Масирує — і говорить. Як говорить! І все напам'ять. Хочете знати, чого мене до міста тягне? Через одиночество!

Гонорій Шиндя. Можна ясніше?

Маргаритка. Що це за порядки пішли? Тільки який хлопець підросте — і ф'ю з села! Всю мужчинську роботу в селі жінки роблять. Ну, це ще туди-сюди, тут моя бао трудиться... Дівчатам ні за кого заміж вийти! А нам, розвідним та розвінчаним? Ну, гляньте на мене: можна мені жити без мужчинського содружества?

Гонорій Шиндя. Важкувато...

Маргаритка. Тому й тікала з села.

Гонорій Шиндя. Є тут, як пишуть в романах, якась сірячинна правда.

Маргаритка. Ще й яка правда! А я ще хочу, щоб попався мені не якийсь волоцюга, п'яниця чи ледар. Хочу вийти за людину інтелігентну. *(Дивиться на Шиндю)*. І не менш, як за кандидата... І з філософським профілем... Одне слово, щоб мужчина був люкс! Ви мені наче підходящий.

Гонорій Шиндя *(злякано)*. Що-о?

Маргаритка. Я про вас навіть з своєю бао говорила... Прикидали...

Гонорій Шиндя *(витирає піт)*. Так раптово! *(Набік)*. Гнуздаєте мене! Стережись, Гонорій! *(До Маргаритки)*. Бачте, шановна...

Маргаритка. Говори мені ти.

Гонорій Шиндя. Це так несподівано...

Маргаритка. Бачу, стіснітельний... А втім, я теж... мабуть, придивлюсь до вас.

Гонорій Шиндя. Ага, так, так... Давайте придивимось одне до одного. Он іде ваш сільський мудрець... Я мушу закінчити з ним розмову...

Маргаритка. Тільки не довго. Чекатиму он там, біля ставка. *(Виходить)*.

Гонорій Шиндя. Ну і влип...

Входить Касян Гурович.

Ото добре, що...

Касян Гурович *(побачив Шиндю)*. Ви до мене?

Гонорій Шиндя. Якщо маєте час...

Касян Гурович. Для науки знайду. Так от, до всього, що я вже вам сказав, запишіть ще й мою веремію з Дариною. Для науки пригодиться. Було то ще до колективізації. Закохалася вона в мене. Бо я парубок був підходящий. А вийшло так, що я шлюб взяв з Меланкою. Дарина і почала мститися. Хату переставила до мене потилицею — ми ж сусіди. Хлів і всякі там, як тепер культурно кажуть, комунальні місця, мені попід вікна.

Гонорій Шиндя. Така зловредна?

Касян Гурович. То ще не все. Як прийшли в село фашисти, ми з нею в ліс. Куховаркою була в нашому партизанському загоні. І вірите, ділить обід, всім хлопцям ось такі шматки м'яса покладе, а мені саму юшку! Був би охляв, так хлопці своїми пайками ділилися. Не слухаєте? Не інтересно?

Гонорій Шиндя. Ні, чому ж... А... скільки вам років, діду?

Касян Гурович. Беріть ту цифру, що її, куди не повернеш, одне й теж показує.

Гонорій Шиндя. Тридцять три?

Касян Гурович сміється.

Шістдесят дев'ять?

Касян Гурович. Вгадали. А нині взяв курс на іншу цифру, таку ж...

Гонорій Шиндя. Дев'яносто шість?

Касян Гурович. Бачу, грамотний. Хочу додибати...

Гонорій Шиндя. Додибаєте! Ви, діду, ще такий живий, ворушкий. І слово у вас таке дотепне... І гаряче...

Касян Гурович. Це в мене гаряче слово? Е-е, не чули ви мою покійну Меланку... Так вона о! Так вона о!

Гонорій Шиндя. Що ж то за «о», діду?

Касян Гурович. Та, знаєте, така була ворушка, жива і на слова гаряча, що, як з ким полається, на тому місці трава рік не росте!

Гонорій Шиндя. Народна мудрість, яку справді варто записати...

Касян Гурович. Про мене, записуйте. Маргаритька каже, ви — кандидат. Мій син теж у столиці, по науч-

ній лінії робить. В академії... Може, чули такого: Дмитро Касянович Гайдаєнко?

Гонорій Шиндя. На жаль...

Касян Гурович. Дивно. Бо його там вся наука знає. І шанує. Дивно...

Гонорій Шиндя. Чи всіх науковців запам'ятаєш?

Касян Гурович. Воно так. А я теж, знаєте, наукою цікавлюсь. Особливо цією вашою філософією. Мудрості в ній много... От скажіть, Гегель: він якої філософії додержується?

Гонорій Шиндя *(поблажливо посміхаючись)*. Гегель? Гегельянської...

Касян Гурович *(підозріло поглядає на Шиндю)*. Та-ак... Ну, а Спіноза? Що ви про Спінозу скажете? Цього знаєте?

Гонорій Шиндя. Спіноза? Зустрічалися... Разом пиво пили.

Касян Гурович. Хіба він ще п'є?

Гонорій Шиндя. Ого!

Касян Гурович. Мертвий?

Шиндя ні в сих ні в тих.

Він же триста років тому як віддав свою філософську душу богові. Так-то, комар йому...

Гонорій Шиндя. А-а, ви про того Спінозу? А я про нашого, радянського...

Касян Гурович *(раптом суворо)*. Що б я вам порадив, товаришу кандидат: чи не пішли б ви собі кудись далі з нашого села?

Гонорій Шиндя. Як це?

Касян Гурович. Щоб не вийшло якогось конфузу. І на цьому припинимо інтерв'ю. Нічого товкти воду в ступі! Ходи здоров...

Шиндя виходить.

Щось мені цей кандидат... Комар йому... *(Теж виходить)*.

Пауза.

Входять Корній Лукич і бухгалтер Мидон Стратонович.

Корній Лукич. От добре, що вас зустрів, Мидоне Стратоновичу. Так же мені ви потрібні!

Мидон Стратонович. Я при такій должності, що всім потрібен. Що таке бухгалтерія? *(Робить характер-*

ні рухи рукою, ніби рахує на рахівниці). Найперша наука в державі. Чи то яка радість, чи печаль, збитки чи прибутки — все через нас проходить. Бо основа життя — цифра.

Корній Лукич. Чув, знаю... Я хочу з вами про інше.

Мидон Стратонович. Чого б людина не хотіла, все починається з цифри. А хто її добуває? Бухгалтер. Отже, наша професія найголовніша. Прикро, що цього не можуть оцінити. Наш труд вважають за другорядний.

Корній Лукич. І це чув. Я хочу...

Мидон Стратонович. Чули, та не до кінця. Наша зарплатня чи не найменша.

Корній Лукич. Я хочу з вами зараз...

Мидон Стратонович. А зараз слухайте! Який агрегат в артілі найголовніший? Рахівниця! *(Робить свої рухи).* Начебто така проста штука, а від неї залежить все. Навіть ви, ваші трудодні. Ага: клац-клац — і йдіть з ордером до каси! І все по закону! *(Співає).*

А щоб не трапилася з ким
Якась фанаберія,
Вправить мозок враз таким
Наша бухгалтерія!

Приспів:

Аванси, баланси,
Не дам, не займай!
Державні фінанси
Шануй, поважай!

На всі витрати є стаття, все-
Все запрограмовано!
Купити хочеш «Волгу»? А?
А це не фінансовано!

Приспів.

Бухгалтер в конторі, —
Як трясця в животі!
Бо правду всю каже
Квартально мій звіт.

Корній Лукич. Дуже ви заноситесь із своєю бухгалтерією! Тепер є електронно-обчислювальні машини.

Мидон Стратонович. В основі їхнього чаклування теж лежить цифра.

Корній Лукич. Мидоне Стратоновичу, я поспішаю. Мені треба...

Мидон Стратонович. Від бухгалтера завжди щось треба.

Корній Лукич. Цього разу зовсім інше діло...

Мидон Стратонович. То ви до мене не по цифру? Дивно! Говоріть.

Корній Лукич. Як би це вам пояснити... Одне слово, роблю новий етап у своєму особистому житті. Вирішив одружитись!

Мидон Стратонович. А що, це правильно. Давно пора. Бо немає ніякої красоти жизні, коли ти один, без друга. В житті все мусить паруватися. Я, знаєте, не люблю, коли в мене в сальдо виходить один карбованець. Хочу, щоб було два. У компанії й грошам веселіше. На кого ж упав ваш вибір?

Корній Лукич. Оксана Карпівна Гринь.

Мидон Стратонович. Справді? Та ви ж... Знаєте її характер?

Корній Лукич. Непоганий характер!

Мидон Стратонович. Дивіться... Були чужими, щодня сварилися, а як поженитеся?! Чи з руки вам буде на розвод подавати?

Корній Лукич. Поки що я весілля балансую.

Мидон Стратонович. Діло ваше... Як сказав Козьма Прутков, все тече, все міняється. По-научному це зветься діалектика життя! Але я ж ніколи не старостував! Ніякої в цьому ділі кваліфікації.

Корній Лукич. Знайдіть собі напарника. Когось із старих.

Мидон Стратонович. З напарником було б краще. Та колись старости так і ходили — по двоє, спаровано. Кого б же?

Корній Лукич. У вас на балансі все село. Прогляньте список. Не забудьте ж: у цю неділю по обіді. *(Виходить).*

Мидон Стратонович *(сам)*. Ну й дав задачу! Єй, це важче, ніж написати річний звіт! Кого б же... *(Виходить).*

Пауза.

Вбігає Назар.

Назар. Півсела оббігав — ніхто не згоджується: «Я не вмію, я не знаю». І вигадала ж Оксана Карпівна тих ста-

ростів! Що ж робити? Он іде баба Дарина. Може, її? Жінка ж... Ну й що? Тоді, в старі часи, були й свахи. Бабо Дарино! *(Вибігає).*

За хвилину Назар повертається разом з Дариною.

Хочу просити вас, бабо Дарино, допоможіть мені в одному ділі.

Дарина. А чим я можу тобі допомогти, Назаре?

Назар. Розумієте... Ну, одне слово, я закохався в одну дівчину.

Дарина. Було колись і в мене таке, було...

Назар. А її мати трохи з характером. Хоче, щоб я слав старостів, як колись. Може б, ви?..

Дарина. ...допомогла тобі висватати її? Такому ділу можна допомогти. Кого ж ти обрав собі, Назаре?

Назар. Орисю.

Дарина. Оксанину дочку? Нашу вчительку? Добра буде пара! Але ж я вже забула, що при такому ділі треба говорити. Давно було...

Назар. Може, візьмете собі напарника?

Дарина. А кого?

Назар. Он іде дід Касян.

Дарина. Справді! Касян все знає. Ну, тікай звідсіль!

Назар швидко виходить.

Хоч на чужих заручинах посиджу з ним разом.

Входить Касян Гурович.

Здрастуй, Касянчику!

Касян Гурович. Здрастуй, Дарино. Ну, як твоя Мар?

Дарина. Ой, не питай. Приїхала ж без копійки. Столиця, каже, все забрала. Таксі, театри і ті, як їх, що зачіски роблять. Ну, шиньйони! Культура всяка. Там же за все плати. *(Таємниче).* Чуєш? Каже, вона там у столиці горілку пила... соломинкою!

Касян Гурович. Ти, комар їй в вухо! Сказано, розврат...

Дарина. І що то за мода у них пішла? Три роки тому приїжджала, черевики — ось такі шпильки. *(Показує на пальці).* Пройшлася по городу — я в ті ямки цибулю понасаджувала!

Касян Гурович *(сміється).* Виходить, поміч тобі?

Дарина. А це начепила на ноги такі бахили, як коров'ячі ратиці.

Касян Гурович. Терпи.

Дарина. Терплю. Добре, що хоч повернулася. І, чую, вже не збирається тікати. Їй наче сподобалося зараз у селі. Особливо «Салон гігієни». *(Тихо).* Обходжує того хипа! А знайомі два дні! А втім, я на тебе роками видивлялася, а що з того?

Касян Гурович. Знову за своє?

Дарина. Мовчу, мовчу. Я хочу з тобою про інше...

Касян Гурович. Що в тебе?

Дарина. Скажи, ти, як на Меланці женився, старостів брав?

Касян Гурович *(спалахнув)*. Знову? Ну, брав. Так тоді требувалося.

Дарина. Допоможи мені.

Касян Гурович. Ну-ну, кажи.

Дарина. Одна людина, з нашого ж таки села, хоче взяти шлюб. І просить мене за сваху. А я в цьому ділі... забула. Навчи, Касянчику.

Касян Гурович. Наука не складна.

Дарина. А може, підемо разом? Я — сваха, ти — староста, чи як його...

Касян Гурович. Як підбрехач? Була колись і така професія. Та й зараз подекуди такі підбрехачі трапляються. При всякому ділі, комар їм у вухо! Хто ж кого бере?

Дарина. Назар Денешко — Оксанину Орисю, нашу вчительку.

Касян Гурович. Пара підходяща. На коли?

Дарина. Цієї неділі.

Касян Гурович. Гаразд. Для Назара — піду. Стоящий хлопець! Таке для села будує! Не клуб, а справжній палац!

Дарина. Спасибі тобі, Касянчику! *(Раптом накидається на нього, цілує).*

Касян Гурович. Ну-ну, ти!

Дарина тікає.

Диви! У селі з'явився попит на стару жизнь. *(Записує).* В неділю, від Назара до Орисі Гринь. *(Хоче йти).*

Назустріч йому йде Мидон Стратонович.

Мидон Стратонович. От добре, що вас зустрів, діду Касяне! Глянув у список — проти вас стоїть моя цифра! Діло до вас маю.

Касян Гурович. Кажіть.

Мидон Стратонович. Один удівець і одна вдова...

Касян Гурович. Не тягніть, я поспішаю до своїх мальків.

Мидон Стратонович. Вирішили припинити своє удовство і жити не по одному, а як двоє. Тобто спаруватися.

Касян Гурович. Ну й на здоров'я їм!

Мидон Стратонович. І одна з сторін, тобто жених, звернулась до мене з заявою. Інакше кажучи, мене просять постаростувати.

Касян Гурович. Ти дивн! І тут старостувати! Може, скоро і над покійником «Вічну пам'ять» співатимуть? Бо під Новий рік уже ходять з поздравкою і колядують! А що? Хай! Воно ж красиво!

Мидон Стратонович. І я такої думки. Тому й дав згоду. Але ж я... Навчіть, діду Касяне! Поділіться своєю кваліфікацією. Ходімо зі мною на ці заручини!

Касян Гурович. І ви мене за підбрехача просите? *(Набік)*. Ще одне весілля, комар йому у вухо! *(До Мидона Стратоновича)*. До кого ж це і від кого?

Мидон Стратонович. Корній Лукич Денешко до Оксани Карпівни Гринь.

Касян Гурович *(аж знітився)*. Що-о?

Мидон Стратонович. Що з вами, діду Касяне? Ви аж змінилися на виду!

Касян Гурович. Ще б! А ви не сплутали? Може... син до дочки?

Мидон Стратонович. Ні, батько до матері. Корній Лукич самолічно говорив зі мною. Признатися, я теж був здивований такому його балансу.

Починають гомеричпо сміятись.

Касян Гурович. Ху... Коли ж заручини?

Мидон Стратонович. Цієї неділі.

Касян Гурович. Он як! Але ж... Я на цю неділю вже запрошений на одні заручини і теж... підбрехачем!

Мидон Стратонович. Ай-яй яй! А може, ви й там і тут?

Касян Гурович. Мабуть, справді доведеться підбріхувати на два фронти: і їм і вам... паралельно! Тільки не знаю, що з того вийде.

Мидон Стратонович. А що?

Касян Гурович. Ситуація дуже складна. Ну, та якось буде.

Мидон Стратонович. Спасибі вам, діду Касяне. Не забудьте ж: у неділю. *(Виходить).*

Касян Гурович *(сам)*. Ось таке... Що ж воно виходить? Син — до дочки, а батько — до матері?! Кросфорд! Як в «Огоньку». *(Знову записує в блокнот)*. «У неділю від Корнія Лукича до...» Ти, комар йому...

Входять Орися і Назар. Касіян Гурович ховається за причілок.

Назар *(радісно)*. Є! Знайшов!

Орися. Таки знайшов?

Назар. Півсела обпитав. Ніхто не може. Той не знає, той забув. Ще б! Коли воно було, те старостування! І все ж знайшов!

Орися. Хто ж?

Назар. Дід Касян і баба Дарина.

Орися. Ти що, в собез ходив? Таких пенсіонерів договорив!

Назар. А нам не однаково? Аби лише...

Орися. І чи воно ж годиться, щоб баба старостувала?

Назар. Я теж не знаю. Добре, що хоч ці погодилися. Стільки бігав... Єй, аж упрів...

Орися. Бідненький... Пожаліти тебе? *(Обнімає)*.

Назар. Ну от, і легше стало...

Орися. Запрошу на весілля всіх наших учительок.

Назар. А я — все село! І весілля зробимо... У новому клубі.

Орися *(з посмішкою)*. Ось чого ти спішив його закінчити!

Назар. Але... Чи можна в клубі кричати «гірко»? Бо ж...

Орися. Хороший мій... І хитрий... Ну, гаразд, поцілую тебе і без «гіркої».

Цілуються. Касян Гурович хмикає.

Назар. Це що? Тут хтось є?!

Орися. Нікого. Тобі здалось...

Назар *(співає)*.

Старости, старости,
З хлібом, рушниками,

Вирушайте у похід
До тітки Оксани!

Орися *(співає)*.

Рідна матінко, став
На стіл мед-горілку.
Забирає Назар
Твою дочку-дівку.

Назар.

Ой заграють, загримлять
На селі музики!
Зіб'є молодь на весіллі
Усі черевики!

Орися.

Хай кричать нам гірко!
Солодкий цілунок!

Назар.

Тих цілунків принесу
Тобі повний клунок.

Цілуються і виходять.

Касян Гурович *(вслід їм)*. Радіють, мріють... І не знають, яка їх чекає ситуація, комар йому...

Входить міліціонер Лук'ян Шуплик. Підозріло все оглядає.

А це що? Міліція? До нас?

Лук'ян Шуплик. Здрастуйте!

Касян Гурович. Здрастуйте! З яким ділом?

Лук'ян Шуплик. Міліція без діла не ходить. Міліція завжди когось шукає.

Касян Гурович. Така ваша служба. Про вас Ісус Христос заповідь сказав: «Іщіте і обрящете».

Лук'ян Шуплик. Отак і я. Шукаю. Але поки що обрясти не можу.

Касян Гурович. З чим пожалували? Може, якийсь новий декрет про захист живої природи привезли?

Лук'ян Шуплик. Міліція більш антиприродними ділами інтересується. То у вас парк?

Касян Гурович. Ага. І новий клуб. Он будуємо над ставом. Будете йти — минайте яму з вапном. Все збираюсь прикрити дошками. *(Стежить за міліціонером, який весь час ширяє всюди очима)*. Бачу — справді когось розшукуєте. Може, нашим колишнім завмагом інтересуєтесь?

Лук'ян Шуплик. А що таке?

Касян Гурович. Був у нас один... робив у сільпо. Вигнали.

Лук'ян Шуплик. Прокрався?

Касян Гурович. Ні. Зробив махінацію з одним вашим атрибутом. З міліцейськими свистками.

Лук'ян Шуплик. Цікаво...

Касян Гурович. Привезли йому в магазин для продажу — це у них у торговій сіті зветься «для реалізації», тисячу міліцейських свистків.

Лук'ян Шуплик. Що-о?

Касян Гурович. Тисячу. А кому ж він їх реалізує? У нас у селі нема жодного міліціонера. Довго сидів і думав. На його щастя, днів за п'ять завозять у магазин ще й партію дитячих горщечків. А в нашому селі на це попит: багато малих діток. Ну його й осінила ідея...

Лук'ян Шуплик. Нагрузку?

Касян Гурович. Ага. Поприв'язував до кожного горщечка по два міліцейські свистки. Матері у гвалт. А він їм: «Бери! У хазяйстві все пригодиться! Твоя дитина зробить своє діло — і свисне. Мовляв, мамо, вже».

Лук'ян Шуплик. Реалізував?

Касян Гурович. А потім і його... реалізували з сільпо. Та в нас у селі навіть пісню про цього завмага склали. *(Співає).*

У його торговій сіті
Всі озуті, і всі ситі.
Є родичам і всім друзям,
Всім по рангу, по заслузі.
Ось воно як! Ось воно як!
Щоб жилось йому красиво,
Дефіцитне все — наліво!
Сюди шини і машини,
Коверкоти, крепдешини,
Ну, а людям — сіль, олію,
Дешевеньку бакалію.
Їжте і мовчіть! Їжте і мовчіть!

Три роки, як його вже в нас нема.

Лук'ян Шуплик. Ні, ваш колишній завмаг мене не інтересує. Інший об'єкт! Але... *(Озирнувся).* Прошу вас, діду, про те, що бачили мене тут, нікому ні півслова.

Касян Гурович. Так, так, розумію: секретно і інкогніто? Ну, раз треба, то й мовчатиму. Серйозне діло?

Лук'ян Шуплик. Та як сказати... Ну, бувайте здорові.

Касян Гурович. У наш парк ідеш? Обережно біля ями з вапном.

Лук'ян Шуплик. Спасибі. *(Виходить).*

Касян Гурович *(дивиться вслід Шуплику).* До нас у село... Секретно і інкогніто. Що б це? А тут ще й те старостування! У неділю... Ти, комар...

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Картина перша

Сільський парк, в глибині став. На головній алеї дві білі скульптури—дискометальник і Венера. Поряд з ними ще два-три невисоких постаменти для інших скульптур.
Праворуч вгадуються обриси красивого ще не закінченого Палацу культури. Лежать неприбрані будівельні матеріали, мішки з цементом, вапно тощо.
Надвечір'я. У верби, за ставком, порипа сонце. Його останні промені падають на білі скульптури, які від того рожевіють.
Входить Касян Гурович з берданкою.

Касян Гурович. Заступив, значить, на пост... *(Бере дошки, несе кудись за статуї)*. Прикрию яму з вапном. Щоб часом... *(Щось робить за статуями, повертається)*. Ось так буде безпечніше. *(Милується палацом)*. Ну й Назар! Добрий архітектор! Такий палац селу воздвигає! Хоч на премію його висувай! Куди там панам Розумовським, Браницьким та Кочубеям! А простого ж селянина син! Здобув диплома — і назад в село. Молодець! Для нас працює, для нашої людської краси і радості. Каже, наглядайте, діду, за цими грецькими богинями. А хто їх зачепить? *(Сідає)*. Е-е, дожити б до тієї цифри — 96! Побачити, як тоді люди житимуть, у яких розкошах? Завтра неділя. Оте старостування. Як то воно вийде? Хтось іде... А-а, то міліціонер.

Входить Лук'ян Шуплик.

Ти ще й досі тут? Секретно й інкогніто?!

Лук'ян Шуплик. Довелося затриматися.

Касян Гурович. Все ж таки, що тебе привело, старшина, в наше село? Єй, ми люди чесні. Вже он скільки років навіть найменшого хулігапства не було чути. Тут міліції нічого робити.

Лук'ян Шуплик. Міліції завжди знайдеться робота. І я не до ваших, красилівських. *(Таємниче).* Інше...

Касян Гурович. Понятно...

Лук'ян Шуплик. Один з Макодзьобівки... Має завихрєніє в голові. Насмілився обманювати державу. А наш обов'язок — викривати всякий обман. *(Співає).*

Я служу в міліції давно...
Правило у нас, в міліції одно:
Є з а к о н о п о л о ж е н і є —
Притягать за нарушеніє.

Сів не там, не так, як треба, зліз,
У кіно весь час, весь час насіння гриз,
Заважав автодвиженію —
Ми звемо це — н а р у ш е н і є.

Хтось комусь забив у око гол —
Зразу ж ми про це складаєм протокол,
Бо тілесне повреждєніє —
Це серйозне нарушеніє.

Цей, кого шукаю, з свистунів.
Брав науку він і в шахраїв.
Має, бач, якесь своє мишлєніє!
Це хіба не нарушеніє?

Касян Гурович. Ось така твоя справа, старшина. Може, скажеш, які у нього прикмети?

Лук'ян Шуплик. Це службовий секрет. А втім, скажу *(так само таємниче):* ведмежа справа!

Касян Гурович. Не збагну.

Лук'ян Шуплик. Була в Макодзьобівці така контора — «Мишка». Виробляла дитячі іграшки — плюшевих ведмедиків. Директор тієї контори вигадав собі таке процвітаніє: зробить півсотні мишок, здасть в універмаг, його штат в той же день купить всі ті мишки. Директор дістає від універмагу нову партію плюшу, заганяє його паліво спекулянтам, а в універмаг здає ті ж півсотні мишок.

Касян Гурович. Ти диви!

Лук'ян Шуплик. Провернули таку операцію разів двадцять! Нічого не роблять — і мають копійку.

Касян Гурович. Комар йому... Знайшов те, над чим учені світу сотні років ламали голови! Цей, як його... перпетуум... Ну, вічний рух!

Лук'ян Шуплик. Ага, щось схоже на перпетуум. Артіль дістала перехідний прапор за перевиконання плану, універмаг — грамоту за добру торгівлю. Але... директор, мабуть, відчув, що приходить кінець його перпетууму і зник. Розшукую його для заведення справи. Сліди привели у вашу Красилівку.

Касян Гурович. Отаке... А скажи, старшина, він не видає себе за науковця, що збирає в сакви народну мудрість? Кандидат з академії?

Лук'ян Шуплик. Таких прикмет не маю.

Касян Гурович *(набік)*. Значить, не цей... Ну, шукай, старшина. Може, й обрящеш. Оце воно і є, твоє секретне інкогніто?

Лук'ян Шуплик. Ага. Бувай здоров, старик! *(Виходить)*.

Касян Гурович. Ста-рик...

Чути пісню: Ти шинкарко молода,
Повір меду і вина.

Еге, той кандидат преться! Чого це він сюди?

Входить Гонорій Шиндя зі своїми саквами. Він трохи напідпитку.

Гонорій Шиндя *(побачив Касяна Гуровича)*. А-а, дід, що знається на філософії і володіє місцевою скринькою народної мудрості?! Шкода, я так і не заглянув у ту скриньку. І вже йду далі.

Касян Гурович. Бачу, послухався моєї поради, кандидат!

Гонорій Шиндя. Є й інша причина: ваша красилівська Дульцінея... Надумала мене заарканити! А мені свобода — превище всього! Старий і мудрий, давай вип'ємо з тобою за мої подальші странствування з саквами за плечима. *(Виймає пляшку... одеколону)*.

Касян Гурович. Це що?

Гонорій Шиндя. Чотири дванадцять.

Касян Гурович. Такої марки не п'ю.

Гонорій Шиндя. Не бійся: це тільки тара... А в ній «Екстра»!

Касян Гурович. Ясно.

Гонорій Шиндя. Оригінально? Правда? Це я про тару...

Касян Гурович. Вже було й таке... Всього бачили...

Гонорій Шиндя. Що поробиш! Все наше життя складається з чогось уже чутого і баченого. Прошу.

Касян Гурович. А де ж твоя закуска?

Гонорій Шиндя. У Європі п'ють, не закушуючи.

Касян Гурович. А нам давай по-нашому: миску холодцю, печеню... Ну, хоч би солоний огірок.

Гонорій Шиндя. Візьми, старий, цукерку.

Касян Гурович. Що-о? «Кетті-Босс»? Це ж від кашлю!

Гонорій Шиндя. Звикай. Скоро ми взагалі харчуватимемося порошками. Холодець і квашені огірки продаватимуть в аптеках у таблетках, як валідол.

Касян Гурович. А може, ти скажеш, яка вона, твоя лічная філософія?

Гонорій Шиндя. А що, можу й сказати! Однаково йду від вас... *(З викликом)*. Хочу прожити якнайдовше і найлегше.

Касян Гурович. А що ж для цього треба? Який рецепт?

Гонорій Шиндя. Мінімум затрати енергії, тобто праці, і максимум одержання для організму потрібних йому калорій, кормоодиниць, тобто пищі.

Касян Гурович. Філософія твоя, голубе, більше підходить для тваринницької ферми, а не для человечества!

Гонорій Шиндя *(випив)*. Скажи, старий і мудрий, чому в людини живіт уп'ятеро більший, ніж голова?

Касян Гурович. Так нас сотворено. Це в тебе кросфорд чи філософія?

Гонорій Шиндя *(їсть)*. І ця бідна, маленька голова все життя мусить думати, як і чим напхати живіт, як проіснувати. А ще ж хочеться проіснувати з комфортом!

Касян Гурович. Ясно... А на які средства ти оце їздиш з саквами і філософствуєш? Яка твоя матеріальна база?

Гонорій Шиндя. Моя база — моя мати.

Касян Гурович. Поясни.

Гонорій Шиндя. Одвезе до міста клунок горо-

дини — і має сотню! Знаєш, яка тепер ціна на моркву та хрін? Хто з розумом, може мати з присадибної ділянки більше, ніж колись наші діди мали з п'яти десятин! А в матері я — один!

Касян Гурович. Один — та й той... прохвост і пустодзвін.

Гонорій Шиндя. Ну-ну... Всі ми, то їсть, двоногі, піщо! Мізерія! Одноклітинні примітиви!

Касян Гурович. Ти за всіх двоногих не розписуйся. Бо я — не амеба. Я людина! Ну й ще скажи: чому видаєш себе за вченого?

Гонорій Шиндя. Я? Це вона... І... до вчених більше довір'я і поваги. Їм легше жити на світі. Тепер кожний намагається стати кандидатом.

Касян Гурович. Ясно... І міліцію, мать, легше ввести в оману...

Гонорій Шиндя *(насторожився)*. Мі-лі-ці-ю? А ти як знаєш, старий?

Касян Гурович. Чутка до нас дійшла про якогось пройдисвіта з Макодзьобівки... Який торгував «мишками»...

Гонорій Шиндя. Що-о? *(Хапається за сакви з наміром іти)*.

Лук'ян Шуплик *(виринає з кущів)*. Стій!

Гонорій Шиндя *(злякано)*. Макодзьобівський міліціонер?!

Лук'ян Шуплик. Він!

Гонорій Шиндя побіг.

Стій! Стій, кажу! *(Побіг навздогін)*.

За ним побіг і Касян Гурович.

Згодом вбігає Гонорій Шиндя. Тримає в руці піджак. Губить його. Тікає далі.

Міліціонер, що переслідує його, знаходить піджак. Чує, хтось біжить. Ховається під містком, прикриваючись піджаком.

Вбігає з ломакою в руках Касян Гурович.

Касян Гурович. Нема... Ти, комар йому... *(Помічає, щось ворушиться під містком)*. Ага... Осьде він... Кандидат... *(Підкрадається. Поклав ломаку. Накидається)*.

Починається боротьба, яка закінчується тим, що Касян Гурович пізнає... міліціонера. Розчарування.

Ти? А я думав, твій об'єкт... І тут кросфорд! Я ж добре бачив, він біг сюди!

Лук'ян Шуплик. Сюди! І нема... Ноги — як у жирафа шия! Чи я наздожену такого з моєю задишкою?

Раптом чути, як гримлять дошки. Це провалився у вапняну яму Гонорій Шиндя.

Касян Гурович. Чув, старшина?

Лук'ян Шуплик. Ага, чув. Наче щось у воду бовкнуло.

Касян Гурович. А може, справді, він у воді? *(Йде до ставка, дивиться).* Нема. Місяць так же добре світить. Не пливе і не булькає. Куди ж він подівся?

Лук'ян Шуплик *(тоскно).* Два тижні його розшукую. Треба ж і протокола написати, і діло завести...

Касян Гурович *(співчуваючи).* Бачу, не легка ваша міліцейська робота, неспокійна...

Лук'ян Шуплик. Ще й яка неспокійна! І все в ім'я того, щоб вам, громадяни, спокійно жилося. А нас іноді лають. А за що? Он там щось зашелестіло... Чи не він? *(Сюрчить у свисток).* Стій! *(Побіг).*

За ним побіг і Касян Гурович.

Велика пауза.

Раптом з вапняної ями вилазить Григорій Шиндя, весь білий.

Гонорій Шиндя. Чорти б його забрали! Куди я потрапив? Крейда чи вапно? Що ж тепер? Яка іронія долі: все життя я уникав індустрії, тікав з будівництв, ненавидів шум бетономішалок і дзвін заліза! Не терпів цементного пилу! І на тобі: прийняв хрещення у розчині вапна! Як же тепер? Ай! Знову той міліціонер! Куди тікати? Місяць так підло світить... я весь білий... враз виявить! Що робити? *(Озирається навколо, дивиться на статуї).* А що, коли... Ідея! *(Став поруч з Венерою на один із заготовлених п'єдесталів. Прибирає позу чи то Аполлона, чи льотчика-космонавта. І так завмирає).*

Вбігає захеканий Лук'ян Шуплик. Сідає, стомлений, на п'єдесталі, на який щойно став Гонорій Шиндя.

Лук'ян Шуплик. Нема! Стільки поклав зусиль на ці пошуки — і все пішло прахом. Вирине десь в іншому районі, негідник,— і шукай його знову. *(Оглядає все навколо. Дивиться на білі статуї, але нічого підозрілого не помічає).*

Гонорій Шиндя стоїть з піднятою вгору рукою.

(Повернувся до статуї спиною). Нема... *(Безнадійно зітхає).*

Гонорій Шиндя в цей час поворухнувся, пошкріб пальцем носа. Лук'ян Шуплик виходить.

Гонорій Шиндя *(опустив руку).* Ху... Не помітив. Спасибі тобі, грецька богиня Венера, що взяла мене до своєї компанії. *(Сходить з п'єдесталу).* Тікати! Негайно тікати з цього чортового села! *(Прислухається).* Ідуть! Знову сюди йдуть! *(Знову вистрибує на п'єдестал і прибирає ту ж позу).*

Мимо статуй проходять, обнявшись, Назар і Орися.

Назар. Орисю, ти ж не забудь, завтра до тебе прийдуть мої старости: Касян Гурович і Дарина.

Орися. Завтра я їх пов'яжу, за звичаєм, рушниками. Прочитала, як це робиться.

Назар. І ми справимо весілля. Годі критися з нашим коханням від батьків!

Орися. І від усього села!

Назар. Ми будемо найщасливіша пара на всій планеті!

Орися. Вже й на всій планеті! Який ти масштабний, Назаре!

Назар. Такий, як і наша любов, Орисю! Стривай... *(Цілує Орисю).*

Гонорій Шиндя раптом чхнув на п'єдесталі.

Орися. Назаре! Тут хтось є! Тікаймо!

Швидко виходять.

Гонорій Шиндя *(опускає руку, яка аж заклякла).* Знайшов місце і час для своєї любовної лірики! *(Зійшов з п'єдесталу, хоче тікати, але, зляканий, знову займає місце на тому ж п'єдесталі. Склав руки за спину. Зараз він вже нагадує безруку Венеру Мілоську).*

Входять Корній Лукич і Оксана Карпівна.

Корній Лукич. Завтра до тебе, Оксано Карпівно, прийдуть мої старости. Бухгалтер Цифра і Касян Гурович.

Оксана Карпівна. Що ж, зустріну, як належить. Приготувалися... Люди дізнаються — скільки буде розговору...

Корній Лукич. Ну й що? Хай говорять на здоров'я! *(Милується краєвидом).* Хороший сьогодні вечір... Сказано, природа...

Оксана Карпівна. Парк наш буде найкращий в районі. Оце та Венера?

Корній Лукич. Ага. Богиня кохання.

Оксана Карпівна. Як же вона, бідна, кохала... без рук?

Корній Лукич. Мабуть, серцем... *(Бере Оксану Карпівну під руку).* Тут немає нікого...

Оксана Карпівна. Не розучився? А втім, завтра воно вже нам... *(Схиляється мрійно Корнію Лукичу на плече).* Солдат...

Корній Лукич. Гвардієць...

Гонорій Шиндя знову чхає.

Оксана Карпівна. Що це? Ходімо звідсіль!..

Швидко виходять.

Гонорій Шиндя *(злазить з п'єдесталу).* Скільки ж у цьому селі закоханих! Ну, то молоді, а це ж... пенсіонери! Де мої сакви? Що? Знову йдуть! *(Стає на п'єдестал).*

Входять Дарина і Маргаритка.

Дарина. В селі такий гвалт... Якийсь міліціонер шукає злодія. Давно вже у нас такого не було!

Маргаритка. Мені не до вашого злодія! Де Гонорій? Забрав же і свої сакви! Невже змився, негідник?

Дарина. Казала тобі — пройдисвіт!

Маргаритка. Учений... З самої академії!

Дарина. Язик без кісток, сказати все можна...

Маргаритка. Кандидат. І профіль... філософський...

Вбігає Касян Гурович.

Касян Гурович. Прогавив міліціонер! А ви тут що робите?

Маргаритка *(дивиться на Шиндю-статую).* Що це?

Дарина. Боги. Голова закупив для нашого парку. Буде як у церкві. Це все Назар мудрує!

Маргаритка. Я не про... Я... *(Приглядається).* Щось тут...

Гонорій у цей час поворухнувся.

Касян Гурович *(теж пильно дивиться на статуї)*. Дивно... Півгодини тому тут стояло дві статуї... Де ж узялася третя? *(Надіває окуляри, рахує)*. Одна, дві... Три! *(Надіває ще одні окуляри, знову рахує)*. Одна, дві... Три! Що воно?

Маргаритка. Ой люди! Воно... ворушиться!

Гонорій Шиндя справді не витримав, поворухнувся. Він робить знаки Маргаритці, щоб мовчала, але пізно.

Касян Гурович. Ти диви! Наче фізкультуру робить!

Маргаритка. Бувала я в столиці в музеях, але такого не бачила, щоб кам'яні статуї фізкультуру робили!

Раптом Шиндя чхнув.

Ай! Бао! Тікаймо!

Касян Гурович. Не смійте тікати! *(Підняв ціпок, іде до статуї з наміром уперезати її)*.

Гонорій Шиндя *(прожогом зіскакує з п'єдесталу)*. Ти, старий хрін! Не розмахуй кийком!

Дарина. Маргаритько, глянь. Це ж він, твій хип!

Маргаритка. Він... Гонорій!

Касян Гурович. Отаке... Бачу, тобі набридло ходити в кандидатах наук, вже за бога себе видаєш?

Маргаритка *(до Шинді, грізно)*. Це що значить? Поясни! Хто тебе так напудрив?

Гонорій Шиндя *(тяжко зітхнув)*. Яма... З вапном...

Касян Гурович. Ускочив? *(Оглядає з усіх боків Шиндю-статую)*. Древній Діоген заліз у бочку. А ти, кандидат, у вапно?

В цю мить із суфлерської будки вилазить Лук'ян Шуплик.

Лук'ян Шуплик. Добрий вечір, директоре «Мишок»!

Гонорій Шиндя. Все... Кінець... Кожна комедія має свою фініту!

Маргаритка *(плаче)*. Трохи в загс його не повела — отакого!

Лук'ян Шуплик *(оглядає з усіх боків завапнованого Шиндю)*. М-да... Випадок, який в нашій практиці трапляється вперше. Ну, що тепер скажеш?

Гонорій Шиндя. Даєш мені право на останнє слово підсудного? Скажу. І ти, старшина, не дуже на мене покрикуй. Ти ще не знаєш, хто я!

Лук'ян Шуплик. Знаю: шахрай.

Гонорій Шиндя. Помиляєшся. Я — останній з могікан. Експонат минулого. Як кажуть у кіно, уходящий об'єкт. Ти це не розумієш, старшина? І що я таке зробив? Ну, шукав своє процвітаніє. А хто про це не мріє? Життя — це лотерея: хтось виграв, хтось програв... Бачу, я програв... А скільки є таких, що виграють!

Лук'ян Шуплик. Висказався? Годі. Слідуй за мною, статуя!

Гонорій Шиндя. Як слідувати? У вапні?!

Лук'ян Шуплик. З брандспойта тебе обмити чи в ставку випрати?

Касян Гурович. У ставку риба. Не дозволю.

Лук'ян Шуплик. Ходімо до річки. *(Бере Шиндю за руку і виводить).*

Касян Гурович. Веди його, старшина, через усе село. Людям на посміх, а декому й на повчання.

Шиндя і Шуплик виходять.

Маргаритка *(трохи не плаче)*. Я ж його любила, бао!..

Дарина. Заспокойся Маргаритько! Поживеш у селі, поробиш з людьми, знайдеш собі достойну людину. Хліборооба...

Маргаритка виходить.

Касян Гурович. Ну, тут ніби все прояснилося... А завтра, Дарино, будемо другий кросфорд розв'язувати, комар йому... Сватання!

Світло гасне.

Картина друга

Той же краєвид села Красилівки з містком-кладкою. Чудовий літній день. Багато сонця. Десь на селі співають:

Лугом іду,
Коня веду,
Розвивайся, луже!
Сватай мене, козаченьку,
Люблю тебе дуже!

На ганок виходить Оксана Карпівна і з нею Орися.

Оксана Карпівна. Якої ж гарної заспівали! Як у моєму дівоцтві. *(Підспівує).*

Ой хоч сватай, хоч не сватай,
Хоч так присилайся,
Щоб та слава не пропала,
Що ти залицявся.

(Оглядає свою нову сукню). Одягну це плаття. Як воно мені?

Орися. Це те, що ви в ньому до Москви їздили? Воно вам до лиця.

Оксана Карпівна. Правда? Ану, глянь. Кругом глянь.

Орися. Ви, мамо, кругом хороші.

Оксана Карпівна. Ще нічого молодиця? Можна заміж іти?

Орися. Вам хоч зараз до загсу. Мабуть, і я своє приміряю. *(Виходить).*

Оксана Карпівна *(сама).* Знаю, люди сміятимуться. Подумаєш! І старші за мене виходили! *(Наспівує).*

Хай срібло квітує
В посивілих косах,
А мені ще в далях
Журавлі летять.

Повертається Орися в новій сукні. Теж співає.

Орися.

Ми з тобою, мамо,
У ті далі линем,
Бо нема для щастя
Незборимих меж.

Оксана Карпівна. А ти, дочко, не осудиш мене, коли шлюб візьму?

Орися. Що ви, мамо! Аби лише знайшовся вам хто підходящий.

Оксана Карпівна. Наче людина нічого. Трохи з перцем, гарячий... Та я не люблю тюхтіїв, полохливих, плохеньких.

Орися *(набік)*. Про кого це вона? Мамо, а як мені: може, одягти малинове?

Оксана Карпівна *(милується дочкою)*. Ти як краля!

Орися. Для такого дня хочеться одягтись якнайкраще.

Оксана Карпівна. Блакитне тобі більше до лиця. Ти ж русява. *(Зітхнула)*. Глянь, ще цвітуть наші липи! Аромат який!

Орися. Шкода, соловейки вже замовкли...

Оксана Карпівна. Всьому, дочко, в природі свій час і своє місце приділене. Попрошу завклуба, щоб дав акордеона. А вже весілля справлю...

Орися. Може, запросити дівчат?

Оксана Карпівна. Ага, щоб поспівали весільних. Пригадую, років тридцять тому співали мені... Які ж хороші були пісні! *(Наспівує)*.

Вчора звечора велика туга впала,
Опівночі вода зілля забрала.

Зажурилися та й мої дружечки:
«Чим же ми тобі будем гільце вити?»

Ой вівсом, вівсом, червоною калиною,
Червоною калиною, долею щасливою...

Але... Не знаю, як воно тепер за новими звичаями... *(Набік)*. Чи полагається, щоб дівчата на вдовиних заручинах співали? *(До Орисі)*. Мабуть, з дівчатами, дочко, почекаємо.

Орися. І чого б це?

Оксана Карпівна. Пораджусь з Корнієм Лукичем... Індичку засмажила, пирогів напекла... Вони ж, мабуть, їдять гаряче раз на тиждень!

На місток-кладку виходить Корній Лукич у новому костюмі. Чистить на собі костюм щіткою і видивляється на себе у воду. Поруч з ним стає і Назар. Теж чепуриться, дивлячись у воду.

Назар. Видно, як у дзеркалі...

Оксана Карпівна. Орисю, глянь: Корній Лукич вийшов. Костюм приміряє! Показний мужчина, що й говорити!

Орися. І Назар з ним! Красивий!

Оксана Карпівна. Хто?

Орися. Назар.

Оксана Карпівна *(суворо)*. Іди до хати, дочко! *(Набік)*. Назар? Він же тепер буде мені як син... Іди, кажу!

Орися *(здивована і ображена)*. Ви якісь дивні, мамо!

Оксана Карпівна. Дивна! Побула б ти на моєму місці!

Орися. Я зовсім не розумію вас, мамо!

Оксана Карпівна *(милується Корнієм Лукичем, який стоїть на містку)*. Видивляється у воду на свою красу! Вони, холостяки, мабуть, і дзеркала в хаті не мають! Як і солі! Ходімо, дочко, щоб не подумали, нібито ми такі вже дуже заінтересовані.

Обидві йдуть до хати.

Корній Лукич. Назаре, ану, поглянь. Як? Нічого?

Назар. Хороший костюм, тату.

Корній Лукич. Всього раз його одягнув. Піду в ньому на ці заручини. А сам я? Дядько ще нічого?

Назар. Тату, вам хоч до молодиць! А що одягти мені? Чи бути в цьому? *(Теж хизується перед батьком новеньким костюмом)*.

Корній Лукич. Нічого, підходящий... А ти що, теж збираєшся? *(Набік)*. Чого йому йти на мої заручини? Скажуть люди, такий син, а батько надумався... *(До Назара)*. Тобі ж сьогодні привезуть матеріали для клубу.

Назар. Ну й що? Почекають. Такий день...

Корній Лукич. Який? Це в мене день! А ще... Може, тобі, сину, і не годиться ходити на ці заручини.

Назар *(здивовано)*. А як же без мене? Таке й скажете! Наче у вас... не всі дома...

Корній Лукич. Ну-ну, ти... Так не можна на батька! *(По паузі)*. А втім, може, й не всі. Стільки турбот... Жнива на носі.

Назар *(примирливо)*. І коли ви вже відпочинете? Мабуть, аж як на пенсію підете!

Корній Лукич *(трохи ображено)*. Рано мене на пенсію здаєш. Я ще...

Назар. Тату, хочу вас спитати: чи може жінка старостувати?

Корній Лукич. Як це? Не збагну!

Назар. Ну, бути свахою, чи як воно зветься... Бо я попросив одну бабусю піти до Оксани Карпівни як...

Корній Лукич. А чого це ти просив?

Назар. Ви ж казали — засилати до Гринів сватів! На цю неділю... Ну, то я... Може, щось змінилося? Знову полаялися?

Корній Лукич. Нічого не змінилося. Але ж... Це мій клопіт — засилати старостів! І я вже їх знайшов, домовився. А ти при чому тут?

Назар. Як це «при чому»? Ви, тату, не виспалися чи...

Корній Лукич. Це, мабуть, ти нажлуктився! Ану, дихни на мене!

Назар. Та я... Що це в нас за така дивна розмова? Самі захотіли тих чортових старостів, а тепер...

Корній Лукич. Не я хотів, а вона! *(Пильно дивиться на сина)*. Чекай, чекай... Ти про яких старостів белькочеш?

Через місток ідуть з весільною піснею Касян Гурович, Дарина і Цифра.

Касян Гурович. Добрий ранок, з неділею вас! *(Тричі кланяється)*.

Так само кланяються Корній Лукич і Назар. Кланяються і поглядають один на одного, чогось не розуміючи.

Корній Лукич. Це ж що таке?

Касян Гурович. Трапилася, бачте, така притча, комар їй... Можна сказати, задача з чотирма невідомими. Одне слово, кросфорд жизні.

Корній Лукич. Не тягніть. Говоріть по существу!

Касян Гурович. Та я ж і прийшов для того, щоб по существу. Але треба, щоб на рішення цього кросфорда прийшли сюди і ваші сусіди Грині. І мати, і дочка...

Корній Лукич. Що таке? Що сталося? Завжди ви, діду Касяне, з якимись фокусами!

Касян Гурович. А ще невідомо, хто тут фокуси робить!

Входять Оксана Карпівна і Орися.

Орися. Старости! *(Здивовано)*. А... чого ж тут Цифра?

Оксана Карпівна. Старости... Але ж... чого тут баба Дарина?

Мати поглядає на дочку, дочка на матір.

Що це?

Орися. Це що?

Касян Гурович. Кросфорд закручується...

Корній Лукич. Мої старости... Але ж... Чого тут Дарина?

Назар. Мої старости! Але ж... Чого тут бухгалтер?

Насторожено дивляться один на одного.

Корній Лукич. Що це?

Назар. Це що?

Касян Гурович *(набік)*. Що ж, будемо розкручувати кросфорд. *(До всіх)*. Увага! Слухайте одну притчу: жителі нашого села, конкретно — наш бухгалтер Мидон Стратонович Хилько, на прозвисько Цифра, ну, і баба Дарина попросили мене йти з ними старостувати.

Корній Лукич. Ви щось плутаєте: мої старости — ви і Мидон Стратонович! А при чому ж тут баба Дарина?!

Назар. Що-о? Це ви плутаєте, тату! Мої старости — Касян Гурович і баба Дарина!

Корній Лукич *(аж спітнів)*. Що за єрунда! Цифра і Касян! Це ти плутаєш!

Касян Гурович. Не сваріться! Здається, тут ми всі заплуталися. Ну, самі посудіть: дві пари старостів в один день, в одну хату, до одних і тих же людей! Корній Лукич до Оксани Карпівни, а Назар — до Орисі, комар їм у вухо!

На всіх обличчях здивування.

Оксана Карпівна. Я... нічого не второпаю... Наче уві сні.

Назар *(до Касяна Гуровича)*. Діду! Ви часом не під чаркою?

Касян Гурович. Е, ви тут на чарку не грішіть! *(Різко)*. Кажіть при всіх ясно і конкретно: хто тут кого сватає?

Назар. Як це «хто кого»? Я — Орисю.

Корній Лукич. Га? Я сватаю Оксану Карпівну.

Назар. Ось як, тату!

Касян Гурович. Кросфорд розкручується! Мидоне Стратоновичу, викладайте всю суть!

Мидон Стратонович. А що тут викладати? Баланс зроблено неправильно. Сталося так: Корній Лукич зустрів мене. Підіть, каже, від мене старостою до Оксани Карпівни.

Дарина. А мене просив Назар, щоб я пішла свахою до Орисі.

Оксана Карпівна. До моєї Орисі?

Корній Лукич *(до сина)*. Мій Назар?

Назар. Тату, ви що, сміється з мене?

Орися *(до матері)*. На глум мене перед селом виставляєте?

Корній Лукич. Назаре... Тут, мабуть, сталося...

Оксана Карпівна. Орисю, дочко, то ж я... про свою свадьбу. А ти подумала... Що ж це виходить?!

Касян Гурович. А виходить те, що ваші діти люблять ся і, як молоді, мають на те більше права, комар йому...

Оксана Карпівна *(до Корнія Лукича)*. Ось яку комедію розіграв ти зі мною! Та за таку наругу... *(Люто)*. Сказано, «гиля-гуси»!

Корній Лукич *(теж спалахнув)*. Ти знову?

Касян Гурович. Тихо! Зараз ми цьому заплутаному ділу знайдемо правильне рішення!

Оксана Карпівна. Яке?

Касян Гурович. Я ще не чув, щоб десь на планеті був такий прецедент, коли б батько й син брали матір і дочку.

Дарина. І я такого не чула.

Касян Гурович. Може, ви, тобто батьки, поступитесь?

Оксана Карпівна. Орисю, ти що? Справді любиш його?

Орися. Люблю, мамо, та так...

Оксана Карпівна. А чого ж мовчала?

Корній Лукич *(до сина, похмуро)*. Ти, значить, любиш її?

Назар. Ще й як, тату! Так люблю, що коли хто стане мені на путі...

Корній Лукич. Любить — і мовчить, чортів син! У такий конфуз мене ввів!

Мидон Стратонович. Діду Касяне, я піду. Бачу,

піякого старостування вже не передбачається. А в мене баланс.

Оксана Карпівна. Стійте! Не пущу! Почали — кінчайте! Старостуйте! Не для мене, для дочки. Я поступаюся...

Корній Лукич. І я поступаюся! Не знав же... Мидоне Стратоновичу, вношу поправку у своє рішення: не від мене, а від Назара до Орисі! Все...

Касян Гурович. Оце воно! Кросфорд закінчується!

Корній Лукич. Ти пробач, Оксано Карпівно, що поробиш! *(Тихо, до сина)*. Ми не прогадали: все ж таки буде в нас хазяйка в домі!

Оксана Карпівна. Будь щаслива, дочко! *(Тихо)*. Ми не прогадали: все ж таки буде у нас мужчина в хаті!

Корній Лукич. А ми з тобою, Оксано Карпівно, вийдемо нишком у леваду та й будемо згадувати нашу молодість. Розкажу тобі, як я Берлін штурмував.

Оксана Карпівна. А я тобі, Корнію Лукичу, про свої партизанські діла...

Касян Гурович. Правильно! Вам — мемуари, а їм — любов.

Оксана Карпівна. Ходи сюди, дочко. *(Обнімає Орисю, поглядаючи і на Назара)*. Благословляю вас, діти...

Корній Лукич. Ходи сюди, синку... *(Обнімає Назара)*. Будь щасливий, чортів син! *(Скубе його за чуба)*.

Через місток проходить Маргаритка з граблями.

Касян Гурович. Маргаритька? А де ж твій «науч-ний хип»?

Маргаритка. Он на горбі сохне після вапняної купелі, підлий. Старшина над ним мух одгонить.

Касян Гурович. Бачу, весілля у вас не буде.

Маргаритка *(люто)*. Щоб я за такого вийшла? Та хай він!..

Дарина. Ми не з таких, щоб на всякого хипа кидатися! Хай іде собі під шум головою! А ти ж це куди, Мар?.. Ой, не звикну!

Маргаритка. Звіть мене обратно Маргаритькою, бабо. Іду на луг. *(Посміхається до Корнія Лукича)*. Шиньйони з сіна ставити. *(Виходить)*.

Дарина. Правильно, Маргаритько. Може, там десь і жениха собі вигребеш! Хлібороба!

Касян Гурович. Усякому кросфорду своє рішення приходить і, як той хип казав, кожна комедія має свою фініту...

Всі виходять на авансцену і хором співають:

Життя людське — роса ранкова,
Воно на мить засяє — і нема.
І кожен з нас ту долю-росу ловить,
Бо знає: доля не прийде сама.

Поволі йде завіса.

ПРО П'ЄСИ І ПРО ДРАМАТУРГА

Як біжить час! Здається, зовсім недавно йому було сімдесят і друзі по перу, літературна молодь, читачі та глядачі прийшли у Спілку письменників вшанувати ювіляра. Ніби вчора звучали слова привітань, побажань здоров'я, сил, нових творів і нових творчих успіхів. Але невблаганно поспішають вперед і вперед дні, місяці, роки — сьогодні вже сімдесят п'ять. Скажу, не криючись, ці рядки написані не тільки з нагоди нової ювілейної дати, не тільки в зв'язку з виданням збірника п'єс, що певною мірою підсумовує багаторічну роботу письменника у драматургії, а й тому, що просто приємно писати про Юрія Олексійовича Мокрієва — людину, з якою мене зв'язує давня і міцна дружба.

Повертаючись думками у далеке минуле, згадую початок 30-х років, коли у будинку Спілки письменників відбулося наше перше знайомство. Пам'ятаю його молодим, через край сповненим енергії, окриленим першими успіхами в літературі. Після Новомиргорода, невеличкого містечка на Кіровоградщині, в якому пройшли дитинство і юність, був київський завод «Арсенал» — незабутні «університети» майбутнього письменника, де він працював як художник, грав у драматичному гуртку. Тоді ж було написано і поставлено багатьма театрами України комедію «Реп'яхи», що у виставі керованого В. Васильком Хорківського Червонозаводського театру дістала нову назву «Віддай партквиток». Ця перша, багато в чому незріла спроба в драматургії, що дошкульно таврувала тогочасне міщанство, не могла не привернути уваги театрів і глядачів гостротою поставленої молодим автором громадсько значущої проблеми і, що особливо слід підкреслити, лише Ю. Мокрієву притаманним запалом. До вистави Червонозаводського театру Остап Вишня написав спеціальні інтермедії.

У ці ж роки Київський театр російської драми поставив його нову п'єсу «Двобій» («Два світи»), політичний памфлет на гостру в той час міжнародну тему. І хоч п'єса не лишила помітного сліду в творчій біографії драматурга, а вистава, здійснена В. Неллі,— в історії нинішнього Театру ім. Лесі Українки,— глядач гаряче аплодував і авторові, й виконавцям провідних ролей — згодом відомим майстрам московських театрів Л. Добржанській, Г. Терехову і особливо улюбленцю Києва М. Світловидову, який у невеликій, але яскраво виписаній Ю. Мокрієвим ролі китайця вийшов чи не на перше місце у виставі.

До цього збірника включено драму «Григорій Котовський». Це — редакція створеної в 40-і роки п'єси «Рейд». У центрі п'єси — образ видатного радянського полководця громадянської війни, людини яскраво самобутньої, про яку ще за життя було складено чимало легенд і переказів. З багатої на події біографії Котовського Ю. Мокрієв вибрав лише один епізод. Це—відомий з історії похід котовців у 1919 році по тилах ворога з півдня на північ України для з'єднання з частинами Червоної Армії. Хроніка походу, що відбувався у боротьбі з білими, петлюрівцями та куркулями навколишніх сіл, і становить зміст твору. Я не випадково наголошую тут на слові хроніка. Свідома відмова від гострої, часом заплутаної, хоча б, здавалося, і сценічно вдячної фабули (а ми знаємо, що біографія Котовського спокушає стати саме на такий шлях), прагнення йти точно за даними історії, дають можливість, з одного боку, передати атмосферу епохи, глибоко і всебічно окреслити характери людей, з другого, — криють небезпеку ковзання по поверхні явищ, звичайної реєстрації фактів. Мені здається, що Ю. Мокрієв уникнув цієї небезпеки. У хроніці рейду йому пощастило історично правдиво виписати образ комбрига та його оточення, створити ряд драматично напружених сцен. Якщо в зображенні ворогів — зрадника Притики, білогвардійця Урусова, петлюрівця Забуги — не вдалося подолати звичні схеми багатьох і багатьох п'єс про громадянську війну, то друзі й соратники Котовського — телеграфіст Андрій Козачук, дівчина з Бессарабії Мар'яна, незаможник Корній Лихолат, партизанський ватажок Петраш і його дружина Оксана — розкриті як живі людські особистості.

Щасливо склалася і сценічна доля твору: лише у Києві п'єса йшла одночасно у двох театрах — у ТЮГу та у Театрі Червоної Армії.

Згадуючи довоєнні роки, Юрій Олексійович не може поскаржитись на байдужість до його п'єс з боку визначних митців сцени. Я вже називав імена В. Василька, М. Свєтловидова, Л. Добржанської, В. Неллі. До цих імен слід додати й інші, які втілювали написане ним на кону різних театрів республіки. Це — режисери О. Смирнов та О. Іскандер, Ф. Лопатинський, що поставив «Рейд» у Київському ТЮГу, Д. Голубинський, що грав у п'єсі на сцені Театру Червоної Армії, О. Соломарський — постановник «Рейду» в Донбасі. Останньою передвоєнною п'єсою драматурга була «Скрипка гуцула». У Київському ТЮГу вона пішла у постановці К. Котевського, у Житомирському театрі ім. М. Щорса — у постановці В. Магара, у Дніпродзержинську її поставив Б. Тягно. На Всесоюзному фестивалі у Москві в 1940 році Київський ТЮГ дістав за виставу «Скрипка гуцула» золоту грамоту. Робота над твором розпочалася і в інших театрах, та обірвала її війна.

У п'єсі висвітлені вересневі події 1939 року, коли західноукраїнські землі були возз'єднані з Радянською Україною.

В літературі існує одна загальновідома істина — письменник пише про те, що добре знає, що бачив на власні очі, пережив, навіть, якщо хочете, вистраждав. Однаковою мірою це стосується і мистецтва, різних його видів — живопису, музики, театру. Інакше кажучи, кожен витвір літератури і мистецтва — це життєвий досвід митця. Думка незаперечно правильна і сумніву не підля-

гає. Разом з тим є у творчому процесі і те, що зветься інтуїцією художника, те, що не легко розкласти по полицях, що не завжди піддається аналізу. «Мистецтво — це життя, пропущене крізь призму темпераменту»,— писав Е. Золя. Так от цей «темперамент», якщо він є, дозволяє часом і на відстані проникнути у суть явища, вгадати, вихопити з життя найістотніше, найголовніше і розкрити це найістотніше в художніх образах. І тут можна було б навести чимало прикладів. Приступаючи до написання п'єси «Скрипка гуцула», Ю. Мокрієв не стикався вприту з тогочасною Галичиною, але він спромігся вловити в історичних подіях вересня 1939 року найсуттєвіше, що становило зміст цих подій, їхнє значення для народу, який жив по той бік Збруча. Драматург знайшов образне рішення поставленої перед собою задачі. Таким наскрізним образом твору є скрипка старого гуцула Ярослава, яку заради безглуздої примхи відібрали у нього втікачі за кордон пани Сапєга та Лісняк, згодом її повернув старому капітан Червоної Армії. Образ скрипки набирає у п'єсі значення символу, що втілює в собі красу народної душі і в той же час повернення народові вкраденого в нього щастя.

До створення п'єси «Скрипка гуцула» Ю. Мокрієв написав комедію «Союз відважних», кілька одноактівок, драму «Жита цвітуть», відзначену премією на Республіканському конкурсі, але стапною у довоєнному творчому доробку лишається саме ця п'єса.

Незмінне прагнення Ю. Мокрієва завжди йти в ногу з життям засвідчила написана одразу після війни п'єса «Зорі над копрами». Це драматична розповідь про гірників Криворіжжя. Свідомо уникаючи канонів, що прижилися у нашій виробничій тематиці ще з довоєнних років, драматург всю свою увагу намагається приділити скромним, на перший погляд непомітним, але духовно красивим людям— трудівникам. Любов до праці, як життєвої необхідності, притаманна всім персонажам п'єси. Одним з кращих місць твору є сцена приходу на виробництво старих робітників-пенсіонерів, що прагнуть своїм трудом і досвідом допомогти молоді відбудувати зруйнований ворогом рудник.

Історико-біографічна драма «Творець пісні» присвячена великому композиторові М. В. Лисенку та його соратникам на ниві українського дожовтневого мистецтва. Автор подає свого героя на різних етапах життя, починаючи з юних років, коли молодий Лисенко повертається додому після навчання у Німеччині, і аж до похилого віку, коли уславлений митець в дні першої російської революції пише на слова свого друга Івана Франка знаменитий гімн «Вічний революціонер». Широке охоплення подій не призвело, як це іноді трапляється, до калейдоскопічності, ескізності у розкритті людських характерів. Яскраво окреслено в п'єсі не тільки образ самого Миколи Лисенка, Михайла Старицького або кобзаря Остапа Вересая, а й таких персонажів, як мільйонер Черепань, поліцмейстер Живоглядов.

Драматург наголошує на міцних зв'язках композитора з народом, з революційними силами, що діяли в ті часи на Україні та в Росії. Свідомими борцями проти самодержавства постає брат Лисенка Андрій та селянин-наймит, а згодом робітник, Захар.

П'єса має значні сценічні достоїнства. Як не згадати хоча б картину святкування передовою громадськістю Києва річниці з

дня народження Т. Г. Шевченка, коли молодим М. Лисенку та М. Старицькому пощастило дотепно обдурити поліцейські власті, які всіляко забороняли святкування.

У другій половині 50-х років Ю. Мокрієв тимчасово поривае з драматургією, віддаючи весь час прозі та кінематографу. Так з'являється його великий, багато в чому автобіографічний роман «Плавні палають», продовжується розпочата ще до війни робота над гумосескамн, такими, як «Кашовар», «Ясла імені товариша Сироватки», «Експонат № 721», «Карась у сметані» та ін., що друкувалися у «Перці», «Крокодиле», виходили окремими збірками. На екранах країни йдуть поставлені за його сценаріями фільми «Долина синіх скель», «Весела змова».

Повернення до театру принесло значний сценічний успіх на Україні та за її межами. Це була п'єса «Рідна мати моя» про робітників та інженерів Шебелинського газородовища на Полтавщині. Власне кажучи, суто виробничі колізії, пов'язані з пошуками газу, поступилися місцем перед дослідженням особистих стосунків, особистих доль героїв. На перший план стала «одвічна» в літературі тема материнства. Цієї теми Ю. Мокрієв торкався і раніше у п'єсі «Вірність і зрада», подаючи її на матеріалі війни та фашистської окупації. «Рідна мати моя» — твір про мирну працю, мирне життя наших людей, хоча гострота поставленої автором, на перший погляд, особистої проблеми не лишила байдужими ні театри, ні глядача. Тема материнства має багато аспектів. Ю. Мокрієв розглядає в своїй п'єсі один з них: здавалося б, що може бути зворушливішим і чистішим за почуття матері до дитини, яку вона народила! Але і це благородне почуття може набирати різні вияви. Героїні твору вчительці Софії Іванівні Журавіній, жінці важкої долі, слушно дорікають деякі її друзі за занадто вже сліпе обожнювання сина Сергія, єдиної близької істоти, що лишилася на старість після втрат воєнних років. Софія Журавіна мужньо витримала всі життєві випробування, не витримала лише одного: їй не вистачило сил збагнути, що Сергій — недостойний такого почуття. І хоча все у п'єсі завершується щасливо, помилка Журавіної може стати гірким попередженням для занадто вже поблажливих матерів. Особисті ж долі героїв, оскільки йдеться про речі серйозні, аж ніяк не дрібниці — про засади виховання нашої молоді,— виходять за межі особистого, набувають громадського звучання. Думаю, що і те, і друге у поєднанні з сценічністю забезпечило твору життя у багатьох театрах.

Правда, докори були не тільки на адресу Софії Іванівни, а й авторові. Причіпливі критики закидали Ю. Мокрієву мелодраматичність окремих сцен, приміром, сцени, коли приголомшена сімейними чварами мати лишає свою домівку і, щоб не заважати «щастю» сина, йде геть у снігову завірюху. Слова «мелодраматичність», «мелодрама» набули у нас напівлайливого значення. Спробуємо розібратися у цьому. Під мелодрамою розуміють твір штучно накопичених незграбних фарб, відірваних від життя, розрахованих на смаки відсталого глядача. Загалом — правильно, але думаю, що це стосується поганої, надуманої або просто неталановито написаної мелодрами. Та поряд з такими існують же в нашій драматургії хороші, талановиті мелодрами, що незмінно користуються успіхом у десятків тисяч глядачів, яких не назвеш

суціль відсталими, мелодрами, що витримали іспит часу і в кращих зразках завоювали право на безсмертя (згадаємо «Серце не камінь», «Пучину» або «Без вини винуваті» О. Островського). Окремі мелодраматичні колізії у п'єсі «Рідна мати моя» використані Ю. Мокрієвим не більше, як засіб для розкриття основної думки твору.

Тема материнства у зовсім інших колізіях розробляється у написаній дещо пізніше п'єсі «Чужа». Перед нами — знову помилка, але цього разу трагічна для головної героїні. Схилившись перед повоєнними труднощами, Гафія в пошуках «легкого життя» покинула рідне село, а водночас і малу доньку. Минули роки, дитину виростили добрі люди, а Гафія, повернувшись після мандрів додому чужою жителям села і власній дочці, висуває названим батькам Оксани «рахунок» шантажем. У п'єсі досліджується складний життєвий шлях героїні, що врешті-решт збагнула безпідставність своїх домагань і поступилася місцем, власним щастям перед тими, хто має на нього більші права.

Що б не писалося і не говорилося про п'єси Ю. Мокрієва так званого «серйозного» жанру — «Зорі над копрами», «Скрипка гуцула», «Творець пісні», здається, я не помилюся, коли скажу, що справжньою природою драматурга є все ж таки сміх: від доброзичливого гумору до нищівної сатири. І справа тут не тільки у довоєнних комедіях «Реп'яхи» або «Союз відважних», одноактівках «Алея акацій», «Знатні гості», «Веселі заручини», а саме у природі обдарування цієї людини. Думаю, що і сам Юрій Олексійович в глибині душі це прекрасно розуміє. Так чи інакше, найбільші його успіхи на сцені, за винятком хіба що п'єси «Рідна мати моя», пов'язані з комедією. Для занадто вже рафінованого читача-глядача мокрієвський сміх може здатися грубуватим, але це — по-справжньому народний, соковитий сміх. Відповідні йому і сценічні засоби. А звідси — одностайне розуміння з боку найширших кіл глядача, що особливо позначилося на долі «Королеви тюльпанів». П'єса пройшла багато разів у багатьох театрах і завдала через це чимало клопоту деяким «знавцям» драматургії. Наслідуючи відому Другу даму з «Театрального роз'їзду» М. Гоголя, що вперто доводила своє переконання: «Хто безперестану і одвічно сміється, той не може мати високі почуття», ці суворі критики «Королеви» вбачали у комедії «надмірність» сміху (на їх думку, він, очевидно, підлягає нормуванню), і легковажність, і розважальність, і інші гріхи. А тим часом комедія йшла у театрах, зголоднілі за сміхом глядачі дивилися її по кілька разів. Але чи тільки сміх був причиною сценічного успіху? Справді, «Королева тюльпанів» «смішила» численну аудиторію, але в той же час вона таврувала сміхом новітнє міщанство з його жадобою наживи, байдужістю до всього того, що перебуває за вузьким, зажерливим світом. Чи не в цьому тавруванні справжня причина оплесків залу?

Можна було почути і такі голоси: «Дійсно, в сатиричній гостроті п'єсі відмовити не можна. Але подивіться, які застарілі прийоми письма». І тут же наводилися традиційні комедійні колізії, де діють «ворогуючі» сусіди, закохані пари, де головна «героїня» Варвара Чирик стає «жертвою» типово водевільного непорозуміння, приймаючи сторонню особу за жениха своєї дочки. На

цих же непорозуміннях побудовано, до речі й інші комедійні твори драматурга «Чиє ж то весілля?» та його остання комедія «А мимо пролітають поїзди».

Я не бачу шкоди, а скоріше вбачаю користь для комедійної стихії твору від застосування цих справді давніх в історії драматургії прийомів «непорозумінь», «непізнавань», «заплутувань». Як і в мелодрамі, тут все залежить від почуття міри і такту, від того, який зміст вкладено у старі схеми.

Випробувані тисячоліттями комедійні прийоми — не мотлох, який слід віддати на поталу історикам театру, а живі традиції у розвитку драматургії. Їх не можна забувати, як не можна забувати старих друзів. Головне ж полягає у тому, що в своїх комедіях Ю. Мокрієв завжди йде від життя, від навколишньої дійсності, використовуючи той чи інший прийом лише як засіб. Це підкреслювалося в розмові про п'єсу «Рідна мати моя», це ж стосується і інших творів драматурга.

Краще з того, що зробив Ю. Мокрієв за десятки років роботи в літературі, незмінно сягає корінням своїм у життя, несе відбиток його зв'язків з людьми.

Перегортаючи сторінки п'єс, я незмінно бачу за десятками людських облич, чоловічих і жіночих, юних і вкритих зморшками старості, обличчя людини, що дала їм життя в літературі й на сцені. І хочеться сказати, може, найсуттєвіше—створено ці образи доброю людиною. Це дуже важливо для письменника — бути добрим навіть тоді, коли доводиться картати зло. Саме такий Юрій Олексійович Мокрієв, завжди чулий і до чужої радості, і до чужого лиха, такий і в роботі, і в житті.

Переді мною десятки рецензій на вистави його п'єс. Думкою я переношусь на його книжкові полиці, де стоять видані за багато років томи написаних ним романів, повістей, п'єс, оповідань і здається мені — велике щастя відчувати, що все це подаровано людям, що зроблено багато, а на довгих, часом нелегких дорогах не розгублено душевні скарби, не втрачено жадобу до життя і творчості.

Петро Нестеровський

ЗМІСТ

ГРИГОРІЙ КОТОВСЬКИЙ. *Драма на 4 дії, 11 картин* 3

СКРИПКА ГУЦУЛА. *Драма на 3 дії, 4 картини* 67

ЗОРІ НАД КОПРАМИ. *Драма на 4 дії, 5 картин* 119

ТВОРЕЦЬ ПІСНІ. *Драма на 4 дії, 8 картин* 175

РІДНА МАТИ МОЯ. *Драма на 3 дії, 6 картин* 247

КОРОЛЕВА ТЮЛЬПАНІВ. *Комедія-жарт на 3 дії, 5 картин* 297

ЧУЖА. *Драма на 3 дії* 343

ЧИЄ Ж ТО ВЕСІЛЛЯ? *Комедія на 3 дії, 2 картини* 389

Петро Нестеровський. ПРО П'ЄСИ І ПРО ДРАМАТУРГА 441

Юрий Алексеевич Мокриев

ЗОРИ НАД КОПРАМИ

(На украинском языке)

Редактор *С. К. Соломоненко*
Художник *А. Д. Базилевич*
Художній редактор *Т. О. Ковальова*
Технічний редактор *Л. Г. Ремінник*
Коректори *П. В. Пиндюр, Н. А. Сухаренко*

БФ 29303. Темплан 1976 р. Поз. 610. Здано на виробництво 30/V 1975 р. Підписано до друку 12/XI 1975 р. Формат 84×108¹/₃₂. Папір друк. № 1. Фіз. друк. арк. 14,06 (в т. ч. фронтиспіс 0,06 арк.). Обл.-вид. арк. 23,25. Умовн. друк. арк. 23,62. Зам. 797. Тираж 10 000.
Ціна 1 крб. 31 коп.

Видавництво «Мистецтво»,
Київ, вул. Свердлова, 19.

Книжкова фабрика «Жовтень» республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, Київ, вул. Артема, 23а.